

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – БИТОЛА
ФАКУЛТЕТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ – СКОПЈЕ

Славица Д. Димитријевска

**ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА ОД НЕЧОВЕЧКО ИЛИ
ПОНИЖУВАЧКО ПОСТАПУВАЊЕ ИЛИ
КАЗНУВАЊЕ ВО МЕСТА НА ЛИШУВАЊЕ ОД
СЛОБОДА СО ОСВРТ НА ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И
ВОСПИТНО-ПОПРАВЕН ДОМ ТЕТОВО**

Докторска дисертација

Скопје, 2025 година

Менторка:

проф. д-р. Стојанка Мирчева
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет Св.Климент Охридски-Битола

Членови на комисијата:

проф. д-р. Оливер Бачановиќ
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет Св.Климент Охридски-Битола
проф. д-р. Драгана Батик
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет Св.Климент Охридски-Битола
проф. д-р. Весна Стефановска
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет Св.Климент Охридски-Битола
проф. д-р. Наташа Пеовска
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет Св.Климент Охридски-Битола

Дата на одбрана:

Дата на промоција:

БЕЗБЕДНОСНИ НАУКИ

БЛАГОДАРНОСТ

Искажувам огромна благодарност на мојата менторка, проф. д-р Стојанка Мирчева која посветено ме водеше низ докторската дисертација изминатите две години. Нејзината достапност и поддршка, како и совети, коментари и конструктивни критики беа од суштинско значење за подготовка, пишување и финализирање на дисертацијата.

Благодарна сум и на Управата за извршување на санкциите, Затворот за деца Охрид, како и Воспитно-поправниот дом Тетово за транспарентноста и подготвеноста на вработените да помогнат со информации, и навремено да одговорат на истражувачките активности.

Во оваа пригода сакам да се заблагодарам и на моите колеги од Канцеларијата на Народниот правобранител, Кети Стефкова за техничката обработка на докторатот, како и на Александар Тренкоски за неисцрпните дискусии на темите коишто трудот ги обработува.

За јазичната поддршка и проверка на докторатот, му се заблагодарувам на мојот другар од додипломските денови, доц.д-р Огнен Вангелов.

На моите родители кои секогаш веруваа во мене

**ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА ОД НЕЧОВЕЧКО ИЛИ ПОНИЖУВАЧКО
ПОСТАПУВАЊЕ ИЛИ КАЗНУВАЊЕ ВО МЕСТА НА ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА
СО ОСВРТ НА ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И ВОСПИТНО-ПОПРАВЕН ДОМ
ТЕТОВО**

АПСТРАКТ

Општата цел на докторскиот труд е да се зајакне заштитата на правата на децата лишени од слобода. Имајќи ги предвид стандардите за постапување со деца лишени од слобода во бројни меѓународни и домашни акти од една страна, а праксата или степенот на нивно спроведување од друга страна, конкретната цел на оваа докторска дисертација е јакнење на заштитата на децата лишени од слобода од каква било форма на нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Токму почитувањата на правата на децата лишени од слобода се главниот предуслов за нивна заштита од несоодветно постапување кон нив.

Докторскиот труд е составен од шест дела, и тоа теоретски дел, наоди од спроведено истражување, компаративна анализа со земјите од регионот, Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија, осврт на новелите, измените и дополнувањата во Законот за извршување на санкции и Законот за правда за децата, заклучоци и препораки.

Па така, теоретскиот дел дава преглед на формите на делинквенто или антисоцијално поведение, причините или ризик факторите коишто доведуваат до тоа, дефинирање и толкување на поимите нечовечко и понижувачко постапување или казнување, како и манифестациите и појавите кои може да се подведат под нив. Се дава преглед и на стандардите за постапување со децата лишени од слобода.

Истражувачкиот дел ги презентира наодите од спроведеното истражување и дава сеопфатен приказ на затечените состојби во местата на лишување од слобода за деца лишени од слобода, односно Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово.

Рамката на истражувањето спроведено за потребите на докторатот опфати анализа на документи, како и собирање на податоци преку прашалници, интервјуа и групни разговори, но и набљудување на материјалните и други услови во местата на лишување од слобода. Истражувањето ги опфати двете установи за лишување од слобода на деца во судир со закон во земјава, и тоа Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово.

Дополнително се спроведоа разговори со судии за деца и се собраа квантитативни податоци од судовите со проширена надлежност.

Компаративната анализа опфати преглед на законодавството во однос на децата во судир со закон како и праксите од местата за лишување од слобода на деца на земјите од регионот (Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија).

Докторскиот труд даде осврт и на новелите, измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите и Законот за правда за децата.

Заклучоците на истражувањето заземаат посебен дел од докторскиот труд, и посочија на низа предизвици со кои се соочува пенитенцијарниот систем во Македонија¹, особено кога се во прашање децата. Имено, освен материјалните услови, кога е во прашање Затворот за деца Охрид, наодите од истражувањето укажуваат и на недостатоци во начинот на кој се постапува со децата лишени од слобода, односно недоволно третмани, активности, а пред сè образование како клучно во процесот на ресоцијализација. Понатаму се забележува и недостаток на професионален кадар, па следствено и активности за градење вештини и стручна наобразба на децата, како и недоволно ефикасна комуникација и координација помеѓу засегнатите чинители во овој процес. Истражувањето нотира и отсуство на надзор од страна на судиите за деца.

Согласно изведените заклучоци, докторатот во својот последен, шести дел содржи препораки, односно можни решенија за затечените состојби, а со цел надминување на детектираните слабости и овозможување ефикасен и одржлив процес на ресоцијализација и социјална адаптација на децата во судир со закон и лишени од слобода.

Клучни зборови: детско престапништво, деца во судир со закон, деца лишени од слобода, места на лишување од слобода, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

¹ Иако во 2018 година името на државата од Република Македонија се смени во Република Северна Македонија, за потребите на оваа докторска дисертација на секаде во трудот ќе се користи името Македонија, освен при цитирање на релевантни акти, книги и останата литература усвоена, напишана по 2018 година

**PROTECTION OF JUVENILES FROM INHUMAN OR DEGRADING TREATMENT
OR PUNISHMENT IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY WITH FOCUS ON
JUVENILE PRISON OHRID AND EDUCATIONAL-CORRECTIONAL INSTITUTION
TETOVO**

ABSTRACT

The general objective of the doctoral thesis is to strengthen the protection of the rights of children deprived of liberty. Having in mind the standards related to children deprived of liberty in numerous international and national documents on one hand, and the practice or degree of their implementation on another, the specific objective of this doctoral dissertation is to strengthen the protection of children deprived of liberty from any form of inhuman or degrading treatment or punishment. Respecting the rights of children deprived of liberty is the main prerequisite for their protection from any form of ill - treatment.

The doctoral thesis is composed of six parts, a theoretical part, findings from the conducted research, a comparative analysis with the countries from the region, Serbia, Montenegro, Croatia and Slovenia, a review of the novelties, amendments and supplements to the Law on the Execution of Sanctions and the Law on Justice for Children, conclusions and recommendations.

Thus, the theoretical part provides an overview of the forms of delinquent or antisocial behavior, the causes or risk factors that lead to it, definition and interpretation of the terms inhuman and degrading treatment or punishment, as well as the manifestations and phenomena that can be subsumed under them. This part also gives an overview of the standards in respect to children deprived of liberty.

The research part presents the findings from the research and gives a comprehensive overview of the conditions detected in places of deprivation of liberty for children deprived of liberty i.e. the Juvenile Prison Ohrid and the Educational-Correctional Institution Tetovo.

The framework of the research is comprised of a document analysis, as well as data collection through questionnaires, interviews and group discussions, along with observation of the material and other conditions in the places of deprivation of liberty. The research embraced both institutions for deprivation of liberty of children in conflict with the law in the country, namely the Juvenile Prison Ohrid and the Educational-Correctional Institution Tetovo. In addition, interviews were conducted with judges for children, while as quantitative data was collected from the courts with extended jurisdiction.

The comparative analysis included a review of the legislation regarding children in conflict with the law as well as the practices of the countries in the region (Serbia, Montenegro, Croatia and Slovenia).

The extended research process paid particular attention to the novelties, amendments and supplements to the Law on Execution of Sanctions and the Law on Justice for Children.

The conclusions of the research as a separate part of the doctoral thesis, flashed a series of challenges faced by the penitentiary system in Macedonia, especially when it comes to children. Namely, apart the material conditions, especially when it comes to the Juvenile Prison Ohrid, the research findings indicate inconsistencies in the manner children deprived of their liberty, are treated, i.e. treatments, activities and education as key elements of the resocialization process. Furthermore, there is a lack of professional staff, and consequently activities for building skills and vocational education of children, as well as insufficiently efficient communication and coordination between the stakeholders involved in this process.

According to the conclusions drawn, the doctorate in its last, sixth part, offered recommendations, that is, solutions to the situations encountered, with the aim of overcoming the detected weaknesses and enabling an efficient and sustainable process of resocialization and social adaptation of children in conflict with the law deprived of liberty.

Key words: child delinquency, children in conflict with the law, children deprived of liberty, places of deprivation of liberty, inhuman or degrading treatment or punishment.

ИЗЈАВА

Изјавувам дека при изработката на докторскиот труд ги почитував позитивните законски прописи од областа на заштитата на интелектуалната сопственост и не користев реченици или делови од трудови на други автори без да ги почитувам методолошките стандарди. Изјавата ја давам под полна материјална и кривична одговорност.

Изјавил,
м-р Славица Димитријевска

ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ, ТАБЕЛИ И СЛИКИ

- **Графикон бр. 1** Полова структура на интервјуирани учесници
- **Графикон бр. 2** Полова структура на анкетирани учесници
- **Графикон бр. 3** Возраст на учесници
- **Графикон бр. 4** Работно искуство на учесници
- **Графикон бр. 5** Вкупен број кривични предмети по судови и години
- **Графикон бр. 6** Изречени санкции
- **Графикон бр. 7** Полова структура на деца во судир со закон
- **Графикон бр. 8** Услови за престој во местата на лишување од слобода на деца
- **Графикон бр. 9** Присуство на трето лице за време на преглед
- **Графикон бр. 10** Причинители за појава на стрес кај децата
- **Графикон бр. 11** Присуство на токсичен стрес кај децата
- **Графикон бр. 12** Начин на справување со агресивен испад
- **Графикон бр. 13** Употреба на средства за присилба
- **Графикон бр. 14** Најчесто користени средства за присилба
- **Графикон бр. 15** Случаи на несоодветна употреба на средства за присилба
- **Табела бр. 1** Пријавени, обвинети, осудени деца 2008-2021 година
- **Табела бр. 2** Вкупен број кривични предмети против деца во судир со закон
- **Табела бр. 3** Број на осудени деца според кривичното дело 2017-2021 година
- **Табела бр. 4** Видови кривични дела сторени од деца во судир со закон
- **Табела бр. 5** Сооднос помеѓу осудени возрасни сторители на кривични дела и деца осудени за кривични дела
- **Табела бр. 6** Корелација во однос на учеството на децата во вкупниот криминалитет на возрасни сторители
- **Табела бр. 7** Видови на санкции
- **Табела бр. 8** Етничка припадност на децата во судир со закон
- **Табела бр. 9** Етничка припадност
- **Табела бр. 10** Осудени момчиња и девојчиња 2009-2021 година
- **Табела бр. 11** Полова структура на децата во судир со закон
- **Табела бр. 12** Процентуална застапеност на девојчиња во вкупната бројност на деца во судир со закон
- **Табела бр. 13** Пријавени, обвинети, осудени деца 2009-2021 година по пол
- **Табела бр. 14** Возраст на деца кои извршиле дејствие што е предвидено како кривично дело

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АКРОНИМ	ЦЕЛОСНО ИМЕ
ВПД	Воспитно-поправен дом
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права
ЕСЧП	Европски суд за човекови права
ЕУ	Европска Унија
ЗИС	Закон за извршување на санкциите
КЗ	Кривичен законик
КПТ	Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување
КПУ-КПД	Казнено-поправна установа – Казнено поправен дом
МВР	Министерство за внатрешни работи
НП	Народен правобранител
НПМ	Национален превентивен механизам
ОН	Обединети Нации
ООН	Организација на Обединети Нации
ОПКАТ	Факултативен протокол кон Конвенцијата против тортура и друго свирепо, нечовечко или понижувачко постапување или казнување
РМ	Република Македонија
РСМ	Република Северна Македонија
САД	Соединети Американски Држави
ЦСР	Центар за социјални работи
УИС	Управа за извршување на санкциите

Содржина

ВОВЕД	15
ДЕЛ I	
1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ	23
1.1. Лишување од слобода и казна затвор: поим и историски осврт	23
1.2. Поимот дете и детско престапништво	28
1.2.1. Краток преглед на одредени теоретски пристапи во традиционалната криминологија	28
1.2.2. Ризик фактори кои може да придонесат кон престапничко однесување	34
1.3. Стандарди за постапување со деца во судир со закон и лишени од слобода	37
1.3.1. Меѓународни стандарди	37
1.3.2. Национално законодавство	43
1.4. Права на деца лишени од слобода	45
1.4.1. Хумано постапување и почитување на основните човекови права во затвор	45
1.4.2. Право на образование	47
1.4.3. Право на приватност и сопственост	48
1.4.4. Право на релаксација, физичка култура и спорт	51
1.4.5. Право на здравствена заштита	52
1.4.6. Право на одржување контакти со надворешниот свет	53
1.4.7. Забрана на тортура и друг вид на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување	54
1.5. Нотирани состојби во однос на постапувањето со деца во Затвор за деца Охрид во 2019 година	55
1.6. Потребата од заштита на децата лишени од слобода во места на лишување од слобода	57
2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	60
2.1. Теоретско одредување на предметот на трудот	65
2.1.1. Ресоцијализација и третмани	68
2.1.2. Тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување	74
2.1.3. Обврската на државата да ги почитува човековите права	81
2.2. Појмовно - категоријален апарат	84
2.3. Операционално определување на предметот на трудот	86
2.4. Дисциплинарно определување на предметот на трудот	92
2.5. Временско и просторно одредување на предметот на трудот	93
3. ЦЕЛ НА ТРУДОТ	93
4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА - ХИПОТЕЗИ	94
5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ (МЕТОДИ И ТЕХНИКИ)	95
5.1. Етички стандарди	102
5.1.1. Интервјуа со раководни лица	102
5.1.2. Групни разговори со деца лишени од слобода	102
5.1.3. Пристап до податоци	103
5.2. Ризици и ограничувања	104
6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНОСТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО (ТРУДОТ)	105

ДЕЛ II

1. НАОДИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	110
1.1. Воведни напомени.....	110
1.2. Основна задача на истражувањето	110
1.3. Цели на истражувањето	111
1.4. Опсег и временска рамка	111
1.5. Извори на податоци, примероци и техники со кои се собирали податоците.....	111
1.5.1. Спроведување анкета со структуриран прашалник за самостојно пополнување од затворен и полуотворен тип	113
1.5.2. Спроведување интервјуа со раководни и други стручни лица на Управата за извршување на санкциите, Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово	114
1.5.3. Спроведување интервјуа со судии за деца	114
1.5.4. Групни разговори со децата лишени од слобода во Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово.....	115
1.5.5. Собирање податоци од судовите со проширена надлежност одговорни за процесуирање предмети на деца во судир со закон.....	115
1.6. Опис на популацијата професионалци.....	116
1.7. Етички стандарди	119
1.8. Специфични карактеристики на истражувањето и проблеми при реализација...	121
2. ОБЕМ И ДИНАМИКА НА ДЕТСКОТО ПРЕСТАПНИШТВО	121
3. СОСТОЈБИТЕ ВО УСТАНОВИТЕ ЗА ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА НА ДЕЦА ВО СУДИР СО ЗАКОН (ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И ВПД ТЕТОВО)	148
4. КАПАЦИТЕТИ НА ВОСПИТНО-ПОПРАВНИОТ ДОМ ТЕТОВО И ЗАТВОРОТ ЗА ДЕЦА ОХРИД.....	151
5. ПОСТАПУВАЊЕ СО ДЕЦА ВО МЕСТА НА ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА – НАОДИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО.....	164
5.1. Образовен процес	164
5.2. Здравствена заштита	171
5.2.1. Ментално здравје (стрес, траума и агресивно однесување)	176
6. ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ	186
7. СРЕДСТВА ЗА ПРИСИЛБА	189
8. СТАВОВИ НА ПРОФЕСИОНАЛЦИТЕ ЗА ПОИМИТЕ НЕЧОВЕЧКО И ПОНИЖУВАЧКО ПОСТАПУВАЊЕ.....	194
9. ПРАВО НА ПОПЛАКА	195
10. СОРАБОТКА СО ДРУГИ ЧИНТЕЛИ	196
11. ПЕРЦЕПЦИЈА НА ДЕЦАТА ЛИШЕНИ ОД СЛОБОДА ЗА ЖИВОТОТ ВО УСТАНОВИТЕ (ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И ВПД ТЕТОВО).....	199

ДЕЛ III

1. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ЗАКОНСКИТЕ ОДРЕДБИ И ПРАКСА СО ЗЕМЈИТЕ ОД РЕГИОНОТ - РЕПУБЛИКА СРБИЈА, РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА, РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА И РЕПУБЛИКА СЛОВЕНИЈА	207
1.1. Република Србија	207
1.1.1. Законодавна рамка	207
1.1.2. Воспитно-поправен дом Крушевац.....	211
1.1.3. Казнено-поправен завод Ваљево	215

1.2.	Република Црна Гора	220
1.2.1.	Законодавна рамка	220
1.2.2.	Јавна установа Љубовиќ	224
1.2.3.	Казнено - поправен дом Подгорица	225
1.3.	Република Хрватска	227
1.3.1.	Законодавна рамка	227
1.3.2.	Воспитен завод за малолетници Туропоље	231
1.4.	Република Словенија	233
1.4.1.	Законодавна рамка	233
1.4.2.	Превоспитен дом Радоча	242
1.4.3.	Завод за малолетнички притвор и казна затвор Цеље	244
1.5.	Заклучни согледувања на компаративната анализа	247
ДЕЛ IV		
1.	ИЗМЕНИ И ДОПОЛНУВАЊА ВО РЕГУЛАТИВАТА ЗА ДЕЦАТА ВО СУДИР СО ЗАКОН И ЛИШЕНИ ОД СЛОБОДА – ЗАКОН ЗА ПРАВДА ЗА ДЕЦАТА И ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА САНКЦИИТЕ	250
1.1.	Закон за извршување на санкциите	250
1.2.	Закон за правда за децата	252
1.3.	Заклучни согледувања на измените и дополнувањата во Законот за извршување на санкциите и Законот за правда за децата	255
ДЕЛ V		
	Заклучоци	258
ДЕЛ VI		
	Препораки	268
Користена литература		
Прилози		

„Лишувањето од слобода значи лишување од права, моќ, видливост, можности и љубов.

Лишувањето на децата од слобода е лишување од нивното детство“ (Манфред Новак) ²

ВОВЕД

Перцепцијата на јавноста за местата на лишување од слобода по правило е негативна и истата не се разликува ни кога се во прашање децата лишени од слобода. Имено, се занемарува или игнорира фактот дека токму децата лишени од слобода лесно може да бидат соочени со ризик од насилство, злоупотреба, криминогена инфекција, како и други видови на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.³

Од друга страна, зар самото лишување од слобода е недоволно, па детето треба да биде изложено и на други форми на несоодветно постапување или казнување? Нехуманост? Понижување? Виктимизација од системот? Зар местата на лишување од слобода не треба да обезбедат сигурност токму од оние причинители кои можеби и довеле до лишување од слобода, да претставуваат места за поправање на поведението, светогледот, воспитување, социјализација и ресоцијализација преку соодветно и непречено образование обезбедено од државата, стекнување вештини преку работилници, како и третмани за соочување и надминување на оние ризик фактори кои придонеле кон антисоцијално и криминално поведение?

Но, за да ги разгледаме формите на лишување од слобода, како и состојбите во местата на лишување од слобода, најнапред да видиме што претставува лишување од слобода, а што нечовечко и понижувачко, односно деградирачко постапување или казнување во места на лишување од слобода.

Лишувањето од слобода претставува каква било форма на задржување или затворање или сместување на лице во јавна или приватна установа за лишување од слобода

² “Deprivation of liberty means deprivation of rights, agency, visibility, opportunity and love. Depriving children of liberty is depriving them of their childhood.”- Nowak M. (2019) UN Global Study on Children Deprived of Liberty
Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/united-nations-global-study-children-deprived-liberty> (пристапено на: 04.01.2023 година)

³ Ibid

по налог на кој било судски, управен или друг јавен орган од каде на ова лице не му е дозволено да замине по сопстена волја⁴.

Начинот на кој се третираат децата во местата на лишување од слобода е од суштинско значење за нивната иднина. Тоа особено доаѓа до израз по излегувањето на слобода кога резултатите од успешно спроведената и ефикасна ресоцијализација може да се согледаат, како и надополнат со осмислени содржини во постпеналниот период.

Успешниот третман предвидува фер, човечки и достоинствен однос, како и можност за детето активно да учествува во носењето одлуки кои се однесуваат на него лично и неговиот најдобар интерес. Сè што е спротивно на ова однесување, а кое поттикнува нечовечко, деградирачко или понижувачко постапување или казнување, предизвикува физичка и душевна болка.

За жал, не само кај нас туку и на едно генерално ниво во светот, состојбата со затворите како класични места на лишување од слобода е алармантна. Во голем број земји затворите немаат доволно средства за функционирање, се борат со пренатрупаност и се полни со насилство⁵. Состојбата не е поразлична ни кога станува збор за местата на лишување од слобода за деца. Затворите за деца се сè освен она што треба да бидат, важен сегмент на правниот систем чија цел е ресоцијализација и рехабилитација на децата преку воспитување, превоспитување, социјализација и ресоцијализација, образование, детоксификација, јакнење на менталното здравје и оспособување за живот на слобода. Па така, наместо да претставуваат безбедни места за престој, местата на лишување од слобода најчесто претставуваат места каде децата добиваат сè освен соодветна грижа и третман⁶.

Кога станува збор за постапувањето со децата во местата на лишување од слобода и нивна заштита од нечовечко и понижувачко постапување или казнување, најнапред треба да се анализираат меѓународните и домашни стандарди за постапување со деца лишени од

⁴ United Nations Rules for Protection of Juveniles Deprived of Liberty, 1990 Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-protection-juveniles-deprived-their-liberty#:~:text=The%20deprivation%20of%20liberty%20means,administrative%20or%20other%20public%20authority.> (пристапено на 30.12.2022 година)

⁵ Penal Reform International, Global Prison Trends 2021 Достапно на: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/05/GPT-2021_Exec-summary_EN.pdf (пристапено на: 29.03.2024 година)

⁶ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Annual reports on conducted visits Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports> (пристапено на 04.01.2023)

слобода, а потоа и да се даде објаснување што во суштина значи нечовечкото и понижувачко постапување или казнување, односно кои форми на постапување може да се подведат под овие два поима.

Конвенцијата на Обединетите Нации за правата на детето во својот член 37, став 2 вели „Ниедно дете нема да биде лишено од слобода незаконски или произволно. Апсењето, притворот или затворањето на дете треба да биде во согласност со закон и да се користи само како последна мерка и во најкратко можно времетраење“.⁷ Конвенцијата уште и посочува дека ниедно дете не смее да биде подложено на тортура или друг вид, сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Во случај на лишување од слобода, треба да се постапува на хуман начин, со почитување, имајќи ги притоа предвид потребите и правата на детето. Правото да се брани од слобода со непречена правна помош е гарантирана, како и редовното одржување контакти со своите најблиски.

Правилата на Обединетите Нации за заштита на малолетници лишени од слобода, уште попознати како Хавански правила⁸, јасно ги советуваат државите членки на Обединетите Нации дека лишувањето на дете од слобода и негово сместување во институција, треба да биде крајна мерка и со најкусо времетраење. Во случај на лишување од слобода, најдобриот интерес на детето и неговата заштита, односно почитувањето на неговите права треба да биде во прв план и истите да се гарантираат и по излегување на детето од затвор.

Овде не може, а да не се спомене и Европската конвенција за заштита на човековите права и нејзините протоколи⁹, која јасно и децидно на сите лица им ги признава правата и слободите утврдени во нејзиниот дел I.

Освен гореспоменатите меѓународни акти, за правата на децата во ризик или во судир со закон, но и за децата лишени од слобода, постојат низа други меѓународни

⁷ Конвенција на Обединети Нации за правата на детето Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на 30.12.2022 година)

⁸ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 10.09.2022 година)

⁹ Европска конвенција за заштита на човековите права, согласно протоколите 11, 14 и 15, со протоколите број 1, 4, 6, 7, 12, 13 и 16, Европски суд за човекови права, Совет на Европа Достапно на: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_mkd, Пристапено на: 29.03.2024 година

документи, а меѓу нив и оној од каде се изведени двата клучни поима на овој докторски труд, нечовечкото и понижувачко постапување или казнување, Конвенцијата на ОН против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.¹⁰

Кога пак зборуваме за домашното законодавство, тука најнапред да споменеме дека слободата на секој граѓанин е гарантирана со Уставот, каде во членот 12 децидно се вели дека *„слободата на човекот е неприкосновена. Никому не може да му биде ограничена слободата, освен со одлука на судот и во случаи и во постапка утврдена со закон“*.¹¹

Во однос на децата во ризик и децата во судир со закон, основен акт во македонското законодавство е Законот за правда за децата¹² чии цели се остварување на приоритетниот интерес и заштита на децата од криминал, насилство и од кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој, заштита на децата сторители на дејствија кои со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци и од поврат на такви дела, нивна социјализација, воспитување и превоспитување, помош и грижа за децата и заштита во постапката пред судот и другите органи загарантирани со Уставот на Република Македонија, со Конвенцијата за правата на детето и со другите меѓународни договори за положбата на децата, ратификувани согласно со Уставот на Република Македонија¹³.

Покрај Законот за правда за децата, националните политики за правата на детето се содржани и во Националната стратегија за превенција и правда за деца во Република Северна Македонија¹⁴ (2022-2027) и Акцискиот план (2022-2023)¹⁵, а во однос на пенитенцијарниот систем каде спаѓаат и Затворот за деца Охрид, како и Воспитно-

¹⁰ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 06.01.2023 година)

¹¹ Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр.52/91) Достапно на: <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf> (пристапено на 30.12.2022 година)

¹² Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

¹³ Член 2 од Законот за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

¹⁴ Под притисок на меѓународната заедница, а со цел решавање на деценискиот спор со Република Грција во однос на името на државата, во февруари 2018 година стапи на сила т.н. Договор од Преспа потпишан претходната година помеѓу Република Македонија и Република Грција согласно кој името на државата Македонија се преиначи во Република Северна Македонија.

¹⁵ Националната стратегија за превенција и правда за деца во Република Северна Македонија (2022-2027) и Акцискиот план (2022-2023) Достапно на:

<https://dspdp.com.mk/wp-content/uploads/2022/09/Nacionalna-strategija.pdf> (пристапено на 30.12.2022 година)

поправниот дом Тетово, Националната стратегија за развој на пенитенцијарниот систем во Република Северна Македонија 2021-2025 година¹⁶.

Во интерес на трудот и севкупниот процес околу негова изработка, вреди да се напомене дека двата клучни закона претрпеа измени и дополнувања додека се изработуваше оваа дисертација. Па така, измени и дополнувања претрпе Законот за извршување на санкциите¹⁷, а беше усвоен нов Закон за правда за децата¹⁸. Иако истражувачкиот процес и инструментите за таа потреба беа изработени согласно легислативата на сила во тој период¹⁹, сепак овој труд доследно внимание посвети и на измените што во меѓувреме се донесоа, вметнувајќи за таа цел посебен дел во дисертацијата.

Освен законските одредби, за состојбата со затворите говорат и бројни домашни и меѓународни извештаи. Предничат Годишните извештаи на Народен правобранител – Национален превентивен механизам²⁰, како и Извештаите на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување на Советот на Европа²¹, како и на Поткомитетот за превенција на тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на Обединетите Нации²². Но,

¹⁶ Национална стратегија за развој на пенитенцијарниот систем во Република Северна Македонија 2021-2025 година, Министерство за правда, Управа за извршување на санкциите Достапно на:

<https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2021/11/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%98-portain-10092021-MKD.pdf>

(пристапено на: 09.01.2023 година)

¹⁷ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ број 74/2024)

¹⁸ Закон за правда за децата („Службен весник на РСМ“ бр. 66/2024)

¹⁹ август-декември 2023 година

²⁰ Народен правобранител на Република С. Македонија Достапно на:

<https://ombudsman.mk/%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/%D0%9D%D0%9F%D0%9C/%D0%98%D0%97%D0%92%D0%95%D0%A8%D0%A2%D0%90%D0%98/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%88%D0%BD%D0%B8.aspx> (пристапено на: 06.01.2023 година)

²¹ Report to the authorities of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 10 December 2019 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на 16.07.2021 година) (пристапено на 30.12.2022 година) и Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 7 to 9 December 2020 Достапно на:

<https://rm.coe.int/1680a359cb> (пристапено на 01.01.2023 година)

²² Subcommittee to the Prevention of Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (SPT) Visit to the FYR Macedonia. Достапно на:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fOP%2fMKD%2fI%2fAdd.1&Lang=en (пристапено на 11.01.2023 година)

секако дека нема да бидат изоставени ниту информациите од невладиниот сектор кој подолг временски период ревносно ги следи состојбите во местата на лишување од слобода²³. Сите овие извештаи ја критикуваат состојбата во која се наоѓаат местата за лишување од слобода, полициските станици и затворите, а посебен осврт даваат на состојбата и постапувањето со децата лишени од слобода.

Целта на овој докторски труд е да обработи еден клучен сегмент од лишувањето на детето од слобода, односно заштита на неговите права утврдени во меѓународните и домашни стандарди, од каква било форма на несоодветно постапување, а пред сè од нечовечко и понижувачко постапување или казнување. Бидејќи доследното почитување на правата на детето не претставува само предуслов за негова заштита од форми на несоодветно постапување, туку е и предуслов за успешен процес на ресоцијализација и социјална адаптација во општеството.

Структурата на докторатот опфаќа шест дела, секој дел посебно уреден со глави и поглавја. Првиот дел теоретски го разработува проблемот, предмет на докторската дисертација давајќи опсежен приказ од правен, социолошки и психолошки аспект на детското престапништво, деца во ризик и деца во судир со закон, односно феноменологијата и етиологијата. Понатаму се дава приказ на лишувањето од слобода, формите на несоодветно постапување, се разработуваат поимите нечовечко и понижувачко постапување или казнување, видовите лишување од слобода, а се дава осврт и на состојбите во местата на лишување од слобода. Во овој дел е опфатено и постапувањето со децата лишени од слобода, односно третманите и програмите заради воспитување, превоспитување и ресоцијализација. За крај, се дава осврт и на постпеналниот период и помошта што детето или веќе помладото полнолетно лице ја добива по своето излегување од затвор.

Следствено, теоретско-правната рамка се црпи од постоечките меѓународни и национални документи кои директно ги утврдуваат стандардите за постапување со деца во судир со закон и со деца лишени од слобода, но и од теоретските дискурси на стручната, академска јавност, како и од резултатите на емпириските истражувања кои говорат за штетноста на нечовечкото и понижувачко однесување врз децата во местата на лишување од слобода.

²³ Македонскиот Хелсиншки комитет и Македонското здружение на млади правници

Меѓу долгиот низ документи кои се предмет на анализа на овој докторски труд се Конвенцијата на ОН за правата на детето²⁴, Правила на ОН за заштита на малолетни лица лишени од слобода, „Хавански правила“²⁵, Стандардните минимални правила за постапување со затвореници (Правила на Нелсон Мандела)²⁶, Конвенцијата на Обединетите Нации против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување²⁷, Истанбулскиот протокол – прирачник за ефективна истрага и документирање на тортура и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување²⁸, Европската конвенција за заштита на човековите права²⁹, како и Законот за правда на децата³⁰, Законот за извршување на санкциите³¹, и други стратешки и политички документи и извештаи кои го обработуваат прашањето за правата на децата лишени од слобода и нивна заштита од тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

²⁴ Конвенција на ООН за правата на децата, A/PE3/44/25 од 20.11 1989 година Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на 05.01.2023 година)

²⁵ Правила на ОН за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански правила), A/PE3/113 од 14 декември 1990 година Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 01.01.2023 година)

²⁶ Стандардните минимални правила за постапување со затвореници (Правила на Нелсон Мандела) Достапно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/443/41/PDF/N1544341.pdf?OpenElement> (пристапено на: 11.01.2023 година)

²⁷ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 06.01.2023 година)

²⁸ Istanbul Protocol: Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2022 Edition), United Nations Human Rights Officer, 2022 Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/istanbul-protocol-manual-effective-0> (пристапено на 11.04.2023 година)

²⁹ Европска конвенција за заштита на човековите права Достапно на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_mkd.pdf (пристапено на: 09.01.2023 година)

³⁰ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19) Достапно на: <https://www.pravda.gov.mk/upload/Documents/Zakon%20za%20pravda%20na%20deca.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

³¹ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на: https://pravda.gov.mk/Upload/Documents/Neoficijalen_precisten_tekst_ZIS_reduced.pdf (пристапено на: 11.01.2023 година)

Истражувачкиот дел опфати анализа на квалитативни и квантитативни податоци добиени преку спроведување теренско истражување кое ги опфати двете установи за лишување од слобода на деца во судир со закон, и тоа Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово. Преку анкетирање и интервјуирање на стручната служба и раководниот кадар во овие установи, но и спроведување групни разговори со децата лишени од слобода, се направи проценка на степенот на почитување на нивните права, како и на степенот на спроведување на домашните и меѓународни стандарди за заштита на лицата лишени од слобода, со фокус на децата. Дополнително, за потребите на истражувањето се спроведоа разговори со судии, а се добија и податоци од судовите со проширена надлежност кои процесуираат предмети за деца во судир со закон.

Третиот дел на докторскиот труд опфати компаративна анализа на законската рамка и пракса со земјите во регионот, односно Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија.

Четвртиот дел даде преглед на измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите, како и осврт на новелите предвидени со новоусвоениот Закон за правда за децата.

Петиот и шестиот дел од докторската дисертација ги содржат заклучоците и препораките.

Општата задача на вака поставената докторска дисертација е да ја подигне општествената и стручна свест за постапувањето со децата во судир со закон и лишени од слобода. Истовремено, овој докторски труд настојува да го збогати веќе постоечкиот фонд на научни и стручни трудови со нови наоди и анализи, нудејќи притоа решенија заради подобрување на затечените неправилности, пропусти или недостатоци во работењето на надлежните институции и тела во однос на постапувањето со децата лишени од слобода.

ДЕЛ I

1. ФОРМУЛАЦИЈА НА ПРОБЛЕМОТ

1.1. Лишување од слобода и казна затвор: поим и историски осврт

Лишувањето од слобода претставува каква било форма на задржување или затворање или сместување на лице во јавна или приватна установа за лишување од слобода по налог на кој било судски, управен или друг јавен орган од каде на ова лице не му е дозволено да замине по сопстена волја³².

Што се однесува пак до формите на лишување од слобода, истите вклучуваат: апсење и задржување во полициска станица, мерки за безбедност, притвор, затвор, воспитно-поправен дом, сместување под посебен надзор во специјализирани установи, психијатриски институции и друг вид установи за лечење на зависности, како и имиграциско задржување и други форми на административно задржување³³.

Самото лишување од слобода освен како казна, може да има и превентивна улога, пр. мерката притвор-превенција од дополнително сторување на друго казнено дело или довршување на претходното, но и средство за привремено лишување од слобода на лица со социо-патолошко однесување (деца на улица, деца кои злоупотребуваат алкохол и психотропни супстанции)³⁴.

Казната затвор отсекогаш била предмет на критики, но и анализи од повеќе аспекти. Тоа е единствена казна која се применува со векови и постои откако постои и човештвото. Историски гледано, затворот како казна постоел и во стариот Египет, Месопотамија, во стариот Рим и стара Грција, во Среден век каде подрумите се користеле како места во кои се вршело лишување од слобода, а во разни тврдини се престојувало под исклучително

³² United Nations Rules for Protection of Juveniles Deprived of Liberty, 1990 Достапно на: [³³ United National Human Rights, Office of the High Commissioner, Preventing Torture, The Role of the National Preventive Mechanisms, A Practical Guide, Series No. 21 Достапно на: \[https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NPM_Guide_EN.pdf\]\(https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NPM_Guide_EN.pdf\) \(пристапено на: 31.01.2023 година\)](https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-protection-juveniles-deprived-their-liberty#:~:text=The%20deprivation%20of%20liberty%20means,administrative%20or%20other%20public%20authority. (пристапено на 30.12.2022 година)</p></div><div data-bbox=)

³⁴ Правила на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански прописи), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година
Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на: 15.03.2024 година)

тешки услови.³⁵ Сепак, овие форми на лишување од слобода не претставувале казни сами по себе, туку лишување од слобода се до изрекување на вистинската казна која била или телесна казна (камшикување) или погубување. Како пример за таквиот начин на користење на затворот или лишувањето од слобода, ќе го споменеме случајот со познатиот старогрчки филозоф Сократ кој престојувал во затвор се додека не му била изречена смртната казна, испивање отров.

Изрекувањето на затворот за полесни кривични дела се јавува веќе од 16-от век. Па така, во Англија во 18-от век почнува да се изрекува казна затвор за силување, а во Данска да се користи и доживотниот затвор, како казна за извршено убиство. Во периодот од 15-от до 17-от век на Европскиот континент се основаат установи за сместување на скитници, просјаци и престапници.

Првите установи чија цел била поправање на поведението на одредена категорија луѓе (скитници, просјаци, проститутки), се формираат во 16-от век во Англија. Во 17-от век почнува со диференцијација на ваквите установи, па дел од нив примаат само престапници (скитници и просјаци) со што се формираат првите казнени заводи, а другите прераснуваат во поправни домови за лица кои биле способни да работат, а не пројавувале интерес и желба за тоа. Ваквите установи несомнено може да се сметаат за хуман облик на превоспитување, имајќи ги предвид претходните мерки кои биле на сила. Оваа форма на третман имала особено влијание врз воспитно запуштените деца, со што постепено се јавувала нова форма на извршување на казната, кога бруталноста се заменила со поправање и промена на однесувањето на криминалците³⁶.

Хуманото извршување на казната се јавува во 18-от век, а поддржувачи на таквата идеја се Нарвиј (Narville) и Бекариа (Beccaria). Во своето дело „*За кривичните дела и казните*“ (1764г.) Бекариа сметал дека казнувањето мора да има законска основа, казната мора да биде сразмерна на стореното кривично дело, и мора да биде јавна. Судиите мора да се држат до законот, а не до слободното убедување и самоволието, а користењето на телесното казнување и смртната казна да биде ограничено.³⁷

³⁵ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

³⁶ Ibid

³⁷ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

Казната лишување од слобода и затворите како места на лишување од слобода, се јавуваат кон крајот на 18-от и почетокот на 19-от век. Оттогаш до денес, се провлекуваат прашања околу хуманиот третман и начин на извршување на казната затвор, постапувањето со лицата лишени од слобода, со што наместо средство за заплашување, закана, па дури и одмазда, би зборувале за ресоцијализација и рехабилитација на осуденото лице. Затоа, токму поради целта што денес ја има казната затвор, како и стандардите коишто треба да бидат исполнети за нејзино спроведување, сè уште се анализира колкава е нејзината целесходност. Односно, дали целта е оправдана и до кој степен? Дали установата во која осуденото лице е лишено од слобода, успева да му го овозможи процесот на рехабилитација, или пак го вовлекува уште подлабоко во криминалот, а дополнително и го нарушува општото психо-соматско здравје на осуденото лице?

Во контекст на целесходноста на лишувањето од слобода, треба да се има предвид и исплатливоста, односно финансиските трошоци неопходни за неа. Па така, уште во робовладетелското општество предвид се земале финансиските импликации што настануваат со лишувањето од слобода (изградба на затвори, стражари). Оттука, затворањето на едно осудено лице имало карактер на превентивна мерка, а не на казна бидејќи сторителите на казнени дела се задржувале во затвор до извршување на казната: смртна казна, телесна казна, а во текот на лишувањето од слобода трпеле репресија. Затворањето не се сметало за казна ниту во античките држави бидејќи осуденото лице и лишено од слобода, најчесто се протерувало од територијата.³⁸

За Средниот век казната затвор, односно лишувањето од слобода, претставува најсуровиот период во човештвото кога методите на извршување на казните, мачењето и свирепоста во местата на лишување од слобода, се доведуваат до „совршенство“. Тоа е периодот на инквизицијата³⁹, гласот на свештенскиот staleж над слободоумноста, период на судската арбитрерност и свирепост. Иако и во овој период казната затвор има превентивна улога, сепак затворите веќе ја имаат класичната улога на казна и стануваат мачилишта (пр. Германија пред усвојување на *Constitutio Criminalis Carolina*).⁴⁰

³⁸ Арнаудовски, Љ., Груевска-Дракулевска, А. (2013), Пенологија, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје, 2 Август С Штип, 2013

³⁹ Инквизиција (латински: *Inquisitio* = иследување) — група установи на Римокатоличката црква кои имале за задача да иследуваат, судат и казнуваат луѓе што црквата ги сметала за кривоверци

⁴⁰ Арнаудовски, Љ., Груевска-Дракулевска, А. (2013), Пенологија, Правен факултет „Јустинијан Први“-Скопје, 2 Август С Штип, 2013

Напуштањето на свирепоста и мачењето, поизразено се случува во 18-от и 19-от век кога се дава најголемиот отпор на варварството, прогонот на вештерки, инквизицијата и тортурата. Хуманоста и хуманото постапување кон лицата лишени од слобода, почнуваат да го заговараат прогресивните мислители како Бекарија (Beccaria), Бентам (Bentham), а свое влијание имаат извршено и француските филозофи како Русо (Jean-Jaques Russo), Волтер (Voltaire), Монтескје (Montesquie), кои ја отфрлаат бруталноста и свирепоста и се залагаат за хумано постапување кон деликвентите.

Првите реформи во извршувањето на казната затвор се случуваат во Пенсилванија (Соединетите Американски Држави) кон крајот на 17-от век. Па така, веќе во 18-от век се напушта групното издржување на казната затвор и се воведува ќелискиот систем, а во 19-от век и самицата. На овој начин на секое осудено лице му се „овозможувало“ во тишина, читајќи книги со религиска содржина да размислува за стореното дело и да се покае. Имајќи предвид дека овие реформи за првпат се случиле токму во оваа Американска држава, самиот систем е познат и како Пенсилваниски систем.⁴¹ Иако за релативно брзо време се проширил и во Европа, сепак во Америка наишол на критика од страна на пенолозите кои сметале дека ваквата долготрајна изолација влијае тешко по осуденото лице и неговото ментално здравје.

Како резултат на критиките за Пенсилванискиот систем на издржување казна затвор, во Англија, а потоа и во други земји во Европа, се воведува т.н. прогресивен систем. Овој систем претполагал постепено преминување на осуденото лице од изолација кон постепено ослободување. Истиот го карактеризирале неколку етапи кои најпрво започнувале со изолација, потоа со принудна работа, додека третата етапа била пробацијата која зависела од однесувањето на затвореникот. Се претпоставувало дека овој т.н. превоспитен процес со постепено преминување од една во друга фаза, би му овозможило на осуденото лице постепено навикнување на живот на слобода.

Казната затвор низ историјата претрпела значителни промени и од суштински карактер, па така својата ретрибутивност постепено ја заменила со хуманизација со цел осуденото лице да биде полесно прифатено во општеството. Со други зборови, од средство за заплашување со елементи на мачење и понижување, казната постепено се здобила со елементи кои го водат осуденото лице кон негово покајание, разбирање на делото и

⁴¹ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

поправање на однесувањето. И доколку во Средниот век осуденото лице било изолирано заради заштита на општеството од лица кои се сметале за опасни и непожелни, веќе во 19-от век постепено започнува процесот на ресоцијализација со цел полесна адаптација на сторителот на кривичното дело, на живот на слобода.

Кон ваквиот премин од ретрибутивен кон затворски систем, чија примарна цел ќе биде да го поправи поведението на осуденото лице, свој придонес имаат и законодавните реформи ширум светот, односно нормирањето на казните и почитувањето на правата на лицето лишено од слобода. Меѓу клучните права кои му се даваат на осуденото лице е одржувањето односи со семејството, а значителен придонес има и воведувањето на отворениот систем на затвори, како и можностите за работна терапија, но и третмани за превоспитување.

Коментирајќи го Кривичниот законик на Република Македонија⁴², Камбовски за казната затвор вели „Филозофската платформа за современото сфаќање на казната претставува учењето за човековите права, според која секој човек е субјект на фундаменталните права. Елементарно право на човекот во современата држава е право на помош и поддршка од државата и тогаш кога го прекршил законот“.

Елаборирајќи за казната, овој автор се осврнува на ретрибутивистичкото и редуктивистичко објаснување за оправданоста и целта на казната. Па така, во целите на казнувањето се нагласуваат нејзините поливалентни функции, односно ретрибуцијата и превенцијата, и тоа специјална и генерална превенција⁴³.

Специјалната превенција се состои во спречување на сторителот да врши казнени дела и негово превоспитување, додека пак генералната превенција се состои во воспитното влијание на другите да не вршат казнени дела⁴⁴.

Во сржта на специјалната превенција е *ресоцијализацијата*, односно да се влијае врз сторителот заради негово поправање со цел во иднина да се однесува како одговорен и лојален граѓанин. „Главниот акцент на ресоцијализацијата се става врз почитување на човековата личност. Доколку се има предвид дека криминалниот акт е детерминиран од низа внатрешни и надворешни фактори, тогаш е нормално социјалната реакција на

⁴² Камбовски, В. (2015), Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија, Второ изменето издание, Клуб Матица, Скопје 2015

⁴³ Ibid

⁴⁴ Ibid

криминалот да не биде инспирирана од обична одмазда изразена преку ретрибутивноста на казната, туку со потребата од помош и поддршка на сторителот“, заклучува овој автор⁴⁵.

1.2. Поимот дете и детско престапништво

Прашањето коешто го обработува оваа докторска дисертација е заштитата на децата лишени од слобода од форми на нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Оттука, согласно Конвенцијата на Обединетите Нации за правата на детето под „дете“ Конвенцијата го подразбира „*секое човечко битие до 18 годишна возраст, освен доколку националните закони на државите потписнички на Конвенцијата тоа го немаат поинаку регулирано*“.⁴⁶

Пред да навлеземе подлабоко во предметот на истражување на овој докторски труд, да направиме чекор наназад и најнапред да ги разгледаме толкувањата за престапништвото како поим, односно причините кои може да доведат до инкриминација на едно лице.

1.2.1. Краток преглед на одредени теоретски пристапи во традиционалната криминологија

Различни теоретичари низ историјата ја проучувале етиологијата на престапништвото (криминалот) давајќи им притоа приоритет на биофизичките, антрополошки, психопатолошки карактеристики на личноста. Други пак, во фокусот на вниманието ја ставале интелигенцијата и влијанието на нагоните кај личноста.

Освен научно, и во антиката престапништвото било предмет на толкување на многумина мислители (Платон, Аристотел). Тие меѓу другото особен интерес произнесувале за карактерот на злосторството и проблемот на казната. Па така, Платон истакнувал две различни групи на причинители за сторување криминал: психолошка и надворешна или физиолошка група.⁴⁷ Аристотел од друга страна, сметал дека злосторниците сторуваат криминал под влијание на злосторничките побуди и навики, или пак од сиромаштија. Тој не само што ги толкувал личните пориви на злосторниците, нивните лични карактеристики, туку осврт дал и на општественото уредување и

⁴⁵ Камбовски, В. (2015), Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија, Второ изменето издание, Клуб Матица, Скопје 2015

⁴⁶ Член 1 од Конвенција на ООН за правата на детето, А/РЕ3/44/25 од 20.11.1989 година Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на 05.01.2023 година)

⁴⁷ Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969

депривацијата кај населението како причина за посегаме по криминал и општествено неприфатени активности.⁴⁸ Следствено на ова негово сфаќаме за криминалот, Аристотел се залагал за прочистување (ослободување) на општеството од злосторници и нивно казнување.

Во Средниот век на злосторството се гледало како на грев против божјите заповеди, па така се сметало за оправдано злото да се казни со зло бидејќи само на тој начин оној кој се огрешил пред бога може да се врати на вистинскиот пат.⁴⁹ Во поглед на природата на казните, меѓу поистакнатите мислители од ова време се Свети Августин и Тома Аквински кои се залагале за казни против сторителите на кривични дела, но не и за смртни казни бидејќи на тој начин осуденото лице нема да може да се помири со бога и да си го поправи поведението.

За време на Ренесансата мислителите веќе имаат сосем поинакво поимање за сторителите на криминал и се разликуваат суштински во однос на оние од Средниот век. Имено, тие ја отфрлаат апсурдноста на тврдокорното, христијанско сфаќаме за злосторниците и своите ставови ги темелат на човековата природа и дека злото е вродена појава. Поддржувачи на ваквото толкување се ренесансните писатели Макијавели (Macchiavelli) и Џикардини (Guicciardini).

Класичната криминолошка школа се развива кон крајот на 18-от и во текот на 19-от век и тоа со сè изразена буржоазија како водечка класа во општеството. Главните претставници на ова време се Бекарија (Beccaria), Роси (Rossi), Кант (Kant), Бентам (Benham), Карара (Carara) и др. Оттука и посериозните истражувања за овој феномен започнуваат токму во овој период, а како клучни се земаат пет различни пристапи, и тоа: антрополошкиот, биолошкиот, психопатолошкиот, психолошкиот и социолошкиот пристап.

Антрополошките толкувања за сторителите на криминал сметале дека слободната волја е илузија, а дека начинот на кој луѓето ќе се однесуваат зависи од карактерот и структурата на елементите на нивниот мозок. За оснивач на *антрополошката теорија* се смета италијанскиот психолог и психијатар Ломброзо (Cesare Lombroso, 1836-1909) кој својата теорија за криминалитетот ја воспоставувал на односот помеѓу деликвенцијата и

⁴⁸ Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969, стр. 71

⁴⁹ Ibid стр. 72

физичкиот, односно анатомски изглед на деликвентот. Имено, тој верувал дека деликвентното лице го карактеризираат одредени надворешни карактеристики кои пред сè се гледаат на главата: асиметрична глава, истакната вилица, уши, асиметрично тело и глава и сл. Според него, кривичното дело е резултат на органска дегенерација, па заради тоа криминогените фактори треба да се бараат во биолошките карактеристики на личноста на деликвентот кои пак се манифестираат надворешно.⁵⁰ Сепак, иако теоријата на Ломброзо имала одредено влијание на сфаќањата за криминалитетот кон крајот на 19-от и почетокот на 20-от век во Европа, подоцна таа се губи и денес се сведува само на историски куриозитет.

Во краткиот преглед на некои биолошки теории чии претставици се Ди Тулио (Di Tullio), Гале (Galet), Вервик (Verveack), Хутон (E. Hooton), Хили (W. Healy), криминалитетот не се сведува само на биолошките и психолошки карактеристики на сторителот, туку се зборува и за влијанието на општеството, давајќи му на тој начин форма и зачестеност. Па така, се јавуваат теоријата на наследство (наследни, генетски фактори), расната и ендокринолошка теорија. *Ендокринолошката теорија* се темели на тврдењето дека криминалитетот кај одредени лица се јавува како резултат на пореметување во ендокриниот систем, а особено се нагласуваат менталните пореметувања и ниската интелигенција. Следствено, одредени кривични дела се поврзуваат со прекумерно или недоволно лачење на хормони на одредени жлезди. Сепак и на оваа теорија, како и на антрополошката се гледа со огромна доза на сомнеж и критика, па дури и дека нема никаква научна вредност, истата не е докажана преку истражувања, па следствено не е ниту прифатлива.⁵¹

Посебна подгрупа на биолошката теорија е *расната теорија* која пак ја третира расата како криминоген фактор. Во Европа оваа теорија доаѓа до израз во оној период кога на удар се јавува криминалитетот кај Евреите, додека во Соединетите Американски Држави преку оваа теорија се правеле обиди да се толкува криминалитетот на обоеното население. Сепак оваа теорија е научно недокажана, апсурдна и дискриминаторна, а во одреден период послужила и за стигматизација и сатанизација на цела една раса.

⁵⁰ Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969

⁵¹ Ibid

Поновите истражувања причините за антисоцијално или насилно однесување ги бараат во функцијата на мозокот и невروهемиските системи. Имено, „...во текот на првите четири години од животот, созревањето на мозокот се карактеризира со одредени прогресивни и регресивни процеси. Абнормалностите како одговор на стрес, предизвикуваат забрзана загуба на неврони, одложувања во миелинизацијата, абнормалности во соодветното развојно чистење и инхибиција на невrogenезата“⁵².

Со продорот на медицината во криминолошкото подрачје, на површина се појавува и *психопатолошката теорија* која меѓу другото тврди дека помеѓу деликвентите има и такви со душевни пореметувања заради што истите се склони кон девијантни однесувања. Следствено на овој тренд, со појавата на оваа теорија започнува да се употребуваат термини како социјална патологија, терапија, дијагноза, третман.⁵³ Сепак, истражувањата на деликвенцијата и лицата сторители на деликвентни дела по својата емотивна и ментална состојба, не се разликуваат многу од останатите луѓе. Напротив, се смета дека одредени невротични и емотивни состојби настапуваат како резултат, односно последица на убиства или други тешки инкриминации. Од друга страна пак, не сите луѓе со одредени невротични состојби се криминалци. Оттука, и оваа теорија се смета за недоволно докажана и научно исправна.

Припадниците на *психолошката теорија*, однесувањето на престапниците го објаснуваат како резултат или последица на разни психолошки својства и состојби на личноста, но и влијанија од други лица, отфрлувајќи го притоа влијанието на општествените фактори и услови. Меѓу поистакнатите претставници на ова размислување е Тард (G. Tarde) кој е поддржувач на теоријата на имитација. Во рамките на психолошката теорија се развиле неколку подгрупи, и тоа: *теорија на неприспособување* (неприспособување на поединецот на општествените околности) *теорија на интелигенцијата* (ниската интелигенција како фактор за појава на антисоцијални поведенија) и *психоаналитичката теорија* чии корени се базираат врз учењето на Зигмунд Фројд (Sigmund Freud, 1856-1939). Согласно оваа теорија, секој човек во себе носи одредени потсвесни импулси и нагони за недозволено однесување и вршење кривични дела. Односно, нагоните се тие кои го детерминираат

⁵² Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот вовоспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

⁵³ Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969

поведението на човекот, истите или ќе бидат сузбиени или задоволени. Конкретниот процес на криминално однесување се толкува согласно тростепеноста на личноста: *ид* кое се јавува со раѓање и со кое управуваат биолошките нагони. Како се развива личноста и станува свесна за себе и за околината околу себе, се јавува *егото* кое тежнее да ги задоволи своите потреби. Тогаш кога егото ќе стане свесно дека треба да ги прифати општествено наметнатите норми на однесување и дека својата егзистенција не се темели само на задоволување на своите потреби, туку и на однесување согласно општествено прифатените критериуми, се јавува *суперегото*. Со ваквото толкување на личноста, психоаналитичарите всушност не им даваат многу простор на останатите околности под кои живее личноста, тие своите толкувања ги сведуваат на фрустрација на личноста и моќта истата да ги контролира своите нагони. Сепак, и оваа теорија е критикувана за еднострано гледање на развојот на криминалитетот. Криминалитетот не е последица само на субјективни и потсвесни процеси, туку е резултат на интеракција на индивидуата со средината во која живее.

Една од подгрупите на психолошките теории е и *теоријата на фрустрации* која всушност се базира на неприлагодено однесување, односно нагонот како резултат на лишување или неможност да се задоволи одредена потреба. Како класичен пример за оваа теорија е агесијата т.е. агресивното однесување како последица на одредена фрустрација.

Теориите на социјално учење ги отфрлаат елементите на наследство и “криминалецот по раѓање” и даваат приоритет на општествената средина и поврзаноста на деликвентот со средината. Овие теории ја толкуваат личноста од два агла, личноста во средината и опкружувањето и личноста сама по себе со своите социјални карактеристики. Оттука, теориите на социјално учење се делат во две групи, теории каде криминалитетот се поврзува со општествената структура и теории за криминализација на поединецот. Во првата група најпозната е *теоријата на аномијата* според која поединецот е во расчекор со наметнатите норми и стандарди и личните капацитети и можности, односно можноста истите да ги достигне или почитува.

Теоријата на диференцијална асоцијација и идентификација го подразбира влијанието што поединецот го добива во групата, односно „*криминалното поведение се учи од оние со кои сторителот е во непосредна врска, бидејќи индивидуата е подложна на влијанија на различни социјални вредности и модели на поведение. Оттука, криминалното поведение се јавува како резултат на врските со одделни групи и поединци, кои веќе го*

прифатиле моделот на престапничко однесување. Колку тие врски и влијанија се потрајни и посилни, толку шансите на индивидуата да стане престапник се поголеми“⁵⁴.

Теоријата на општествена дезорганизација се јавува во различни облици и најчесто се мисли на сите оние форми кои не се во склад со нормално уредениот и организиран општествен живот. Дезорганизацијата на општеството влијае врз нормалното функционирање на поединецот, задоволување на неговите потреби, функционирање на институциите. Пример за ваква општествена дезорганизација се земјите во транзиција, земјите од т.н. трет свет⁵⁵ со нефункционални и доста често корумпирани системи. Дезорганизацијата и нефункционалноста на институциите од една страна, а неморалот и корумпираноста од друга страна, наметнуваат стандарди на живеење кои се далеку од вредносни и општествено прифатливи⁵⁶.

Четвртата теорија во оваа група е *теоријата на културен конфликт и културен расчекор* која всушност како причина за деликвентно однесување ги наведува разликите помеѓу културните правила, норми и стандарди на одредена група со друга група поради што настанува конфликт. *Теоријата на супкултурата* е карактеристична за американското општество и претставува последица на класната структура на тамошното општество, пр. криминалитетот и бандите се најтипични за припадниците на работничките слоеви.

Како последна теорија ќе ја наведеме *теоријата на етикетање* која всушност се разликува од останатите претходно наведени затоа што ја објаснува перцепцијата што средината ја има кон поединецот и неговото опкружување и желбата нештата да се етикетаат, без разлика дали се точни или не. Па така, Хауард Бекер зборува за т.н. „аутсајдери“ (outsiders). Имено, според него сите социјални групи поставуваат правила, па следствено се обидуваат тие правила да ги спроведат на дело, односно во пракса. Ваквите правила креираат ситуации и начин на однесување соодветен на нив, утврдувајќи притоа

⁵⁴ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот новоспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

⁵⁵ „Земји од трет свет“ се одредени земји кои географски се наоѓаат во Африка, Азија, Латинска Америка, биле под колонијално владеење, а ги карактеризира висока стапка на сиромаштија и смртност, но и економска и политичка нестабилност. Достапно на: <https://www.un.org/ohrlls/content/list-ldcs> (Пристапено на 16.01.2025 година)

⁵⁶ Димитриевска, С. (2020), Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор, одбранет на 08.04.2020 година, необјавен магистерски труд, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

кои дејствија/активности може да се сметаат за „исправни“, а кои за „забранети“. Она лице кое овие правила ги прекршува, односно не ги почитува, се смета за лице на кое не може да му се верува, односно кое не постапува согласно вака поставените правила. Оттука, тоа лице се смета за „аутсајдер“⁵⁷.

1.2.2. Ризик фактори кои може да придонесат кон престапничко однесување

Како природни и социо-културни причини за престапништвото се сметаат климата и географската положба, воените и поствоени услови, сиромаштијата и економските прилики, семејството и непосредното опкружување, училиштето, урбанизацијата и градската средина. Па така, ризик факторите кои може да доведат до деликвентно или престапничко однесување се делат на надворешни и внатрешни ризик фактори или статични и динамични ризик фактори⁵⁸.

Сепак, ризик факторите кои придонесуваат кон криминализација на рана возраст најцелесообразно ги опфаќа т.н. еколошки или социоеколошки модел⁵⁹ составен од четири нивоа и тоа:

- Индивидуални фактори (интраперсонални)
- Семејни фактори (интерперсонални)
- Фактори на средината
- Општествени/фактори на јавната политика

Особено значење во однос на настанувањето на детското престапништво, но и негово спречување и сузбивање се припишува на семејството и влијанието што членовите на семејството го имаат врз детето.

Тука секако дека од исклучителна важност е и училиштето и влијанието на училишната средина, заради што се верува дека првите показатели за несоодветно однесување се манифестираат токму во училиштето.

Освен семејството и училиштето, битен фактор за појавата на антисоцијалното поведение кај децата е и средината во која децата живеат, потребата за припадност, формирањето на групи кои се засноваат на некаков заеднички интерес, ставови, вредности

⁵⁷ Criminological Perspectives: A Reader edited by John Muncie, Eugene McLaughlin and Mary Langan, The Open University 1996

⁵⁸ Димитријоска, С. (2012), Социјална работа со малолетници сторители на кривични дела, Филозофски факултет, Универзитет Св. Кирил и Методија, Скопје

⁵⁹ Киткањ, З. Новаческа Макалоска, И. (2018), Фактори на ризик, превенција и рана интервенција при нарушување во однесувањето, Филозофски факултет, Скопје

коишто особено доаѓаат до израз тогаш кога семејството и училиштето недоволно влијаат или отсутствуваат од животот на детето. Ваквите групи се замена, супститут за семејство бидејќи во овие групи децата комуницираат и го добиваат она што им недостига дома.⁶⁰

Следен елемент е слободното време. Неисполнетото слободно време со креативни содржини може да биде злоупотребено бидејќи често кривичните или прекршочни дела може да бидат сторени од досада.⁶¹ Сепак, одредени автори не се согласуваат до крај со оваа констатација сметајќи дека обемот и користењето на слободното време е условено од материјалните и социо-политички услови на одреден слој во општеството.⁶²

Во модерниот свет во кој живееме, особено влијание имаат и средствата за масовни комуникации. Масовните медиуми (ТВ, радио, подкасти, видео игри, вебстрани), како и социјалните мрежи (фејсбук, инстаграм, тик ток) исклучително многу влијаат во формирањето на младата личност. Таквото влијание може да биде позитивно или негативно. Позитивното придонесува во ширење на човековата култура, додека пак негативното влијание може да биде поттикнувач на девијантно однесување⁶³. Едноставната пристапност (без финансиски надоместоци) и раширеност, лесно влијаат врз неизградениот млад човек, отворен за нови искуства, креирајќи на тој начин некаков модел или урнек на однесување којшто видно отстапува од општествено прифатениот.

За престапништвото кај децата или малолетниците (термин кај нас користен до 2013 година со првиот Закон за правда за децата, а на просторите на поранешните југословенски републики сè уште актуелен), еден од поистакнатите југословенски криминолози Жарко Б. Јашовиќ ќе каже „.....*престапничко поведение на младите е секое поведение на поединец или на група на млади кое е противопштествено, односно општествено неприфатливо, т.е со кое се кршат правните и морални норми на определено општество и кои кога тоа е општествено видливо, предизвикуваат спонтано или организирано општествено реагирање со намера да се заштитат општествените добра и вредности како и самите актери на таквото поведение.*“⁶⁴ Од друга страна пак, Зоран Сулејманов оваа девијантна

⁶⁰ Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969

⁶¹ Арнаудовски, Ј. (1988), Пенологија, Наука за извршување на кривичните санкции, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет – Скопје

⁶² Buljubašić, S. (2005), Maloljetnička delikvencija, Sarajevo: Arka Press, 2005

⁶³ Ibid

⁶⁴ Сулејманов, З. (2003), Криминологија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2003

општествена појава ја толкувал во нејзината потесна смисла, и сметал дека со неа треба се опфатат сите оние кривични дела согласно законодавството, а кои може да бидат еднакво сторени како од деца така и од возрасни сторители на кривични дела. Овој криминолог смета дека детското престапништво има бројни специфики, а онаа најбитната е дека личноста на детето сторител на казнено дело е неоформена докрај заради што кон него се пристапува од повеќе аспекти⁶⁵. Периодот на созревање го толкува преку биолошкиот аспект на младоста, која пак ја дели на период на детство, предпубертет, пубертет и постпубертетски период.

Сепак, без оглед на толкувањата за детското престапништво и неговите карактеристики, и овој поим како и сите останати за кои се бара дефиниција, треба да се гледа во потесна и поширока смисла на зборот. Пошироката смисла ги опфаќа сите облици и манифестации на девијантно и антисоцијално однесување, од поткрадување по дома, бегање од часови, некултурно и непристојно однесување до повреда на моралните норми и вршење на тешки кривични дела. Потесната дефиниција на овој поим се задржува само на повреда на правните норми од потежок и полесен вид или поконкретно, повреда на кривично-правните норми⁶⁶. Токму овој став го зазема нашиот истакнат криминолог, Љупчо Арнаудовски.

Дискусијата за детското престапништво нè наведува на заклучок дека тоа претставува генерички термин кој во себе вбројува разни форми на антисоцијално однесување, па согласно тоа и различно се толкува во криминолошка, социјална, правна, педагошка и останата литература.

Од кривично-правен аспект, тоа се оние дела кои се процесуираат во кривичните судови на државите согласно националните казнени законици. Од феноменолошки аспект, детското престапништво не се разликува нималку од престапништвото на возрасните бидејќи и кај едните и кај другите станува збор за казнено дело, разликата е само во возраста на сторителот заради што се наметнува различно правно постапување. И тука доаѓа клучната диференцијација помеѓу малолетен и возрасен сторител на казнено дело. Имено, кога станува збор за дете, процесуирањето не се врши само од кривичен аспект, туку со него

⁶⁵ Сулејманов, З. (2003), Криминологија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2003

⁶⁶ Арнаудовски, Љ. (2007), Криминологија, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2007

се занимаваат и институции од социјална, воспитна, педагошка и психолошка природа. Токму затоа на детското престапништвото треба да се гледа како на општествена, а не само на правна појава.⁶⁷

Заради деликатната и ранлива положба на децата сторители на казнени дела и лишени од слобода, одлуката за нивно одвојување од средината во која живеат и сместување во установа за лишување од слобода од кој било вид, треба да биде добро обмислена, образложена и издржана. Токму затоа лишувањето од слобода на дете, подлабоко го елаборираме согласно дефинициите за тој поим дадени во домашната, национална легислатива, како и во меѓународните акти кои го уредуваат ова прашање на глобално ниво. Во продолжение на ова поглавје ќе се соврнеме на одредени меѓународни, но и национални акти кои ги обработуваат правата на децата и нивната заштита во места на лишување од слобода.

1.3. Стандарди за постапување со деца во судир со закон и лишени од слобода

1.3.1. Меѓународни стандарди

Постулатот на човековите права и слободи е Универзалната декларација за човековите права⁶⁸ како општ стандард и водич за сите нации и земји членки на Обединетите Нации, во која се утврдува правото на живот, слобода и сигурност на секој поединец. Во својот член 9, Декларацијата гарантира дека *„Никој нема да биде подложен на произволно апсење, притвор или прогонување“*.

Меѓу клучните универзални документи во кои се утврдени и гарантирани човековите права и слободи, е и Меѓународниот пакт за граѓански и политички права⁶⁹. Во членот 6 од Пактот се утврдува забраната од смртна пресуда за лица помлади од 18 години, а во членот 7 се утврдува забраната од тортура, па така: *„Никој не може да биде подложен на мачење, ниту свирепо, нечовечко или понижувачко постапување или казнување (...)“*. Пактот меѓу другото, јасно ја забранува секоја форма на лишување од слобода која не е во согласност со

⁶⁷ Buljubašić, S. dr. (2005), *Maloljetnička delikvencija*, Sarajevo, Arka Press. (стр. 22-Јашовиќ, 1991:56, 57)

⁶⁸ Универзална декларација за човековите права, Резолуција на Генералното собрание на ООН 217 А (III) од 10.12.1948 Достапно на:

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (пристапено на: 05.01.2023 година)

⁶⁹ International Covenant on Civil and Political Rights, UN General Assembly resolution 2200 A (XXI), Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (пристапено на: 05.01.2023 година)

постапка предвидена со закон, притоа утврдувајќи го правото на лицето лишено од слобода, да биде известно за причината на лишувањето, правото на правна помош, почитување на вроденото достоинство на човековата личност, судењето во разумен рок, правото на жалба, како и надомест на штета во случај на бесправно лишување од слобода.

Кога станува збор за правата на детето, фундамент претставува Конвенцијата на Обединетите Нации за правата на детето⁷⁰.

Конвенцијата ги опфаќа сите сегменти од живеењето на детето и правата кои треба да ги ужива, правото да биде запишано во матична книга на родени, да живее во безбедна и сигурна околина, родителска грижа, соматско и ментално здравје и грижа, образование, приватност, заштита и забрана од трговија со луѓе, право на слободно изразување и мислење, право на правна заштита, но она што особено не интересира за потребите на овој труд, е начинот на кој Конвенцијата ги уредува правата на децата лишени од слобода, па така во својот член 37, став б се вели:

б), „Ниедно дете не може да биде лишено од слобода незаконски или самоволно. Апсењето, притворот или затворот за детето мора да биде во согласност со законот и да се користи само како последна можна мерка и за најкратко можно времетраење.“⁷¹

Истиот член на Конвенцијата појаснува дека дури и во случај на лишување од слобода, со детето треба да се постапува на достоинствен и хуман начин, неповредувајќи ја неговата личност, со целосно почитување на неговите потреби согласно возраста. Правната заштита е гарантирана, како и можноста да се брани од слобода согласно еднаквоста на оружјата во правична постапка *„секое дете лишено од слобода ќе биде третирано на хуман начин и почитување на вроденото достоинство на човечката личност“*.

Вроденото достоинство за кое говори Конвенцијата за правата на детето, претставува право на достоинствен живот и третман, вродени во секој човек, вклучително и децата. Вроденото достоинство директно задира во квалитетот на животот. Да се биде третиран со достоинство и почит не е привилегија што треба да се заработи и да се чува, туку тоа е право што се стекнува со раѓање. Во самата Преамбула, Конвенцијата вели

⁷⁰ Конвенција на ООН за правата на детето, A/PE/3/44/25 од 20.11.1989 година Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на 05.01.2023 година)

⁷¹ Ibid

„признавањето на вроденото достоинство и на еднаквите и неотуѓиви права на сите членови на човековото семејство е основа на слободата, правдата и мирот во светот...“.

Во повеќе наврати долж целиот текст се говори токму за идејата на „човековото достоинство“ и децата. Ваквите одредби може да се класифицираат во две групи: (1) оние кои се обидуваат да обезбедат „општествена одговорност“ за негување на човековото достоинство кај децата, и (2) оние кои имаат за цел да спречат негова повреда.⁷²

Забраната на тортура и други форми на несоодветно постапување е децидно јасна: *„Ниедно дете не може да биде подложено на мачење или на друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување. За кривични дела сторени од лица помлади од осумнаесет години, не може да се изрече смртна казна или доживотна робија без можност за пуштање од слобода“.*⁷³

На овој начин, Конвенцијата поставува фундамент врз основа на кој понатаму следуваат други акти кои подетално разработуваат прашања од суштинска природа за заштита на правата на децата и превенција од какви било злоупотреби.

Па така, доколку Конвенцијата за правата на детето ги постави контурите за начинот на кој може, односно не може едно дете да биде лишено од слобода, Правилата на Обединетите Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) одат чекор понатаму и лишувањето од слобода го дефинираат како *„која било форма на притворање или затворање или сместување на лицето во државна или приватна установа за лишување од слобода врз основа на судска, административна или друга државна власт, од која на ова лице не му е дозволено да замине по сопствена волја“.*⁷⁴

Во својот член 12, Правилата утврдуваат дека *„Лишувањето од слобода треба да се спроведе во услови и околности кои го обезбедуваат почитувањето на човековите права на малолетникот...“*, и појаснуваат дека *„На малолетниците лишени од слобода нема да*

⁷² Polonko K.A., Lombardo, L.X. (2005) Human Dignity and Children: Operationalizing Human Rights Concept, Department of Sociology and Criminal Justice, Old Dominion University, Norfolk, Virginia, USA, Global Bioethics, Vol. 18-25

⁷³ Конвенција на ООН за правата на детето, A/PE3/44/25 од 20.11.1989 година Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на 01.01.2023 година)

⁷⁴ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански Правила) A/PE3/113 од 14 декември 1990 година Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

им бидат ускратени граѓанските, економските, политичките, социјалните или културните права, од каква било причина во однос на нивниот статус, кои им се загарантирани со национален или меѓународен закон, и кој е во согласност со лишувањето од слобода.“⁷⁵

На овој начин, Правилата детално ги уредуваат сите етапи од постапката на лишување од слобода на дете, и тоа во фаза на приведување и судење, управување со установите за малолетници, а под тоа се подразбира прифаќање, регистрација, преместување и трансфер, поделба и сместување, образование, стручно оспособување и работа, рекреација, религија, медицинска грижа, контакти со заедницата, дисциплинска постапка, но и забрана од каков било вид репресалии, право на жалба, профил на кадар, како и постпенална помош. Со други зборови, лишувањето од слобода на детето треба да биде со причина и цел, рехабилитациона од секој аспект, односно воспитување, превоспитување, социјализација и ресоцијализација на детето, заштита од секаков вид насилство, виктимизација, ревиктимизација и секундарна виктимизација, како и секоја друга форма на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Останати меѓународни документи кои го обработуваат прашањето за детето во судир со закон се *Минималните стандардни правила на Обединетите Нации за спроведување на малолетничка правда* попознати како *Пекиншки правила*⁷⁶ кои уредуваат корпус на прашања во врска со спроведувањето на малолетничката правда, како што се малолетничките судови, возраста за кривична одговорност на детето, кривичното гонење на деца, казнената политика, како и *Упатствата на Обединетите Нации за спречување на малолетничка деликвенција или Ријадските упатства*⁷⁷ кои ги дефинираат стандардите за спречување на малолетничка деликвенција.

⁷⁵ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански Правила) А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

⁷⁶ Стандардни минимални правила на Организацијата на Обединети Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила), А/РЕЗ/40/33 од 29 ноември 1985 година Достапно на:

<https://juvenilejusticecentre.org/resources/united-nations-standard-minimum-rules-for-the-administration-of-juvenile-justice-the-beijing-rules/#:~:text=The%20UN%20Standard%20Minimum%20Rules,operations%2C%20and%20due%20process%20guarantees> (пристапено на: 11.01.2023 година)

⁷⁷ Упатства на ООН за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), А/РЕЗ/45/112 од 14 декември 1990 година Достапно на:

Термините нечовечко и понижувачко постапување или казнување се дел од Конвенцијата на Обединетите Нации против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување⁷⁸.

Токму оваа конвенција е една од неколкуте конвенции за човекови права кои се „наследство од Втората светска војна“. Концептот на „човековите права“ во голема мера е развиен од Обединетите Нации и Универзалната декларација за човековите права (1948), како и двата меѓународни пакта, првиот посветен на граѓанските и политички права, а вториот на економските, социјални и културни права (1966). Конвенцијата против тортура детално се осврнува на тортурата притоа дефинирајќи ја како *„секој акт со кој на едно лице намерно му се нанесува силна болка или страдање, физичко или ментално, заради добивање од него или од некое трето лице информација или признание или заради негово казнување за дело што тоа или некое трето лице го извршило или за чие извршување е осомничено, или го заплашува или присилува него или трето лице, или од која и да било форма на дискриминација, ако таквата болка или страдања ги нанесува службено лице или кое и да било друго лице кое дејствува во службено својство или на негов поттик или со негова изречна или молкомна согласност.“*⁷⁹

Тортурата или мачењето е едно од најгрозоморните злосторства познати на човештвото не само затоа што вклучува намерно нанесување на силна физичка и ментална болка, туку и затоа што е извршена од службени лица или со одобрување на државата, и честопати ефективно се прикрива со цел да се спречи правдата и одговорноста. Како резултат на ваквото постапување, жртвите трпат длабока физичка и ментална болка и страдање, додека во реалноста злосторството извршено против нив честопати се отфрла во судските и управните постапки, и останува неказнето.⁸⁰

<https://resourcecentre.savethechildren.net/document/united-nations-guidelines-prevention-jvenile-delinquency-riyadh-guidelines-ares45112/> (пристапено на: 11.01.2023 година)

⁷⁸ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 06.01.2023 година)

⁷⁹ Ibid

⁸⁰ Istanbul Protocol: Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2022 Edition), United Nations Human Rights Officer, 2022 Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/istanbul-protocol-manual-effective-0> (пристапено на 11.04.2023 година)

Кога пак станува збор за останатите форми на несоодветно постапување, односно суровото, нечовечко и понижувачко постапување или казнување, иако не постои јасна и прецизна дефиниција во меѓународните акти, појдовен аргумент за разликата помеѓу тортурата со останатите форми на несоодветно постапување е намерата на сторителот, односно целта за сторување таков акт, како и беспомошноста на жртвата, односно личното страдање од таквото несоодветно постапување. Притоа, суровото, нечовечко или понижувачко постапување се објаснува преку нивниот меѓусебен однос со тортурата, поради што и сите вакви форми на несоодветно постапување се апсолутно забранети.

Оттука, како ризик фактори кои може да придонесат до состојби што може да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување или казнување се материјалните услови пр. несоодветни услови за живеење и под стандардниот минимум за сместување лица лишени од слобода (недостаток на гарантиран кубен метар простор⁸¹, светлина, хигиена, топлина, топла вода и сл), неспроведување на третмани за ресоцијализација, едукација, но и третмани за надминување на траума, стрес и друг вид психички состојби. Тука не може, а да не се спомене и постапувањето на затворските служби (обезбедување и стручна служба) користејќи несоодветни форми на контрола над лицата лишени од слобода што меѓу другото може да опфатат и физичко насилство: шамари, удари, навреди.

Како ризик фактор кој може да придонесе до состојба што може да се подведе под нечовечко или понижувачко постапување е и самицата, инаку забранета форма на сегрегација кога се децата во прашање согласно членот 67 од делот Л, „Дисциплински постапки“ од Хаванските правила⁸². За штетноста на ваквата изолација како форма на казна, посебно внимание посветува Истанбулската изјава од 2007 година⁸³. Оттука, секоја форма на издвојување на детето од останатите осуденици мора да биде издржана и осмислена, односно *„.....прибегнувањето кон таква мерка мора да се смета за крајно исклучителна. Ако малолетниците се чуваат одвоено од останатите, тоа треба да биде*

⁸¹ 6м2 во индивидуално домување, односно 4м2 во групно, Достапно на: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/16806cc449> (пристапено на: 06.02.2025 година)

⁸² Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански Правила) A/PE3/113 од 14 декември 1990 година, член 67, дел Л. Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 05.05.2024 година)

⁸³ The Istanbul statement on the use and effects of solitary confinement, adopted on 9 December 2007 at the International Psychological Trauma Symposium, Istanbul Достапно на: http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul_expert_statement_on_sc.pdf (пристапено на: 09.01.2023 година)

за најкратко можно време, а во секој случај, треба да им се гарантира соодветен човечки контакт, да им се дозволи пристап до материјал за читање и да им се понуди барем еден час секојдневна рекреација на отворено.“⁸⁴

1.3.2. Национално законодавство

Уставот на Македонија⁸⁵ како основен правен акт на една држава во својот член 12 утврдува дека „Слободата на човекот е неприкосновена. Никому не може да му биде ограничена слободата, освен со одлука на судот и во случај и во постапка утврдена со закон“.

Кривичниот законик на Македонија⁸⁶ во членот 142 тортурата ја дефинира како „Тој што во вршењето на службата или кое било друго лице што постапува во службено својство, како и лице што поттикнато од службено лице или со негова изречна или премолчена согласност, со употреба на сила, закана или какво било друго недозволено средство или недопуштен начин ќе предизвика физичка или душевна болка или страдање на друго лице, за да добие од него или од трето лице признание или некоја друга информација, или да го казни за некое дејство кое тоа или некое трето лице го извршило или се претпоставува дека го извршило, ќе се казни со затвор најмалку пет години.“, додека во членот 143 „Малтретирање во вршење на служба“ утврдува дека „Службено лице што во вршењето на службата или кое било друго лице што постапува во службено својство, како и лице што поттикнато од службено лице или со негова изречна или премолчена согласност, неовластено употребува сила, се заканува, или врши физичко или психичко насилство за да му нанесе на друго лице физичка или душевна болка или страдање што претставува сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, ќе се казни со затвор од три до осум години.“

⁸⁴ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ), Совет на Европа, Малолетници лишени од слобода, Извадок од 9от Општ извештај на КПТ, 1999 година, Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ee54e> (пристапено на 05.05.2024 година)

⁸⁵ Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/91) Достапно на: <https://www.sobranie.mk/content/Odluki%20USTAV/UstavSRSM.pdf> (пристапено на 30.12.2022 година)

⁸⁶ Кривичен законик на РМ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 и 248/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.36/23)

Кога станува збор за децата, односно постапувањето со децата во ризик и децата сторители на дејствија што со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци, главен правен акт е Законот за правда за децата⁸⁷ чија цел е *„остварување на приоритетен интерес и заштита на децата од криминал, насилство и од кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој, заштита на децата сторители на дејствија кои со закон се предвидени како кривични дела и прекршоци и од поврат на такви дела, нивна социјализација, воспитување и превоспитување, помош и грижа за децата и заштита во постапката пред судот и другите органи на нивните слободи и права загарантирани со Уставот на Република Македонија, со Конвенцијата за правата на детето и со другите меѓународни договори за положбата на децата, ратификувани согласно со Уставот на Република Македонија“*.

Овој закон во својот член 10 јасно укажува дека *„Лишување на дете од слобода се применува само како последно средство во постапката и само под услови и во траење определени со овој закон“*, додека во членот 13 утврдува дека *„Примената на мерките и санкциите утврдени со овој закон и постапувањето со дете, подредени се во негов интерес за заштита, воспитување, превоспитување и правилен развој“*.

Законот прави разлика помеѓу **дете во ризик до 14 години** и **дете во ризик од 14 до 18 години**, како и **дете во судир со закон од 14 до 16 години** и **дете во судир со закон над 16 години**. Овој закон ги уредува и правата на **дете жртва**.

Правата на децата во местата на лишување од слобода и начинот на постапување со нив се утврдени во Законот за извршување на санкциите⁸⁸, каде низ неколку поглавја се обработува начинот на извршување на кривичните санкции врз децата, извршувањето на воспитните мерки, упатувањето во центар за деца, извршувањето на мерките на засилен надзор, извршувањето на заводските мерки, како и извршувањето на алтернативните мерки спрема деца.

⁸⁷ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19) Достапно на: <https://www.pravda.gov.mk/upload/Documents/Zakon%20za%20pravda%20na%20deca.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

⁸⁸ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на: <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%97%D0%98%D0%A119.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

1.4. Права на деца лишени од слобода

Без оглед на формата на задржување, со детето лишено од слобода треба да се постапува на достоинствен и хуман начин, притоа избегнувајќи какви било форми на понижување, омаловажување, исмејување, стигматизирање и игнорирање. Со други зборови, иако лишено од слобода, детето треба да ужива засилена, односно гарантирана заштита на сите права предвидени согласно меѓународните акти и националното законодавство⁸⁹, а под тоа се подразбира:

- Хумано постапување и почитување на основните човекови права, како и заштита од виктимизација;
- Право на образование;
- Право на приватност и сопственост;
- Право на релаксација, физичка култура и спорт;
- Право на здравствена заштита;
- Право на одржување контакти со надворешниот свет;
- Забрана на тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување⁹⁰.

1.4.1. Хумано постапување и почитување на основните човекови права во затвор

Лишувањето од слобода само по себе не претставува и лишување од права. Лицата лишени од слобода уживаат права согласно околностите во кои се наоѓаат. Ваквите права се гарантирани со бројни меѓународните документи. Универзалната декларација за човековите права⁹¹ во својот член 2 нагласува дека „никој не смее да биде лишен од своите основни човекови права заради раса, боја на кожа, пол, религија, политичко уверување,

⁸⁹ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на: <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%97%D0%98%D0%A119.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

⁹⁰ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) A/PE/3/13 од 14 декември 1990 година Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

⁹¹ Универзална декларација на Обединетите Нации за човековите права Достапно на: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (пристапено на 10.09.2019 година)

јазик, национално или социјално потекло и сл“. Во останатите свои членови Декларацијата забранува каков било вид тортура, како и произволно лишување од слобода.

За правото на лицата лишени од слобода да бидат третирани на хуман и достоинствен начин, говори членот 10 на Меѓународниот пакт на граѓански и политички права⁹², додека со Декларацијата за заштита на сите лица од тортура и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување усвоена од Генералното собрание на ООН во 1975, се поттикнуваат сите земји членки да превенираат тортура и други форми на несоодветно постапување, бидејќи секоја активност поврзана со која било форма на несоодветно постапување, ќе претставува напад на човековото достоинство.⁹³

Експлицитна забрана на тортура и незаконито или самоволно лишување од слобода, се гарантирани и од страна на Конвенцијата на Обединетите Нации за правата на детето⁹⁴ каде што јасно е наведено дека ниту едно дете не може да биде лишено од слобода незаконито или самоволно, а во случај на лишување од слобода, кон детето треба да се постапува на достоинствен начин. Конвенцијата ги гарантира и оние права коишто се однесуваат на одржување контакти со семејството, овозможување правна помош и заштита, спроведување независна и итна судска постапка.

Принципите за постапување со деца лишени од слобода и упатени на издржување казна затвор, може да се поделат на принципи од општ карактер и од посебен или специфичен карактер.

Првите се однесуваат на општото постапување со секое лице лишено од слобода, забрана на дискриминација или селективност по основа на раса, боја на кожа, пол, јазик, религија, политичко или друго убедување, националност или социјално потекло, сопственост, раѓање и др, додека оние од посебен или специфичен карактер се однесуваат на индивидуалните, лични потреби на секое лице согласно кои се изготвува индивидуалниот план за помош и поддршка.

⁹² International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI), United Nations, 1966 Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (Пристапено на: 08.01.2024 година)

⁹³ Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly of UN, 1975

⁹⁴ Конвенција на Обединетите Нации за правата на детето Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (пристапено на 10.09.2019 година)

За хуманото постапување кон децата лишени од слобода, посебно говорат Правилата на ООН за заштита на малолетници лишени од слобода (Хаванските правила)⁹⁵ „...поради големата ранливост, малолетниците лишени од слобода бараат посебна грижа и внимание, и дека нивните права и добробит треба да се загарантираат за време и после периодот во кој биле лишени од слобода“.

1.4.2. Право на образование

Образованието на децата лишени од слобода и упатени на издржување казна затвор, е гарантирано со Хаванските правила⁹⁶ кои во членот 38 посочуваат дека „образованието е задолжително и истото треба да одговара на годините и степенот на образование на поединецот“. Понатаму, Правила препорачуваат дека во случај образованието да не може да се одржува во установата каде е сместено детето, треба да биде организирано во непосредната околина, односно во училиште на заедницата. Ваквите упатства помагаат за подобра интеграција на детето во образовниот систем, со цел тоа да продолжи со образовниот процес по своето излегување на слобода. Хаванските правила укажуваат дека специјално внимание треба да се посвети на децата странци кои не го зборуваат јазикот на земјата во која се лишени од слобода, како и на оние деца со посебни когнитивни потреби на кои треба да им се обезбеди специјализирано образование. Установите од овој вид треба да бидат опремени и со одреден фонд на литература, односно да поседуваат библиотека.

И Стандардните минимални правила за постапување со затвореници, попознати како Правила на Мандела⁹⁷, меѓу другото говорат за правата на лицата лишени од слобода на образование. Овие правила нагласуваат дека секое лице лишено од слобода има право на образование, меѓу што спаѓа и религиското поучување. Образованието на неписмените осуденици е задолжително, особено за децата, на што затворската администрација треба да посвети посебно внимание. Истовремено се укажува дека образованието на лицата лишени од слобода, треба да биде интегрален дел од редовниот образовен систем на земјата, за да

⁹⁵ Правила на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански правила), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година

Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

⁹⁶ Ibid

⁹⁷ Стандардните минимални правила за постапување со затвореници (Правила на Мандела) Достапно на: <https://undocs.org/A/RES/70/175>

се продолжи со него по излегување на слобода. Дипломите/свидетелствата и останатите сертификати не смеат да содржат каков било знак или симбол на установата за лишување од слобода.

За потребата од образование како составен и нераскинлив дел од ресоцијализацијата како цел на казната затвор, односно воспитно-поправната мерка, говорат и Европските затворски правила⁹⁸. Овие правила особено нагласуваат дека образованието е задолжително за неписмените осуденици, но пред сè за децата лишени од слобода. Тоа треба да биде нераскинлив дел од општиот образовен систем, додека постоењето на библиотека во местата за лишување од слобода, треба да биде негов составен елемент.

Задолжителниот образовен процес е гарантиран и во Законот за извршување на санкциите⁹⁹.

1.4.3. Право на приватност и сопственост

Хаванските правила¹⁰⁰ како и Стандардните минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници¹⁰¹ го уредуваат и правото на одржување лична хигиена, поседување лични работи, како и право на здрава исхрана.

Секое дете има право на сопственост, лични работи, алишта и секако исхрана која ќе одговара на здравите потреби на детето, адекватно подготвена, со нутритивни вредности, квалитет и квантитет за нормален раст и развој, и доколку е возможно да ги задоволува религиозните и културолошки барања на детето. Чистата вода за пиење треба да биде овозможена и достапна во секое време.

⁹⁸ European Prison Rules, Council of Europe, 2006 Достапно на: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (Пристапено на: 08.01.2024 година)

⁹⁹ Член 299 од Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на: <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%97%D0%98%D0%A119.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

¹⁰⁰ Прописи на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански прописи), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година
Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

¹⁰¹ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955) Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на 22.10.2019 година)

Дизајнот на установите за задржување на деца треба да одговара на рехабилитациската цел на санкцијата, овозможувајќи им приватност, сензорен стимул, дружење, учество во спортски и рекреативни активности. Установата треба да обезбеди сигурност, опремена со аларми и протоколи за вонредни состојби (пр. пожар).

Собите за сместување по можност треба да бидат индивидуални, за самостоен престој или спални за неколку лица (мали групи). Надзорот, особено во ноќните часови треба да биде ненаметлив, а безбедноста на децата треба да биде гарантирана во секое време.

Во овој дел особено треба да се нагласи потребата од приватност и задоволување на специфичните потреби на девојчињата лишени од слобода. Иако машката популација е подоминанта, сепак тоа не дава за право проблемот во однос на рехабилитацијата и ресоцијализацијата на женските сторители на кривични дела да биде игнориран или недоволно испочитуван. Стандардите¹⁰² предвидуваат засебно сместување на момчињата и девојчињата, притоа нагласувајќи ја потребата од задоволување на специфичните потреби на девојчињата. Заради образовни, стручни, рекреативни и други потреби, дозволен е заеднички престој, но под засилен надзор.

Од извештаите на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ)¹⁰³ за земјите што Комитетот ги посетува, може да се воочи дека во скоро секоја земја постои по еден затвор за жени/девојчиња кој не може во ниеден случај да ги задоволи потребите, односно стандардите за одржување комуникација со надворешниот свет (семејство, деца, родители). Дополнително, самите установи за лишување од слобода се генерално изградени за машки осуденици, па се јавува недостаток на услови за задоволување на специфичните потреби на жените, односно девојчињата.

¹⁰² Juveniles deprived of liberty under criminal legislation, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, 2015 Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ccb96>, (Пристапено на: 08.01.2024 година)

¹⁰³ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), 10th General report on CPT's activities, covering the period 1 January to 31 December 1999 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680696a74> (Пристапено на: 04.05.2024 година)

КПТ уште нагласува дека не треба да постои каква било форма на дискриминација кон девојчињата лишени од слобода, само затоа што на светско ниво се застапени во значително помал број во однос на момчињата¹⁰⁴.

Бидејќи примарната цел на лишувањето од слобода е рехабилитација и реинтеграција, кога се девојчињата во прашање потребна е максимална можна поддршка за нивна рехабилитација и реинтеграција која треба да започне од првиот момент по пристигнување во установата. Ваквата поддршка треба да опфаќа грижа, заштита и индивидуална помош – социјални, образовни, стручни, психолошки, медицински и физички активности. Потребно е да се направи евалуација на состојбата кај секое девојче индивидуално, за да се интервенира со активности приспособени на нејзините индивидуални потреби и околности. Оттука, треба да се креира законодавство и родово сензибилизирани политики коишто нема да поттикнат различен третман, туку ќе придонесат за еднакво постапување кон девојчињата во судир со закон и јакнење на свесноста за нивните потреби¹⁰⁵.

Понатаму, Комитетот за превенција на тортура уште и забележува дека „.....во одредени установи се забележува тенденција на пропусти во потребите за лична хигиена на женските затвореници, вклучително и за малолетните девојки. За оваа затворска популација од посебна важност е непосредниот пристап до санитарни простории како и обезбедувањето хигиенски производи, како влошки. Пропустите во обезбедувањето на таквите основни потреби може само по себе да претставува понижувачко постапување“¹⁰⁶. Оттука, неисполнувањето на основните услови за престој и рехабилитација на женските осудени лица, претставува и еден вид суптилна дискриминација која иако прикриена, сепак е свесно предизвикана од пенитенцијарниот

¹⁰⁴ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), 10th General report on CPT's activities, covering the period 1 January to 31 December 1999 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680696a74> (Пристапено на: 04.05.2024 година)

¹⁰⁵ Neglected Needs, Girls in the Criminal Justice System, Toolbox on UN Bangkok Rules, Penal Reform International, 2014

¹⁰⁶ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ), Совет на Европа, Малолетници лишени од слобода, Извадок од 9от Општ извештај на КПТ, 1999 година, Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ee54e> (пристапено на 05.05.2024 година)

систем на земјите и може да претставува ризик фактор кој може да доведе до состојба на деградирачко постапување¹⁰⁷.

1.4.4. Право на релаксација, физичка култура и спорт

Меѓу гарантираните права на секое дете е и правото на релаксација и спортски, односно физички активности. Хаванските правила¹⁰⁸ детално објаснуваат дека детето лишено од слобода има право на рекреација на отворен простор. Стандардните минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници од 1955 година¹⁰⁹, во своето правило 23, став 2 укажуваат дека на младите осудени лица ќе им биде овозможена физичка и рекреативна активност, како и реквизити за таа цел. Времетраењето на таквата физичка активност, согласно овие Прописи е минимум еден час на отворено доколку временските услови го дозволуваат тоа. За ваквиот стандард говорат и Европските затворски правила¹¹⁰

Во овој дел уште да се додаде дека секое лице лишено од слобода, вклучително и дете, треба да може да ги задоволи своите потреби од религиски и духовен карактер. Со други зборови, установата треба да овозможи соодветен простор и литература за таа намена, да организира редовна служба во случај кога станува збор за повеќе припадници на одредена вероисповед, како и посета на соодветно верско лице.¹¹¹

Членот 301 од Законот за извршување на санкциите¹¹² го гарантира ова право на децата лишени од слобода.

¹⁰⁷ Народен правобранител-Национален превентивен механизам (2023) Годишен извештај за 2023 година, Народен правобранител на Република Северна Македонија, 2024, Достапно на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2023/NPM%20Godisen%20izvestaj-2023-Mk-Alb-Ang.pdf> (Пристапено на: 23.09.2024 година)

¹⁰⁸ Правила на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански правила), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година

Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

¹⁰⁹ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955), https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на 11.09.2019 година)

¹¹⁰ European Prison Rules, Council of Europe, 2006 Достапно на: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (Пристапено на: 08.01.2024 година)

¹¹¹ Правила на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански правила), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

¹¹² Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на:

1.4.5. Право на здравствена заштита

Во делот на здравствената заштита меѓународните стандарди јасно укажуваат дека таа треба да биде обезбедена од страна на државата. Па така, Стандардните минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници¹¹³, како и Хаванските правила¹¹⁴ децидно посочуваат дека секое лице лишено од слобода, односно секое дете има право на целосна здравствена заштита и нега, како превентивна, така и заштитна. Здравствената заштита опфаќа превенција и заштита на физичкото и ментално здравје. Таа треба да биде обезбедена директно во установата за лишување од слобода, додека болничкото лекување да биде спроведено во здравствен центар во непосредна близина на затворот заради ефикасен и брз третман, а со цел избегнување стигматизација од страна на заедницата. Лечењето во непосредна близина, промовира интеграција и самовреднување кај осуденото лице.

Европските затворски правила упатуваат и на специфичните потреби на женските осудени лица и неопходноста на услови за преднатална и постнатална грижа. Тука особено се нагласува дека децата треба да бидат родени надвор од пенитенцијарната установа, додека во случај тоа да се случи во самото место на лишување од слобода, тогаш името на установата не смее да стои во изводот на родени.

Заради најдобриот интерес на детето новороденче, установата мора да обезбеди посебни услови за сместување, нега и грижа на мајката и новороденчето.

Првиот преглед на осуденото лице се прави при прием во установата, односно во првите 24 часа од влегувањето на осуденото лице во пенитенцијарна установа.¹¹⁵ Целта на ваквиот првичен преглед е востановување на општата состојба на лицето лишено од слобода, пред сè утврдување на знаци на тортура и други форми на несоодветно

<https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%97%D0%98%D0%A119.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

¹¹³ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955), https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на 11.09.2019 година)

¹¹⁴ Правила на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански правила), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година
Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

¹¹⁵ Health Care Services in Prison, Standards and Tools, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe
Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ce939> (Пристапено на: 08.01.2024 година)

постапување, но и утврдување на лица лишени од слобода со посебни потреби, како и со заразни болести. Истовремено новоприменото осудено лице треба да биде информирано и за пристапот до здравствените услуги за време на неговото/нејзиното лишување од слобода¹¹⁶.

Кога станува збор за децата лишени од слобода во пенитенцијарните установи, од особено значење е да се утврди нивната ментална состојба и општото ментално здравје имајќи предвид дека овие деца во најголем процент биле изложени на некаков вид траума, биле жртви или сведоци на семејно насилство, потекнуваат од депривирана семејна средина, биле корисници на алкохол или психотропни супстанции. Индивидуалниот пристап кон психо-соматското здравје на децата лишени од слобода, ќе овозможи креирање на индивидуални програми за нивна рехабилитација, поправање на однесувањето, а со цел успешна ресоцијализација.

Еднакво како и со погоре наведените, и ова право е гарантирано во националното законодавство на Македонија.¹¹⁷

1.4.6. Право на одржување контакти со надворешниот свет

Како едно од основните права на детето лишено од слобода е да одржува контакти со семејството, односно со надворешниот свет. Кога станува збор за децата, за ова право говорат и Стандардните минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници¹¹⁸, но и Хаванските правила¹¹⁹. Комуникацијата може да биде по писмен пат или по телефон, а детето има право и на редовни посети (еднаш неделно, но не помалку од еднаш во месецот). Во случај да добие допуст да го посети своето семејство, времетраењето на посетата му се засметува во должината на казната. Детето има право и да биде

¹¹⁶ The Initial Medical Assessment of Detainees upon Admission (IMA), Convention against Torture Initiative, UNCAT Implementation Tool 10/2021

¹¹⁷ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019) Достапно на:

<https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%97%D0%98%D0%A119.pdf> (пристапено на 01.01.2023 година)

¹¹⁸ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955), https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на 11.09.2019 година)

¹¹⁹ Прописи на Обединетите Нации за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански прописи), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

информираано за збиднувањата во државата и светот, а со тоа има право на весници и останати списанија.

За децата лишени од слобода е особено важно одржувањето контакти со надворешниот свет, бидејќи некои од нив имаат бихевиорални проблеми во однесувањето, што најмногу се должи на емотивната депривираност и недостатокот на социјални вештини.¹²⁰ Токму затоа кај децата лишени од слобода истовремено треба да се работи и на подобрување на нивните комуникациски вештини, да се поттикнува комуникација со оние лица кои ги чувствуваат блиски, а кои позитивно влијаат по нив.

1.4.7. Забрана на тортура и друг вид на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување

Како што веќе споменавме, меѓународните инструменти ги забрануваат сите облици на тортура и сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Физичката изолација е строго забранета освен во исклучителни ситуации кога детето може да си нанесе повреда себе или на околината. Користењето на вакви средства не смее да навредува или понижува, а времетраењето на нивното користење треба да се сведе на што покус период.

Упатувањето во самица како санкција за сторена дисциплинска повреда, не постои во позитивното право во случаите за деца упатени на издржување казна затвор за деца, ниту пак за децата кои се упатени на издржување воспитно-поправна мерка, упатување во ВПД.¹²¹ За потешки повреди на редот и дисциплината, Законот¹²² предвидува одредена изолација, односно издвојување на детето во посебна соба во времетраење од пет до седум дена. Во овој период со детето треба да работи стручен тим кој ќе преземе корективни мерки и активности во однос на неговото однесување.

¹²⁰ Juveniles Deprived of their Liberty under Criminal Legislation, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ccb96> (Пристапено на: 08.01.2024 година)

¹²¹ Член 305, став 1 од Законот за извршување на санкциите („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 99/2019).

¹²² Законот за извршување на санкциите („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 99/2019)

1.5. Нотирани состојби во однос на постапувањето со деца во Затвор за деца

Охрид во 2019 година

Наодите од истражувањето спроведено за целите на магистерскиот труд *Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор*¹²³, во чиј фокус беше Затворот за деца Охрид кога во него се наоѓаа и децата од воспитно-поправниот дом, говорат дека во оваа пенитенцијарна установа постоела недоволна застапеност на професионален кадар согласно домашните и меѓународни стандарди, односно педагози, социјални работници, воспитувачи, инструктори и друг кадар соодветен за работа и третман со деца лишени од слобода и упатени на издржување на казна затвор. Во тој период беше утврден и недостаток од соработка со релевантните чинители во системот на ресоцијализација, грижа и третман на децата упатени на издржување казна затвор. Тука пред сè се мисли на соработка со центрите за социјална работа, Министерството за образование и наука и Министерството за здравство.

Понатаму, трудот утврди и потреба од измени и дополнување на одредени законски решенија кои се однесуваа на спроведувањето на детето во затвор, рано отпочнување на процесот на ресоцијализација (пред негово лишување од слобода), изнаоѓање решенија за непречено спроведување на образовниот процес и здравствената заштита.

Кога станува збор пак за планот за работа и третман, беше констатирана недоволна вклученост на детето во креирање на индивидуалниот план за помош и поддршка, но и негово неревидирање. Во Затворот за деца Охрид не постоеја доволно соодветни програми за ресоцијализација, како и работилници и друг вид креативни активности за развивање на вештини и поучување на децата упатени на издржување казна затвор.

Се констатираше и непостоење на редовни психолошки и бихевиорални третмани со цел подобрување на менталното здравје на децата и надминување на ризик факторите коишто придонеле кон нивна криминализација.

Што се однесува пак до постпеналниот период, состојбата од 2019 година потврди и непостоење на доволно или воопшто програми за помош и поддршка на детето по

¹²³ Димитриевска, С. (2020), Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор, одбранет на 08.04.2020 година, необјавен магистерски труд, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

излегување од затвор, додека пак учеството на надлежните центри за социјална работа во периодот на адаптација по излегување од затвор, било ограничено.

Материјалните услови во Затворот за деца Охрид во тоа истражување, беа проценети како несоодветни, без приемно одделение каде се врши опсервација на детето, а не постоело ниту индивидуално сместување на децата согласно меѓународните стандарди, особено кога станува збор за ноќниот престој.

Образованието било нефункционално, односно не постоел редовен образовен процес. Не се реализирале ниту занаети и други стручни активности со кои би се оспособиле децата со алатки за идно занимање по излегување од затвор.

Укажувањата во однос на здравствената заштита, нотирана и во извештајот на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) по посетата спроведена од 7 до 9 декември 2020 година¹²⁴, а поконкретно за децата лишени од слобода во Извештајот од спроведената посета од 2 до 10 декември 2019 година¹²⁵, се однесувале на спроведување редовни прегледи веднаш по приемот на децата во затвор, следење на нивната состојба, давање соодветна терапија од страна на стручно, здравствено лице, како и неопходност од вработување на медицинска сестра.

Интересно да се наведе е дека КПТ во тој период нотира и физичка злоупотреба на децата, односно тепање и прекумерна употреба на сила од страна на стражарската служба како начин на контрола. Истовремено, Комитетот нотира и меѓузатвореничко/врсничко насилство, булинг и други форми на малтретирање помеѓу децата лишени од слобода.

За состојбата во Затвор за деца Охрид во тој период, говори и истражувањето спроведено од Факултетот за безбедност во 2018 година на деца кои издржуваат казна затвор, како и деца со воспитно-поправна мерка, тогаш лоцирани исто во Затворот за деца Охрид¹²⁶. Имено, испитаниците кои биле дел од истражувањето воопшто не зборувале за

¹²⁴ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Извештај по спроведена посета на С. Македонија 7-9 декември 2020 година Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a359cb> (пристапено на 27.03.2024 година)

¹²⁵ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Извештај по спроведена посета на С. Македонија 2-10 декември 2019 година Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на: 27.03.2024 година)

¹²⁶ Стефановска, В. Бачановиќ, О., Батиќ, Д., Пеовска, Н. (2019) Маргинализација и девијантноста на младите во судир со закон во воспитно-поправните и казнено-поправните домови, Факултет за безбедност, Универзитет Св. Климент Охридски-Битола

каква било третманска работа или други содржини од образовен или стручен карактер. Нивното секојдневие се состоело од обични, секојдневни рутински активности како одржување лична хигиена, чистење на просториите за живеење, спортски активности од ограничен вид, и по потреба разговор со еден од двајцата психолози. Токму од тие причини и ова истражување заклучува „*Потребни се нови стратегии за приспособување на младите во воспитно-поправните и во казнено-поправните установи. Особено значајни се програмите за промена на однесувањето (бихевиоралните програми)....Она на што треба да се учат младите е развивање вештини за подобро решавање на социјалните проблеми, вештини за справување со гневот, лутината, фрустрацијата, евентуалната виктимизација и можноста за конвертирање на агresiјата.*“¹²⁷

1.6. Потребата од заштита на децата лишени од слобода во места на лишување од слобода

Зошто е потребна заштита на децата лишени од слобода во места на лишување од слобода доколку основната цел на таквите установи е токму поправање на поведението преку третмани за воспитување, превоспитување, јакнење на личноста преку зајакнување на факторите на заштита, а сè со цел негова социјализација и ресоцијализација?

Праксата низ светот, а и кај нас во Македонија упатува на низа недоследности во делот на постапувањето со децата лишени од слобода. Па така, по повод 30 години од постоењето на Конвенцијата на Обединетите Нации за правата на детето, издадена е Студија за состојбата со децата лишени од слобода низ светот, со посебен фокус на децата во вооружени конфликти, војни и деца осудени заради акти на тероризам¹²⁸. Студијата е посветена на „*сите невидливи и заборавени деца лишени од слобода*“, наслов кој доволно говори сам за себе. Злоупотребата на деца, тортурата и сите останати свирепи постапувања кон нив, ја нагласуваат потребата од заштита на децата од секаков вид нехумано постапување во места на лишување од слобода, а сè со цел навремена превенција.

За важноста на животот на осудените лица во затвор и нивното влијание во општеството, говори и француската писателка, Бландин Ринкел која поддржувајќи ја организацијата „Меѓународна затворска опсерваторија“ (L’Observatoire international des

¹²⁷ Стефановска, В. Бачановиќ, О., Батиќ, Д., Пеовска, Н. (2019) Маргинализација и девијантноста на младите во судир со закон во воспитно-поправните и казнено-поправните домови, Факултет за безбедност, Универзитет Св. Климент Охридски-Битола

¹²⁸ Nowak, M. (2019), United National Global Study on Children Deprived of Liberty

prisons), ќе каже „... кога еден затвор ги отуѓува, изолира своите затвореници без притоа да ги подготви за реинтеграција, тој затвор всушност го осудува и севкупното општество”¹²⁹

Оттука, со почитување на правата споменати погоре во трудот, се намалуваат ризиците коишто може да доведат до состојби што би можеле да се подведат под поимот нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Имено, како што истражувањата спроведени во Затвор за деца Охрид од 2018¹³⁰ и 2019¹³¹ година говорат за состојби коишто од повеќе аспекти ги прекршуваат правата на децата лишени од слобода (материјални услови, ресоцијализација, третмани, здравствена заштита, средства за присилба), по ставање во функција на Воспитно-поправниот дом Тетово (Волковија), материјалните услови за престој на децата лишени од слобода со изречена воспитно-поправна мерка значително се подобруваат¹³².

Сепак, за да се намалат ризиците коишто може да доведат до состојби на нечовечко или понижувачко постапување, треба да се вложуваат континуирани напори за целосно исполнување на стандардите коишто се жива материја и постојано еволуираат. Со други зборови, станува збор за континуиран и еволутивен процес кој од една страна наметнува норми, а од друга страна обврска за нивно почитување.

Во однос на стандардите и нивното почитување, Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП)¹³³ одблиску го следи почитувањето на стандардите на Комитетот за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ)¹³⁴, од страна на земјите членки на Советот на Европа. Со други зборови, навременото преземање мерки од

¹²⁹ Blandine Rinkel - L'Observatoire international des prisons Достапно на: www.oip.org

¹³⁰ Стефановска, В. Бачановиќ, О., Батиќ, Д., Пеовска, Н. (2019) Маргинализација и девијантноста на младите во судир со закон во воспитно-поправните и казнено-поправните домови, Факултет за безбедност, Универзитет Св. Климент Охридски-Битола

¹³¹ Димитриевска, С. (2020), Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор, одбранет на 08.04.2020 година, необјавен магистерски труд, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

¹³² По конфликтот во 2001 година кога стариот ВПД Тетово беше оштетен од воените дејствија и напуштен, децата беа реалоцирани во повеќе наврати: Затвор Скопје, КПД Идризово-Полуотворено одделение Велес, Затвор Охрид.

¹³³ Европски суд за човекови права, Достапно на: <https://www.echr.coe.int/home> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹³⁴ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/home> (пристапено на: 06.02.2025 година)

земјите членки со кои се почитуваат препораките на КПТ, придонесува кон избегнување пресуди од Судот по член 3 од Конвенцијата¹³⁵ којшто е најрелевантен за Комитетот.

За да дојде до повреда на членот 3 од Конвенцијата, мора да биде задоволено правилото *de minimus*, односно да се достигне минималниот праг на суровост. Проценката на таквата суровост е релативна, таа зависи од повеќе околности, а меѓу нив времетраењето, физичките и психички последици, а во некои случаи и полот, возраста, како и здравствената состојба на жртвата.¹³⁶

Интересно да се забележи е дека повреда на Конвенцијата може да се случи и тогаш кога однесувањето на одредено службено лице е последица на пропуст на државата, или толерирање на недозволено однесување од нејзина страна¹³⁷.

Елементот што Судот посебно го зема предвид, е ранливата позиција на децата. Во пресудата *А против Велика Британија*¹³⁸, Судот нагласува дека „*децата се особено овластени да бараат заштита од државата во смисла на суштинско одвраќање против повреда на личниот интегритет*“. Кога се во прашање децата, Судот ја проширува заштитата и во делот на превенцијата и свесно го поставува пониско минималниот праг на суровост. Пример за тоа е предметот *Мубаланзила Мајек и Каники Митунга против Белгија*¹³⁹.

Освен проширување, односно спуштање на минималниот праг на суровост, кога се во прашање децата Судот ја цени и нивната ранливост. Па така, во предметот *М.Ц. против Бугарија*¹⁴⁰, Судот навлегол во детална анализа на чинот на силувањето, па како отежнителна околност го ценел и пропустот заради кој не се уважила посебната ранливост

¹³⁵ „Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, Европска конвенција за заштита на човековите права,

Достапно на

chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_MKD

(пристапено на: 06.02.2025 година)

¹³⁶ Batistić Kos, V. (2012), *Pozitivne obveze prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Narodne novine d.d. Zagreb, 2012

¹³⁷ Ibid

¹³⁸ *А против Велика Британија*, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58232%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹³⁹ *Мубаланзила Мајек и Каники Митунга против Белгија*,

Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77447%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹⁴⁰ *М.Ц. против Бугарија*, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61521%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

на младите лица. Во предметот Опуз против Турција¹⁴¹, Судот посебно го ценел и насилството во семејството.

Во предметот Ајдин против Турција¹⁴², припадници на обезбедувањето силувале и мачеле курдско девојче додека била во притвор. Ова е базичен пример на повреда на членот 3 од Конвенцијата со кој еклатантно се потврдува одговорноста на државата.

Во однос на меѓузатвореничкото насилство, но и превенцијата од самоубиство, говорат пресудите Пол и Одри Едвартс против Велика Британија¹⁴³, односно Кинан против Велика Британија¹⁴⁴. И во двете пресуди Судот констатира пропуст на државата да обезбеди сигурна средина за осудените лица. Во првиот случај државата требала или морала да знае дека постои стварна и непосредна опасност по животот на осуденото лице. Во вториот случај државата не обезбедила задоволителна здравствена грижа и заштита, а дополнително е констатиран и недостаток на надзор.

Како најнов пример за повреда на членот 3 од Конвенцијата, овој пат во однос на материјалните услови, говори пресудата во предметот Фрагопулос и други против Грција¹⁴⁵.

Длабинска обработка на сите овие прашања ќе следи понатаму во докторскиот труд.

2. ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Докторската дисертација го обработува прашањето за заштита на децата од нехуман и понижувачки третман во места на лишување од слобода со фокус на двете установи од таков вид во Македонија, Затвор за деца Охрид каде се врши лишување од слобода заради извршување на казна затвор, и Воспитно-поправниот дом Тетово каде се извршува воспитно-поправна мерка за деца во судир со закон.

¹⁴¹ Опуз против Турција, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%5D%7D> (пристапено на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%5D%7D>)

¹⁴² Ајдин против Турција, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58371%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹⁴³ Пол и Одри Едвардс против Велика Британија, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60323%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹⁴⁴ Кинан против Велика Британија, Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59365%22%5D%7D> (пристапено на: 06.02.2025 година)

¹⁴⁵ Фрагопулос и други против Грција, Достапно на: <https://ips.ligazakon.net/document/ES079306?hide=true> (пристапено на: 06.02.2025 година)

Оттука, имајќи ги предвид стандардите воспоставени со меѓународните документи (посочени погоре во трудот), а транспонирани во националното законодавство, може да го констатираме следното:

- Лишувањето од слобода треба да претставува крајно средство и да трае во што покус временски рок;
- Лишувањето од слобода треба да биде во согласност со меѓународното и домашно законодавство;
- Лишувањето од слобода на деца треба да се извршува во посебни простории, одделно од возрасните сторители на кривични дела, каде предност ќе се даде на индивидуализацијата на третманот, образованието и воспитувањето, и оспособување на детето за живот на слобода;
- Местата на лишување од слобода за деца треба да му овозможат на младиот човек непречено да одржува комуникација со членовите на своето семејство и најблиските;
- Детето во место на лишување од слобода треба да биде здравствено осигурано и да има непречен пристап на здравствена заштита и помош, по можност од стручни лица специјализирани во детска, односно адолесцентна медицина;
- Во места на лишување од слобода, децата треба да посетуваат настава или часови за стручно оспособување;
- Местата за лишување од слобода треба да бидат екипирани со стручен кадар од неколку профили, и тоа: педагог, психолог, социјален работник, правник и други профили во зависност од потребите;
- Сите видови на дисциплински мерки кои содржат суров, нехуман и деградирачки третман кон детето се забрануваат, тука вклучувајќи го и телесното казнување, сместувањето во мрачна келија и самица;
- Се забранува и тенденциозно смалување на количеството на храна предвидена за едно малолетно осудено лице;
- Како дисциплинска мерка не смее да се користи ниту подвргнување на детето да извршува одредени работни задачи;
- Секоја форма на тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување строго се забранува.

Сепак, пред да навлеземе подлабоко во овие прашања, да се осврнеме на стандардите согласно кои самите установи за лишување од слобода на деца треба да изгледаат. Па така, Стандардните минимални правила за постапување со затвореници на Обединетите Нации¹⁴⁶ бараат индивидуални соби за престој, особено за ноќен престој, а во случај на пренатрупаност да се внимава на изборот на лица сместени во една соба, за да се спречи нарушување на редот и мирот. Собите за престој треба да ги исполнуваат минималните услови за престој, особено кубна содржина на воздух, минимален поден простор, осветлување, затоплување и вентилација. Пожелно е поставување на големи прозорци со што ќе се дозволи продирање на природна светлина, како и можност за влегување на свеж воздух. Санитарните јазли треба да бидат соодветни за да овозможат секое лице лишено од слобода да ги задоволува природните потреби, како и да има адекватни бањи и тушеви со топла вода.

Во однос на внатрешниот и надворешен изглед на затворот за деца, како и на природната средина и околина во која тој се наоѓа, Хаванските правила¹⁴⁷ во членот 32 повикуваат на дизајн кој треба да и служи на рехабилитациската цел на третманот, па така секое дете лишено од слобода треба да има доволно простор за приватност, сензорен стимул, можност за дружење со своите врстници, како и да учествува во разни спортски и други физички активности. Во овој член се посветува внимание и на безбедноста на децата, односно сигурноста која ваквата установа ја нуди (безбедна евакуација во случај на несреќи и непогоди). Установата треба да поседува ефикасен алармен систем, како и формални протоколи во случај на опасност.

При прием на дете во затвор, односно место на лишување од слобода, на минимум треба да бидат сведени неповолните психолошки последици по менталното здравје на детето. Токму затоа, за проценка на неговото здравје говорат Хаванските правила¹⁴⁸ коишто

¹⁴⁶ Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955), Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на 22.10.2022 година)

¹⁴⁷ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

¹⁴⁸ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година Достапно на:

децидно објаснуваат дека надлежните во установите за лишување од слобода, при прием треба да направат сеопфатна проценка на детето од психолошки, социјален, но и здравствен аспект, на кој начин ќе се утврдат неговите индивидуални потреби и ќе се креира план за работа. Па така, преку лекарскиот преглед ќе се направи проценка на физичкото и ментално здравје на детето и ќе се откријат одредени злоупотреби, затечени состојби, хронични болести, како и терапии кои детето тековно ги прима.

Во својот член 26, Пекиншките правила¹⁴⁹ потенцираат дека со правилен третман се обезбедува згрижување, заштита, образование и стручни способности кои придонесуваат кон помагање на детето да израсне во општествено конструктивна и продуктивна личност.

Во истиот член, став 6 овие Правила нагласуваат дека од исклучително значење е остварување соработка помеѓу релевантните чинители на системот, со цел обезбедување адекватна образовна или стручна наобразба за децата.

Овие Правила ги охрабруваат државите да преземаат корпус на мерки и активности како би му помогнале на младиот сторител на кривично дело, да дојде до успешна ресоцијализација и да ги отстрани негативните влијанија или ризик факторите коишто придонеле до негово лишување од слобода. За да биде постигната оваа цел, потребна е сеопфатна анализа и проценка на личноста. Ваквиот процес претпоставува проценка на ризикот за да се утврди степенот на повтор, но и да се идентификуваат индивидуалните потреби за време на издржувањето на казната затвор. Вообичаено ваквата проценка на ризик се прави од страна на стручните лица во приемното одделение на затворот.

Кога станува збор за лишувањето од слобода, стручната јавност смета дека ризикот од неправилности, односно недоследности и злоупотреба е највисок во првите часови од лишувањето од слобода¹⁵⁰. Токму од тие причини местата на лишување од слобода треба да бидат прилагодени кон возраста на осуденото лице, и да не наликуваат на класичен затворски систем, додека вработениот кадар да биде добро обучен и информиран за работа

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

¹⁴⁹ Стандардни минимални правила на Организацијата на Обединети Нации за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила), A/PEZ/40/33 од 29 ноември 1985 година Достапно на: [https://juvenilejusticecentre.org/resources/united-nations-standard-minimum-rules-for-the-administration-of-juvenile-justice-the-beijing-rules/#:~:text=The%20UN%20Standard%20Minimum%20Rules,operations%2C%20and%20due%20process%20guarantees,\(пристапено на: 11.01.2023 година\)](https://juvenilejusticecentre.org/resources/united-nations-standard-minimum-rules-for-the-administration-of-juvenile-justice-the-beijing-rules/#:~:text=The%20UN%20Standard%20Minimum%20Rules,operations%2C%20and%20due%20process%20guarantees,(пристапено на: 11.01.2023 година))

¹⁵⁰ 24th Annual Report of the CPT 2013/2014 – European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Council of Europe, 2015

со деца во судир со закон. Меѓу останатото, посебно треба да се внимава и на класифицирањето на децата во групи согласно тежината на кривичните дела, но и возраста за да не дојде до несакано влијание, злоупотреба и друго несоодветно однесување меѓу самите нив.¹⁵¹

Заради доследно спроведување на сè погоре наведено, потребно е ваквите места да бидат под надзор на надворешно тело/орган, како од страна на државата на чија територија се наоѓа ваквата установа, така и од меѓународно создадени тимови или тела за ваков вид надзор¹⁵². Ваквиот вид на тело или комисија треба да биде независно и да не подлежи на какви било влијанија¹⁵³. Секое лице лишено од слобода треба да биде слободно, непосредно и непречено да разговара со членовите на ваквата комисија и без страв да го каже своето мислење¹⁵⁴.

Со Законот за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на Обединетите Нации¹⁵⁵, Собранието му го довери мандатот на Национален превентивен механизам (НПМ) на Народниот правобранител¹⁵⁶. Па така, од 2011 година кога ова тело и официјално е востановено, Механизмот спроведува ненајавени посети во места на

¹⁵¹ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 14.09.2022 година)

¹⁵² Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977 Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf (пристапено на: 05.01.2023 година)

¹⁵³ Subcommittee on Prevention of Torture (SPT), National Preventive Mechanisms (NPM), United Nations Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/spt/national-preventive-mechanisms> (пристапено на: 05.01.2023 година)

¹⁵⁴ Preventing Torture, An Operational Guide for National Human Rights Institutions, Association for the Prevention of Torture (APT), Достапно на:

<https://www.apr.ch/sites/default/files/publications/APF%20APT%20Guide%20on%20Torture%20Prevention.pdf> (пристапено на: 05.01.2023 година)

¹⁵⁵ Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на Обединетите Нации („Слижбен весник на Република Македонија“ бр. 165/208) Достапно на:

<https://dejure.mk/zakon/zakon-za-ratifikacija-na-fakultativniot-protokol-kon-konvencijata-protiv-tortura-i-drug-vid-na-surovo-nechovechno-ili-ponizhuvachko-postapuvanje-ili-k> (пристапено на: 30.12.2022 година)

¹⁵⁶ Народен правобранител – Национален превентивен механизам, Достапно на: ombudsman.mk

лишување од слобода, а меѓу нив и Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово.

2.1. Теоретско одредување на предметот на трудот

Во фокусот на овој докторски труд е лишувањето од слобода на дете, односно негова заштита од каква било форма на нечовечко или понижувачко постапување или казнување согласно Конвенцијата на Обединетите Нации против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување¹⁵⁷.

Заради комплексноста на самата материја, но пред сè заради одговор на дадената задача во ова поглавје, уште еднаш ќе се даде осврт на сите клучни поими кои се суштински поврзани со предметот на дисертацијата.

Имено, под поимот „дете“ меѓународните стандарди, но и домашните го подразбираат *„секое лице на возраст до 18 години“*¹⁵⁸. Бидејќи предметот на истражување го истражува лишувањето од слобода на дете и тоа во пенитенцијарни установи (казнено-поправни и воспитно-поправни установи), под самиот поим *„лишување од слобода“* се подразбира *„каква било форма на задржување или затворање или сместување на лице во јавна или приватна установа за лишување од слобода по налог на кој било судски, управен или друг јавен орган од каде на ова лице не му е дозволено да замине по сопствена волја“*¹⁵⁹.

Лишувањето од слобода на дете претставува најтежок облик на санкција заради што Хаванските правила¹⁶⁰ ги упатуваат државите членки на Обединетите Нации дека секое лишување од слобода на дете и негово сместување во институција, треба да биде крајна мерка и да трае што покусо, онолку колку е потребно за да се извршат позитивни промени кај детето. Заради ваквата цел на санкцијата, воспитно-поправна, односно рехабилитатиска,

¹⁵⁷ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 24.09.2024 година)

¹⁵⁸ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

¹⁵⁹ United Nations Rules for Protection of Juveniles Deprived of Liberty, 1990 Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-rules-protection-juveniles-deprived-their-liberty#:~:text=The%20deprivation%20of%20liberty%20means,administrative%20or%20other%20public%20authority.> (пристапено на 30.12.2022 година)

¹⁶⁰ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански правила) Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 10.09.2022 година)

при лишување од слобода секогаш мора да се земе предвид *најдобриот интерес на детето*, неговата заштита, почитувањето на неговите права и градењето перпектива по излегувањето на слобода.

Нашиот законодавец „*најдобриот интерес на детето*“ го дефинира како „*постапување и одлучување при што примарно значење имаат интересите на детето за негова заштита, воспитување, превоспитување и правилен раст и развој и ефектите што таквото постапување односно одлучување ги има врз детето*¹⁶¹“, додека пак целта на санкциите меѓу кои воспитно-поправната мерка и казната затвор, ја подразбира како „*давање заштита и помош на децата со вршење надзор над нив, со нивно стручно оспособување и со развивање на нивната лична одговорност да се обезбеди нивно воспитување, превоспитување и правилен развој*¹⁶²“.

Оттука, основната цел на лишувањето од слобода на дете е негово превоспитување, ресоцијализација и оспособување за живот на слобода. Па така, по спроведена евалуација на детето, односно проценка на неговата здравствена и ментална, интелектуална состојба, а пред сè воочување на факторите кои довеле до антисоцијално и криминогено поведение, со цел негова рехабилитација и ресоцијализација, се спроведуваат третмани како корпус на мерки што се преземаат во насока на намалување на криминогените фактори и поправање на личноста.

Секоја форма спротивна на „*најдобриот интерес на детето*“ која сериозно ја загрозува неговата добробит го зголемува ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Чести ризик фактори коишто може да придонесат кон состојби на несоодветно постапување се материјалните услови во местата на лишување од слобода (недостаток на гарантиран кубен метар простор, светлина, хигиена, топлина, топла вода и сл), неспроведување на третмани за ресоцијализација, едукација, но и специфични програми за поправање на однесувањето и надминување на стресот и траумата. Тука не може, а да не се спомене и постапувањето на службите во местата на лишување од слобода (обезбедување и стручна служба) преку

¹⁶¹ Член 3, став 1 од Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

¹⁶² Член 37 од Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

непостапување, односно неизвршување на своите работни задачи и обврски, како и користењето несоодветни форми на контрола што може да опфатат и физичко насилство.

Кога станува збор за „личноста“ на детето и третманите потребни за негова рехабилитација и ресоцијализација, особено треба да се внимава на веројатноста дека детето веќе има одредени ментални или интелектуални предизвици или историја на траума и злоупотреба¹⁶³.

Психичката состојба на децата е од исклучително значење. Како куриозитет е информацијата дека во последните десет години само во САД адолесцентите кои минале низ системот на малолетничка правда во високи 70% биле дијагностицирани со ментални здравствени проблеми¹⁶⁴.

Дека ваквата состојба не е ретка, говори и најновата анализа спроведена од Факултетот за безбедност – Скопје, *Анализа на процесите на ресоцијализација и (ре)интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение*¹⁶⁵ во која се констатира дека повеќето деца и адолесценти сместени во „малите групни домови“ спаѓаат во категоријата деца и адолесценти со нарушување во однесувањето¹⁶⁶.

Токму ваквата ранливост на детето, и потребата од мултидисциплинарен пристап потребен заради санирање на последиците од минатото или ризик факторите коишто придонеле кон правно дејствие како последица на противправен акт, долго време го измачувале законодавецот како да ги третира децата со поведение спротивно на општо прифатеното, дали да им биде пристапено како на „криминалци во маало“, дали како олеснителна околност да ја има предвид нивната развојна фаза и ограничен капацитет за разбирање на стореното (разборитоста), или да најде некаков баланс помеѓу добробитта и

¹⁶³ Basso, B. (2018), Solitary Confinement Reform Act: A Blueprint for Restricted Use of Solitary Confinement of Juveniles across the States, 2018

¹⁶⁴ Orsayeva, R., Vasyaev, A., Shestak, V. Mechanisms for protecting children's rights and the role of psychological services in the juvenile justice system of Russia against the background of international practices, Egyptian Journal of Forensic Science (2022)

¹⁶⁵ Дури половина од децата и адолесцентите сместени во овие домови, поточно 52,2% имаат проблеми со менталното здравје, додека „во 22% од случаите, децата се пациенти на Детската и младинска психијатрија или на Заводот за ментално здравје, што вклучува земање редовна терапија и повремени хоспитализации“- Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. (2024), Анализа на процесите на ресоцијализација и (ре) интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение, Истражувачки извештај, Универзитет Св. Климент Охридски - Битола, Факултет за безбедност – Скопје, стр.57

¹⁶⁶ Ibid

благосостојбата, нивните права и слободи од една страна и одговорноста за стореното од друга страна. Па така, законодавецот се приклонил кон премисата дека за децата сторители на кривични дела, треба да се одреди посебен третман, односно мерки за воспитување и превоспитување, како и соодветни казни. Како оптимален модел што ги помирува или прави рамнотежа на претходните дилеми, се бира моделот на т.н. „четири д“ (diversion, de-juridiciarisation, de-institutionalisation and due process), односно одвраќање од казнената постапка, дејуридизиција, деинституционализација, како и процесни гаранции во кривичната постапка.¹⁶⁷

Во продолжение следи посебен осврт на ресоцијализацијата, третманите, односно мерките на помош и поддршка заради остварување на целта на лишувањето од слобода, воспитување, превоспитување и успешна реинтеграција на детето во општеството. Сепак, при теоретското определување на предметот на докторатот, и разложување на сите негови составни сегменти не може, а да не се стави посебен акцент на појдовната премиса, односно на тортурата и нечовечкото или понижувачко постапување или казнување.

2.1.1. Ресоцијализација и третмани

Познатиот криминолог на просторите на поранешната држава (Југославија), Милан Милутиновиќ, во својата книга *Криминологија со основи на криминална политика и пенологија*, под социјализација во поширока смисла на зборот подразбира „....враќање на осуденикот во општествената заедница, оспособен да живее општествено ускладен живот.“¹⁶⁸

Оттука, согласно ова толкување на социјализацијата, авторот смета дека ресоцијализацијата се однесува на оние луѓе кои претходно не биле доволно добро социјализирани, односно лица кои не изградиле позитивни вредности, ставови, навики, па заради отсуство на таквите вредности се приклониле кон инкриминирано однесување.

За да се дојде до општествено прифатено однесување, потребно е осуденото лице да биде превоспитано, односно кај него да се развие свесност за етичките правила и норми на едно општество, нивно прифаќање и почитување. Со други зборови, лицето треба социјално, општествено да се адаптира.

¹⁶⁷ Камбовски, В. (2006), Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничката правда, Македонска ревија за кривично право и криминологија, год. 13, бр. 3

¹⁶⁸ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

Кога станува збор за социјална адаптација, потребно е да се направи разлика помеѓу „атитудинално и функционално приспособување“.¹⁶⁹ Првото приспособување е кога лицето кому е потребна социјална адаптација е задоволна од својата животна ситуација и изразува јасни ставови во однос на неа. Втората се однесува кога однесувањето на осуденото лице е согласно прифатените општествени норми, односно третманите за ресоцијализација дале резултат.

Поимот ресоцијализација во потесна смисла на зборот, подразбира конкретизација на целите на казнувањето, дефинирање и одредување на мерките заради остварување на поставените цели и следење и мерење на ефектите од примена на мерките низ кои се остварува ресоцијализацијата на осуденото лице.¹⁷⁰ Ресоцијализацијата претставува долготраен процес кој се состои од преземање на мерки и активности за превоспитување на лицето кое има сторено казнено дело, и негово оспособување со вештини за позитивни промени во општественото живеење.

Други автори пак сметаат дека *“...ресоцијализацијата е процес кој започнува со откривањето на извршителот на кривичното дело, а продолжува во институционалниот и постинституционалниот третман со делување на разни служби, органи на управа и правосудни органи, органи на социјална заштита, посебни органи и служби на општествено-политички заедници, центри за социјални работи, образовни институции и се разбира, на семејството”*¹⁷¹.

Кога се објаснува поимот ресоцијализација, треба уште да се додаде дека ресоцијализацијата не е само индивидуален процес, туку и општествен од причина што во него се вклучени многу општествени чинители, од оние кои се професионално ангажирани, па се до оние кои се заинтересирани за промена на личноста со цел спречување и сузбивање на криминалитетот. Ресоцијализацијата е појава која се остварува во институционализирани и вонинституционализирани облици, во организација и под надзор на општеството, под негово влијание и со негово директно учество.

¹⁶⁹ Милутиновиќ, М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће, Београд стр. 508

¹⁷⁰ Арнаудовски, Љ. (1988), Пенологија – наука за извршување на кривичните санкции, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет -Скопје

¹⁷¹ Бачановиќ, О. Ресоцијализација на малолетните престапници (Влијанието на новата општествена одбрана; Поим и разграничување од други сродни поими; Основни принципи), Македонска ревија за казнено право и криминологија, бр.1, 2016 год

Други поими кои се користат при објаснување на процесот на позитивно менување на осуденото лице се: превоспитување, социјална адаптација, третман, поправање, рехабилитација. За разликата помеѓу овие термини и ресоцијализацијата спорат автори кои ја проучуваат ресоцијализацијата и за која сметаат дека во суштина ги опфаќа сиве овие термини како фази на самиот процес на ресоцијализација¹⁷². Па така, превоспитувањето е процес кој содржи одучување од веќе наученото, и навикнување или адаптација на новото, општествено прифатеното поведение¹⁷³.

Социјализацијата и ресоцијализацијата означуваат дека е потребно преземање мерки и активности за оспособување на одредено лице со алатки и вештини за позитивни промени, бидејќи со самото сторување на чин кој се смета за антисоцијален и неприфатен од општеството, лицето потврдува дека не било добро социјално адаптирано, па токму поради тоа е потребно да се работи со него за да се стекне со вештини кои ќе му овозможат правилна социјална адаптација.

Третманот пак претставува процес на развивање позитивни особини кај личноста, притоа анализирајќи ги или ценејќи ги личните карактеристики на осуденото лице, биолошки, психолошки и психо-социјални, толкувајќи ги како ризик фактори што го условиле криминогеното однесување.

Третманот всушност подразбира „лечење“ на оние лица кои сториле кривични дела со помош на институционални и вонинституционални алатки заради нивно социјално адаптирање и оспособување за живот на слобода.¹⁷⁴ Во поширока смисла на зборот, третманот опфаќа одредени активности со извршителите на кривични дела како во текот на кривичната постапка, така и во периодот на извршување на кривичната санкција, а подоцна и во постпеналниот период.

Во суштината на превоспитните третмани е индивидуалноста на лицето кое е предмет на превоспитување, неговите лични карактеристики, биолошки, психолошки и психо-социјални. Тука истовремено треба да бидат земени предвид и ризик факторите кои

¹⁷² Бачановиќ, О. Ресоцијализација на малолетните престапници (Влијанието на новата општествена одбрана; Поим и разграничување од други сродни поими; Основни принципи), Македонска ревија за казнено право и криминологија, бр.1, 2016 год

¹⁷³ Ibid

¹⁷⁴ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

придонеле кон инкриминација на лицето. Сето ова подразбира избегнување шаблони и еднообразни алатки за постапување со лица лишени од слобода.

Сепак, иако индивидуализацијата на третманите е основата на превоспитувањето на едно осудено лице, освен индивидуални, постојат и групни третмани. Оваа поделба не ги исклучува едни со други, напротив тие секогаш одат заедно, индивидуалниот третман е работа со самото лице, додека групниот е тој којшто му овозможува на лицето социјализација и соживот во заедницата¹⁷⁵.

Индивидуалните третмани се исклучително битни бидејќи преку нив се работи директно со засегнатото лице на подобрување на неговите лични карактеристики и својства, задржувајќи ја притоа индивидуалноста. Овие третмани меѓу другото може да опфатат и психо-терапија, односно одредени бихевиорални техники за надминување на стресни и трауматични искуства во животот коишто оставиле белег врз психата.

Групниот третман од друга страна, е посебен воспитно динамичен процес кој креира услови за интеракција и градење вештини за комуникација и социјализација. Тој го забрзува севкупниот воспитно поправен процес бидејќи преку работа во групи, создава атмосфера за конструктивно решавање на проблемите, но и за општествено приспособување. Групниот третман е неопходен бидејќи човекот е социјално битие, се раѓа и живее во заедница. И додека индивидуалниот третман е насочен кон отстранување на недостатоците кај самата личност, вториот работи на социјализација во група и креирање и воспоставување односи во неа¹⁷⁶.

Покрај горенаведените третмани, кај некои деца се користат и специјализирани терапии и терапевтски техники. Тука пред сè се мисли на третмани за деца со емотивни проблеми и други проблеми на однесување кои може лесно да преминат во агресија. Се смета дека ваквиот тип на третмани се корисни за оние лица кои користат алкохол, психотропни супстанции, или пак имаат одредени пореметувања на психата или ментални проблеми, а казнените дела ги имаат извршено токму под влијание на некоја од овие состојби или нарушувања.

¹⁷⁵ Димитриевска, С. (2020), Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор, одбранет на 08.04.2020 година, необјавен магистерски труд, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

¹⁷⁶ Ibid

Кога се децата во прашање, мултидисциплинарниот пристап долж кривично-правниот процес се пресликува, односно применува и за време на процесот на ресоцијализација и превоспитување. Токму затоа се применуваат посебни мерки и третмани кои во себе опфаќаат елементи од образовен, педагошки, психолошки и социјален карактер.

Па така, доколку се следат и почитуваат меѓународните стандарди за постапување со деца лишени од слобода, задржувањето во посебни институции треба да обезбеди физички, емотивен и социјален развој. Овие стандарди подразбираат образование, работа со детето по однапред изготвен индивидуален план, нега и здравствена заштита, правилна исхрана, рекреација и организација на социјални активности, комуникација со надворешниот свет и посети, и се останато потребно за функционален живот на слобода и ресоцијализација во средината по негово пуштање на слобода.

Самиот процес на социјална адаптација, односно воспитување, превоспитување и ресоцијализација е тежок и макотрпен за секое осудено лице, особено на почетокот во иницијалниот период на лишување од слобода. Ваквата состојба особено тешко им паѓа на децата како посебна ранлива категорија осудени лица. Сето тоа се должи на нивната специфична психо-социјална развиеност, факторите на ризик коишто придонеле до инкриминација на рана возраст, како и траумата и стресот на кои дел од нив биле изложени.

Токму затоа превоспитниот процес треба да се заснова на длабинско проучување на личноста на детето, негова класификација и следствено примена на најадекватните превоспитни методи и техники. Само со ваков, индивидуален пристап може да се постигне поправање и рехабилитација на младото осудено лице.

Бидејќи целта на лишувањето од слобода е поправање на поведението на сторителот, или кога станува збор за дете, поправање на неговата социјална адаптација во општеството, превоспитување, а доста често и воспитување (подоцна во делот на истражувањето ќе видиме дека децата лишени од слобода напати немаат стекнато основни културолошки, но и хигиенски навики), долж времетрањето на казната затвор или воспитно-поправната мерка, потребно е да им бидат понудени активности од образовен, професионален, психотерапевтски, и рекреативен карактер со наменска цел. Притоа, при формирање на програмите од ваков вид не смее да постои каков било вид на дискриминација, особено не по пол. Обата пола мора да имаат еднаков пристап до услуги и активности чија цел е поправање на нивното поведение и формирање на општествено прифатлива личност.

Во овој превоспитен процес голема улога имаат воспитувачите како и останатиот стручен кадар. Токму од нив зависи успешното спроведување на понудените активности и третмани. Колку поумешно и постручно ќе им пријдат на децата, толку поуспешен ќе биде крајниот резултат. Имено, за младите сторители на кривични дела особено важно е да научат да го почитуваат редот и дисциплината, да ги извршуваат навремено и доследно обврските, да го развиваат и негуваат чувството на одговорност. Но за да се постигне тој резултат, потребно е кадарот вклучен во превоспитниот процес да биде стручен, добро обучен, трпелив, а сепак авторитетен.

Секако дека начинот на кој ќе им се пристапи на децата во одредена мера ќе зависи и дали установата за лишување од слобода е затвор или воспитно-поправен дом. Сепак, без оглед на тоа, целта на изречената санкција е иста, превоспитување на младото осудено лице и негова рехабилитација со цел враќање во средината како поправена, продуктивна личност.

Еден од клучните елементи во превоспитниот процес е образованието. Тоа е од исклучителна важност доколку се има предвид дека поголем процент од децата лишени од слобода заостануваат во образовниот процес. Со други зборови, стекнатото образование не соодветствува на нивната реална возраст што најчесто се должи на условите во кои живееле, но и старателството и грижата што ја имале¹⁷⁷. Токму заради нивно оспособување за самостоен и целисходен живот на слобода, од исклучителна важност е на децата лишени од слобода, да им се понуди соодветно образование кое нималку нема да биде поразлично од редовниот образовен процес.

Освен образованието, друг елемент кој придонесува кон нивна општествена прифатеност и им нуди можност за самостоен живот е и стручната наобразба. Можноста да се научи занает или да се стекнат какви било други вештини само ќе го прошири спектарот на можности по излегување на слобода. Колку се поголеми и поразнолики алатките со кои детето ќе биде оспособено, толку се подобри шансите за успех, а стапките на рецидивизам пониски. Само на ваков начин младиот човек ќе може да води самостоен и сигурен живот.

Бидејќи погоре во текстот рековме дека и неисполнетото со креативни содржини, слободно време може да придонесе кон инкриминација на детето, овде би нагласиле дека освен образовни и стручни активности, местата на лишување од слобода мора да понудат и

¹⁷⁷ Милутиновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976

креативни содржини. Па така, од нужна потреба е установите да располагаат со содржини од музички, уметнички, творечки карактер кои сестрано ќе влијаат на личноста на детето.

Уште еден сегмент значаен за растот и развојот на личноста на младото осудено лице, е и одржувањето контакти со надворешниот свет. Па така, без оглед дали ќе стане збор за контакти со семејството, со пријатели или установата ќе биде посетувана од надворешни лица (локална заедница, невладини организации, здруженија), мора да се овозможи интеракција со надворешниот свет. Само на тој начин младиот човек ќе разбере дека престојот во установата во која ја издржува санкцијата е од времен карактер, активностите што се нудат се за негово добро, а животот во неа не е изолација и сегрегација туку само подготовка за живот на слобода.

2.1.2. Тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување

Тортурата претставува сериозно прекршување на човековите права. Тоа е мултидимензионален феномен со многу долга историја кој ја надминува имажинацијата и завира длабоко во народната култура. Тортурата не само што го повредува телото и психата на своите жртви туку неизбришливо ги обележува и самите извршители¹⁷⁸.

Комплексноста и мултидимензионалноста на тортурата се гледа и во фактот што тој акт никогаш не е само помеѓу извршителот на чинот и жртвата, туку овде се вклучени семејствата, пријателите, заедницата. Понатаму, старешините, оние присутни за време на чинот на тортура, обвинителството и судот доколку актот се процесуира, како и медиумите¹⁷⁹.

Меѓународните договори кои ја утврдуваат забраната на тортура, како и секоја друга форма на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување се Универзална декларација за човекови права¹⁸⁰, Женевските конвенции¹⁸¹, Меѓународниот пакт за

¹⁷⁸ Anderson, S.A. Nussbaum, M.C. (2018) Confronting Torture, essays on the Ethics, Legality, History, and Psychology of Torture Today, the University of Chicago Press, Chicago and London, 2018

¹⁷⁹ Ibid

¹⁸⁰ Универзална декларација за човековите права, Резолуција на Генералното собрание на ООН 217 А (III) од 10.12.1948 Достапно на:

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (пристапено на: 05.01.2023 година)

¹⁸¹ Женевски конвенции од 12 август 1949 и дополнителни протоколи од 1977 и 2005, Скопје, РС Македонија, 2019 Достапно на:

<https://ckrm.org.mk/wp-content/uploads/2020/05/ZENEVSKI%20KONVENCIИ%20%2019%2011%202019%20MK%20.pdf>

(Пристапено на: 26.09.2024 година)

граѓански и политички права¹⁸², како и Конвенцијата против тортура и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување¹⁸³. Покрај овие клучни меѓународни акти, во светот постојат и посебни регионални договори кои ја забрануваат тортурата и формите на несоодветно постапување усвоени меѓу земјите во Америка, Европа и Африка.

Појдовната дефиниција за тортурата која е воедно и постулат кога станува збор толкувањето на самиот поим е утврдена во Конвенцијата против тортура на Обединети Нации „секој акт со кој на едно лице намерно му се нанесува силна болка или страдање, физичко или ментално, заради добивање од него или од некое трето лице информација или признание или заради негово казнување за дело што тоа или некое трето лице го извршило или за чие извршување е осомничено, или го заплашува или присилува него или трето лице, или од која и да било форма на дискриминација, ако таквата болка или страдања ги нанесува службено лице или кое и да било друго лице кое дејствува во службено својство или на негов поттик или со негова изречна или молкомна согласност.“¹⁸⁴

Во потесна смисла, авторите на Коментарите кон Конвенцијата на ОН против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување¹⁸⁵ подразбираат „директен и намерен напад по сржта на човековата личност и достоинство“. Со други зборови, под тортура се подведува секој акт извршен од лице во службено својство, со кој намерно се предизвикува силна болка или страдање заради постигнување конкретна цел.

Основните елементи на тортурата согласно Конвенцијата на ОН против тортура, се:

- Нанесување силна болка или страдање,

¹⁸² International Covenant on Civil and Political Rights, UN General Assembly resolution 2200 A (XXI), Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (пристапено на: 05.01.2023 година)

¹⁸³ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 06.01.2023 година)

¹⁸⁴ Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984, Достапно на:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 06.01.2023 година)

¹⁸⁵ Nowak, M., Birk, M., Monina, G. (2019) The United Nations Convention against Torture and Its Optional Protocol, A Commentary - second edition, Oxford

- Намера,
- Конкретна цел,
- Вклученост на јавен службеник или друго лице кое делува во службено својство¹⁸⁶.

Погледнато поединечно елемент по елемент, „нанесувањето силна болка или страдање“ еднакво се однесува и на физичката и на менталната болка бидејќи психолошката тортура и останатите форми на несоодветно постапување еднакво предизвикуваат болка.¹⁸⁷ Впрочем, лишувањето од сон, сензорната депривација или користењето манипулативни техники може лесно да бидат употребени како форми на тортура. Притоа, кога се цени степенот на предизвиканата болка акцентот паѓа на „јачината“ односно „интензитетот“ на болката, но и должината на страдањето (физичко или психичко). Сепак, она што посебно ја разликува тортурата од останатите форми на сурово, нечовечко или понижувачко постапување е *намерата, целта, како и беспомошноста на жртвата*. Тоа се оние три придружни елементи кои се меѓусебно поврзани и секогаш присутни кога еден акт се подведува под тортура.

Па така, „намерата“ подразбира дека болката што се предизвикува, односно страдањето на жртвата, се нанесува заради одредена причина, односно заради постигнување јасна и конкретна цел. Токму „целта“ е клучниот елемент на тортурата. Со други зборови, од жртвата се изнудува признание, се бараат информации, жртвата се казнува, се заплашува, се принудува да стори дејствија спротивни на сопствената волја, се дискриминира.

Последен од клучните четири елементи е *службеното својство на лицето кое извршува акт на тортура*. Со други зборови, за да постои тортура истата треба да биде сторена од јавен службеник, лице кое делува во службено својство или по наредба, поттик или молкомна согласност на лице во службено својство. Службеноста на лицата кои вршат акти на тортура, паѓа на товар на државата. Државата е оној субјект одговорен за секој еден акт на тортура согласно Конвенцијата на ОН против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување¹⁸⁸.

186 Nowak, M., Birk, M., Monina, G. (2019) The United Nations Convention against Torture and Its Optional Protocol, A Commentary - second edition, Oxford

¹⁸⁷ Ibid

¹⁸⁸ Ibid

Овде мора уште да се додаде дека жртвата на тортура е лице лишено од слобода кое е во беспомошна ситуација и се наоѓа под фактичка надмоќ или контрола на друго лице, кој злоупотребувајќи ја својата службена положба и привилигиран статус, преку намерно нанесување болка или страдање, сака да постигне одредена цел, односно да добие информации, да заплаши или да казни.

И додека погоре јасно поставените елементи точно и прецизно наведуваат што претставува тортура, за разликата помеѓу тортурата и другите форми на несоодветно постапување, а меѓу нив и суровото, нехумано, односно нечовечко или понижувачко постапување или казнување, постои дебата помеѓу стручната и научна јавност. Еден дел од нив сметаат дека силината на болката и целта треба да бидат основните одредници и во останатите форми на несоодветно постапување, додека пак друг дел од стручната и научна јавност за чие мислење има се поголем консензус, приоритет дава на целта при што дополнително се зема предвид и беспомошноста на жртвата, како и личното страдање. Дури и кога не постои силен интензитет на болка, односно страдање, постапувањето може да биде понижувачко доколку во себе содржи елементи на понижување.¹⁸⁹ Постапувањето или казнувањето добива елементи на понижувачко и тогаш кога жртвата се понижува пред други лица или се тера да постапува спротивно на сопствената волја или свесност, со што кај неа се предизвикува чувство на страв, срам, мака и инфериорност.¹⁹⁰

За појасен приказ на разликите помеѓу суровото, нечовечко и понижувачко постапување, во продолжение следува кус осврт на овие термини од исклучително значење за темата на овој докторски труд.

Имено, иако во меѓународните договори не постои јасна и прецизна дефиниција за „суровото, нечовечко или понижувачко постапување или казнување“ решавачките критериуми кои ја разликуваат *тортурата од суровото и нечовечко постапување* е целта на постапувањето, намерата на сторителот и беспомошноста на жртвата. Следствено, „суровото и нечовечко постапување или казнување“ може да се дефинира како

189 Nowak, M., Birk, M., Monina, G. (2019) The United Nations Convention against Torture and Its Optional Protocol, A Commentary - second edition, Oxford

190 European Union, Migration and Home Affairs,

Достапно на: [https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/degrading-treatment-or-punishment_en#:~:text=Definition\(s\),individual's%20moral%20and%20physical%20resistance](https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/degrading-treatment-or-punishment_en#:~:text=Definition(s),individual's%20moral%20and%20physical%20resistance) (пристапено на: 23.01.2024 година)

*„нанесување силна болка или страдање, физичка или психичка, од страна на, по наредба на, или согласност на јавен службеник или друго лице кое делува во службено својство.“*¹⁹¹

Притоа, чинот може да биде намерен или ненамерен, со или без конкретна цел. Овде мора да се нагласи дека жртвата не мора да биде лишена од слобода или да биде под директна контрола на сторителот. *„Сурово и нечовечко постапување или казнување“* може да биде и прекумерната употреба на сила од страна на безбедносните сили при апсење, превенирање на бегство, обезбедување на демонстрации. Токму овде е исклучително значаен принципот на *„пропорционалност“* согласно кој се проценува дали употребената сила била соодветна или надмината, па предизвикала сериозна болка или страдање кое може да се подведе под сурово или нечовечко постапување или казнување. Во оној момент кога одредено лице заради кое била користена сила е ставено под контрола, начелото на пропорционалност повеќе не се применува.¹⁹²

„Понижувачкото постапување или казнување“ пак, може да се дефинира како *„нанесување болка или страдање, физичка или ментална заради понижување на жртвата.“* Дури и тогаш кога интензитетот на болката или страдањето не е класифицирано како *„силно“*, самиот акт мора да се подведе под *„понижувачко“* доколку во себе ги содржи елементите на понижување. Според Европскиот суд за човекови права и Европската комисија за човекови права, постапувањето или казнувањето ќе се сметаат за понижувачки тогаш кога *сериозно ја понижуваат жртвата пред други лица или ја принудуваат на дејствија спротивни на нејзината волја, односно убедување*, како и кога предизвикуваат кај жртвата чувства на страв, мака и понизност.

Како што беше случај кај тортурата, и суровото, нечовечкото и понижувачко постапување може да бидат сторени од службено лице преку наредба, поттикнување, согласност¹⁹³.

Ситуациите кои може да претставуваат фактори коишто го зголемуваат ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, често се лошите (несоодветни) материјални услови во места на лишување од слобода, физичката и смртна казна, прекумерната употреба

¹⁹¹ Nowak, M., Birk, M., Monina, G. (2019) The United Nations Convention against Torture and Its Optional Protocol, A Commentary - second edition, Oxford

¹⁹² Ibid

¹⁹³ Ibid

на сила, недавањето заштита од несоодветно постапување на приватни агенции за обезбедување, домашното насилство, обрежувањето на женските гениталии, трговијата со луѓе, но и многу други форми. Не помалку значајни се и чувствата на понижување и обезвредување.

Европската конвенција за човекови права¹⁹⁴ во својот член 3 експлицитно нагласува дека „Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечко или понижувачко постапување или казнување“. Оттука, таа наметнува апсолутна забрана на тортурата и нечовечкото или понижувачко постапување или казнување¹⁹⁵. Конвенцијата е една од единствените *jus cogens*¹⁹⁶ норми на обичајното меѓународно право, која е широко прифатена од меѓународната заедница како норма од која не е дозволено никакво отстапување. Со други зборови, државата не може да оправда каква било форма на несоодветно постапување забранета со членот 3 без оглед на причините заради кои е сторена (одредена „повисока“ цел, заради национална безбедност, спречување тероризам или спречување на организиран криминал). Истовремено, мора да се нагласи дека не се дозволени какви било отстапувања од неа ниту за време на војна или за време на вонредна состојба¹⁹⁷.

Следствено, државите не смеат да посегнат по каква било форма што може да се подведе под тортура, сурово, нечовечко или понижувачко постапување, но затоа пак имаат позитивна обврска да спречат какво било постапување за кое државата знаела или требала да знае дека се случува, како и процедурална обврска да спроведат ефективна службена истрага кога одреден настан или ситуација укажува на несоодветно постапување¹⁹⁸.

Македонија во 2023 година направи измени на Кривичниот законик¹⁹⁹ и интервенираше во дефинирањето на тортурата со што со членот 142 се допрецизира дека „Тој што во вршењето на службата или кое било друго лице што постапува во службено

¹⁹⁴ Совет на Европа, Европска конвенција за човековите права, Достапно на:

<https://www.coe.int/mk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (пристапено на: 12.05.2024 година)

¹⁹⁵ Ibid

¹⁹⁶ Принцип од меѓународното право кое не може да се прекрши со никаков аргумент

¹⁹⁷ Забрана на тортура, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Преглед на судската пракса на Европскиот суд за човекови права, Aire Centre, 2018

¹⁹⁸ Ibid

¹⁹⁹ Кривичен законик на РМ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 и 248/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.36/23)

својство, како и лице што поттикнато од службено лице или со негова изречна или премолчена согласност, со употреба на сила, закана или какво било друго недозволено средство или недопуштен начин, ќе предизвика физичка или душевна болка или страдање на друго лице, за да добие од него или од трето лице признание или некоја друга информација, или да го казни за некое дејство кое тоа или некое трето лице го извршило или се претпоставува дека го извршило, ќе се казни со затвор најмалку пет години. “

Сепак, Комитетот против тортура во своите завршни согледувања на 4-от Периодичен извештај за РС Македонија објавен во мај 2024 година²⁰⁰, констатираше дека *„Државата членка треба да ја усогласи содржината на членот 142 од Кривичниот законик со членот 1 од Конвенцијата со што ќе се погрижи да ги опфати експлицитно сите елементи содржани во истиот, вклучително и актите на тортура извршени со цел заплашување или принуда на жртвата или трето лице или од која било причина акт на дискриминација од секаков вид. Државата членка треба експлицитно да го вклучи принципот на командна одговорност и надмоќна одговорност за актот на тортура и друго малтретирање, според кои хиерархиски претпоставените се кривично одговорни за однесувањето на нивните подредени кога знаеле или требало да знаат дека вторите вршеле, или најверојатно ќе извршиле такви акти и не презеле разумни и неопходни превентивни мерки. “*

Комитетот оправдано забележува недоволна усогласеност на членот 142 од КЗ со членот 1 од Конвенцијата. Особено забелешката се осврнува на непостоење на експлицитна одредба за командна одговорност на хиерархиски претпоставените кога е извршен акт на тортура и друго малтретирање.

Покрај барањето за експлицитна формулација на командна одговорност во Кривичниот законик, командната одговорност мора да се набљудува како одговорност на претпоставените преку механизмите на редовна контрола и надзор, да знаат или да можат да знаат дека некои од службениците под нивна надлежност вршеле или веројатно ќе извршеле активна тортура, а за тоа не преземале навремени мерки со кои би ги спречиле ваквите постапувања.

²⁰⁰ CAT-Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 79 Session (15 April – 10 May 2024), Concluding observations on the forth periodic report on North Macedonia Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FMKD%2FCO%2F4&Lang=en (пристапено на: 26.09.2024 година)

Непомалку значајно е барањето на Комитетот во дефиницијата на тортура во Кривичниот законик, јасно да е нагласена и намерата, како и интензитетот на нанесената физичка или душевна болка или страдање.

2.1.3. Обврската на државата да ги почитува човековите права

Европската конвенција за човековите права (ЕКЧП)²⁰¹ во својот член 1 вели „Високите страни договорнички им ги признаваат на сите лица под нивна надлежност правата и слободите утврдени во делот I на оваа Конвенција“.

Со други зборови, државата е таа која треба да се грижи за доследно и ефикасно спроведување на човековите права на своите граѓани утврдени со устав, закон и меѓународни акти. Во исто време, државата е обврзана и да се придржува до низа обврски за обезбедување, заштита и унапредување на човековите права на своите граѓани.

Обврските на државата може да бидат поделени на позитивни и негативни²⁰². Позитивните обврски бараат од националните власти да се преземат неопходни мерки за заштита на некое право, или поточно да се донесат разумни и соодветни мерки за заштита на правата на поединецот. Таквите мерки може да бидат судски, но и од попрактична природа. Пример за тоа е кога во места на лишување од слобода се преземаат превентивни мерки заради обезбедување безбедна средина на лицата лишени од слобода. Позитивните обврски се всушност обврски коишто се преземаат за да се обезбеди почитување и заштита на човековите права²⁰³.

Негативните обврски се однесуваат на воздржување на државата од преземање дејствија со коишто би се предизвикале негативни последици по човековите права, односно би довело до нивно прекршување, пр. не се протерува илегален мигрант заради небезбедна средина по неговиот живот во матичната земја²⁰⁴.

²⁰¹ Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Рим, 04 ноември 1950 година, Достапно на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (пристапено на: 26.01.2025 година)

²⁰² Positive and negative obligations of the state, United Nations Office on Drugs and Crimes (UNODC), Достапно на: <https://www.unodc.org/e4j/en/tip-and-som/module-2/key-issues/positive-and-negative-obligations-of-the-state.html> (пристапено на: 26.01.2025 година)

²⁰³ Ibid

²⁰⁴ Ibid

Она што ги разликува позитивните од негативните обврски е дека првите бараат позитивна интервенција од државата, додека вторите бараат државата да се воздржи од примена на одредено дејствие²⁰⁵.

Забраната на тортура, нечовечко или понижувачко постапување или казнување содржана во членот 3 на Европската конвенција за човекови права²⁰⁶ претставува „една од темелните вредности на демократските општества“. Се работи за апсолутно право за кое не постојат исклучоци и отстапувања, па дури и во најтешките ситуации како што е борбата против тероризмот и злосторствата против човештвото²⁰⁷.

Токму затоа членот 3 освен негативната обврска за забрана на мачење и други форми на понижувачко постапување и казнување од страна на државните службеници при вршење на својата служба, содржи и позитивни обврски, односно воспоставување функционален правен систем којшто ќе влијае на превенција од каква било форма на несоодветно постапување, а истовремено ќе овозможи идентификување и казнување на одговорните сторители²⁰⁸.

Позитивните обврски во однос на членот 3 од ЕКЧП, служат за да се постигне единствената цел, функционална примена на Европската конвенција и функционална заштита на правата која таа ги штити²⁰⁹.

Втората разлика во однос на обврските на државата е поделбата на „процедурални“ и „суштински“ обврски. Разликата се состои во суштината на дејствието кое државата го презема. Суштинските обврски подразбираат преземање основни мерки за уживање на човековите права, пр. јасни правила кога полицијата може да интервенира, забрана на несоодветно постапување (ill-treatment) или присилна работа, начин на кој се опремуваат затворите. Процедуралните обврски, се оние обврски коишто повикуваат на усвојување национални одредби со цел обезбедување подобра заштита на граѓаните. Тоа се оние

²⁰⁵ Akandji-Kombe, JF (2007), Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights, Directorate General of Human Rights Council of Europe

²⁰⁶ „Никој не смее да биде подложен на мачење, нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Рим, 04 ноември 1950 година, Достапно на: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (пристапено на: 26.01.2025 година)

²⁰⁷ Kos Batistić, V. (2012), Pozitivne obveze prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava I temeljnih sloboda, Narodne novine d.d. Zagreb

²⁰⁸ Ibid

²⁰⁹ Ibid

одредби коишто подразбираат доволно правни лекови, заради заштита на човековите права кога ќе настане повреда²¹⁰.

Забраната на какво било лошо постапување (ill-treatment) е основното барање на ЕКЧП во својот член 3. Ова барање има и суштински и процедурални импликации. Суштинската димензија подразбира заштита на најранливите категории граѓани, меѓу кои се децата и осудените лица. Заштитата обезбедена со членот 3 се однесува и на лицата лишени од слобода во поширока смисла на зборот – лица во притвор, затвор или во психијатриски установи. Заштитата се протега и на места кои не претставуваат де јуре места за лишување од слобода, но се места под закрила на државата (малолетни лица сместени во установи по судска наредба). Во овие случаи заштитата подразбира пред сè дека властите ќе го обезбедат интегритетот на овие лица²¹¹.

Токму затоа најважната иновација во судската пракса кај Судот во Стразбур, се однесува на условите во местата на лишување од слобода, затоа што условите може да претставуваат основа за повреда на членот 3 доколку се подведат под понижувачко постапување. Па така, кога Судот испитува одредена апликација, ги зема предвид сите факти, меѓу кои и дали затворскиот персонал интервенирал или не. Потоа, врши „општа проценка“ и ги зема предвид „кумулятивните ефекти од таквите услови, како и конкретните наводи изнесени од подносителот“. Традиционалното толкување на таквите услови од страна на Европскиот суд, подразбира идентификување чувства на очај и подреденост по личноста на лицето лишено од слобода, како и намера тоа да се понижи или омаловажи. Овој последен критериум, намерата – што може да се задоволи само со активно прекршување на законот, постепено се маргинализира до степен на ирелевантност кога се во прашање условите во местата на лишување од слобода²¹².

²¹⁰ Akandji-Kombe, JF (2007), Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights, Directorate General of Human Rights Council of Europe

²¹¹ Ibid

²¹² Ibid

2.2. Појмовно - категоријален апарат

Законот за правда за децата²¹³ го дефинира поимот „дете“ и терминологски ги уредува сите останати поими што произлегуваат од таа основа, а се однесуваат на различни фази во системот на правда за децата.

Па така, за дете се смета секое лице на возраст до 18 години. Понатаму Законот разликува **дете во ризик**, *секое дете кое наполнило седум, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителите/или/от, односно старателите/или/от, кое не е вклучено во системот на образованието и воспитувањето, вовлечено во питачење, скитање или проституција, кое употребува дроги и други психотропни супстанции и прекурзори или алкохол, а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со закон како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело, дете во ризик до 14 години, секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена парична казна или затвор над три години или дејствие со закон предвидено како прекршок наполнило седум, а не наполнило 14 години, дете во ризик од 14 до 18 години, секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор до три години или дејствие со закон предвидено како прекршок наполнило 14, а не наполнило 18 години, дете во судир со закон од 14 до 16 години, секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над три години наполнило 14, а не наполнило 16 години, дете во судир со закон над 16 години, секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена казна затвор над три години наполнило 16 години, а не наполнило 18 години, дете жртва е секое дете на возраст до 18 години кое претрпело штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на правата и интересите како последица на сторено дејствие со закон предвидено како кривично дело, помладо полнолетно лице е лице кое во*

²¹³ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

*времето на пресудување за дејствие со закон предвидено како кривично дело наполнило 18, а не наполнило 21 година.*²¹⁴

Согласно возраста на детето, македонскиот законодавец предвидува **мерки на помош и заштита** кои не содржат какво било одземање или ограничување на слободите и правата на детето, но секако и **санкции**²¹⁵ кои се состојат од помош и заштита, како и ограничување и одземање на одредени права и слободи на детето.

Во корпусот на **воспитни мерки** предвидени за кривично одговорно дете на возраст над 14 години што може да опфатат и форма на лишување од слобода, се заводските мерки-упатување во воспитна установа или воспитно-поправен дом.²¹⁶

Санкцијата согласно овој закон е дефинирана како „*правна последица на дејствие со закон предвидено како кривично дело и прекршок, која се состои во помош и заштита или ограничување или одземање на определени слободи и права на дете од 14 до 18 години поради дејствие предвидено со закон како кривично дело или прекршок, што ја изрекува суд во постапка определена со овој закон*“²¹⁷ која меѓу другото подразбира и лишување од слобода, односно **затвор** како санкција од најстрог вид.

Казна затвор се предвидува за кривично одговорно дете над 16 годишна возраст, и тоа само ако поради тешките последици од стореното дело и високиот степен на кривична одговорност, не би било оправдано да се изрече воспитна мерка. Казната затвор за деца се извршува согласно одредбите на Законот за извршување на санкциите²¹⁸.

Овде е потребно да се нагласи дека иако лишено од слобода, човековите права на детето треба да бидат гарантирани, а секоја форма на несоодветно постапување која опфаќа нечовечки или понижувачки однос, строго забранета. Системот за правда за децата е концепт во европскиот систем за малолетничка правда согласно кој се цени колкав е степенот до кој се заштитени правата на децата во судските и другите процеси на

²¹⁴ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

²¹⁵ Во кривични санкции спаѓаат казни, алтернативни мерки, мерки за безбедност и воспитни мерки, Тупанчевски, Н. (2020), Кривичен законик-интегрален текст-Предговор, кратки објаснувања и Регистар на поими-Четврто изменето и дополнето издание, Стоби Трејд ДООЕЛ, Скопје

²¹⁶ Член 37 од Законот за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

²¹⁷ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

²¹⁸ Закон за извршување на санкциите (Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019)

одлучување²¹⁹. Во спротивно, секое несоодветно постапување ќе претставува директен атак по човековото достоинство, во конкретниот случај со далеку поголеми последици бидејќи станува збор за дете. Секоја форма на лошо постапување се врежува во неговото сеќавање и го одредува неговото идно однесување и восприемање на светот.²²⁰

Клучните поими на докторската дисертација, **тортурата**, поконкретно **нечовечкото или понижувачко постапување или казнување**, се обработени во претходното поглавје во кое се дава нивна теоретска определба.

2.3. Операционално определување на предметот на трудот

Теоретската разработка на фундаменталните прашања на кои почива овој докторски труд, придонесува кон појасно и попрецизно поимање на темата, лишувањето од слобода на деца и заштитата од секоја форма на несоодветно постапување. Имено, покрај јасното дефинирање на поимот дете²²¹, за потребите на трудот одблиску се разгледува и основната премиса од која се тргнува при секоја понатамошна елаборација на темата, а тоа е „*најдобриот интерес на детето*“. Токму оваа премиса Конвенцијата на ОН за правата на детето²²² во својот член 3 (1) и Повелбата за темелни права на ЕУ²²³ во својот член 24 (2) ја вбројуваат помеѓу четирите главни принципи за правата на детето: право на недискриминација, најдобар интерес, право на живот, опстанок и развој, како и право на учество и право на мислење. Иако за поимот „најдобар интерес на детето“ не постои општо прифатена дефиниција, под него всушност се подразбираат активности, мерки, одлуки за кои се претпоставува дека најдобро ќе го заштитат детето од секоја форма на несоодветно постапување, и ќе придонесат кон негов правилен раст и развој.

Понатаму, темата на трудот го обработува лишувањето од слобода на деца кои веќе се во судир со закон. При операционализирање на овие клучни поими, осврт се дава и на

²¹⁹ Orsayeva, R., Vasyaev, A., Shestak, V. Mechanisms for protecting children's rights and the role of psychological services in the juvenile justice system of Russia against the background of international practices, Egyptian Journal of Forensic Science (2022)

²²⁰ Батиќ, Д., Баиќ, В. (2020), Психологија на криминално однесување, Факултет за безбедност - Скопје „Св. Климент Охридски“ – Битола, „Ван Гог“ - Скопје

²²¹ United Nations Convention of the Rights of the Child, General Assembly resolution 44/25, November 1989, Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на: 12.03.2024 година)

²²² Ibid

²²³ Charter of Fundamental Rights of the European Union (Official Journal of the European Communities 2000/C 364/01), Достапно на: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (пристапено на: 12.03.2024 година)

поимот дете во судир со закон, а многу посуштински се навлегува во лишувањето од слобода.

Националното законодавство²²⁴ под дете во судир со закон, подразбира дете на возраст од 14 до 18 години, сторител на кривично дело за кое е предвидена казна затвор над три години. Од друга страна, УНИЦЕФ под терминот „дете во судир со закон“, го подразбира секое лице помладо од 18 години, кое дошло во контакт со правосудниот систем поради извршување кривично дело, или било осомничено дека извршило кривично дело²²⁵.

Лишувањето од слобода како најстрога казна за дете сторител на кривично дело, подразбира каква било форма на притвор или затвор, или сместување на лице во јавен или приватен притвор по налог на кој било судски, управен или друг јавен орган, од каде на ова лице не му е дозволено да замине по сопствена волја²²⁶.

Кога вака таксативно ги подредуваме клучните поими кои се предмет на расправа на докторската дисертација, несомнено дека треба да ги елаборираме и видовите на лишување од слобода, за на крај да дојдеме до оној поим кој е во сржта на докторатот, односно казната затвор и воспитно-поправната мерка.

Во рамките на системот на детска правда, треба да се направи разлика помеѓу фазата пред судење (т.е. апсење, задржување во полициска станица и притвор пред судење), и фазата по судска одлука (т.е. затвор или која било друга форма на лишување од слобода како казнена санкција). Во контекст на заштитата на децата, употребата на лишување од слобода мора дополнително да ги исполнува условите од членовите 9 и 20 од Конвенцијата за правата на детето²²⁷, што подразбира меѓу другото дека казната мора да му служи на

²²⁴ Закон за правда за децата („Службен весник на РМ“ бр. 148/13 и „Службен весник на РСМ“ бр. 152/19) Достапен на: <https://www.pravda.gov.mk/upload/Documents/Zakon%20za%20pravda%20na%20deca.pdf> (пристапено на: 12.03.2024 година)

²²⁵ United Nations Children's Emergency Fund (UNICEF) Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/325_390_EN_original.pdf (пристапено на: 12.03.2024 година)

²²⁶ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty, General Assembly resolution 45/113, December 1990, Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на: 12.03.2024 година)

²²⁷ United Nations Convention of the Rights of the Child, General Assembly resolution 44/25, November 1989, Достапна на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на: 12.03.2024 година)

најдобриот интерес на детето, дека треба да се користи рестриктивно и дека треба да биде предмет на судска ревизија (член 9 (1) и 25 од Конвенцијата за правата на детето²²⁸).

Лишувањето од слобода како казна одамна ја има напуштена својата ретрибутивна цел, па токму заради нејзино хуманизирање, не се дозволува каква било форма на несоодветно постапување кон лицата лишени од слобода. Темелот на оваа забрана е поставен во Универзалната декларација за човекови права и нејзиниот член 5 кој вели: *„Никој нема да биде подложен на тортура или на суров, нехуман или понижувачки третман или казна“*.²²⁹

Еден од примарните фактори согласно кои некои меѓународни тела прават разлика помеѓу формите на лошо постапување (тортура и друг вид на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување) што се забранети, од оние кои не се забранети, е сериозноста на предизвиканата повреда. Ваквиот пристап потекнува од Европската комисија за човекови права и Европскиот суд за човекови права кои сметаат дека претрпената повреда мора да го постигне *„минималното ниво на сериозност“* за да претставува тортура или нечовечко или понижувачко постапување. Онаму каде повредата предизвикува мала или незабележителна физичка или ментална повреда (штета), овие тела одбиваат да ја подведат под форма на забрането постапување²³⁰.

„Минималното ниво на сериозност“ е релативен праг и зависи од специфичните околности на конкретен случај. Па така, Европскиот суд за човекови права смета дека минималното ниво на сериозност *„зависи од околностите на одреден случај пр. времетраење (должина на малтретирањето), физички и/или ментални последици, а во одредени случаи и возраста, полот и здравствената состојба на жртвата“*²³¹.

При проценка на степенот на предизвикана повреда, меѓународните тела често ги земаат предвид личните околности и нивото на ранливост на лицето кое е лишено од

²²⁸ United Nations Convention of the Rights of the Child, General Assembly resolution 44/25, November 1989, Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (пристапено на: 12.03.2024 година)

²²⁹ Универзална декларација за човековите права на Обединети Нации, Резолуција бр. 217 А(III), Генерално собрание на ОН, 1949

²³⁰ Weissbrodt D., Heilman Ch. 29 Law & Ineq. 343 (2011), Defining Torture and Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, Scholarship Repository, University of Minnesota Law School, 2011 Достапно на: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1370&context=faculty_articles (пристапено на: 12.03.2024 година)

²³¹ Ibid. p. 382

слобода. На такво стојалиште е и Меѓународниот кривичен суд кој смета дека „при проценка на сериозноста на секој акт на малтретирање, мора да се земе предвид објективната сериозност на нанесената повреда вклучувајќи ја природата, целта и конзистентноста на сторените дејствија. Субјективните критериуми, како физичката или психичка состојба на жртвата, последиците од постапувањето и во некои случаи, возраста, полот, здравствената состојба на жртвата и нејзината ситуациона инфериорност, ќе бидат еднакво релевантни при проценка на тежината на причинетата повреда“²³².

Покрај веќе наведеното, Европскиот суд за човекови права уште додава дека „во отсуство на физичка или ментална повреда или страдање, други дејствија кои предизвикуваат понижување, повреда на човековото достоинство, вклучително и прекумерна употреба на физичка сила од страна на службениците за спроведување на законот, со што се предизвикува кај жртвата страв, срам или понижување и се крии моралниот и физички отпор кај неа, може да се подведат под деградирачко постапување согласно членот 3 на Европската конвенција за човекови права“²³³.

Согласно горенаведеното, и во оние случаи кога постои недостаток на соодветна здравствена нега или неовозможување на истата (кога се влошува здравствената состојба на осуденото лице), и тогаш ваквата состојба може да претставува ризик заради кој може да биде подведена под нечовечко или понижувачко постапување. Сите овие меѓународни тела посебен акцент ставаат на тортурата или лошото постапување кон децата, имајќи го предвид самиот статус на дете²³⁴.

Со измените во Кривичниот законик²³⁵ на Македонија направени во февруари 2023 година, се интервенираше во два члена од Законикот со што се направи попрецизно

²³² Weissbrodt D., Heilman Ch. 29 Law & Ineq. 343 (2011), Defining Torture and Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, Scholarship Repository, University of Minnesota Law School, 2011 Достапно на: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1370&context=faculty_articles (пристапено на: 29.09.2024 година)

²³³ Istanbul Protocol, Professional Training Series No.8/rev.2, Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner

²³⁴ Weissbrodt D., Heilman Ch. 29 Law & Ineq. 343 (2011), Defining Torture and Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, Scholarship Repository, University of Minnesota Law School, 2011 Достапно на: https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1370&context=faculty_articles (пристапено на: 12.03.2024 година)

²³⁵ Кривичен законик на РС Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14,

дефинирање на тортурата, како и малтретирањето при вршење на службата. Па така, досегашното именување на членот 142 како „Мачење и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување и казнување се замени со „Тортура“ со што се интервенираше директно во описот на чинот и висината на казните, но се додадоа и дополнителни два става заради допрецизирање на последиците од формите на тортура *„(1) Тој што во вршењето на службата или кое било друго лице што постапува во службено својство, како и лице што поттикнато од службено лице или со негова изречна или премолчена согласност, со употреба на сила, закана или какво било друго недозволено средство или недопуштен начин ќе предизвика физичка или душевна болка или страдање на друго лице, за да добие од него или од трето лице признание или некоја друга информација, или да го казни за некое дејство кое тоа или некое трето лице го извршило или се претпоставува дека го извршило, ќе се казни со затвор најмалку пет години. (2) Ако поради делото од ставот (1) на овој член настапи тешка телесна повреда, други особено тешки последици или смрт за оштетениот, или делото е сторено од омраза, сторителот ќе се казни со затвор најмалку осум години. (3) Ако поради делото од ставот (1) на овој член со умисла предизвикал тешка телесна повреда, сторителот ќе се казни со затвор најмалку десет години. (4) Ако при извршувањето на делото од ставот (1) на овој член со умисла е предизвикана смрт на жртвата, сторителот ќе се казни со затвор најмалку десет години или со доживотен затвор.*

Иако новата дефиниција за тортура во македонскиот Кривичен законик ги опфаќа клучните аспекти согласно дефиницијата за тортура на Конвенцијата на ОН, односно вклученост на службено лице, предизвикување физичка или психичка болка, цел, сепак при подлабока анализа се добива впечаток дека во дефиницијата недостига јасно и експлицитно апострофирање на намерата, но и на останатите елементи на тортурата, а пред сè на интензитетот на причинетата болка или страдање. За недореченоста на дефиницијата свој став имаше и Комитетот против тортура во своите завршни согледувања на 4от Периодичен извештај за РС Македонија објавен во мај 2024 година²³⁶.

27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 и 248/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.36/23 и 188/23)

²³⁶ CAT-Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 79 Session (15 April – 10 May 2024), Concluding observations on the forth periodic report on North Macedonia Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FMKD%2FCO%2F4&Lang=en (пристапено на: 26.09.2024 година)

И во наредниот член од Кривичниот законик, член 143 (Малтретирање во вршење на службата), законодавецот го дообјаснува веќе постоечкиот член проширувајќи го опсегот на сторување несоодветен акт во име на службата, притоа дополнувајќи ги дејствијата коишто може да се подведат под сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, истовремено подигајќи го и прагот на казната, па така „Службено лице што во вршењето на службата или кое било друго лице што постапува во службено својство, како и лице што поттикнато од службено лице или со негова изречна или премолчена согласност, неовластено употребува сила, се заканува, или врши физичко или психичко насилство за да му нанесе на друго лице физичка или душевна болка или страдање што претставува сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, ќе се казни со затвор од три до осум години.“

Но, дали вака дефинираниот член навистина успева да ги опфати сите дејствија коишто може да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување или казнување?

Доколку ги толкуваме самите термини „нечовечко“ и „понижувачко“ постапување поединечно, терминот „нечовечко“ од лингвистички аспект се однесува на „отсуство на нешто поврзано со нашата човечност или присуство на нешто што е во спротивност со тоа“²³⁷. Постапувањето пак може да претставува „нечовечко“, доколку не ги задоволува најосновните потреби на човекот: потребата од храна, вода, сон, физиолошките потреби, дневната светлина и рекреацијата, контактите со други луѓе. Токму затоа овие стандарди се оние основните или минимални стандарди кога се проценуваат условите за престој во местата на лишување од слобода како притвор, затвор, заробеништво. Тоа се места каде лицето лишено од слобода е доведено во состојба на целосна ранливост бидејќи е под целосна контрола на други лица²³⁸. Постапувањето е пак „понижувачко“ доколку кај жртвата буди „чувства на страв, болка и инфериорност“²³⁹.

Одредени автори²⁴⁰ сметаат дека клучниот критериум според кој се прави разлика помеѓу тортурата и суровото, нечовечко или понижувачко постапување не е во

²³⁷ Waldron, J. (2010), Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. XXIII (2), the Coxford Lecture, Inhuman and Degrading Treatment: The Words Themselves, p. 269-286

²³⁸ Ibid

²³⁹ Waldron, J. (2010), Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. XXIII (2), the Coxford Lecture, Inhuman and Degrading Treatment: The Words Themselves, p. 269-286

²⁴⁰ Nowak, M. McArthur, E. Torture Volume 16, Number 3, 2006, The distinction between torture and cruel, inhuman or degrading treatment, p. 147-151 Достапно на: <https://drive.reindex.net/RCT/101/TORT2006.3.2.pdf> (пристапено на: 14.03.2024 година)

интензитетот на болката како што смета Европскиот суд за човекови права, туку во намерата на сторителот и беспомошноста на жртвата. Па така, секоја употреба на физичка или ментална сила над притвореното лице, со цел негово понижување претставува понижувачко постапување или казнување, додека секое нанесување силна болка или страдање заради одредена цел (согласно чл. 1 од Конвенцијата против тортура²⁴¹) претставува тортура.

Оттука, за потребите на оваа докторска дисертација ќе понудиме предлог дефиниција која опфаќа пошироко толкување на поимите кои се во фокус на овој труд, па така **нечовечко или понижувачко постапување или казнување** може да претставува каква било форма на постапување на службено лице или лице во службено својство или неспроведување на со закон предвидени активности, кон лице лишено од слобода со што кај него се предизвикува болка (душевна или физичка), страдање, чувство на страв, срам, беспомошност или подреденост.

2.4. Дисциплинарно определување на предметот на трудот

Мултидисциплинарноста на детското престапништво како општествен феномен, се применува како пристап и кон децата лишени од слобода во места на лишување од слобода. Ваквата доследност е дотолку поголема доколку имаме предвид дека кога се во прашање децата лишени од слобода, државата олицетворена во пенитенцијарниот систем е оној субјект одговорен за нивната добробит.

Оттаму, кога се проучува лишувањето од слобода на деца и нивната заштита од нечовечко или понижувачко постапување или казнување, предвид ја земаме заштитата од виктимизација и ревиктимизација на децата, педагошките и психо-терапевтски алатки за помош и поддршка, како и едукацијата како клучен сегмент на севкупниот процес. Само ваквиот милтудисциплинарен пристап може да доведе до успех на целиот процес и остварување на основната цел на санкцијата, помош, поддршка, воспитување, ресоцијализација и едукација.

Сепак, иако мултидисциплинарниот пристап е најсоодветен кога се анализира детското престапништво и заштитата на децата од каква било форма на нечовечко или

²⁴¹ Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, United Nations, General Assembly resolution 39/46, adopted 1984. Достапно на: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading> (пристапено на: 14.03.2024 година)

понижувачко постапување или казнување, конкретната појава која е предмет на анализа на овој докторски труд се разгледува од аспект на човековите права на детето лишено од слобода.

2.5. Временско и просторно одредување на предметот на трудот

Временската рамка која го опфати теренскиот дел од истражувачкиот процес беше септември-декември 2023 година, додека пак квантитативните податоци што се собраа за потребите на дисертацијата го опфатија временскиот период од пет години наназад, односно 2018-2023 година. Обработката пак на податоците започна по реализација на теренскиот дел, односно од јануари 2024 година. Собирањето на документите коишто беа предмет на анализа, траеше во текот на севкупното траење на докторските студии, односно од 2020 година, па сè до финализирањето на трудот. Просторно, докторската дисертација се реализираше на територијата на Македонија. Што се однесува до временскиот период на истражувањето, истиот го опфаќа периодот од донесување на првиот закон за детска правда во земјата и неговото стапување на сила, односно од 2008 година.

Во оваа прилика уште да се дополни дека во првиот квартал на 2024 година македонското собрание донесе нов Закон за правда за децата и ги усвои измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите. Иако истражувачкиот дел и самите прашалници изготвени за таа намена, беа изработени согласно законите на сила во периодот на теренското истражување (втора половина на 2023 година), за потребите на дисертацијата и заради компаративна анализа на новелите воведени со измените, трудот посвети посебен дел.

3. ЦЕЛ НА ТРУДОТ

Општата цел на докторскиот труд е да се зајакне заштитата на правата на децата лишени од слобода. Имајќи ги предвид стандардите за постапување со деца лишени од слобода во бројни меѓународни и домашни акти од една страна, а праксата или степенот на нивно спроведување од друга страна, конкретната цел на оваа докторска дисертација е јакнење на заштитата на децата лишени од слобода од каква било форма на нечовечко и понижувачко постапување или казнување кон децата лишени од слобода. Токму почитувањата на правата на децата лишени од слобода се главниот предуслов за нивна заштита од несоодветно постапување.

Од тие причини, трудот најпрво дава преглед на формите на деликвенто или антисоцијално поведение, причините или ризик факторите коишто доведуваат до тоа, а потоа продолжува со дефинирање и толкување на поимите нечовечко и понижувачко постапување или казнување, како и манифестациите и појавите кои може да се подведат под нив. Трудот воедно дава преглед на стандардите за постапување со децата лишени од слобода, за потоа да се осврне на затечените (реални) состојби во местата на лишување од слобода.

Од практичен аспект, овој труд се осврнува и на оние чинители кои директно или индиректно ја допираат заштитата на правата на децата лишени од слобода од нечовечко или понижувачко постапување или казнување, како центрите за социјална работа и судиите за деца, надлежни за надзор над извршувањето на санкцијата.

4. ХИПОТЕТИЧКА РАМКА - ХИПОТЕЗИ

Генерална хипотеза:

Примената на меѓународно востановените стандарди за постапување со деца лишени од слобода како дел од националното законодавство, е поврзана со намалување на какви било форми на нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода.

Посебни хипотези:

- X1 Националната законска рамка и останати регулативи се во согласност со меѓународните конвенции и меѓународно пропишаните стандарди за постапување со деца лишени од слобода;
- X2 Структурата и бројот на ангажираниот професионален кадар во установите Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово, соодветствува на пропишаните законски и подзаконски акти на дејностите што ги извршуваат;
- X3 Спроведените обуки на професионалниот кадар во Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово ги подобруваат вештините и техниките за ефикасно и хумано спроведување на казната затвор за деца, односно воспитната мерка, упатување во воспитно-поправен дом;
- X4 Процесот на ресоцијализација придонесува кон почитување и заштита на правата на децата лишени од слобода, подобрување на нивната благосостојба и

задоволување на нивните потреби согласно индивидуалните планови за работа и третман;

- X5 Редовната комуникација и координација меѓу надлежните институции кои учествуваат во спроведување на активностите наменети за децата лишени од слобода, го подобрува процесот на ресоцијализација;
- X6 Редовниот надзор (Управа за извршување на санкциите) влијае врз подобро остварување на правата на децата лишени од слобода;
- X7 Со надзорот што го вршат судиите за деца и надлежните судови врз спроведувањето на воспитно-поправната мерка, односно казната затвор се зголемува заштитата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

5. НАЧИН НА ИСТРАЖУВАЊЕ (МЕТОДИ И ТЕХНИКИ)

Рамката на ова истражување опфати анализа на документи, како и собирање на податоци преку прашалници, интервјуа и групни разговори, како и набљудување на материјалните и други услови во места на лишување од слобода. Се направи анализа на документи добиени преку разни меѓународни и национални извори (национални извештаи на тела за надзор и евалуации за имплементација на стратешки документи, акциски планови), кои работат на темата деца во судир со закон и деца лишени од слобода, како и постапување со нив во места на лишување од слобода. Податоците беа добиени преку спроведување теренско истражување кое ги опфати двете установи за лишување од слобода на деца во судир со закон, и тоа Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово. Преку анкетирање и интервјуирање на стручната служба и раководниот кадар во овие установи, но и спроведување групни разговори со децата лишени од слобода, се направи проценка на степенот на почитување на нивните права, како и на степенот на спроведување на домашните и меѓународни стандарди за заштита на лицата лишени од слобода, со фокус на децата. Дополнително се спроведоа разговори со судии, се собраа квантитативни податоци од судовите со проширена надлежност, а се направи и компаративна анализа на праксите во регионот (Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија), како и осврт на измените и дополнувањата во домашното законодавство.

Истражувачките прашања што беа дел од користените инструменти во текот на истражувањето, беа следните:

- I. Каква е национална наспроти меѓународна правна рамка за заштита на правата на децата упатени на издржување казна затвор и воспитно-поправна мерка?
- II. Колку често во пракса се изрекува лишување од слобода и во кое времетраење?
- III. Какви се условите за живеење во местата на лишување од слобода за деца кај нас (Затвор за деца Охрид, Воспитно-поправен дом Тетово)?
- IV. Што опфаќа рехабилитацијата и ресоцијализацијата на деца лишени од слобода што ја спроведува Затворот за деца Охрид?
- V. Што опфаќа рехабилитацијата и ресоцијализацијата на деца лишени од слобода што ја спроведува Воспитно-поправниот дом Тетово?
- VI. Кои права им се овозможени на децата лишени од слобода?
- VII. Со каков стручен кадар располага Затвор за деца Охрид, а со каков Воспитно-поправниот дом Тетово?
- VIII. Колку често се ревидираат програмите и останатите документи за начинот на постапување со децата лишени од слобода?
- IX. Дали во местата на лишување од слобода се применуваат дисциплински мерки и казни и доколку да, какви? Дали се користи изолација или фиксација?
- X. Дали во местата на лишување од слобода се применува телесно казнување („воспитни“ шамари, користење палки и сл.)?
- XI. На кој начин Управата за извршување на санкции го обработува прашањето со состојбите на децата лишени од слобода во Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово?
- XII. На кој начин Управата за извршување на санкции врши надзор врз работењето на Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово?
- XIII. Како и со кои активности центрите за социјална работа ги штитат правата на децата лишени од слобода?
- XIV. Дали судиите за деца вршат надзор над изречената санкција, и доколку да на кој начин?
- XV. Во кој обем и на каков начин Државниот совет за превенција на детско престапништво ги штити правата на децата лишени од слобода?
- XVI. Дали и на кој начин Народниот правобранител и Националниот превентивен механизам учествуваат во заштита на правата на децата лишени од слобода и

превенција од тортура и друг вид на сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување?

XVII. Која е улогата на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување во заштита на правата на децата лишени од слобода и превенција од разни форми на несоодветно постапување во места на лишување од слобода?

XVIII. Каква е состојбата во регионот во однос на постапувањето со децата лишени од слобода и условите во кои тие живеат, во земји членки на ЕУ, Словенија и Хрватска, но и земји кандидатки за членство во ЕУ, Србија и Црна Гора?

Оттука, методологијата на ова истражување ја детерминира дескриптивниот и структурален карактер, како и анализа на добиени документи и податоци. Поконкретно се користеа следните алатки:

Метод на анализа на документи – со користење на овој метод се направи анализа на меѓународните стандарди и правила за постапување со децата во судир со закон и лишени од слобода, националната легислатива, а се посвети доследно внимание и на посебните извештаи на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) и на Поткомитетот за превенција на тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на Обединетите Нации, во однос на местата за лишување од слобода во Македонија, извештаите на Управата за извршување на санкции, Народниот правобранител-Национален превентивен механизам, Државниот совет за превенција на детско престапништво, како и релевантни невладини организации кои работат на оваа проблематика, како што се Македонско здружение на млади правници, Македонски Хелсиншки комитет, Совет за превенција против малолетничка деликвенција (СППМД). Трудот користеше т.н. анализа на соодветна литература заради компаративен преглед на состојбите во земји од регионот (Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија).

За потребите на докторатот во рамките на анализата на метод на документи, се примени компаративна анализа на релевантната национална легислатива на Србија, Црна Гора, Хрватска и Словенија. Имено, во сите овие земји веќе со години функционира Националниот превентивен механизам (НПМ) како надлежност во рамки на националните институции за човекови права, односно Омбудсман институциите. Имајќи ја предвид

вмреженоста на овие тела во Мрежата на НПМи на Југоисточна Европа, на релативно лесен и непосреден начин можеше да се дојде до соодветни информации и содржини во однос на заштитата на децата лишени од слобода од нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Во најголем број случаи овие тела имаат директна соработка со научната, но и стручна јавност во матичните земји (факултети, невладини организации, како и надлежни органи за спроведување на санкциите), што на некој начин го поедноставува пристапот до соодветна стручна и научна литература, сè со цел посеопфатен преглед на националните случувања во однос на проблематиката со децата лишени од слобода, но и добивање поиздржан компаративен осврт на споредбени искуства.

Активностите поврзани со собирање податоци опфатија преглед и анализа на документи. Поконкретно, се побара увид во одредени интерни документи на установите, и тоа евиденции за дисциплински санкции, средства за присилба и досиеја на деца лишени од слобода. При проверка на овој вид документи се користеа стандардите за мониторинг на места на лишување од слобода на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување.²⁴²

Метод на собирање квантитативни податоци од судовите со проширена надлежност – заради посеопфатен преглед на состојбата со децата во судир со закон процесуирани во судовите со проширена надлежност во Македонија, се пристапи кон метод на собирање квантитативни податоци од судовите. За таа потреба, врз основа на Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер²⁴³, до петнаесте суда со проширена надлежност одговорни за процесуирање предмети за деца во судир со закон, беше испратено барање со прашања во однос на вкупниот број на кривични предмети против деца во судир со закон, видот на кривичните дела за кои децата се гонат, бројот на осудени деца, видот на изречени санкции, возраста, полот и етничката припадност на децата во судир со закон. Беа побарани податоци за периодот од 2018 до 2023 година. За обработка на податоците се користеше базичен индекс, проценти и корелација.

²⁴² European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)
Достапно на:

<https://www.coe.int/en/web/cpt/standards> (пристапено на: 01.02.2023 година)

²⁴³ член 9 од Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер („Службен весник на РМ“, бр. 13/06)

Спроведување на структуриран анкетен прашалник за самостојно пополнување од затворен и полуотворен тип – за потребите на докторатот беше развиен структуриран анкетен прашалник во кој беа содржани прашања од затворен и полуотворен тип за потребите на целната група учесници (Министерство за правда-Управа за извршување на санкциите, Затвор за деца Охрид, Воспитно-поправен дом Тетово).

Прашалникот беше така осмислен што ги опфати најсуштинските прашања во однос на секојдневното работење на стручните лица во горенаведените институции, а кои се директно вклучени во процесот на постапување со деца лишени од слобода.

Прашалникот опфати прашања што се однесуваа на работниот процес, знаењата и личните ставови и задоволство од истиот, условите за работа, предизвици со кои се соочуваат вработените, стрес и начин на кој се справува вработениот со стресот, финансиска сатисфакција и можност за напредување во кариера, обуки за јакнење на вештини, идеи и препораки за подобрување на работниот процес.

Постапката на креирање и обработка на анкетниот прашалник опфати три фази: подготовка на прашалник, доставување на прашалникот до испитаниците по електронски пат, како и собирање и обработка на информациите од пополнетите прашалници.

Прашалникот беше испратен на е-меил адреси откако претходно беше обезбедена дозвола од раководството на соодветната институција за спроведување на истражувањето.

Кога станува збор пак за големината на примерокот во овој дел, се направи обид да се стапи во контакт и соберат информации од што поголем број стручен, релевантен кадар, особено во местата на лишување од слобода (Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово). Па така, во Затвор за деца Охрид прашалникот беше одговорен во целост од стручниот кадар кој работи во секторот ресоцијализација и приемно, додека во Воспитно-поправниот дом Тетово прашалникот го одговорија лица кои директно работат со децата (сектор ресоцијализација и третман), или во проценти изразено околу 50% од вработените кои секојдневно работат со децата.

Спроведување интервјуа од полуструктуриран карактер со раководни и други стручни лица на Управата за извршување на санкциите, Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово заради вкрстување на добиените информации од анкетните прашалници, но и согледување на фактичката ситуација во установите видена низ призмата на менаџментот.

Што се однесува до опсегот на интервјуирани лица, целта на оваа истражувачка алатка беше да се интервјуираат раководните лица на установите, директори и нивни заменици, сепак интервјуа се спроведоа и со други стручни лица кои пројавија интерес да учествуваат во интервјуата или интервјуирањето им беше поприфатлив начин на искажување став отколку пополнувањето анкетен прашалник. Имено, имајќи предвид фактот што во двете пенитенцијарни установи се спроведе теренско истражување, односно физички се направи увид во материјалните услови, се разговараше и со самите професионалци кои се директно вклучени во процесот на работа и постапување со деца лишени од слобода (раководители и други вработени во сектор ресоцијализација, обезбедување, здравствена заштита).

Интервјуата во поголем дел се спроведоа на работните места на учесниците, па следствено се прибараа и теренски белешки во однос на начинот на кој се однесуваа, говорот на телото, просториите во која се спроведоа интервјуата, опкружувањето.

Освен интервјуа со раководните лица на установите, интервјуа се спроведоа и со мал дел од судиите за деца.

За потребите на интервјуата, како со раководните лица на установите, така и со судиите, се изготвија посебни протоколи за интервјуирање соодветно адаптирани согласно учесниците, па така беше изработен посебен протокол за разговор со директорот на Управата за извршување на санкциите, посебен протокол за разговор со директорите на Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово, а посебен протокол за разговор со судиите за деца. Протоколите содржеа информации почнувајќи со општи податоци за учесникот, за потоа да се премине на прашања поврзани со темата на докторатот, постапувањето со децата лишени од слобода, услови, предизвици, соработка со релевантни тела и организации, процес на ресоцијализација.

Групни разговори односно групно интервју со деца лишени од слобода – за потребите на истражувањето се спроведоа групни разговори, односно групно интервју со децата лишени од слобода и затекнати во установите со цел проучување на општата динамика помеѓу нив и начинот на кој третманите делуваат врз нив во однос на комуницирањето и социјализацијата. Изборот на деца беше оставен на расположивоста и желбата самите деца да учествуваат во една ваква активност без притоа да им се прави непотребен притисок дека учеството е задолжително. Имено, пред да се спроведе теренскиот дел од истражувањето,

до Управата за извршување на санкциите беше испратено барање од Факултетот за безбедност – Скопје за посета на КПУ Затвор Охрид и ВПД Тетово заради спроведување теренска активност за потребите на докторската дисертација. Меѓу наведените теренски активности, беше најавен и групниот разговор со децата лишени од слобода. Откако се доби одобрението од Управата за извршување на санкциите, двете установи беа контактирани по телефонски пат кога беа договорени и сите поединости околу посетите, термини на посета, потребни лица за разговор, достапност на одредени евиденции. Истовремено беа договорени и поединостите за групните разговори со децата лишени од слобода, со напомена дека разговорите ќе бидат спроведени само со оние деца кои ќе бидат заинтересирани да учествуваат во нив, без притоа да им се прават какви било притисоци. Во текот на подготовките за разговорите со децата, јасно беше дадено до знаење дека разговорите треба да бидат одржани во просторија ним блиска, дел од нивното секојдневие и без аудио надзор. Истовремено беше нагласено дека разговорите нема да бидат снимани од страна на истражувачката, туку дека ќе се земаат само пишани белешки.

Прашањата што им се поставуваа на децата го опфатија нивниот живот, односно престој во установата, почнувајќи од задоволството со материјалните услови, хигиената, исхраната, слободното време, односот на службените лица кон нив, а секако доследно внимание се посвети и на процесот на образование и вештини за работа, пристапот до здравствените услуги, односно здравствената заштита.

Информациите добиени од оваа активност придонесоа кон креирање автентична слика за задоволството и доживувањето на децата од понудените материјални и други услови и можности, што ваквите установи ги нудат на децата лишени од слобода.

За потребите и на оваа теренска активност беше однапред подготвен план за спроведување на групниот разговор без притоа да се добие впечаток кај децата дека истите се испитуваат и се предмет на анализа. Планот всушност претставуваше разработен концепт од неколку чекори, лично претставување на истражувачката, причини за спроведување на разговорот, теми на разговор заради креирање опуштена атмосфера и подигање на расположението на децата.

5.1. Етички стандарди

При спроведување на истражувачките инструменти, посебно внимание и претпазливост се посвети на интервјуата со раководителите на установите од интерес на докторската дисертација, а особено на групните разговори со децата лишени од слобода.

5.1.1. Интервјуа со раководни лица

При реализација на интервјуата со раководниот кадар беа запазени етичките стандарди што се применуваат при анкетирање и интервјуирање учесници, односно стандардите за доброволност, заштита на анонимноста, како и согласност за учество во целиот тој процес.

Согласностите за доброволност и доверливост²⁴⁴ беа уредно потпишани од обете страни како гаранција дека искажаните ставови и споделени информации ќе се користат само за потребите на овој труд. Оттука, пред отпочнување на интервјуата најпрво беа споделени информации во однос на целта и содржината на истражувањето, притоа строго нагласувајќи ги начелата за доброволност и информирана согласност, но и принципите на чесност и наменско користење на информациите. Доброволноста за снимање на интервјуто секогаш им беше предочена на учесниците, па така само оние учесници кои дадоа согласност за снимање на разговорот, беа снимани.

По дадената согласност за учество, на учесниците им беа дадени писмени изјави со кои се гарантираше нивната доброволност за учество, анонимност, како и доверливост на искажаните информации. Изјавата беше потпишана од двете страни, учесникот во интервјуто и истражувачот.

5.1.2. Групни разговори со деца лишени од слобода

Имајќи ја предвид ранливоста на децата кои беа дел од групните разговори за што детално се зборува во текот на целиот труд (деца кои подолго време биле изложени на ризик, со висок степен на анксиозност, изложеност на траума и стрес), се презедоа превентивни чекори за да се избегнат какви било несакани последици по нив. Па така, освен што за разговорите со нив беше однапред информирана установата, при почетната обиколка на установата и увид во материјалните услови, дискретно и ненаметливо беа остварени првите контакти со децата кои попатно се среќаваа.

²⁴⁴ Обрасците за согласност, како и сите останати инструменти што се користеа долж истражувачкиот процес за потребите на овој труд, се дадени како анкеси на крајот од докторската дисертација

Пред отпочнување на самиот разговор, а по претходна согласност од управата, децата беа почестени со слатка закуска. Ваквиот пристап го отвори каналот на комуникација, но истовремено покажа и чин на пријателство, опуштена и пријатна атмосфера за разговор со смеа, по што следеше спонтанa дискусија во која без наметливи прашања и притисоци децата беа поттикнати да го споделат своето секојдневие и живот.

Во двете установи разговорите се водеа во дневните соби на децата, односно онаму каде тие поминуваат поголем дел од денот, што беше од исклучително значење за текот на разговорот бидејќи беа во своето секојдневно и научено опкружување. Со други зборови, децата се чувствуваа комотно.

Разговорите не беа снимани, туку повремено се земаа белешки притоа особено внимавајќи да не се остави впечаток дека се запишува сè. На децата им беше однапред предочено дека она што се запишува служи само како белешка потсетник за истражувачката, која сака да направи што подобар увид во начинот на кој се живее во установата. Истовремено беше јасно дадено до знаење дека никој од нив не е обврзан да остане до крај ниту пак активно да учествува во разговорот.

Дека атмосферата беше позитивна, посведочи и желбата на дел од децата да се пофалат со она што го креираат или за што се грижат во домот, езерцето со риби во ВПД Тетово, музиката што ја создаваат.

5.1.3. Пристап до податоци

Пристапот до податоци беше обезбеден со писмо од Факултетот за безбедност – Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, во кое беше образложена целта на истражувањето и причините за реализација на задачата. Ваквото писмо издадено од Факултетот за безбедност - Скопје, освен до истражувачката (докторантка), беше испратено и до раководителите на институциите со цел да бидат запознаени со задачата што ќе се спроведува, а со тоа и да се добие дозвола за учество на потребните учесници кои подоцна самостојно одлучуваат дали сакаат да бидат дел од истражувањето.

Заради заштита на анонимноста на учесниците, при обработка на информациите и нивно внесување во трудот, информациите беа дадени само како констатации без притоа да се наведе директниот извор, односно лицето кое го има дадено конкретниот податок. Сите цитати во трудот се анонимни.

Кога станува збор за групниот разговор со децата лишени од слобода, истиот се спроведе само со оние деца кои искажаа интерес за тоа, без да добијат впечаток дека ваквата активност им е наметната и дека мора да се дел од неа. Можноста да го прекинат разговорот и да ја напуштат групата им биде предпочена, иако сите останаа до крај и беа исклучително активни и расположени за разговор.

Заради однапред јасниот број институции од интерес, па следствено и малиот број на интервјуирани лица, авторката на дисертацијата се погрижи споделените информации да ги презентира анонимно или збирно без откривање на идентитетот на лицето кое ја има споделено конкретната информација. Имено, онаму каде се користат цитати, начинот на кој се наведени не може да го открие изворот на цитатот, односно лицето кое истиот го има дадено. Па така, илустрираните цитати само служат за поткрепа на дадена констатација, односно наод од истражувањето.

Ваквата дискреција и доверливост е гарантирана со самиот факт што авторката на трудот потпиша изјава за доверливост.

Ова начело е од исклучително значење кога станува збор за разговорите со децата заради што и нивните одговори, беа запишувани рачно, во просторија без аудио надзор и без присуство на претставник од установата за лишување од слобода.

Сите одговори подоцна беа транскрибирани и внесени во заштитена база на податоци со лозинка за отворање, со цел превенција од надворешен упад. По одобрување и одбрана на докторската дисертација, личните податоци заради можност да бидат идентификувани, ќе бидат избришани од базата на податоци.

5.2. Ризици и ограничувања

Како и секој истражувачки проект, па така и овој со себе повлекуваше и одредени ризици, ограничувања или фактори кои можеа да ја попречат реализацијата на одредена, зацртана активност.

Па така, иако беа предвидени одредени ризик фактори кои можеа да претставуваат пречка при реализација на зададената задача (опструкции при спроведување на теренскиот дел на истражувањето, недавање дозвола за пристап до информации и евиденции, неучество во интервју, недоволен број пополнети анкетни прашалници, незаинтересираност на децата лишени од слобода да учествуваат во групните разговори), сепак поголеми опструкции немаше.

Општа забелешка е дека соработката со сите чинители беше одлична и непречена. Овде пред сè се мисли на двете пенитенцијарни установи, Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово, каде се наиде на високо ниво на транспарентност и приемчивост, како и на Управата за извршување на санкциите како надлежно тело за овие установи, чија дозвола за спроведување на теренскиот дел од истражувањето беше дадена експресно. Она што делумно ја доведува во прашање ваквата констатација, е необезбедувањето на пополнети анкетни прашалници од вработените на Управата, иако беа направени повеќекратни обиди за тоа.

Истовремено мора да се истакне дека долж процесот на истражување, покрај одличната и непречена соработка на установите кои беа предмет на истражувањето, добра подготвеност, интегритет, но пред сè почит покажа и истражувачката која ја спроведе оваа задача. Па така, сите реализирани задачи беа направени со взаемен договор помеѓу страните учеснички, со високо ниво на етика и без непотребни притисоци или користење на каков било друг вид неетички стандард.

Теренскиот дел, односно посетите на Затворот за деца Охрид и ВПД Тетово беа реализирани во кус временски период (септември и октомври 2023 година), за собирање на информациите по прашалниците беше потребен малку подолг период (септември-декември 2023 година), но сепак генералниот заклучок е позитивен и може да се констатира дека теренската задача беше успешно завршена.

6. НАУЧНА И ОПШТЕСТВЕНА ОПРАВДАНOST НА ИСТРАЖУВАЊЕТО (ТРУДОТ)

Прашањето со децата лишени од слобода се чини недоволно проучувано не само во секојдневното општествено живеење кај нас во Македонија, туку и пошироко во регионот, што се согледува од информациите обезбедени за компаративниот дел на оваа докторска дисертација.

Се чини дека секогаш кога се допира ова прашање, тоа е игнорирано или едноставно ставено во втор план. Дали ваквиот однос се должи на малиот број деца лишени од слобода, нивната невидливост за општеството, незаинтересираноста на државата, поголемите приоритети, засега нема одговор.

Сведоци сме дека кога во јавноста ќе стане збор за состојбите во пенитенцијарниот систем, пред сè се мисли на состојбите каде се сместени возрасните осудени и притворени

лица, додека единствената установа од тој вид во која престојуваат деца лишени од слобода, речиси и да не се споменува.

Нешто поактуелен е Воспитно-поправниот дом Тетово, но тоа пред сè се должи на неговото скорешно отворање како новоизграден, модерен објект кој повеќе наликува на затвор отколку на установа за воспитување, превоспитување, социјализација и ресоцијализација.

Токму оттука се црпи и идејата за придонес, општествен и научен, кон подигање на општата свесност за ова категорија деца, и актуелизирање на прашањето за нивна заштита од несоодветно постапување во места на лишување од слобода, која пред сè треба да биде системски осмислена, издржана и спроведена на соодветно ниво.

Од научен аспект, мора да се констатира дека во македонското општество бројот на трудови кои го обработуваат прашањето за заштита на децата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување е скромн. За поздравување е трудот на група професори од Факултетот за безбедност – Скопје кои во 2019 година се осврнаа на ова прашање и објавија научна анализа на тема *„Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови“*²⁴⁵.

Неспорен е фактот дека свој придонес во проучување на правата и заштитата на децата лишени од слобода, даваат повеќе институции, организации и тела, тука се невладините организации или граѓанскиот сектор²⁴⁶, Факултетот за безбедност – Скопје, Државниот совет за превенција на детско престапништво и правда за децата, Национален превентивен механизам којшто како национално тело чиј мандат произлегува од Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на ОН²⁴⁷, врши редовен и непречен надзор со широк мандат во сите места на лишување од слобода, вклучително и Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово. Во местата на лишување од слобода посети спроведува и Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ), чии извештаи се индикатор за функционалноста на

²⁴⁵ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот вовоспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

²⁴⁶ Македонско здружение на млади правници и Хелсиншки комитет за човекови права

²⁴⁷ Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (OPCAT) of the UN, A/RES/57/199, as of 18.12.2002

пенитенцијарниот систем, но сепак мора да се каже дека тоа не се истражувања од научен карактер туку извештаи кои ја прикажуваат фактичката состојба и нудат практични решенија за надминување на таквите состојби.

Токму заради сè погоре изнесено, е и потребата од реализација на еден ваков труд што на еден сеопфатен начин од научен, истражувачки аспект, со примеси на практичен осврт кон затечените состојби, ќе придонесе кон издигање на површина и афирмација на проблемот со децата лишени од слобода и нивна заштита од нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Самиот факт што на едно место се детектирани и анализирани поголем број предизвици, го нагласува значењето на оваа докторска дисертација. Имено, освен детектирање и анализа на проблемите, трудот нуди и решенија, односно предлози за подобрување на состојбите, идеи за унапредување на капацитетите на професионалните служби, иницијативи за третмани и посоодветно постапување со децата лишени од слобода, сè со цел нивна вистинска рехабилитација и ресоцијализација, но и заштита од секаков вид злоупотреба, нехуман и понижувачки третман.

Отворањето на нови прашања, а со тоа и потрагата по нови одговори, ќе даде придонес кон сите оние научни дисциплини кои го проучуваат овој проблем, додека пак комплексноста ќе придонесе кон научна тежина и издржаност.

Од друга страна, темата која е предмет на анализа на оваа докторска дисертација освен придонес од научен аспект, од општествен аспект задира и во улогата на државата во севкупниот процес на ресоцијализација и рехабилитација на младото осудено лице.

Државата во овој труд е повикана заради гарантирање на повеќе права на децата лишени од слобода, но пред сè заради спроведување или поконкретно, неспроведување на еден клучен сегмент во процесот на ресоцијализација, а тоа е образованието. Имено, *„различните облици на третман, образувањето и ostrучувањето на малолетното лице има суштинско значење. Осудените малолетни лица по правило немаат оформено образование што би одговарало на нивната возраст...Она што малолетникот не успеал да го оствари по редовен пат, сега низ извршувањето на кривичната санкција треба да се надополни“*, заклучуваат во својот учебник Арнаудовски и Груевска-Дракулевска²⁴⁸.

²⁴⁸ Арнаудовски, Љ., Груевска-Дракулевски, А. (2013), Пенологија – наука за извршување на санкциите со извршно казнено право на Република македонија Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 2 Август С Штип

Токму образованието е оној суштински фактор во процесот на поправање и севкупна рехабилитација на младото осудено лице, секое неспроведување или импровизирање во тој дел води кон нанесување уште поголема, ненадоместлива штета по детето лишено од слобода, бидејќи образованието не само што му овозможува описменување и потенцијал за личен развој, туку му овозможува и разбирање на своите права.

Следствено, неспроведувањето на ресоцијализацијата до крај, со изоставање на нејзниот суштински елемент, образованието, директно влијае најпрво врз личноста на детето, а потоа и врз неговата улога во општеството.

Веќе подолго време живееме под притисоци од широки, светски размери, воената инвазија врз Украина, немирите на Блискиот Исток, поларизирање, престојување и прегрупирање на силите во светот. Кај нас пак секојдневие станаа „дворските игри“ меѓу партиите, но и незавидната положба на земјата во однос на пристапувањето кон ЕУ. Кога пак е во прашање пенитенцијарниот систем, веќе втора година имаме вонредна состојба на територијата на Општина Гази Баба. Имено, на 06.06.2023 година, Владата на РС Македонија со Одлука прогласи кризна состојба на дел од територијата на државата, и тоа на подрачјето на Општина Гази Баба на кое Казнено-поправната установа Казнено-поправен дом Идризово ја врши својата надлежност. Ваквата кризна состојба беше прогласена со цел спречување на безбедносните закани и зајакнување на обезбедувањето на установата, поради што припадници на МВР и Армијата времено се вклучија во обезбедување на установата²⁴⁹.

Токму заради погоре наведеното, не може да кажеме дека темата што е предмет на овој труд е во главниот фокус на актуелните збиднувања кај нас, но доколку имаме на ум дека токму човековите права, вклучително и заштитата на правата на лицата лишени од слобода се меѓу поважните индикатори согласно кои се цени напредокот на земјата на патот кон членство во Европската Унија, тогаш слободно може да констатираме дека прашањето за децата лишени од слобода и нивната заштита од нечовечко или понижувачко

²⁴⁹ Народен правобранител-Национален превентивен механизам (2023) Годишен извештај за 2023 година, Народен правобранител, Скопје, 2024

Достапно на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2023/NPM%20Godisen%20izvestaj-2023-Mk-Alb-Ang.pdf> (пристапено на: 29.09.2024 година)

постапување или казнување, претставува прашање од суштинско значење заради што оваа тема ќе ја третираме како актуелна.

Со обработка пак, на клучните сегменти од процесот на ресоцијализација и рехабилитација на младото осудено лице, коишто овој труд ги цени преку стандардите за заштита на детето лишено од слобода од каква било форма на нечовечко или понижувачко постапување или казнување, оваа докторска дисертација добива и општествена оправданост.

ДЕЛ II

1. НАОДИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Нелсон Мандела (1918-2013), борец против апартејдот во Јужна Африка и еден од најпознатите борци за човекови права во светот, рекол „...никој вистински не ја познава државата се додека не се најде во нејзините затвори. Државата не треба да се оценува според тоа како се однесува кон своите најпривилигирани граѓани, туку кон оние најранливите.“²⁵⁰

1.1. Воведни напомени

Досегашните истражувања кај нас, но и пошироко во регионот за заштита на децата лишени од слобода од нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода, за жал се малубројни. Научната и стручна јавност повремено и само делумно го третира ова прашање. Обично во фокусот се материјалните услови во кои живее затворската популација и тоа најмногу возрасната, за децата не се зборува многу. Причините за така скромниот фонд на пишан, релевантен материјал можеби се должи на малиот број деца во пенитенцијарните установи во земјата, но за таков заклучок потребни се подлабински емпириски истражувања и анализи. Токму затоа, долж истражувачкиот процес и прибирањето релевантни информации за состојбата во која се наоѓаат децата лишени од слобода, авторката на овој докторски труд не наиде на многу пишан материјал.

1.2. Основна задача на истражувањето

Основната задача на истражувањето спроведено за потребите на докторската дисертација „Заштита на децата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода со осврт на Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово“ е да придонесе кон заштита на правата на децата лишени од слобода, бидејќи токму доследното почитување на правата се главниот предуслов за заштита од каква било форма на несоодветно постапување.

²⁵⁰ United Nations Office on Drugs and Crimes (UNODC),

Достапно на: https://www.unodc.org/southasia/frontpage/2018/July/unodc-deep-dive-dialogue_-demystifying-prison-reforms.html (пристапено на: 31.05.2024 година)

1.3. Цели на истражувањето

- ✓ Да се обезбедат информации и податоци за степенот на почитување на правата на децата лишени од слобода во двете пенитенцијарни установи во Македонија, Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово.
- ✓ Да се процени степенот на подготвеност и сензибилитет на професионалците во овие установи.
- ✓ Да се проценат материјалните и останати услови за престој во двете пенитенцијарни установи.
- ✓ Да се идентификуваат предизвиците, но и можностите за развој и унапредување на стандардите во местата на лишување од слобода.

1.4. Опсег и временска рамка

Опсегот на истражувањето е заснован само на двете пенитенцијарни установи за деца во Македонија, односно Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово и тоа за периодот од 2018 до 2023 година. Собирањето на теренските податоци се спроведе од септември до декември 2023 година. Временскиот период за којшто се собираа статистичките податоци од судовите со проширена надлежности, го опфати периодот од 2018 до 2023 година.

1.5. Извори на податоци, примероци и техники со кои се собирани податоците

Заради утврдување на актуелната состојба со децата лишени од слобода, условите за престој, стандардите согласно кои се спроведуваат активностите во установите, како и севкупното постапување кон нив, се користеа неколку извори на податоци и примена на техники за нивно обезбедување.

Па така, рамката на ова истражување опфати анализа на документи, како и собирање на податоци преку прашалници, интервјуа и групни разговори, како и набљудување на материјалните и други услови во местата на лишување од слобода. Се направи анализа на документи добиени преку мноштво меѓународни и национални извори кои работат на темата од интерес на истражувањето. Со други зборови, методологијата на истражувањето ја детерминираа дескриптивниот и структурален карактер, како и анализа на добиени документи и податоци.

Оттука, истражувањето опфати неколку инструменти, и тоа:

- Структуриран анкетен прашалник за самостојно пополнување од затворен и полуотворен тип којшто беше упатен до Затвор за деца Охрид, Воспитно-поправен дом Тетово и Управата за извршување на санкции (последното тело воопшто не одговори на прашалниците). Анкетниот прашалник содржеше вкупно 12 рубрики, почнувајќи со податоци за учесникот, коишто опфатија податоци за пол, возраст, стручна спрема, минато искуство, обуки, како и организација на работењето; материјални услови; образовен процес; работен процес; здравствена заштита; постапување со деца/третман; заеднички простории, кујна, исхрана; дисциплински казни и самица; поплаки; односот помеѓу затворските служби и осудените лица и насилство меѓу осудените лица; контакт со надворешниот свет; други прашања.
- Протокол за интервју со раководни и други стручни лица од горенаведените установи. За потребите на интервјуата се изработи посебен протокол кој содржеше податоци за учесникот (образование, работно искуство, претходно искуство во пенитенцијарен систем, обуки од области тесно поврзани со пенитенцијарниот систем, како и менаџментот, мината и актуелна состојба на установата со која се раководи, состојби со кадровска пополнетост и стручност, материјални услови, ресоцијализација, здравствена заштита, средства за присилба, дисциплински мерки, соработка со други органи и тела).
- Протокол за интервју со судии за деца. Протоколот беше од полуструктуриран карактер заради оставање можност за отворена дискусија на теми и прашања кои би произлегле од дискусијата. Сепак, иницијално истиот беше поделен во два дела, првиот ги опфати податоците за судијата, додека другиот предлог прашања за дискусија, односно надзор над изречената санкција, посети на пенитенцијарни установи, мислење за начинот на кој пенитенцијарните установи функционираат, законска рамка, став за воспитно-поправната мерка за девојчиња, процес на ресоцијализација, постпенален период.
- Протокол за групни разговори со деца во обете установи за лишување од слобода на деца. Протоколот опфати низа прашања поврзани со животот, односно престојот на децата во установата, почнувајќи од задоволството со материјалните услови, хигиената, исхраната, слободното време, односот на службените лица кон нив, а секако доследно внимание се посвети и на процесот на образование и вештини за работа, пристапот до здравствените услуги, односно здравствената заштита.

- Барање за пристап до информации од јавен карактер до судовите со проширена надлежност за предмети на деца во судир со закон. Барањето беше пополнето согласно однапред утврдениот урнек достапен на електронските страници на судовите, каде покрај личните податоци на барателот, се наведуваат и податоци за бараните информации од судот.
- Метод на анализа на документи. Се направи анализа на стандарди, прописи, легислатива и мноштво останати документи поврзани со темата на докторатот.

1.5.1. Спроведување анкета со структуриран прашалник за самостојно пополнување од затворен и полуотворен тип

Структурираниот анкетен прашалник за самостојно пополнување од затворен и полуотворен тип беше доставен до Затворот за деца Охрид, Воспитно-поправниот дом Тетово и Управата за извршување на санкциите. По насока на раководствата на двете пенитенцијарни установи за деца, Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово, прашалникот беше испратен на општите електронски адреси на установите, а по неговото пополнување од учесниците (стручна служба, односно сектор ресоцијализација во двете установи), пополнетите прашалници беа вратени назад, исто по електронски пат на електронската адреса на истражувачката. Имено, на тој начин се обезбеди анонимност на учесниците, а се запази и доверливиот карактер помеѓу нив и истражувачката. Овде мора да се нагласи дека и двете установи оваа активност ја извршија во рамки на договорениот временски период помеѓу одговорните во установите и истражувачката.

На сите учесници во оваа истражувачка активност јасно им беше предочено дека анкетирањето е доброволно и дека никој не треба да чувствува обврска или должност да одговори на него.

Идејата беше истовидниот прашалник да биде дистрибуиран до двете установи за лишување од слобода на деца, како и до Управата за извршување на санкциите. Сепак, за разлика од установите за лишување од слобода (Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово), кои навремено ги доставија своите одговори, од Управата за извршување на санкции не се доби ниеден прашалник, иако за тоа беа направени повеќекратни обиди.

Во овој дел мора да се нагласи дека иако одзивот на учесниците да одговорат на прашалникот беше задоволителен, сепак дел од прашањата не беа одговорени во целост, односно дадените одговори не беа доволно опсежни.

1.5.2. Спроведување интервјуа со раководни и други стручни лица на Управата за извршување на санкциите, Затворот за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово

Освен структурираните анкетни прашалници, истражувањето опфати и интервјуа од полуструктуриран карактер со примена на намерен пригоден примерок, односно интервјуирање на раководни и други стручни лица од Управата за извршување на санкции, Затворот за деца Охрид, Воспитно-поправниот дом Тетово.

Секој разговор започнуваше со лично претставување на учесниците, нивното работно искуство во пенитенцијарниот систем, како и предизвиците со кои се соочуваат во своето работење. Поголем дел од разговорите беше снимен, па оттука освен пишани забелешки, од теренскиот дел на истражувањето се направи и аудио запис.

1.5.3. Спроведување интервјуа со судии за деца

Имајќи ја предвид скромната бројност на судии за деца во судовите со проширена надлежност²⁵¹, за оваа цел се примени примерок со интервјуирање на само со двајца судии од два различни суда во Македонија.

Како и со интервјуата со раководни и други стручни лица, и со судиите разговорот започнуваше со лично претставување на истражувачката и соговорниците, односно учесниците во оваа истражувачка задача (судиите), целта на истражувањето и начинот на кој ќе тече разговорот. Потоа се преминуваше на нивното судиското искуство, состојбите во местата на лишување од слобода, предизвиците, како и соработка со домашните и меѓународни организации и тела. Посебен фокус во интервјуто беше даден на состојбата со девојчињата со изречена воспитно-поправна мерка, гледишта на судиите во однос на тоа прашање, идеите за подобрување на актуелните состојби.

²⁵¹ Во скопскиот кривичен суд до декември 2023 година имаше само двајца судии за деца од кои едниот со почетокот на 2024 година беше прераспределен на друга област

1.5.4. Групни разговори со децата лишени од слобода во Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово

Меѓу применетите инструменти за потребите на истражувањето беше и протоколот за групен разговор со деца лишени од слобода, со цел проучување на општата динамика помеѓу нив, начинот на кој третманите делуваат врз нив во однос на комуницирањето и социјализацијата.

Изборот на деца беше оставен на расположивоста и желбата самите да учествуваат во ваквата активност без притоа да им се прави непотребен притисок. Имено, доаѓањето на истражувачката во пенитенцијарната установа беше однапред најавено, со што се дозволи простор децата да бидат запознаени за оваа активност од своите воспитувачи, а со тоа и да им се остави доволно време самостојно да одлучат дали ќе земат учество. Одзивот беше задоволителен, во затворот за деца учество зедаа сите шест деца, додека во ВПД Тетово, девет од тогаш присутните петнаесет деца.

1.5.5. Собирање податоци од судовите со проширена надлежност одговорни за процесуирање предмети на деца во судир со закон

Заради прибирање статистички податоци и согледување на состојбата од криминолошки и пенолошки аспект низ бројки, авторката на трудот се обрати и до сите судови со проширена надлежност (вкупно 15 на територијата на Македонија), коишто процесуираат предмети за деца во судир со закон. Имено, од судовите беа побарани информации од јавен карактер за:

- Вкупниот број на кривични предмети против деца во судир со закон за периодот 2018-2023 година, и тоа прегледно по години;
- Видот на кривичните дела кои се процесуираат за деца во судир со закон;
- Вкупниот број на осудени деца во судир со закон по години за периодот 2018-2023 година;
- Видот на изречени санкции;
- Возраст на осудените деца;
- Пол и етничка припадност.

Собраните податоци добиени од сите петнаесет суда со проширена надлежност придонесоа кон целесообразна обработка на темата на овој докторски труд, опфаќајќи ги

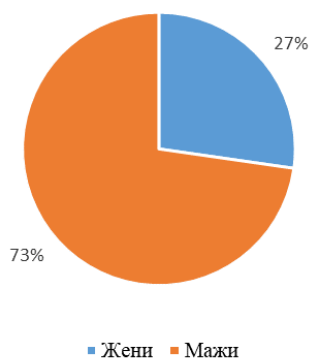
истовремено и феноменолошките карактеристики на криминалитетот кај децата во судир со закон.

1.6. Опис на популацијата професионалци

Вкупно беа интервјуирани единаесет учесници, осум мажи и три жени, или изразено во проценти 73% беа мажи и 27% жени. Учесниците доаѓаа од двете пенитенцијарни установи, Управата за извршување на санкциите и судовите со проширена надлежност. Од аспект на образование доминираа оние со завршени правни науки, а потоа психологија, медицина, безбедност.

Графикон бр. 1 Полова структура на интервјуирани учесници

Полова структура на интервјуирани учесници

Вкупниот број на пополнети анкетни прашалници од двете пенитенцијарни установи беше дванаесет. Но што се однесува до бројката на учесници кои ги одговорија прашалниците, тринаесет лица бидејќи на еден прашалник беше јасно наведено дека истиот го одговорале двајца учесници. Па така, гледано по установи, прашалникот го одговориле петмина од Затвор за деца Охрид и осуммина од Воспитно-поправниот дом Тетово.

Вака нискиот одзив на учесници се должи на фактот што и бројноста на вработени во овие установи е мала. Имено, во Затвор за деца Охрид стручниот тим кој работи со децата се состои само од две лица (психолози), третото лице е референт за прием и отпуст на затвореници, и еден помошен персонал, готвач. Сепак, во оваа установа одговор на прашалниците дадоа и тројца припадници на службата за обезбедување, вкупно петмина.

Во Воспитно-поправниот дом Тетово состојбата со персонал е нешто поразлична, вработени се вкупно 12 стручни лица (двајца психолози од кои едниот е раководител на стручната служба, педагог, дефектолог, двајца социјални работници, професор по хемија,

професор по математика и четворица инструктори), а на прашалникот одговориле осуммина од нив. Во меѓувреме состојбата со кадровската пополнетост на оваа установа е суштински поразлична. Имено, во првата половина на 2024 година пет лица, дел од стручната служба, заминале во пензија, па така бројноста на стручната служба во установата сега е сведен на вкупно седум лица.

Иако бројноста на одговорените прашалници е мала и не дозволува квантитативна анализа, сепак поставениот минимален праг од 50% на одговор од страна на стручните лица кои се директно вклучени во процесот на постапување со децата (согласно зададениот праг во елаборатот на оваа докторска дисертација), не само што е постигнат туку е и надминат. Во Затворот за деца Охрид прашалникот го одговориле двајцата професионалци од стручната служба, па дури и три лица од обезбедувањето на установата, додека во ВПД Тетово 61% од вкупниот број заведени службеници во стручната служба.

Половата структура на учесниците во анкетата од овие установи ги опфаќа обата пола, 58% жени и 42% мажи, што упатува на почитување на стандардите од овој аспект, *„полово мешаниот персонал може да делува корисно во смисла на одржување на старателскиот етос и поттикнување погрижлива и опуштена атмосфера“*²⁵².

Графикон бр. 2 Полова структура на анкетирани учесници

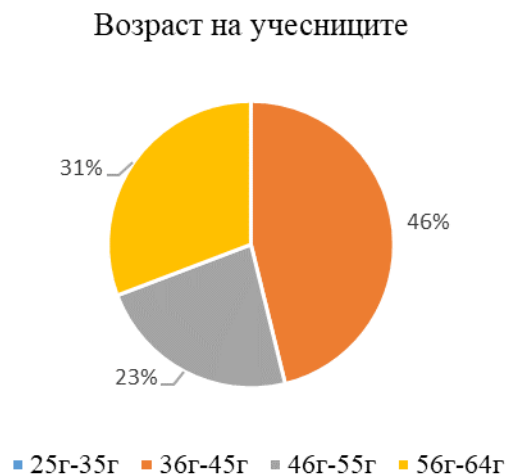

Во однос на возраста и работното искуство на учесниците, може слободно да се констатира дека сите се професионалци кои зад себе имаат и доволно години старост, но и искуство во работа со деца во судир со закон. Најголем број од нив се на возраст од 36 до

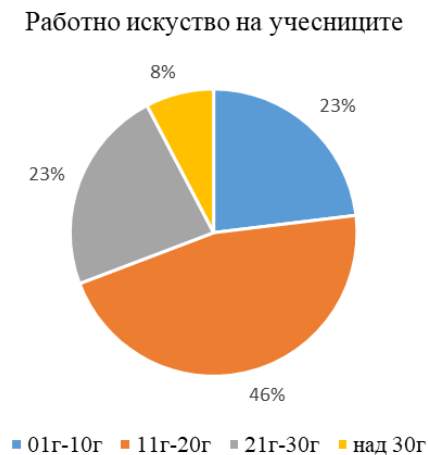
²⁵² Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation, Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ccb96> (пристапено на: 27.05.2024 година)

45 години, со работно искуство поголемо од десет години. Изразено во проценти, 23% од учесниците во анкетата биле на возраст од 46 до 55 години, 30,7% од 56 до 64 години, додека 46,3% на возраст од 36 до 45 години.

Графикон бр. 3 Возраст на учесници

Графикон бр. 4 Работно искуство на учесници

Согласно пријавеното во анкетните прашалници, сите учесници поминале некаков вид на стручна обука, и тоа на теми директно поврзани со природата на работата: траума, тортура и нечовечко постапување, стандарди за однесување со лица лишени од слобода, спречување и управување со конфликти, постапување со деца во ризик, ресторативна правда.

Кога зборуваме за групните разговори со децата лишени од слобода, групите беа релативно мали, во Затворот за деца Охрид во време на спроведување на теренскиот дел од истражувањето имаше само шест деца, додека во ВПД Тетово петнаест. Старосната граница се движеше помеѓу 15 и 21 година.

1.7. Етички стандарди

На самиот почеток од овој дел, авторката на оваа докторска дисертација искажува благодарност за транспарентниот и срдечен однос на сите учесници со кои се разговараше, како и за нивната подготвеност на отворен и непосреден начин да ги искажат своите искуства, видувања и ставови.

Сите разговори долж истражувањето се водеа во опуштена, пријателска атмосфера. Дел од разговорите беа спроведени во рамки на установите, додека помал дел на други места (кафетерии) погодни за непосреден разговор лице в лице.

Одредени разговори беа снимени, додека оние учесници кои не се согласија да бидат снимени, беа испочитувани во нивната одлука и се земаа само пишани белешки од разговорот.

Долж целиот истражувачки процес, особено теренските активности, посебно внимание се посвети на начинот на кој ќе бидат спроведени интервјуата со раководните структури на установите, како и со останатите вработени со кои се разговараше. Внимание и претпазливост пред сè беше посветено на групните разговори со децата, заради заштита од какви било несакани последици по нив.

Па така, на почетокот од секое интервју беа предочени начелата за доброволност и информирана согласност, како и принципите на чесност и наменско користење на информациите, односно само за потребите на докторската дисертација. За таа цел беа креирани посебни протоколи коишто опфатија изјави за доверливост и согласност за спроведување на интервју.

Протоколите за интервјуирање беа соодветно адаптирани согласно учесниците, па така беше изработен посебен протокол за интервју со раководителот на Управата за извршување на санкциите, посебен протокол за интервју со раководството и стручните лица од Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово, посебен протокол за групниот разговор со децата, а посебен протокол за интервју со судиите за деца. Согласностите за доброволност и доверливост беа уредно потпишани од обете страни како гаранција дека

искажаните ставови и споделени информации ќе се користат само за потребите на овој труд. Оттука, пред отпочнување на интервјуата најпрво беа споделени информации во однос на целта и содржината на истражувањето, притоа строго нагласувајќи ги начелата за доброволност и информирана согласност, но и принципите на чесност, наменско користење на информациите. Доброволноста за снимање на интервјуто секогаш им беше предочена, па така само оние учесници кои дадоа согласност за снимање на разговорот, беа снимани.

По дадената согласност за учество, на учесниците им беа дадени писмени изјави со кои се гарантираше нивната доброволност за учество, анонимност, како и доверливост на искажаните информации. Изјавата беше потпишана од двете страни, учесникот во интервјуто и истражувачот.

Што се однесува до групните разговори со децата, во време кога се собираа податоците во Затворот за деца Охрид имаше вкупно шест деца лишени од слобода и сите беа дел од групниот разговор, додека ВПД Тетово од петнаесет деца, само девет деца учествуваа во групниот разговор.

Иако релативно мали групи, сепак и во нив имаше деца кои навидум беа лидери на групата и деца кои беа молчаливи, срамежливи или не се чувствуваа комотно да зборуваат пред непознати. Како течеше разговорот се разоткри дека токму оние кои најмногу молчеа беа всушност новопримените деца, па можеби затоа и не се чувствуваа доволно сигурно, опуштено и слободно да зборуваат, или пак сè уште беа во процес на приспособување и привикнување на новата средина.

Разговорите се одвиваа насамо, односно помеѓу авторката на оваа докторска дисертација во својство на истражувачка, и децата. Атмосферата беше опуштена за да им се овозможи на децата да зборуваат слободно, да се чувствуваат комотно и да кажат што имаат на ум. Можноста да го прекинат разговорот и да ја напуштат групата им биде предочена, иако сите останаа до крај и беа исклучително активни и расположени за разговор.

Бидејќи децата знаеја дека ќе бидат дел од ваков вид разговор, се трудеа да се однесуваат пристojно, културно и да бидат што поактивни. Беа видно расположени и возбудени што имаа посетител. Особено децата во воспитно-поправниот дом се натпреваруваа меѓусебно кој повеќе да зборува, но и да се пофалат што сè научиле за време на својот престој во домот. Токму затоа атмосферата беше пријатна и опуштена, па децата

слободно споделуваа како го минуваат времето, што прават, односно во што се состои нивното секојдневие, но и кои се нивните планови за иднината.

1.8. Специфични карактеристики на истражувањето и проблеми при реализација

Иако процентуално анкетниот прашалник го одговорија задоволителен број учесници (во Затвор за деца Охрид обете вработени во секторот ресоцијализација, а дополнително и кадар од секторот обезбедување, додека во ВПД Тетово повеќе од половина од стручниот кадар кој во тоа време работеше со децата), сепак вкупната бројка на учесници не беше доволна за да се пријде кон квантитативна обработка на податоците, па оттука одговорите на анкетниот прашалник се обработија квалитативно.

Во овој дел мора да се истакне дека разочарува фактот што никој од вработените во Управата за извршување на санкции не одговори на прашалникот. Од друга страна, и малиот број на интервјуирани судии и подготвеноста да се дадат исцрпни одговори можеби се крие зад мислењето на еден од учесниците во истражувањето *„судиите ги менуваат, порано имаше судии само за малолетници кои се бавеа само со таа проблематика, они точно знаеја кого и каде го праќаат и затоа бројката беше поголема, меѓутоа со текот на годините, како што бевме дислоцирани, таа бројка се намали и треба време да се прифати новата реалност затоа што имате судии кои често ги менуваат и не ни знаат дека постои воспитно-поправен дом во функција“* (11.И.2).

2. ОБЕМ И ДИНАМИКА НА ДЕТСКОТО ПРЕСТАПНИШТВО

Пред да навлеземе во наодите добиени од истражувањето спроведено за потребите на докторската дисертација, да се осврнеме накусо на обемот и динамиката на детското престапништво погледнато низ годините преку податоците добиени од Државниот завод за статистика, но и судовите со проширена надлежност во Македонија.

Имено, во еден свој труд насловен како *„Феноменолошките карактеристики на детското престапништво во Република Северна Македонија“* објавен во Меѓународниот годишник на Факултетот за безбедност - Скопје²⁵³, авторката на оваа дисертација направи приказ на пријавени, обвинети и осудени деца во периодот од 2008 до 2021 година, со цел

²⁵³ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

проценка на трендот на детското престапништво низ години, а со тоа и обид да се даде одговор на што се должи надолниот тренд на детското престапништво кога перцепцијата на граѓаните за него е спротивна²⁵⁴.

Табела бр. 1 Пријавени, обвинети, осудени деца 2008-2021 година ²⁵⁵

	Пријавени деца сторители на КД ²⁵⁶	Базичен индекс – пријавени	Обвинети	Базичен индекс - обвинети	Осудени	Базичен индекс – осудени
2008	1355	100	981	100	715	100
2009	1519	112,1	1030	104,9	748	104,6
2010	1244	91,8	750	76,4	547	76,5
2011	1163	85,8	1002	102,1	722	100,9
2012	1001	73,8	778	79,3	556	77,7
2013	1005	74,1	657	66,9	473	66,1
2014	972	71,7	712	72,5	461	64,4
2015	772	56,9	465	47,4	348	48,6
2016	587	43,3	702	71,5	468	65,4
2017	578	42,6	554	56,4	368	51,4
2018	554	40,8	403	41	330	46,1
2019	525	38,7	470	47,9	304	42,5
2020	610	45	481	49	350	48,9
2021	589	43,4	553	56,4	382	53,4

²⁵⁴ Перцепцијата на граѓаните за детското престапништво беше обработена во научен труд на авторката на оваа докторска дисертација насловен како Public perception of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Scientific Conference, 30 Years of Independent Macedonian State, Volume II, No. 4, на: <https://fb.uklo.edu.mk/wp-content/uploads/sites/10/2021/10/TOM-1-konecen.pdf> (пристапено на: 10.06.2024 година)

²⁵⁵ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

²⁵⁶ Државен завод за статистика, Макстат-база на податоци https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat_Sudstvo_ObvinetiOsudeniDecaStoriteli/500_S_K4_Mk_T24_ml.px/table/tableViewLayout2/?rxid=46cec0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef (посетено на 19.07.2022 година)

Во горетадената табела, базичниот индекс ни помага да го следиме обемот и динамиката на криминалитетот кај децата, односно да видиме како истиот се движел во период од 13 години, од 2008 до 2021 година. Имено, трудот за чии потреби беше изготвена оваа анализа беше инспириран и делумно ја следи формата на еден постар труд на Виолета Чачева објавен во 2006 година во Зборникот на трудови на Полициската академија – Скопје, *Малолетничка правда, од Идеја до практика*, во кој таа дава приказ на состојбите со детското престапништво во периодот од 1981 година до 2006 година, но и феноменолошките карактеристики на оваа појава. Заради утврдување на динамиката на детското престапништво во годините потоа, како базична или појдовна година се зеде 2008 година (со 100 базични индексни поени). Имено, во 2007 година беше усвоен првиот закон за правда за децата, *Законот за малолетничка правда*, којшто стапи на сила на 1 септември 2008 година²⁵⁷. Следствено, се направи обид да се согледа динамиката на детското престапништво во годините по усвојувањето и стапувањето на сила на овој закон. Па така, со исклучок на наредната, 2009 година кога се бележи раст на детскиот криминалитет од 112,1 индексни поени во однос на пријавените деца сторители на кривични дела или 104,9 индексни поени кај обвинети и скоро сличен резултат од 104,6 кај осудени деца, веќе во годините потоа, со исклучок на 2011 година (кога индексните поени во однос на обвинети и осудени деца се исто високи, 102,1 кај обвинети и 100,9 кај осудени), се забележува постепен пад, особено во периодот од 2016 до 2020 година. Најголем пад од исклучителни 61,3 поени е забележан во 2019 година, односно 55 индексни поени во 2020 година во однос на пријавени деца сторители на кривични дела, или 52,9 кај обвинети и 57,5 кај осудени деца за 2019 година и 51 индексен поен кај обвинети, односно 51,1 кај осудени деца за 2020 година. Дали ваквиот пад на криминалитетот кај децата во овие години се должи на ефикасната и навремена реакција од страна на службите или пак станува збор за неефикасен и ненавремен одговор на органите на прогонот, имајќи ја предвид перцепцијата на граѓаните кои институциите одговорни за прогон ги оценуваат како неефикасни²⁵⁸, или пак станува збор за други околности, тоа би требало да биде предмет на анализа за некој нареден труд.

²⁵⁷ Указ за прогласување на Законот за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“ бр. 87/07)

²⁵⁸ Димитријевска, С. (2021), Годишник, 30 години независна македонска држава, Факултет за безбедност – Скопје, Универзитет Св. Климент Охридски - Битола, стр. 211-219

Вака прикажаните статистички показатели преземени од Државниот завод за статистика за потребите на гореспоменатиот научен труд, бележат стагнација или пад на детското престапништво. Но, за да се дојде до поточен приказ на институционалната и општествена реакција на детското престапништво, потребно е да се земат предвид повеќе аспекти, меѓу кои и начинот на кој се процесуираат децата од страна на правосудните органи, улогата на судиите за деца не само долж процесот на постапување по предмети туку и следење на состојбите со децата откако ќе се изрече санкцијата, особено на воспитно-поправната мерка пр. нејзината целисходност, улогата на центрите за социјална работа долж процесот на превенција и заштита, но и за време на лишувањето од слобода, постпеналниот период, а особено значаен е процесот на ресоцијализација во двете пенитенцијарни установи (Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово).

Усвојувањето на најновите измени и дополнувања на Законот за извршување на санкциите²⁵⁹ предвидуваат измени во овој дел, па така освен што во својот член 41 се менува насловот на Главата В кој сега гласи „Надлежност на судијата за извршување на санкциите и на судијата за деца“, во членот 42 се додава нов став којшто им дава обврска на судиите да го следат извршувањето на санкциите „Во надлежните судови за постапување со деца согласно со закон, извршувањето на санкциите спрема деца ги врши судијата за деца“.

Кога ги коментираме обемот и динамиката на детското престапништво, како и одгатнувањето на причините за значителниот пад на оваа антисоцијална појава низ годините (видено од табелата погоре), не смее да се изостави фактот дека токму во 2009 година стапи на сила Законот за малолетничка правда²⁶⁰ чија цел беше „остварување на приоритетен интерес и заштита на малолетниците од криминал, насилство и на кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој; заштита на

²⁵⁹ Член 42 од Законот за измени и дополнување на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ 74/24)

Достапно на: <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf> (пристапено на: 21.06.2024 година)

²⁶⁰ Закон за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“ бр. 87/07)-закон вон сила

малолетните сторители на дејствија што со закон се определени како кривични дела и прекршоци од поврат, нивна социјализација, воспитување и превоспитување, помош и грижа за малолетниците и заштита во постапката пред судот и другите органи на нивните слободи и права загарантирани со Уставот на Република Македонија, Конвенцијата за правата на детето и другите меѓународни договори за положбата на малолетниците во системот на правда, ратификувани согласно со Уставот на Република Македонија.“

Токму овој закон ги постави нормите согласно кои се определи кога се поведува, а кога не се поведува судска постапка против дете, со цел да се избегне штетното влијание по него. Имено, потсетувајќи се на причините, но пред сè потребата од носење на тој закон, еден од учесниците во истражувањето вели „нашиот систем нема доволно капацитети, потенцијал. Главната цел е да нема многу судски предмети, а ќе нема ако ЦСР и полицијата си ја вршат работата. Не е решение судска постапка туку превенција, мерки за помош и заштита. Клучот е во системот на превенција. Во најголем дел од општините немаме општински совети за превенција иако е законска обврска на општините и градоначалниците. Превентивниот концепт е најслабата алка. Институционално е запоставен и не функционира, а немаме ни волја кај политичарите.“(13.И.3)

Токму заради превенцијата, овој закон ги уреди и мерките за помош и заштита, постапувањето со децата во ризик и малолетниците, како и улогата на секој од клучните чинители во тој процес, односно Министерството за внатрешни работи, Центрите за социјална заштита, како и судот.

Па така, со членот 7 од овој закон се дефинираше дека „од мерките и санкциите предвидени со овој закон секогаш им се дава предност на превентивните, заштитните и воспитните мерки“. Додека пак, „санкциите што се состојат во лишување од слобода на малолетникот ќе се применуваат во исклучителни случаи, како последно средство, ако поинаку не може да се оствари целта на примената на мерките и санкциите за стореното кривично дело“.

Овој закон посебно внимание посвети на улогата на полицијата, но и на центрите за социјална работа. Токму активната и ефикасна соработка на овие две тела, се клучни во избегнувањето судска постапка за кривични дела за кои е предвидена казна затвор до три години, а со тоа избегнување непотребна трауматизација и виктимизација на детето. Имено,

„.....Министерството за внатрешни работи преку јавниот обвинител го доставува известувањето до центарот за социјални работи. За дејствие што со закон е определено како прекршок, како и за други состојби на ризик, Министерството за внатрешни работи, училиштето или друга институција во која малолетникот е згрижен, како и семејството на малолетникот го известуваат директно центарот“. Дополнително, „Центарот, Министерството за внатрешни работи и училиштето или друга институција во којашто е згрижен малолетникот, се должни заемно да се известуваат за однесувањето на малолетникот, како и за сите други околности што според законот се сметаат за состојба во ризик“²⁶¹.

За потребите на оваа докторска дисертација, а со цел да се согледа бројноста на процесуирани предмети од страна на судовите наспроти изречените санкции „затвор“ и „воспитно-поправен дом“, истражувачката се обрати и до сите судови со проширена надлежност во Македонија. Па така, се доби преглед на бројноста на кривични предмети против деца во судир со закон во периодот 2018-2023 година, видот на кривичните дела коишто доминираат кај децата во судир со закон, следствено и изречените санкции, како и демографските податоци, пол, возраст и етничка припадност.

Сите петнаест суда со проширена надлежност одговорија на барањето за пристап до информации од јавен карактер. Добиените информации беа доставени збирно или прегледно по години, во зависност од индивидуалната одлука на секој суд како да постапи по поднесеното барање. Па така, прегледно по години одговорија судовите во Скопје, Велес, Прилеп, Кавадарци, Гевгелија, Гостивар, Охрид, Штип и Куманово. Збирни податоци, сумарно за периодот 2018-2023, дадоа судовите во Кочани, Струмица, Кичево, Тетово, Струга и Битола.

Во табелата подолу може да се види бројноста на предмети по кои постапувале судовите во изминатите години:

²⁶¹ Закон за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/13)-закон вон сила

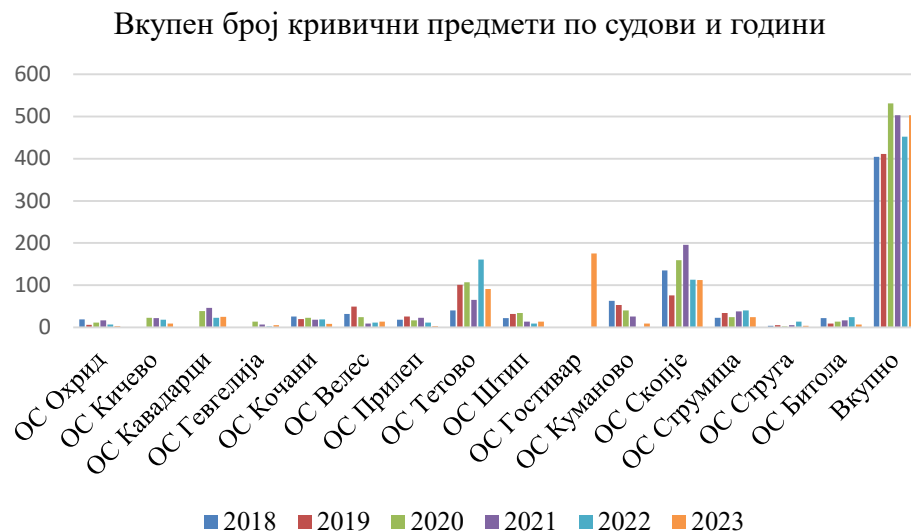
Табела бр. 2 Вкупен број кривични предмети против деца во судир со закон²⁶²

Вкупен број кривични предмети против деца во судир со закон по судови и години	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ОС Охрид	19	6	11	17	7	3
ОС Кичево			23	22	18	9
ОС Кавадарци			39	46	23	25
ОС Гевгелија			14	7	2	5
ОС Кочани	26	20	23	18	19	8
ОС Велес	32	49	24	9	11	14
ОС Прилеп	18	26	17	23	11	3
ОС Тетово	40	101	107	65	161	91
ОС Штип	22	32	34	14	9	14
ОС Гостивар						175
ОС Куманово	63	53	40	26		9
ОС Скопје	135	76	159	196	113	112
ОС Струмица	23	34	24	38	40	24
ОС Струга	4	5	2	5	14	4
ОС Битола	22	9	14	17	24	7
Вкупно	404	411	531	503	452	503

Од прикажаното може да се констатира дека со исклучок на 2018 и 2019 година, постои една конзистентност во бројноста на процесуирани кривични предмети. Од судовите со најмногу предмети доминираат скопскиот и тетовскиот што прегледно се гледа на графиконот подолу.

²⁶² Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

Графикон бр. 5 Вкупен број кривични предмети по судови и години

Податоци од судовите беа добиени и во однос на видовите кривични дела за деца во судир со закон за кои се водат судски постапки, а коишто за илустрација ќе се споредат со податоците од истражувањето на авторката за потребите на трудот, „Феноменолошки карактеристики на детското престапништво во РС Македонија“²⁶³.

Овде мора да се истакне дека длабински и сеопфатен приказ на феноменолошките карактеристики на детското престапништво во Македонија има направено Виолета Чачева во претходно споменатиот труд „Феноменолошките карактеристики на малолетничкиот криминалитет во Република Македонија“. Таа дала детален приказ на обемот, појавните облици, структурата, промените во структурата и динамиката на малолетничкиот криминалитет за период од 28 години, поточно од 1981 до 2006 година. Токму ова нејзино истражување претставуваше база, но и поттик да се спроведе истражувањето во 2022 година, а посочено погоре во дисертацијата.

Имено, во истражувањето од 2022 година беше забележано дека децата најмногу посегат по сторување кривични дела против имотот, и тоа најчесто застапени се кривичните дела „Тешка кражба“, „Кражба“, „Разбојништво“, „Одземање моторно возило“.

²⁶³ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

Слична констатација бележи и Чачева во својата анализа од 2006 година, кога вели „малолетничкиот криминалитет, главно, е концентриран само во три глави од Кривичниот законик: кривични дела против имотот, кривични дела против животот и телото и кривични дела против безбедноста во јавниот сообраќај“²⁶⁴.

Табела бр. 3 Број на осудени деца според кривичното дело 2017-2021 година ²⁶⁵

Табеларен преглед на кривични дела против имотот од страна на деца во судир со закон за период од 2017 до 2021 година										
	2017		2018		2019		2020		2021	
	Вкупно	%	Вкупно	%	Вкупно	%	Вкупно	%	Вкупно	%
Разбојничка кражба	2	0,79	1	0,53	-	-	1	0,65	-	-
Кражба	46	18,3	33	17,5	29	16	32	21	27	16,4
Тешка кражба	165	65,7	120	63,8	111	61,3	93	60,7	99	60,3
Разбојништво	26	10,3	12	6,38	19	10,5	10	6,53	16	9,75
Затајување	-	-	1	0,53	-	-	1	0,65	-	-
Одземање моторно возило	9	3,58	10	5,31	16	8,83	7	4,57	16	9,75
Изнуда	1	0,39	-	-	-	-	2	30,6	-	-
Прикривање	2	0,79	7	3,72	-	-	2	30,6	1	0,60
Останати кривични дела против имотот	-	-	4	2,12	6	3,31	5	3,26	5	3,04
ВКУПНО	251		188		181		153		164	

Податоците добиени од судовите во рамки на истражувањето спроведено за потребите на докторатот, повторно потврдуваат дека гореспоменатите кривични дела се меѓу најзастапените, иако веднаш по кривичното дело „Тешка кражба“, сега доминира делото „Насилство“ како кривично дело во групата на кривични дела против јавниот ред и мир.

²⁶⁴ Чачева. В. (2006), Феноменолошките карактеристики на малолетничкиот криминалитет во Република Македонија, Зборник на трудови на Полициска Академија – Скопје, Малолетничка правда, Од Идеја до практика, стр. 98-117

²⁶⁵ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

Табела бр. 4 Видови кривични дела сторени од деца во судир со закон ²⁶⁶

Вид кривично дело	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вкупно
Кражба (чл. 235)	11	21	30	24	11	18	115
Тешка кражба (чл. 236)	83	81	96	81	68	55	464
Загрозување на безбедноста во сообраќајот (чл. 297)	20	18	13	25	13	18	107
Насилство (чл. 386)	27	22	24	29	18	56	176
Одземање на моторно возило (чл. 242)	5	14	5	9	3	1	37
Полов напад врз дете кое не наполнило 14 години (чл. 188)	2	1		8	5		16
Неукажување помош на лице повредено во сообраќајна незгода (чл. 301)	1						1
Телесна повреда (чл. 130)	9	6	12	15	22	13	77
Оштетување туѓи предмети (чл. 243)	1	1	8	6	1		17
Тешка телесна повреда (чл. 131)	12	4	18	11	7	2	54
Овозможување на употреба наркотични дроги (чл. 216)	1	3	1		1	3	9
Тешки дела против безбедноста на луѓето и имотот во сообраќајот (чл. 300)	4	3		8	5	5	25
Рзбојништво (чл. 237)	13	13	9	19	5	4	63
Загрозување на сигурноста (чл. 144)		1	1	2	1	1	6
Неовластено производство и пуштање во промет наркотични дроги, психотропни супстанции и прекурсори (чл. 215)	5	7	5	7	8	2	34
Задоволување полови страсти пред друг (чл. 190)		1					1
Силување (чл. 186)	2	4	2	1	4	3	16
Оштетување или уништување на добра под привремена заштита или културно наследство или природни реткости (чл. 264)			1				1
Изработување и набавување оружје и средства наменети за извршување кривично дело (чл. 395)			1				1
Вршење јавен превоз без поседување лиценца (чл. 284-а)			1				1
Непостапување според здравствените прописи за време на епидемијата (чл. 206)			79	75	22	1	177
Спречување службено лице во вршење службено дејствие (чл. 382)	2	1	2	1			6
Неовластено снимање (чл. 152)				1	1	1	3

²⁶⁶ Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

Загрозување со опасно орудие при тепачка или караница (чл. 133)	1		1			1	3
Родосквернавање (чл. 194)						1	1
Прикривање (чл. 261)	3	1					4
Грабнување (чл. 141)		1					1
Предизвикување општа опасност (чл. 288)		2	2	3			7
Прикажување на порнографски материјал на дете (чл. 193)					1		1
Фалсификување на пари (чл. 268)			3	1	2		6
Оштетување и неовластено влегување во компјутерски систем (чл. 251)					1		1
Недозволено изработување, држење и тргување со оружје или распрскувачки материи (чл. 396)			1	2		1	4
Злоупотреба на лични податоци (чл. 149)							
Учество во тепачка (чл. 132)							
Убиство (чл. 123)	4		2	1		1	8
Разбојничка кражба (чл. 238)	3				3		6
Точење алкохолни пијалоци на дете (чл. 204)			1		2		3
Лажно пријавување на кривично дело (чл. 366)			1			2	3
Присилба (чл. 139)	3		1				4
Нарушување на неповредливоста на домот (чл. 145)			1	1			2
Противправно лишување од слобода (чл. 140)	1					2	3
Насилство врз дете (чл. 201)						9	9
Затајување (чл. 239)	1				1		2
Фалсификување исправа (чл. 378)	2		1	2	1	1	7
Напад врз службено лице при вршење работи на безбедноста (чл. 383)		2		1	2		5
Криумчарење на мигранти (чл. 418-б)	2		2		3	1	8
Предизвикување шумски пожар (чл. 227)		1					1
Трговија со дете (чл.418-г)		1					1
Изнуда (чл. 258)			1				1
Одземање дете (чл. 198)			1				1
Уцена (чл. 259)			1	1	1	1	4
Загрозување на безбедноста на воздушниот сообраќај (чл.303)				1		1	2
Мачење животни (чл. 233)				2			2
Напуштање немоќно дете (чл. 200)				1			1
Производство и дистрибуција на детска порнографија (чл. 193-а)					1		1
Учество во толпа што ќе изврши кривично дело (чл. 385)					4	3	7

Обемот и динамиката на малолетничката деликвенција во повеќе трудови ја анализира и Љупчо Арнаудовски. Тој во учебникот „Социјална патологија“ изработен заедно со Татјана Велкова, зборувајќи за феноменолошките карактеристики на оваа општествена девијација, констатира: *„Негативното и криминогено влијание на општествените состојби и услови врз сите сегменти од население во сите сфери на животот, доведе до пораст на квотата на малолетничкиот криминалитет и квотата на пријавени сторители, зголемување на обемот, усложнување на формите на инкримирано однесување на најмладите, како и промена на многу феноменолошки карактеристики на овој вид криминалитет...На тој начин младите стануваат жртва на општеството дури и тогаш кога и самите вршат инкриминиран акт...Малолетничкиот криминалитет бележи пораст и потешки појавни видови криминалитет во целиот свет, од што не може да биде исклучок ниту нашата држава“.*²⁶⁷

Што се однесува до уделот на децата осудени за кривични дела во однос на вкупниот криминал сторен од возрасни, се послуживме со две едноставни статистички операции, одредување проценти и корелација.

Табела бр. 5 Сооднос помеѓу осудени возрасни сторители на кривични дела и деца осудени за кривични дела

	Возрасни	Децa	%
2008	9503	715	7,5
2009	9801	748	7,6
2010	9169	547	5,9
2011	9810	722	7,4
2012	9042	556	6,2
2013	9539	473	4,9
2014	11683	461	4
2015	10312	348	3,4
2016	8172	468	5,8
2017	6273	368	5,9
2018	5857	330	5,6
2019	4712	304	6,4

²⁶⁷ Арнаудовски, Љ., Велкова Т. (2017), Социјална патологија, 2-ри Август С, Штип, 2017

2020	6351	350	5,5
2021	7634	382	5
Sum	117858	6772	
Mean	8418,428571	483,7143	
Var.	3948222,879	23552,84	

Табела бр. 6 Корелација во однос на учеството на децата во вкупниот криминалитет на возрасни сторители

	Возрасни	Деца
Возрасни	1	0,60
Деца	0,60	1

Од првата табела може да се забележи дека процентуалната застапеност на децата во вкупниот криминал сторен од возрасни се движи помеѓу 3,4% до 7,6%. Заради дополнително потврдување на овие вредности, со корелација го измеривме степенот на линеарен сооднос помеѓу двете варијабли. Во конкретниот пример се покажа дека Pearson r вредноста е 0,60 што не укажува на силна корелација на криминалот на децата со оној на возрасните сторители на кривични дела. Податоците прикажани во табелите кои послужија за ова мерење го опфатија периодот 2008-2021 година.²⁶⁸

Наспроти вака пријавената бројност на осудени деца и вид на кривични дела застапени меѓу децата во судир со закон, изречените санкции оставаат впечаток на политика на поблаго казнување. Со други зборови, судиите за деца најчесто посегаат по оние санкции кои не опфаќаат одвојување на детето од средината во која живее и негово отстранување од домот, па најприменувани се „Засилен надзор од страна на Центар за социјална работа“, „Укор“, и „Засилен надзор од страна на родител/старател“.

Имено, „за децата е прифатена апсолутната, несоборлива пресумпција на неодговорност...основ за примена на воспитни мерки е потребата од воспитување, заштита и помош на малолетникот. Постарите малолетници може да бидат одговорни и казнети, со тоа што нивната одговорност се утврдува само кога се работи за

²⁶⁸ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

извршување на потешки дела“²⁶⁹, ќе каже Камбовски во однос на казнената политика кон малолетниците.

„Поблагата“ казнената политика според еден од интервјуираните учесници треба особено да се применува кон девојчињата во судир со закон *„кон девојчињата треба да се изрекуваат поблаги санкции, а секако дека постојат и мерки кои може да се спроведуваат и на слобода. Воедно, кон девојчињата постои и еден вид дискриминација затоа што воспитно-поправната мерка за нив се извршува во КПУ-КПД Идризово, а со тоа проблемите се ставаат под тепих“* (13.И.3).

Табела бр. 7 Видови на санкции²⁷⁰

Вид на санкција	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вкупно
Засилен надзор од Центарот	83	66	112	112	66	75	514
Укор	29	28	68	47	31	24	227
Засилен надзор од родител/старател	76	87	101	112	63	73	512
Краткотраен притвор	1						1
Притвор	1						1
Упатување во воспитно-поправен дом	4	3	8	15	10	5	45
Упатување во воспитно-поправна установа				4	2	2	8
Задолжително психијатриско лекување и чување во здравствена установа			1				1
Условна осуда	3	1	1		1	1	7
Парична казна - глоба					12	3	15
Затвор		2			1	3	6
Засилен надзор од згрижувачко семејство	3	1	1	2	1	8	16
Условна осуда со заштитен надзор	1	2	4	3	4	1	15
Протерување странец од земјата	1			1	2	2	6

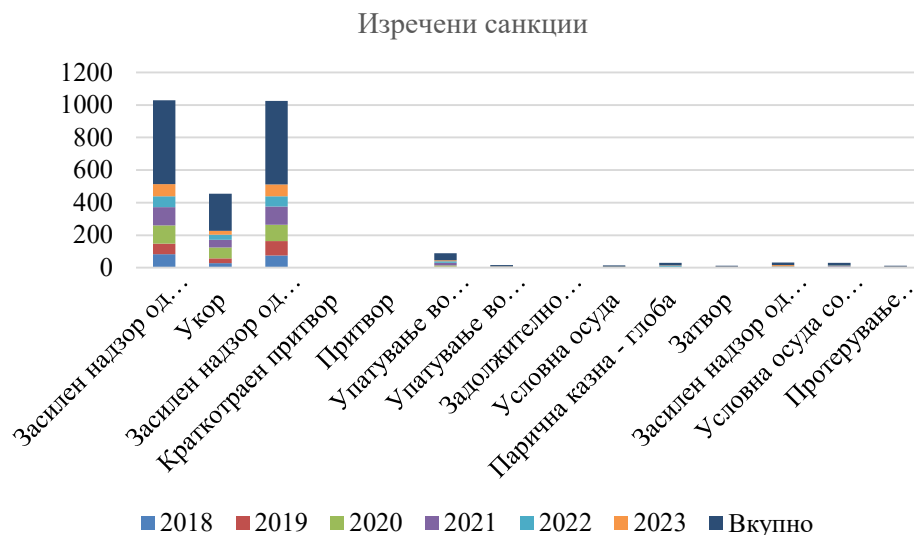
²⁶⁹ Камбовски, В. (2006), Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничка правда, Македонска ревија за казнено право и криминологија

²⁷⁰ Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

Табеларниот приказ на бројноста на осудени деца сторители на кривични дела, како и видот на изречените санкции, но и ставот на учесниците кога се во прашање девојчињата, ја потврдуваат ниската бројка на деца во двете пенитенцијарни установи, предмет на овој докторат.

Овде не смее да се изостави и уште еден податок, дека најчесто децата во овие две установи се Роми, како што истакна еден од учесниците, „...затоа што тие имаат најлоши услови за живот, немаат можности за спроведување на други мерки, условите за живот за нив се многу лоши, а ни нивните родители немаат капацитети. Понекогаш дури и родителите бараат децата да се испраќаат во дом бидејќи немаат услови и капацитети да им помогнат“ (13.И.3). Друг учесник пак е на став „од аспект на профил на деца, најчесто се Роми и оние кои доаѓаат од сиромашни средини“ (19.И.4).

Графикон бр. 6 Изречени санкции

Токму затоа не може, а да не се прашаме дали системот несвесно поттикнува суптилна дискриминација или пак отргнувањето на децата Роми од нивната средина, е начин како истите во одреден период да бидат згрижени со цел кај нив да се поттикнат социјални и општествено продуктивни побуди? Ваквите недоволно обмислени решенија не претставуваат ништо друго освен импровизација и половичен обид бидејќи програмите за ресоцијализација во установите се некомплетни, не постои паралелна поддршка за семејствата додека детето е лишено од слобода, како и ефикасна постпенална помош. Токму заради сето ова се потребни долготрајни, добро обмислени и системски издржани

протоколи чија единствена цел ќе биде оттргнување од криминалот и вистинска рехабилитација и ресоцијализација. Дека состојбата е неповолна говорат и изјавите на учесниците „кога ќе излезе надвор нема кој да го прифати и тој се оддава на криминал, само тоа знае да го прави....а најчесто децата Роми доаѓаат од дисфункционални семејства“ (5.И.1).

Токму оваа изјава го сумира со една реченица процесот на ресоцијализација во местата на лишување од слобода кој е всушност половичен, парцијален и некомплетен. Станува збор за систем кој не функционира туку само навидум наметнува привремено решение кое може да има дури и поголеми негативни последици по личноста на детето. Имено, доколку процесот на ресоцијализација тече само во пенитенцијарната установа без притоа паралелно да се работи и со родителите/старателите, тогаш крајниот резултат е нецелосен, а стекнатите вредности во установата неапликативни. Доколку на детето не му се понудат можности за продуктивна иднина, тогаш и она основното што го има стекнато во установите за лишување од слобода, особено во воспитно-поправниот дом (хигиенски навики, културни навики, градење одредени вештини (музика), спорт) брзо ќе биде отфрлено бидејќи ќе се чини нецелисходно и непотребно. Ова е особено важно ако се има предвид дека во средината во која детето е привремено згрижено, се среќава со деца со слични судбини и криминогени мината. Немањето излез го враќа на старите навики, но овој пат здружен со нему слични кон кои чувствува припадност.

Во однос на етничката припадност на децата во судир со закон процесуирани во македонските судови, говорат и податоците добиени токму од судовите со проширена надлежност.

Па така, иако поголем број од децата затекнати во обете установи за лишување од слобода се од ромско потекло, статистиката вели дека најголем број сторители на кривични дела евидентирани во македонските судови со проширена надлежност се децата од македонско и албанско етничко потекло што соодветствува со процентот на деца од македонско и албанско етничко потекло во вкупната популација деца.

Табела бр. 8 Етничка припадност на децата во судир со закон ²⁷¹

Етничка припадност	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вкупно
Македонец	154	120	181	147	89	119	810
Ром	68	81	71	77	52	46	395
Турчин	7	5	3	2	4	14	35
Србин	1	2	2	1	2	1	9
Бошњак	2	4	7	4	3		20
Албанец	103	140	127	160	102	74	706
Египјанец			2	3		1	6
Македонци-муслимани			1				1
Муслимани				1			1
Романци				2			2
Сирија						1	1
Непозната етничка припадност	2				1		3
Вкупно	337	352	394	397	253	256	1989

Од податоците прикажани во табелата погоре, јасно се гледа дека меѓу евидентираните сторители на кривични дела предничат Македонците со вкупна бројност за периодот 2018-2023 година од 810 деца или 40,7% од вкупниот број евидентирани малолетни сторители на кривични дела, по нив следат Албанците со 706 деца или изразено во проценти 35,5%, а трети по бројност се Ромите со 395 евидентирани деца или 19,9% .

Табела бр. 9 Етничка припадност ²⁷²

Етничка припадност	Вкупно	%
Македонец	810	40,7
Ром	395	19,9
Турчин	35	0,17
Србин	9	0,04
Бошњак	20	0,1
Албанец	706	35,5
Египјанец	6	0,03
Македонци-муслимани	1	0,0005
Муслимани	1	0,0005

²⁷¹ Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

²⁷² Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност за периодот 2018-2023 година

Романци	2	0,001
Сирија	1	0,0005
Непозната етничка припадност	3	0,001
Вкупно	1989	

Сепак, овде мора да се нагласи дека оваа статистика е базирана на евидентираните предмети во судовите со проширена надлежност за малолетни сторители на кривични дела. Кога би се проценувала состојбата на ниво на држава, согласно процентуалната застапеност на етничките заедници во вкупното население, сликата би била многу поразлична. Со други зборови, вкупната бројност на население наспроти бројноста на етничките заедници, па следствено и етничката припадност на сторителите на кривични дела, односно лицата лишени од слобода. Или во конкретниов случај, децата лишени од слобода.

Имено, според пописот спроведен во државата во 2021 година, вкупното население на територијата на Македонија изнесува 1.836.713 жители од која 377.783 се деца до 18 години²⁷³. Процентуалната застапеост на Македонци во вкупно евидентираното население изнесува 58,44%, за Албанци се изјасниле 24,30%, Турци 3,86%, Срби 1,30%, Роми 2,53%, Власи 0,47%, Бошњаци 0,87%, а за други 0,98%²⁷⁴. Вака погледнато, па споредено со податоците погоре добиени од судовите, води до заклучок дека иако судските евиденции укажуваат дека Македонците и Албанците предничат, сепак евидентираната бројност на децата Роми во судовите во однос на вкупниот удел на ромското население во вкупното население на државата, ги поставува овие деца сторители на кривични дела далеку пред останатите етнички групи.

Дека децата Роми се најзастапени меѓу децата лишени од слобода, потврдува и спроведеното истражување во 2018 година во Затворот за деца Охрид од Факултетот за безбедност – Скопје. Во истражувањето се констатира „...во установата просечно се сместени од 20 до 25 иштитеници. Од нив најголем процент (70 %) се Роми. Доколку се согласиме дека околу 18 % од сите осудени деца се Роми, а во ВПД се сместени 70 % Роми, тогаш следува дека најлесно се изрекува заводска мерка и казна затвор на младите од ромската популација.

²⁷³ Државен завод за статистика на РС Македонија, Статистички атлас, Попис 2021, Достапно на: <https://www.stat.gov.mk/publikacii/2022/Statistichki-atlas-mk-al-web.pdf> (пристапено на: 24.08.2024 година)

²⁷⁴ Ibid

*Оттука, имајќи ја предвид процентуалната застапеност на граѓаните од албанска и од ромска етничка припадност во вкупната популација, присуството на осудени деца и посебно на оние на кои им е изречена ВПД и затвор за деца е диспропорционално. Тука, повторно го отвораме прашањето: дали затворските казни полесно се изрекуваат спрема малцинските сиромашини и маргинализирани групи во општеството?*²⁷⁵ заклучува анализата.

Кога зборуваме за етничката припадност на децата лишени од слобода, ставот на професионалците од пенитенцијарните установи е дека стапката на повтор т.е. рецидивизам е многу повисока кај децата од ромско потекло во однос на онаа од другите етникуми. Според нив, кај децата од другите етнички заедници рецидивизмот се движи околу 30-40%, додека кај децата од ромска етничка припадност е 60%. Високиот процент на рецидивизам кај Ромите по мислење на професионалците е заради „дисфункционалните семејства, и претежно децата од ромска националност завршуваат во затворите“ (17.И.4).

За рецидивизмот еден од учесниците ќе каже „и тоа е право на избор“. За да ја поткрепи оваа своја изјава, во продолжение дава пример за дете кое имало видливо поправање на поведението, било вклучено во програма поддржана од УНИЦЕФ, учествувало во повеќе активности, но кога дошло ред да излезе од Домот и кога со помош на УНИЦЕФ му било најдено соодветно сместување, финансиска поддршка и можност за образование, детето преферирало да се врати на стариот начин на живеење и ги одбило таквите погодности. Според учесникот што го даде овој пример, ваквата одлука се должи на страв од нормалното. Дали е страв од нормалното или незалечена траума, и оваа информација упатува на суштински проблеми во севкупниот процес на ресоцијализација и социјална адаптација.

Друг учесник состојбата со рецидивизмот ја објаснува на овој начин „постои висок рецидив кај децата. Тоа е затворен круг. Повеќе од 50% од кривичните дела отпаѓаат на кривични дела против имотот. Нема постпенален третман што претставува главен причинител за рецидивизам“ (9.И.1). Високиот процент на рецидивизам природно го наметнува прашањето за успешноста на изречената санкција и дали сето она што навидум

²⁷⁵ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

се спроведува вродува со плод или можеби претставува само краткотрајно отргнување на детето од средината, за по негово пуштање на слобода истото да продолжи со криминални активности. Ова прашање треба особено детално да се разгледа и анализира бидејќи високиот процент на поврат говори за неуспешна ресоцијализација или некомплетна ресоцијализација, особено доколку се знае дека кога се спроведува таквиот процес истиот треба напредно да тече и со семејствата, односно средината од каде доаѓаат децата.

Сепак, состојбата во овие установи и не е до крај црна. За тоа говорат и ретки, но сепак забележливи успешни приказни. По кажување на еден учесник во ова истражување, едно од децата кое ја издржало воспитно-поправната мерка матурирал, по што се вработил во синцир на производство храна и сега е одговорен на смена. Друго дете пак, се стекнал со диплома за угостителство и работи во хотел во град од истокот на државата.

Прашање што заслужува подлабока анализа се девојчињата во судир со закон за кои се чини дека навидум ги нема, или пак се невидливи за системот.

За застапеноста на девојчињата во вкупниот криминал говори табелата подолу:

*Табела бр. 10 Осудени момчиња и девојчиња 2009-2021 година*²⁷⁶

	Вкупно осудени	Момчиња	Девојчиња
2009	748	709	39
2010	547	527	20
2011	722	700	22
2012	556	547	9
2013	473	449	24
2014	461	445	16
2015	348	326	22
2016	468	439	29
2017	368	354	14
2018	330	313	17
2019	304	287	17
2020	350	333	17
2021	382	352	30
Sum	6057	5781	276
Mean	465,9231	444,69231	21,23076923
Var.	20714,91	19826,897	62,19230769

²⁷⁶ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

Од прикажаното може да се констатира дека девојчиња во судир со закон сепак има, но многу помалку, а се чини и дека навидум системот едноставно не се занимава со нив. Еден од учесниците по ова прашање, ќе каже дека тоа отсекогаш било така, дури и во стариот Воспитно-поправен дом во Тетово немало девојчиња „*поблаго гледаат на девојчињата...а не е дека не може да ги видите низ градот како се движат во групи*“ (11.И.2).

Ваквата констатација ја потврдуваат и најново собраните податоци од судовите со проширена надлежност во однос на бројноста на деца во судир со закон од машки, наспроти оние од женски пол.

Табела бр. 11 Полова структура на децата во судир со закон ²⁷⁷

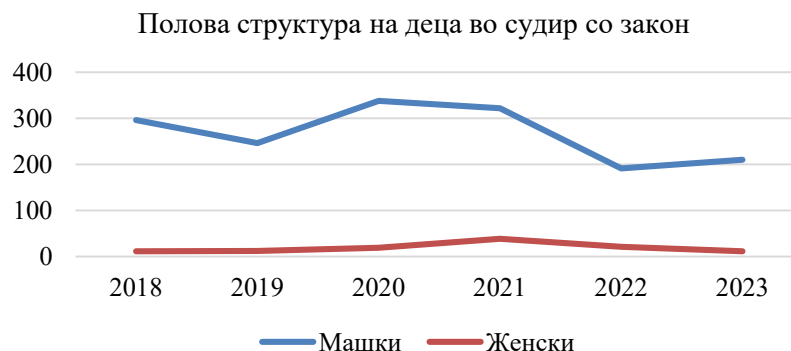
Пол	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вкупно
Машки	296	246	338	322	191	210	1603
Женски	11	12	19	38	21	11	112
Вкупно	307	258	357	360	212	221	1715

Во проценти изразено состојбата е следна:

Табела бр. 12 Процентуална застапеност на девојчиња во вкупната бројност на деца во судир со закон

Пол	Вкупно	%
Машки	1603	93,4
Женски	112	0,65
Вкупно	1715	

Графикон бр. 7 Полова структура на деца во судир со закон

²⁷⁷ Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

За време на процесот на истражување, девојчиња во судир со закон не беа затекнати ни во затворот ни во воспитно-поправниот дом. На прашањето што со нив кога би ги имало, одговорот беше јасно и недвојбено кажан дека за нив нема соодветни услови бидејќи и мерката и казната ја издржуваат во КПУ-КПД Идризово одвоени од возрасните осуденички. Што се однесува пак до постоечките пенитенцијарни установи за деца, Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово, учесниците во истражувањето ги сметаат обете установи како несоодветни за девојчиња и дека за нив треба да се изнајде соодветно решение. Имено, еден од учесниците во однос на актуелната состојба со кадар на ВПД Тетово вели *„не е добро девојчиња да се носат тука бидејќи искуството од други земји не се покажало како добро. Нема доволно женски кадар, а ниту полицајки. Од вработените само 9 се жени, додека другите се мажи“* (19.И.4).

Постапувањето со девојчињата осудени на казна затвор или со изречена воспитно-поправна мерка, според друг учесник е дискриминаторно бидејќи секогаш кога ќе се отвори прашањето за нив, се одговара дека не е исплатливо да се преземаат какви било мерки бидејќи нивната бројност е мала. Со доза на револт учесникот вели *„државата на тоа вели дека економски не е исплатливо да се направи таква установа, но и едно дете да е, треба да постои систем како да се помогне. Дали тоа значи дека не се изрекуваат затворски казни за девојчиња? Да, апсолутно. Се оставаат во средина“* (15.И.3).

На ваквиот став на повиканите државни органи, иронично се наметнува прашањето дали треба да се зголеми бројот на девојчиња во судир со закон за државата да стори нешто во насока на помош и поддршка за нив? Несомнено дека поддршка долж процесот на рехабилитација и ресоцијализација мора да има, па макар било и едно, единствено регистрирано девојче во судир со закон. Секое игнорирање на постојниот проблем само ја влошува состојбата и ги бутка овие деца во оној волшебен круг на безизлезност со најчесто трагичен крај. Ваквото игнорирање или негирање на девојчињата во судир со закон, не само што може да претставува дискриминација, туку може да биде и ризик фактор којшто може да доведе до состојба која може да се подведе под нечовечки или понижувачки третман.

Во 2021 година Народен правобранител-Национален превентивен механизам изврши ненајавена посета и на КПУ-КПД Идризово каде меѓу другото затече 3 девојчиња на возраст од 14 до 16 години кои издржуваа воспитно-поправна мерка и кои беа сместени во еден дел од казнено-поправниот дом. По самата издвоеност објектот претставува казна,

изолиран и сегрегиран без никакви активности кои би овозможиле превоспитување, хуман третман, работа со дете и негова, односно нејзина ресоцијализација.²⁷⁸

За условите во кои се сместуваат девојчињата со изречена воспитно-поправна мерка, говорат и извештаите на Комитетот за превенција на тортура (КПТ)²⁷⁹, како и невладините организации кои редовно вршат посети на местата на лишување од слобода (Македонски хелсиншки комитет и Македонско здружение на млади правници²⁸⁰), сепак досега не беше најдено решение кое ќе подразбира хуман, достоинствен и целисходен третман на девојчињата во судир со закон упатени на издржување воспитно-поправна мерка или казна затвор.

Делот од КПУ-КПД Идризово каде во 2021 година беа сместени девојчињата во судир со закон со изречена воспитно-поправна мерка, сега е адаптиран за сместување мајка со дете, но условите и понатаму остануваат несоодветни²⁸¹.

Во време на спроведување на истражувањето, на сила беа старите одредби од Законот за извршување на санкциите кои предвидуваа девојчињата со изречена воспитно-поправна мерка да бидат сместени во рамки на КПУ-КПД Идризово. Причините за неизрекувањето на оваа мерка можеби беа токму во неадекватноста на таа пенитенцијарна установа за спроведување воспитно-поправни активности. Во меѓувреме, оваа одредба од законот се смени, па со измените на член 34²⁸², ставот 6 предвидува „*Воспитно-поправниот*

²⁷⁸ Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2021 година, Достапен на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitelj/upload/NPM-dokumenti/2021/NPM%20Godisen%20izvestaj-2021.pdf> (пристапено на: 11.08.2024 година)

²⁷⁹ Report from the CPT visit to North Macedonia 2019, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на: 18.01.2024 година)

²⁸⁰ Извештај за состојбите и условите во казено-поправните и воспитната установа 2022 година, Македонски хелсиншки комитет во партнерство со Македонско здружение на млади правници, Достапно на: <https://mhc.org.mk/reports/izveshtaj-za-sostojbite-i-uslovite-vo-kazeno-popravnite-ustanovi-i-vospitnata-ustanova-2022-godina/> (пристапено на: 18.01.2024 година)

281 Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2023 година,
Достапен на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2023/NPM%20Godisen%20izvestaj-2023-Mk-Alb-Ang.pdf> (пристапено на: 11.08.2024 година)

²⁸² Член 34 од Закон за измени и дополнување на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ 74/24) Достапно на:

<https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B8-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0->

дом Тетово да биде воспитно-поправен дом за машки и женски деца“. Сепак, и понатаму останува на сила предизвикот со кој ќе бидат соочени вработените во ВПД Тетово особено имајќи предвид намалената бројност на кадар во делот на ресоцијализацијата (петмина од претходно нотираните дванаесет вработени во Сектор ресоцијализација заминале во пензија), како и непостоењето униформирана затворска полиција од женски пол.²⁸³

Како ќе биде спроведувана мерката во иднина, времето ќе покаже и ќе биде предмет на анализа на некои други истражувачи. На неа треба да се пристапи со посебна претпазливост и внимание. Истата бара дополнителен, професионален кадар, но и обуки. Додека новоусвоените одредби се подготвуваа, на прашањето за можноста и девојчињата со изречена мерка да бидат упатувани во Воспитно-поправниот дом Тетово, учесниците од двете пенитенцијарни установи со кои се разговараше негодуваа, со став дека искуството од другите земји не се покажало позитивно. Притоа, јасно дадоа до знаење дека на установата и недостига женски кадар, а пред сè униформирана полиција од женски пол.

Заради заокружување на овој дел, илустративно ја прикажуваме застапеноста на девојчињата во системот на санкции која во проценти се движи од 2% до 6%.

Табела бр. 13 Пријавени, обвинети, осудени деца 2009-2021 година по пол ²⁸⁴

	Вкупно	Момче	Девојче	% Момче	% Девојче	Баз.инд. момч.	Баз.инд. девој.
2009							
Пријавени	1519	1459	60	96	4	100	100
Обвинети	1030	-	-				
Осудени	748	709	39	94,8	5,2	100	100
2010							
Пријавени	1244	1218	26	98	2,1	83,4	43,3
Обвинети	750	-	-				
Осудени	547	527	20	96,3	3,7	74,3	51,2

[%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf](#)
(пристапено на: 02.06.2024 година)

²⁸³ Информации добиени при верификација на претходно обезбедените податоци

²⁸⁴ Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88

	Вкупно	Момче	Девојче	% Момче	% девојче	Баз.инд. момч.	Баз.инд. девој.
2011							
Пријавени	1163	1137	26	97,8	2,2	77,9	43,3
Обвинети	1002	-	-				
Осудени	722	700	22	97	3	47,9	56,4
2012							
Пријавени	1001	974	27	97,3	2,7	66,7	45
Обвинети	778	-	-				
Осудени	556	547	9	98,4	1,6	37,4	23
2013							
Пријавени	1005	976	29	97,1	3	66,8	48,3
Обвинети	657	-	-				
Осудени	473	449	24	95	5	30,7	61,5
2014							
Пријавени	972	916	56	94,2	5,7	62,7	93,3
Обвинети	712	-	-				
Осудени	461	445	16	96,5	3,5	62,7	41
2015							
Пријавени	772	735	37	95,2	4,8	50,3	61,6
Обвинети	465	-	-				
Осудени	348	326	22	93,7	6,3	45,9	56,4
2016							
Пријавени	587	552	35	94	6	37,8	58,3
Обвинети	702	-	-				
Осудени	468	439	29	93,8	6,2	61,9	74,3
2017							
Пријавени	578	552	26	95,5	4,5	37,8	43,3
Обвинети	554	-	-				
Осудени	368	354	14	96,2	3,8	49,9	35,8
2018							
Пријавени	554	537	17	97	3	36,8	28,3
Обвинети	403	-	-				
Осудени	330	313	17	94,8	5,1	44,1	43,5
2019							
Пријавени	525	495	30	94,3	5,7	33,9	50
Обвинети	470	-	-				
Осудени	304	287	17	94,4	5,6	40,4	43,5

	Вкупно	Момче	Девојче	% Момче	% девојче	Баз.инд. момч.	Баз.инд. девој.
2020							
Пријавени	610	575	35	94,3	5,7	39,4	58,3
Обвинети	481	-	-				
Осудени	350	333	17	95,1	5	46,9	43,5
2021							
Пријавени	589	531	58	90	10	36,4	9,7
Обвинети	553	-	-				
Осудени	382	352	30	92	8	49,6	176,5

Од табеларниот приказ се гледа дека навистина бројноста на девојчињата во однос на момчињата е многу помала во вкупно евидентиранитетот криминалитет кај децата. Сепак, за разлика од момчињата чии бројки бележат пад низ годините, 1459 пријавени момчиња од кои 709 осудени во 2009 година, за веќе во 2021 година да бидат пријавени 531 момчиња, од кои 509 обвинети, а 352 осудени, кај девојчињата се бележи една константа, односно бројноста на пријавени и осудени не бележи големи варијации сè до 2021 година кога од 58 пријавени девојчиња, 30 биле осудителни. Базичниот индекс пак од друга страна, ни помага да ја следиме динамиката на пријавени и осудени деца, подвоени по пол односно да видиме како истата се движела во овој период од 13 години. Како базична или појдовна година ја земаме онаа најдалечната или почетната година, односно 2009 година со 100 базични индексни поени. Од прикажаното се констатира дека додека бројноста на осудени кај момчињата е во слични рамки низ годините, кај девојчињата имаме еден забележителен раст и тоа во последната година од оваа анализа, односно во 2021 година и тоа за цели 76,5 индексни поени.

Оттука, без оглед на бројноста на девојчињата во судир со закон, не смее да се занемари нивната присутност во системот на кривична правда бидејќи нетретирањето на овој проблем не само што значи игнорирање, туку и дискриминација кон нив. Со други зборови, нивно свесно жртвување од страна на системот. И доколку ги имаме предвид нивните посебни потреби при лишување од слобода, но и ранливост, тогаш слободно може да се заклучи дека системот дополнително го усложнува постоечкиот проблем и придонесува кон форми на постапување коишто може да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување кон девојчињата во ризик и во судир со закон.

Кога пак станува збор за возраста на децата сторители на кривични дела, од податоците добиени од судовите со проширена надлежност најмногу доминираат деца на седумнаесет годишна возраст, по што следат оние со шестнаесет, односно петнаесет години.

*Табела бр. 14 Возраст на деца кои извршиле дејствие што е предвидено како кривично дело*²⁸⁵

Возраст	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Вкупно
9г			1				1
10г							
11г							
12г							
13г				1	1		2
14г			9	8	12	2	31
15г	15	14	23	30	7	24	113
16г	15	21	25	26	25	28	140
17г	46	54	63	66	19	44	292
18г	17	23	18	7	10	2	77
19г	4	4	11	2	2	2	25
20г	1	2	1	1	2	1	8
21г				2		1	3

Евиденцијата доставена од судовите не покажа висока застапеност на деца под 14 години, сепак еден учесник сподели размислување дека „границата на кривична одговорност треба да се спушти подолу од 14 години, за сместување во установи како што е ВПД, имајќи предвид дека во периодот до 14 години они стануваат веќе искусни криминалци, односно или се крадци или се дилери. Периодот додека се развива личноста, периодот на адолесценти или тенејџери како што ги викаат надвор, навистина е бурен и динамичен период во развојот на децата и ти дава простор да го моделираш, а за такво нешто е потребно најмалку 2 до 3 години. Имајќи предвид дека мерката трае од една (м.з. сега шест месеци) до пет години, постојат можности и простор со посебен ангажман на вработените и условите на установата“ (11.И.2).

²⁸⁵ Податоци добиени од македонските судови со проширена надлежност, и тоа судовите во: Скопје, Штип, Охрид, Кичево, Гостивар, Тетово, Битола, Прилеп, Велес, Кавадарци, Струмица, Гевгелија, Куманово, Кочани и Струга

На ваквите идеи од професионалци кои директно работат со децата лишени од слобода треба да се пријде со исклучителна внимателност. Предлозите кои излегуваат од законската рамка и меѓународните норми се дотолку посериозни доколку имаме предвид дека и најново усвоените поими за дете и дете во ризик/судир со закон, инаку терминологички усогласени со меѓународните стандарди, децидно ја утврдуваат долната граница од 14 години за кривична одговорност на дете. Па така членот 22 од Законот за правда за децата јасно утврдува *„кон дете кое во време на извршување на дејството, кое со закон е предвидено како кривично дело или прекршок не наполнило 14 години, не може да се примени санкција пропишана со овој закон.“*²⁸⁶. Токму затоа секоја идеја надвор од ова законско решение која би подразбирала спуштање на таа граница, е опасна и ризична. Ова е особено значајно кога ги знаеме условите и можностите на установите за лишување од слобода на деца, и начинот на кој се постапува со децата во нив.

На ваков став е и Камбовски кој за каква било интервенција во старосните граници ќе каже *„...Владеачко е сепак стојалиштето дека старосните граници не треба да се напуштаат! Тие се во функција на примарна класификација на малолетните сторители и основа за натамошна индивидуализација на санкциите предвидени во монистичкиот систем на санкции. Без таква класификација, од тој систем би морале однапред да се исклучат казните, а од друга страна нивната примена би можела да прерасне во краен субјективизам и арбитрерност“*²⁸⁷.

3. СОСТОЈБИТЕ ВО УСТАНОВИТЕ ЗА ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА НА ДЕЦА ВО СУДИР СО ЗАКОН (ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И ВПД ТЕТОВО)

Согласно Законот за извршување на санкциите *„осудените деца задолжително ја издржуваат казната затвор за деца во посебна установа за деца“,* додека *„воспитната мерка, упатување во воспитно-поправен дом, се извршува во воспитно-поправни домови“,* а *„децата според полот се сместуваат во посебни домови, а можат да бидат сместени во еден дом, но одвоено“*²⁸⁸.

²⁸⁶ Закон за правда за децата („Службен весник на РСМ“ бр 66/24) Достапно на: <https://dspdp.com.mk/wp-content/uploads/2024/05/Zakon-za-pravda-za-decata.pdf> (пристапено на: 02.06.2024 година)

²⁸⁷ Камбовски, В. (2006), Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничка правда, Македонска ревија за казнено право и криминологија

²⁸⁸ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19, 220/19, 74/24)

Следствено, во Македонија постојат две пенитенцијарни установи за лишување од слобода на деца во која се спроведуваат две од кривично одредените санкции, Затвор за деца Охрид каде се издржува казната затвор, и Воспитно-поправниот дом Тетово каде се спроведува воспитно-поправна мерка.

Затворот за деца Охрид е пенитенцијарна установа од мал обем која датира од 1968 година и која покрај затвор за деца, опфаќа и притворско одделение за возрасни лица.

Локациски, Затворот се наоѓа во самиот центар на градот опколен со згради за приватно домување чии тераси отворено гледаат кон дворот, односно игралиштето на затворот. Доста често, особено во летните месеци кога Охрид како туристички град е полн со туристи, се случуваат и непријатни ситуации како резултат на провокации предизвикани од туристите. За илустрација, еден од учесниците појаснува *„децата се често испровоцирани од гостите во зградите околу, кои од терасите знаат да фрлаат и предмети по нив. Со таквото однесување дополнително ја усложнуваат и така непријатната ситуација во затворот“* (I.I.1).

Воспитно-поправниот дом пак, се наоѓа на место оддалечено од урбаните средини Тетово и Гостивар, со несоодветни транспортни конекции и нередовен јавен превоз²⁸⁹. Нов објект, отворен за употреба во 2020 година кога првите деца со воспитно-поправна мерка беа префрлени овде од Затворот за деца Охрид, каде беа времено сместени од 2015 година.

Однадвор, воспитно-поправниот дом повеќе наликува на затвор, отколку на дом за спроведување воспитно-поправна мерка. Грандиозен објект со висока ограда одвоен од надворешниот свет. Но, затворскиот лик на ВПД Тетово не е само однадвор, туку и одвнатре. Имено, крилата каде се наоѓаат спалните соби на децата се одвоени со високи метални врати со решетки коишто дефинитивно оддаваат впечаток на затвор. Ваквата забелешка ја дели и Европскиот комитет против тортура (КПТ) *„...дел од архитектонските елементи на домот се од карцерална природа, како што се хоризонталните метални ишипки на прозорците и металната врата со решетки на влезот во сместувачкиот блок. Ваквиот изглед го нарушува севкупниот позитивен впечаток.“*²⁹⁰

²⁸⁹ Организиран е минибус којшто неколкупати во денот транзитира помеѓу Домот и најблиското село.

²⁹⁰ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 10.06.2024 година)

За илустрација, но и споредба, по кажување на еден од учесниците во истражувањето, поранешниот воспитно-поправен дом локациски сместен во градот Тетово, престанал со функција на присилен начин. Имено, со конфликтот во земјата во 2001 година, овој објект бил најпрво запоседнат од страна на паравоените формации во тоа време, дел од затечените вработени биле кратко и заробени, за потоа да бидат избркани, а домот официјално да престане со работа. Денес, комплексот каде некогаш се наоѓал овој воспитно-поправен дом е целосно руиниран, а на земјиштето од домот се градат приватни објекти. Секавајќи се на објектот, еден од учесниците објаснува „домот беше пример за вистинска воспитна установа организирана во мали куќи (групни домови – копија на семејство). Секоја од куќите беше со максимален капацитет од 15 деца (2 до 3 деца во соба), опремена со купатило, занимална, и библиотека. Во Домот имаше училници, лаборатории, работилници за изучување занаети. Наставата беше организирана за основно и средно образовно ниво, а спортски терени постоеја за повеќе спортски дисциплини. Бројката на деца понекогаш достигнуваше и до 100 машки деца“ (11.И.2).

Девојчињата во судир со закон со изречена воспитно-поправна мерка, и во тоа време, како и пред усвојување на последните измени на Законот за извршување на санкциите²⁹¹, не биле сместувани во овој дом, односно не биле заедно со момчињата со изречена мерка. Со други зборови, и тогаш ВПД Тетово бил воспитно-поправен дом само за машки деца во судир со закон, со изречена воспитно-поправна мерка.

Сепак, и покрај таквите капацитети и беспрекорни услови за работа, таа установа од тој период наместо да се возобнови или во најмала рака клонира на друга локација, се гради нов дом чии локациски услови во потполност не кореспондираат со стандардите²⁹² за ваков

²⁹¹ Законот за измени и дополнување на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ 74/24) Достапно на:

<https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf> (пристапено на: 21.06.2024 година)

²⁹² За дизајнот и структурата на ваквите установи, најмногу говорат т.н. Хавански правила - Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода Достапно на: https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на: 17.01.2024 година)

тип воспитно-поправни установи „треба да постојат отворени установи за лишување од слобода на малолетници. Отворени установи за лишување од слобода на малолетници се оние кои немаат или имаат минимални мерки за безбедност. Бројноста на малолетници сместени во таквите установи треба да биде што помала. Бројноста пак на малолетници сместени во затворени установи треба да биде доволно мала за да овозможи индивидуализиран третман. Установите за лишување од слобода на малолетници треба да бидат децентрализирани и со таква големина со што ќе се олесни пристапот и контактот на малолетниците со нивните семејства. Треба да се воспостават установи за лишување од слобода од мали размери заради социјална, економска и културна интеграција на малолетниците во заедницата.“

4. КАПАЦИТЕТИ НА ВОСПИТНО-ПОПРАВНИОТ ДОМ ТЕТОВО И ЗАТВОРОТ ЗА ДЕЦА ОХРИД

Новиот воспитно-поправен дом Тетово е пуштен во употреба во ноември 2020 година со капацитет за сместување на 110 лица. Претставува целина од три објекти за престој во Отворени одделенија и Одделенија за засилен надзор, Административен блок со приемно одделение, одделение за посети, амбуланта за општа медицина и стоматологија, кујна и трпезарија, перална, едукативно одделение и повеќе наменска спортска сала, гаражи и две работилници, како и пречистителна станица за отпадни води. Комплексот е ограден со периметарска заштитна ограда и изграден е спортски терен за кошарка, мал фудбал и ракомет²⁹³.

Просечната бројка на штитеници сместени во домот од неговото отворање до денес, се движи околу дваесетина (во време на теренскиот дел од истражувањето во домот беа сместени петнаесет деца, додека во затворот само шест). Токму малиот број на штитеници од една страна, а релативно високиот просторен капацитет на установата, остава сомнеж кај учесниците во истражувањето дека установата во блиска иднина може да послужи и како дом за децата кои издржуваат казна затвор во Затворот за деца Охрид. Ваквата можност буди страв кај нив бидејќи немаат позитивно искуство кога на едно место биле сместени и

²⁹³ Годишен извештај на Управата за извршување на санкциите за состојбата и работењето на Казнено-поправните и Воспитно-поправните установи во Република Северна Македонија за 2022 година, Република Северна Македонија, Министерство за правда, Управа за извршување на санкциите

двете групи, децата со воспитно-поправна мерка и оние со казна затвор. Секавајќи се на тоа време, еден од учесниците вели *„имаше повеќе гужва и проблеми, домци, деца со казна затвор, притвор. На почетокот, кога беа донесени „домците“ беа заедно, а потоа подвоени со тараба“* (10.И.1).

Затворот за деца Охрид има капацитет за сместување до 30 деца. Освен деца, затворот опфаќа и притворско одделение за возрасни обвинети лица со изречена мерка за обезбедување со која се ограничува правото на слобода и безбедност, мерка притвор.

Во 2015 година, согласно наредбата на Министерството за правда, овој затвор ги прифаќа и децата од Воспитно-поправниот дом Тетово, дотогаш со локација во Велес. Причините за дислоцирање на децата од Велес во Охрид, биле градежни зафати заради реновирање на објектот во Велес²⁹⁴.

Во тој период постоеле бројни предизвици со кои се соочувала установата²⁹⁵. Токму заради спроведување на три различни видови санкции/мерки (затвор за деца, воспитно-поправен дом и притвор), затворот бил физички поделен на три дела, а условите за работа биле повеќе од предизвик.

Имено, недостатокот на човечки, материјални и финансиски ресурси директно се одразил врз севкупното функционирање на установата, но и врз начинот на кој биле третирали, односно на кој било постапувано со децата.

За ваквите состојби сведочат извештаите на Народниот правобранител-Национален превентивен механизам, којшто во својот Годишен извештај за 2019 година во однос на тогашните материјални услови во кои престојувале децата, нотира: *„Децата, односно лицата осудени со правосилна пресуда на казна малолетнички затвор беа сместени во 3 простории, распоредени по тројца во две простории и четворица во една просторија. Делот пак, во кој се сместени лицата кои издржуваат заводска мерка, односно Воспитно-поправниот дом, е одвоен од затворскиот дел и лицата осудени на казна малолетнички затвор, само со една врата. Во овој дел децата, исто така, се сместени во 3 простории, од кои: во една просторија со површина од 16 m² се сместени 2 деца, во втората*

²⁹⁴ Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите права и слободи за 2015 година, Народен правобранител на Република Македонија, 2016 година

²⁹⁵ Децата со изречена воспитно-поправна мерка беа сместени во Затвор за деца Охрид од септември 2015 година, па се до отворањето на новиот Воспитно-поправен дом Тетово кон крајот на 2020 година

просторија со површина од 21 m2 се сместени 5 деца, а 5 деца се сместени и во третата просторија со површина 33 m2.“²⁹⁶

Денес, откако локациски двете установи функционираат одвоено, повторно не може со сигурност да се констатира дека кадровските капацитети на установите се задоволително пополнети. Имено, вкупната бројна состојба на вработени заедно со секторот обезбедување во Затворот за деца Охрид е 37 лица, од кои 26 се униформирана затворска полиција. Секторот за ресоцијализација и понатаму го водат само две лица, психолози, еден службеник за прифат и еден инструктор, готвач. Во оваа установа и понатаму недостигаат социјален работник, воспитувач, хаус мајстор, магационер. Лекар во затворот доаѓа еднаш неделно, по потреба и при прием на ново дете, а друг медицински кадар нема, односно не е вработен. Во затворот постои мала, скромно опремена амбуланта.

ВПД Тетово во време кога се спроведуваше теренскиот дел од истражувањето имаше стручна служба од дванаесет лица. Една година подоцна, состојбата е влошена. Имено, петмина од тогашната стручна служба заминале во пензија, па бројноста на вработени во овој исклучително важен сегмент во процесот на ресоцијализација брои само седум лица. Од останатите вработени во домот, 24 лица се затворска полиција, 7 лица во административниот дел, директор и заменик директор.

И во ВПД Тетово медицинскиот кадар е ангажиран по потреба, освен медицинската сестра која е вработена со договор на дело со осумчасовно работно време. Двајцата лекари кои меѓусебно се координираат доаѓаат задолжително еднаш неделно, по потреба, како и при прием на ново дете²⁹⁷.

Дополнително, ВПД Тетово располага и со целосно опремена стоматолошка ординација, па така покрај двајцата општи лекари кои доаѓаат наизменично, секој четврток доаѓа и стоматолог.

²⁹⁶ Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2019 година, Достапен на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2019/NPM%20Godisen%20izvestaj-2019-MK.pdf> (пристапено на: 30.05.2024 година)

²⁹⁷ Во периодот кога се финализираше овој докторски труд, од ВПД Тетово се доби информација дека еден од двајцата лекари го прекинал својот ангажман со Домот. Следствено, здравствената заштита е сега покриена само од еден лекар

Секундарната и терцијарна здравствена заштита, двете установи ја обезбедуваат во најблиските клинички центри (Охрид/Тетово), а по потреба и во Скопје. Во случај на итност, се повикува Итна медицинска помош.

Организациски, работењето во установите е во смени, како и со дежурна служба за време на викендите и празниците која во поголем дел ја сочинува обезбедувањето. За разлика од Затворот за деца Охрид каде воспитувачите доаѓаат само во една т.н. прва смена и тоа до 15ч, во ВПД Тетово воспитувачите се организирани во две смени во текот на работната недела, но и со двајца дежурни воспитувачи во саботите и тоа до 14ч. Обезбедувањето ротира во две смени по 12 часа.

Условите во воспитно-поправниот дом се далеку подобри во однос на оние во затворот за деца, што се должи пред сè на новиот објект. Собите во домот иако се опремени со кревети на кат, сепак заради бројноста на децата од една страна, а реалниот капацитет од друга, се користат за индивидуално домување. Оние пак во затворот, каде во време на спроведување на теренскиот дел на истражувањето беа сместени само шест деца, распоредени се во три соби и тоа едно дете беше само, а во другите две соби беа сместени две, односно три деца.

Сите соби се опремени со основниот мебел, и тоа маса, столче, плакар. Собите се пространи и имаат доволно количество вештачка и природна светлина. Во домот секоја соба има приватно купатило и тв приемник. Во Затворот за деца Охрид, купатилата се наоѓаат надвор од објектот каде се спалните соби, што го отежнува пристапот до нив особено зиме (за да се дојде до тоалетите треба да се излезе надвор од зградата и помине низ игралиштето). Греењето и во двете установи е приватно, па ниедно дете или персонал не се пожали на проблеми со топлината зиме или на недостаток на топла вода.

Дневниот престој во Затворот за деца Охрид делува ветво и неуредно. Во рамки на дневниот престој е и тоалетот којшто е во многу лоша состојба, валкан и со искршени санитарии. Во време на посетата радијаторот во дневната соба беше надвор од функција со видлив проблем во делот на поврзувањето со цревата. На прашањето дали и кога ќе се санира проблемот, беше одговорено дека истиот ќе биде саниран до почеток на грејната сезона.

Во однос на исхраната во чие подготвување учествуваат и децата, немаше особени поплаки иако овошјето и зеленчукот недостигаа и во двете установи. Се запазуваат

диететските и религиски навики на децата. Имено, при првичниот преглед лекарот констатира дали детето има одредени алергиски реакции или какви било други проблеми во однос на храната.

Поплаки на храната не дадоа ни децата, според едната група со која се разговараше „храна има доволно, а доста често се исполнуваат и желби, што сакаме да јадеме“(2.ГР.2). Другата група се пожали на одреден вид храна „храната е ок, вирилите не се добри, па не ги јадеме. Овошје и зеленчук нема“(1.ГР.1)

Неделното мени го составуваат неколкумина одговорни лица (готвач, раководител на третман или ресоцијализација, доктор), а го одобрува директорот. Лекарот е тој кој спроведува редовни контроли на кујната и одржувањето хигиена во неа, а по потреба и негова наредба, редовно се спроведува дезинфекција, дезинсекција и дератизација на просторот. Децата кои се на пракса во кујната мора да поседуваат санитарна книшка за работа во неа. Приборот за јадење што се користи е од есцајг и пластика. Топла вода има постојано, па поплаки од децата и друг вид коментари во тој дел немаше.

Средства за хигиена (шампони, паста за заби, бикче, тоалетна хартија) се делат редовно и во двете установи, додека облека има за секое годишно време и истата децата или ја набавуваат од дома или им се донира од установата. Ниедно дете не се пожали дека нешто во тој дел им недостига. И двете установи располагаат со топла вода, а пералната се користи еднаш неделно и по распоред. Децата сами се грижат за личната хигиена.

За разлика од ВПД Тетово којшто нуди поголеми можности за спорт и рекреација, во затворот постои само еден терен за кошарка, како и одредени друштвени игри (во една од собите имаше плеј стејшн во приватна сопственост на едно од децата).

Престојот на децата на отворено е минимум по два часа дневно, но и повеќе. И оние деца кои се привремено сместени во „посебна соба“ престојуваат на отворено по два часа на ден. Установите нудат покриен простор кој овозможува престој надвор и тогаш кога временските услови се неповолни.

Покрај погоре опишаните капацитети за спорт на отворено, домот нуди и внатрешна просторија со спортски реквизити, соба со тв приемник и филмови кои се гледаат заедно со воспитувачите, а потоа дискутираат, како и можности за музичко воспитување.

И двете установи на располагање имаат библиотеки со скромн библиотечен фонд најчесто обезбеден од донации, но имајќи предвид високиот процент на неписменост кај

децата или многу скромната (ограничена) писменост и непостоење навика за читање, библиотеките скоро и да не се користат. Сепак, за разлика од Затворот за деца Охрид, ВПД Тетово преку УНИЦЕФ има обезбедено дваесет лаптоп уреди, четиринаесет таблет компјутери и дваесет пара слушалки, па во соработка со СЕМОС едукација²⁹⁸ планира едукација за компјутерски вештини.

Кога станува збор за религијата, децата имаат можност за практикување на верските обреди во самите соби каде престојуваат (оние од исламска вероисповед). Воспитно-поправниот дом Тетово за децата со христијанска вероисповед имаат изградено импровизиран параклис.

Контактите со надворешниот свет (семејства/пријатели) се одржуваат редовно, еднаш во неделата во времетраење од еден до два часа, а по дозвола на директорот и подолго. На децата им е овозможена и комуникација по телефон или вибер.

И во обете установи децата можат без цензура да остваруваат контакти со други тела и организации (Народен правобранител, невладини организации (Хелсиншки комитет, Македонско здружение на млади правници), меѓународни организации (УНИЦЕФ). Народниот правобранител има свое сандуче за претставки и во двете установи, а од разговорите со децата, се доби впечаток дека децата се информирани за правото на поплака/поднесување претставка.

Иако од сè погоре кажано, но и од самиот факт што воспитно-поправниот дом е нов објект, се добива впечаток дека истиот е далеку пофункционален од затворот за деца, како и дека нуди поголеми можности за ресоцијализација. Сепак не може, а да не се наметне прашањето дали успешноста би била иста доколку оваа установа чиј капацитет брои 110 лица, би била целосно пополнета? Кога установата би работела со полн капацитет, и кога во неа би биле упатувани и девојчиња со воспитно-поправна мерка (новела воведена со најновите измени и дополнувања на Законот за извршување на санкциите²⁹⁹), сериозно се

²⁹⁸ Семос едукација-образовен центар, Повеќе на: <https://semosedu.mk/>

²⁹⁹ Член 34 од Законот за измени и дополнување на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ 74/24)

Достапно на: <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5->

доведува под ризик успешноста за која во моментот се зборува. На ова мора навремено да се размислува и да се укаже бидејќи токму превенцијата, односно заштитата од форми на нечовечко или понижувачко постапување или казнување е општата цел на оваа докторска дисертација.

Кога се анализираат состојбите во овие две установи за спроведување на санкции врз деца, особено имајќи ја предвид бројноста на децата, но и на кадарот кој работи со нив, природно се наметнува прашањето дали ваквите установи имаат потреба од раководство кое го сочинуваат директор и заменик директор. Имено, Законот за извршување на санкциите³⁰⁰ предвидува дека „за директор на казнено-поправна, односно воспитно-поправна установа, и негов заменик може да биде именувано лице кое е државјанин на Република Македонија, активно го владее македонскиот јазик, да е работоспособен и да има општа здравствена способност, да не му е изречена казна или прекршочна санкција забрана за вршење професија, дејност или должност, да има стекнати најмалку 240 ЕКТС или VII/I степен, да има најмалку седум години работно искуство, од кои четири години во областа на извршувањето на санкциите или сродни работи, и да има познавање на еден од трите најчесто користени јазици на Европската Унија (англиски, француски или германски јазик), што се докажува со сертификат“.

Согласно горенаведените критериуми, ниеден од раководителите на пенитенцијарните установи предмет на анализа на оваа докторска дисертација, не ги исполнува овие услови. На пример, директорот на Воспитно-поправната установа Тетово, во време кога беше спроведено истражувањето, по професија е дипломиран македонист со лекторска лиценца кој пред стапување на функцијата во ВПД Тетово, работел десет години како наставник по македонски јазик. За првпат на функцијата директор бил поставен во декември 2020 година и тоа како вршител на должност, за веќе во наредната 2021 година да биде избран за директор на јавен оглас.

Директорот пак на Затвор Охрид, под чија надлежност е и затворот за деца, со кого се спроведе интервју за време на истражувачкиот процес, е дипломиран правник кој во целиот период на функција во затворот бил со решение за вршител на должност. Од работно

[%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf](#)
(пристапено на: 02.06.2024 година)

³⁰⁰ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ 99/19 и 22/19) Достапен на: <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2021/07/ZIS-PRECISTEN-TEKST.pdf> (пристапено на: 31.05.2024 година)

искуство во пенитенцијарниот сектор се само две години во секторот за обезбедување на овој затвор, и тоа во периодот од 2005 до 2007 година. Останатиот работен век пред назначувањето за вршител на должност, директор на оваа пенитенцијарна установа, е од приватниот сектор.

Кога е раководството на овие установи во прашање, дополнително прашање е потребата од заменик директор на пенитенцијарна установа од мал обем. Ова прашање е од посебен интерес ако ја имаме предвид пополнетоста на работните позиции со стручен кадар. Токму за потребата од ова раководно место, еден од учесниците со кои се разговараше ќе каже *„во предлог измените на Законот за извршување на санкциите ставивме да се елиминираат замениците директори...апсолутно е измислено затоа што заменикот го менува директорот само во негово отсуство кога е дефинирано што е отсуство. Во законот предвидовме да биде од редот на раководната структура, службите кои работат во установата, дали ресоцијализација или обезбедување, да бидат помошници на директорот. Заменик директор во моментот е вишок. Тоа го предложивме во измените на законот, но министерот по негово барање го врати назад“* (11.И.2).

Истородна енигма претставува и фактот што дел од раководителите на казнено-поправните установи во земјата, вклучително и директорот на самата Управа за извршување на санкциите (УИС), како и на најголемиот затвор во државата, КПУ-КПД Идризово се назначени како вршители на должност чие извршување на функцијата се обновува на одреден временски период. Колку ваквото решение е сообразно, говори оценката за општата успешност на пенитенцијарниот систем кај нас којшто години наназад е сериозно критикуван од страна на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ)³⁰¹. Ваквата ситуација со назначување вршители на должност на седница на влада наместо на јавен оглас и преку транспарентна постапка онака како што тоа го пропишува законот, остава сомнеж не само за навлегување на политиката онаму каде за тоа нема место, туку и за тенденциозно влијание и директен притисок врз самите лица поставени на овие функции. Оваа теза ја поткрепува изјавата на еден од учесниците кој вели *„треба да се дистанцираат политиката и затворскиот*

³⁰¹ Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ), Совет на Европа, Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/north-macedonia> (пристапено на: 17.01.2024 година)

систем затоа што затворскиот систем е специфика која не трпи мешање на политика“ (5.И.1).

Кога е во прашање пак буџетот на казнено-поправните и воспитно-поправните установи во земјата, Законот за извршување на санкциите во својот член 33, став 2 вели „Казнено-поправните и воспитно-поправните установи имаат својство на правно лице, а нивното финансирање како единки корисници се обезбедува преку буџетскиот корисник - Управата за извршување на санкциите.“³⁰² Директорот пак на Управата за вршење на санкциите е тој кој „врши распределба на финансиските средства од Буџетот на Република Македонија по единки корисници (казнено-поправни и воспитно-поправни установи)“³⁰³

Оттука, во однос на финансиските можности ставени на располагање на установите, одговорите на раководствата се контрадикторни. И додека за Затвор Охрид „буџетот е мал и недоволен“ (1.И.1), за ВПД Тетово тој е „доволен и немаат долгови“ (17.И.4). Сепак, во очи паѓа информацијата дека и двете установи добиваат донации, особено Затворот за деца Охрид како објект кој датира од постаро време (1968 година), па со помош на донации се спровело и парцијално реновирање. Имено, кога директорот на оваа пенитенцијарна установа дошол на функција „со помош на донации поставив нови врати, тоалети, осветлување, варосување“ (1.И.1).

Чувството на нелагодност кај раководителите кога треба да бараат средства за обнова на основни работи во објектот за кој е одговорна државата, е повеќе од присутно. Па така, еден од нив ќе каже „...дали сме директори или сме питачи...користиме приватни врски за да ги убедиме фирмите да донираат“ (1.И.1). Имајќи предвид дека ваквите донации се од приватни субјекти, се отвора дилемата која е потребата за тоа, односно интересот на приватните правни лица да донираат во пенитенцијарни установи?

Мешањето на политиката/партијата во пенитенцијарниот систем и генерално, во севкупното општествено живеење, го наметнува прашањето за стручноста на нововработените. За таквите состојби еден од учесниците кажа „потребни се и обуки за вработените, во униформираната служба да не се вработуваат лица кои не служеле

³⁰² Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19, 220/19, 236/22 и 74/24)

³⁰³ Член 29 од Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19, 220/19, 236/22 и 74/24)

војска, доаѓа кадар без познавање од безбедност, табула раза. Се назначува менторство, но тоа не е доволно бидејќи лицето нема претходни познавања. Се вработуваат луѓе од улица, без филтер“ (5.И.1).

Објаснувајќи ја незавидната состојба во која се наоѓа пенитенцијарниот систем, учесникот продолжи *„девалвирана е униформата, се зголемија правата на осудените лица, па сега тие ја водат играта. Нивните права им се зголемени за сметка на униформата. Се злоупотребуваат човековите права за сметка на униформата и луѓето кои работат овде. Се заборава дека на другата страна тие биле цел живот криминогени, манипулатори“ (5.И.1).*

Конкретниот учесник имаше долгогодишно работно искуство во пенитенцијарниот систем, па следствено неговите коментари за актуелните состојби во истиот се сфатија сериозно. Се доби впечаток дека проблемите се повеќеслојни. Од една страна е присутно незадоволството на работното место и начинот на кој се „третира“ униформата, со други зборови се наметнуваат реформи коишто во пракса не функционираат добро, а од друга страна севкупната атмосфера се рефлектира и врз меѓучовечки односи. Па така, *„службата е гетоизирана, а униформата деградирана. Се вработуваат луѓе блиски до директорот“*. Односно, *„наметнуваат норвешки стандарди во балкански услови“ (5.И.1)*, на ваков начин ја објаснува состојбата во пенитенцијарните установи еден од учесниците со кои се разговараше.

Дека превоспитниот процес е исклучително комплексен, и дека за негово спроведување се потребни стручни лица, говори информацијата дека *„децата не почитуваат авторитет“ (5.И.1)*. Имено, од спроведените разговори со учесниците професионалци, се добија информации дека поголем дел од децата не се плашат од какви било форми на заплашување бидејќи биле навикнати на лошо однесување и котек. Па според еден од учесниците *„има деца кои се навикнати на котек, на малтретирање и секоја закана од униформирано лице нема резултат, неуспешна е“ (5.И.1)*.

Ваквата констатација е загрижувачка од два аспекта. Најпрво е индикатор дека не сите вработени имаат изградено сензибилитет и вештини за справување со деца кои доаѓаат од средини каде биле изложени на ризик фактори од различна природа, па со необмислени изјави тежнеат да ги етикетаат децата. Од друга страна, секоја информација со која се тврди дека детето е навикнато на лошо постапување и котек заради што не се плаши од

авторитет, не ја исклучува можноста дека некои деца трпат „таков третман“ и од одредени вработени. Токму затоа, потребата од континуирани и наменски таргетираны обуки за вработените е повеќе од потребна, но секако и почитување на условите за прием на вработени со акцент на знаењата и вештините што кандидатите ги поседуваат заради соодветна селекција.

Токму од тие причини потребни се редовни обуки за вработените, професионален надзор над нивното постапување, како и дебрифинзи, но и психолошка поддршка кога е потребна заради превенција на какви било ескалации на состојби што би поттикнале форми на несоодветно постапување кон децата лишени од слобода.

Меѓу условите за работа се наведува и недостигот од униформи „немаат униформи, не се обезбедуваат од УИС/Правда/Влада. Паѓа моралот, желбата, ентузијазмот“ (5.И.1).

Дополнителен проблем се и неатрактивните плати, но и севкупната стигматизација кон пенитенцијарниот систем и лицата лишени од слобода. Во делот на платите мора да се напомене дека измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите усвоени од март 2024 година, овозможуваат зголемување на платите на вработените во казнено-поправните и воспитно-поправните установи, вклучително и Управата за извршување на санкциите, како и останати бенефиции во однос на стажот и пензионирањето³⁰⁴.

Генералната оценка на анкетираниите професионалци за условите за живот во установите варира од „делумно соодветни“ до „целосно ги задоволуваат потребите на децата“. Од вкупно анкетираниите професионалци, 54% сметаат дека установите целосно ги задоволуваат потребите на децата. Ваквиот податок говори за несензибилизираноста на поголемиот дел од вработените за потребите и правата на децата, дефинирани со националното законодавство.

Графикон бр. 8 Услови за престој во местата на лишување од слобода на деца

³⁰⁴ Измени и дополнување на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 74/24)
Достапно на:
<https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%B5.pdf>
(пристапено на: 11.08.2024 година)

Услови за престој

Сепак, сите учесници на анкетата се едногласни дека за подобро функционирање на установите за лишување од слобода на деца, потребен е поброен и добро обучен кадар, повеќе финансиски средства, како и дислокација на Затворот за деца Охрид.

Сето погоре наведено во однос на потребата од соодветни материјални услови, соодветен број на стручни лица, особено во делот на раководниот кадар, доволно финансиски средства, како и задоволителен степен на здравствена грижа и заштита, поаѓа од потребата за почитување на стандардите утврдени од страна на релеватните меѓународни мониторинг тела за превенција од тортура и други форми на несоодветно постапување, а чиешто (не)почитување непосредно влијае врз ризикот од евентуална појава на состојби коишто би можеле да се подведат под поимот на нечовечко или понувачко постапување или казнување.³⁰⁵ Во оваа смисла, и ризиците од несоодветен третман и постапување во рамки на нашите казнено-поправни/воспитно-поправни установи се пропорционални на степенот на почитување на ваквите стандарди. Имено, колку повеќе се вложува во системско и одржливо решение, во конкретниот труд за децата лишени од слобода, толку повеќе се намалува ризикот од каква било форма на несоодветен третман и постапување спрема нив. За илустрација, вложувањето во подобри материјални и сместувачки услови, пр. ВПД

³⁰⁵ Стандарди на Комитетот за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување,

Достапно на:

HUDOC-CPT

[https://hudoc.cpt.coe.int/#{%22sort%22:\[%22cptdocumentdate%20descending,cptdocumentid%20ascending,cptsectionnumber%20ascending%22\]}](https://hudoc.cpt.coe.int/#{%22sort%22:[%22cptdocumentdate%20descending,cptdocumentid%20ascending,cptsectionnumber%20ascending%22]}) (пристапено на: 05.02.2025 година)

Тетово, го намали ризикот од повреда на членот 3 во делот на материјалните услови³⁰⁶. Понатаму, за потребата од соодветна селекција на професионален раководен кадар и во оваа пригода говорат извештаите на националните и меѓународни мониторинг тела, „... да се избегнува нивно често менување, разрешување и именување на кадри кои немаат искуство и предзнаење во начинот на функционирање и менаџирање на ваков вид установи³⁰⁷“. Извештајот на Европскиот комитет за превенција на тортура од извршената посета на Македонија во 2023 година, констатира „КПТ уште еднаш ги повикува властите на Северна Македонија да воведат модел на професионално напредување во кариера во рамки на затворскиот систем со што ќе се овозможи директорите и останатите високо позиционирани раководни лица да бидат регрутирани заради задоволување на одредени перформанси, да имаат сигурност и стабилност во извршување на својата позиција, како и да им се обезбеди соодветна обука за менаџирање со што ќе можат компетентно да ги исполнуваат своите задачи³⁰⁸“. За потребата од професионални, раководни кадри говори и Ален Мичел, претседател на КПТ, кој при неговата посета на Македонија во јуни 2022 година изјави „Затворите се сложени институции кои бараат професионални менаџери и кадар кои ќе ги раководаат³⁰⁹“.

³⁰⁶ Една од референтните пресуди на Европскиот суд за човекови права каде што е утврдена повреда на член 3 од ЕКЧП во делот на материјалните услови е случајот на Муршиќ против Хрватска (Muršić v. Croatia), достапно на веб-страницата на ХУДОК (HUDOC) база на податоци на Европскиот суд за човекови права [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-167483%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-167483%22]%7D) (пристапено на: 05.02.2025 година)

³⁰⁷ Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2022 година, Народен правобранител, Скопје, 2023, Достапно на:

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2022/NPM%20Godisen%20izvestaj-2022-Mk-Alb-Ang.pdf (пристапено на: 05.02.2025 година)

³⁰⁸ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 05.02.2025 година)

³⁰⁹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt-/the-council-of-europe-anti-torture-committee-and-development-bank-held-high-level-talks-on-prison-reform-in-north-macedonia> (пристапено на: 05.02.2025 година)

5. ПОСТАПУВАЊЕ СО ДЕЦА ВО МЕСТА НА ЛИШУВАЊЕ ОД СЛОБОДА – НАОДИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Состојбите во местата за лишување од слобода вообичаено се проценуваат согласно меѓународно воспоставените стандарди (детално објаснети во теоретскиот дел од докторатот), а следствено на нив и домашните, односно национални законски и подзаконски акти кои ги уредуваат сите етапи од постапувањето со лицата лишени од слобода, во конкретниот случај децата.

Токму од тие причини при спроведување на ова истражување, главните аспекти коишто се разгледуваа беа материјалните услови и капацитети, како и човечки ресурси од една страна, сите објаснети погоре во текстот, а од друга страна, постапувањето со децата и нивниот живот во установите, со други зборови образование, здравствена заштита, третмани, спорт и релаксација, дисциплински мерки, средства за присилба, контакти со надворешен свет, право на поплаки.

5.1. Образовен процес

Образовниот процес во македонскиот пенитенцијарен систем веќе подолго време претставува еден од поголемите предизвици, а ова е дотолку поважно кога се во прашање децата во судир со закон со изречени санкции.

Имено, правото на образование е уставно гарантирано право. Во својот член 44, Уставот на Македонија децидно вели *„секој има право на образование. Образованието е достапно на секого под еднакви услови. Основното образование е задолжително и бесплатно“*.³¹⁰ Правото на образование е дополнително уредено во Законот за основното образование³¹¹, како и во Законот за средното образование³¹².

³¹⁰ Устав на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/1991) Достапен на: <https://www.slvesnik.com.mk/Issues/19D704B29EC040A1968D7996AA0F1A56.pdf> (пристапено на: 31.05.2024 година)

³¹¹ Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“ бр. 161/19 и 229/20) Достапно на: https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov_1.pdf (пристапено на: 31.05.2024 година)

³¹² Закон за средното образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016, 67/2017, 64/2018 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 229/2020) Достапно на: <https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20sredното%20obrazovanie.pdf> (пристапено на: 31.05.2024 година)

Во членот 15, став 2, од Законот за основното образование³¹³ јасно е наведено дека „основно образование се организира и остварува и во здравствени установи, казнено-поправни и воспитно-поправни установи, како и во домашни услови, согласно со овој закон“. Додека членот 53, став 12 одредува дека „кога не може да се организира наставата по одделенија во паралелки за учениците во здравствени установи, казнено-поправни или воспитно-поправни установи, најблиското основно училиште организира индивидуална или групна воспитно-образовна работа“.

Законот за извршување на санкциите пак утврдува дека „во установата за деца задолжително се организира настава за основно и средно образование, а во зависност од условите и можностите на установата, се организираат и други видови на стручно оспособување на децата“³¹⁴.

Задолжителноста и достапноста на образованието за децата лишени од слобода не важи. Па така, во ниедна од двете установи не постои редовен образовен процес. Повремено, повторно благодарение на донации, но овој пат странски (меѓународни организации како УНДП³¹⁵, УСАИД³¹⁶), се организираат часови (македонски јазик, англиски јазик, математика), или се обезбедува настава и наставници од најблиските училишта, но редовен образовен процес нема. Последниот циклус на таков вид настава завршил во јануари 2023 година откако настава нема³¹⁷. Во оние периоди кога се одржувала настава, истата најчесто била овозможена со директно вклучување на наставници од најблиските училишта, а договорите за соработка ги обезбедувало Министерството за образование и наука во рамки на проект со горепосочениот донатор.

Во текот на истражувањето добиена е информација дека со измените во Законот за образование за возрасните³¹⁸ ќе се создадат можности со кои територијалната надлежност

³¹³ Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“ бр. 161/19 и 229/20) Достапно на: https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov_1.pdf (пристапено на: 31.05.2024 година)

³¹⁴ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19, 220/19, 74/24)

³¹⁵ Програма за развој на Обединети Нации (УНДП)

³¹⁶ Агенција за меѓународен развој на Соединетите Американски Држави (УСАИД)

³¹⁷ Народен правобранител – Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2022 година, Достапен на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2022/NPM%20Godisen%20izvestaj-2022-Mk-Alb-Ang.pdf> (пристапено на: 27.05.2024 година)

³¹⁸ Закон за образование на возрасните („Службен весник на Република Македонија“ бр. 7/2008, 17/2011, 51/2011, 74/2012, 41/2014, 144/2014, 146/2015, 30/2016 и 64/18)

на училиштето „Антон Семјонович – Макаренко“ од Скопје ќе се простира на целата територија на Македонија, со што ќе бидат опфатени и осудени лица во пенитенцијарните установи. Во време на пишување на овој труд, законот сè уште беше во собраниска постапка, но во подоцнежна верификација на информации добиена е информација дека овој податок е неточен и дека наставата во казнено-поправните и воспитно-поправните установи се уредува само со Законот за основното образование и Законот за средното образование, коишто закони ќе подлежат на измени со цел овозможување на училиштето „Антон Семјонович – Макаренко“ да добие државна надлежност.

Дека состојбите по однос на ова прашање се навистина сериозни, говори и информацијата добиена во текот на истражувањето дека доста често децата во овие установи се неписмени, немаат стекнато основни образовни навики, немаат фокус и концентрација, а ниту капацитет еднаш наученото да остане подолго во нивната меморија, што е доволен показател за квалитетот на живот кое детето го живеело пред негово упатување во една од овие две установи. Токму ваквата констатација доаѓа од еден од учесниците во истражувањето *„образовен процес нема, а тоа што се прави е импровизација, колку на основни нешта децата да бидат научени, имајќи на ум дека поголем дел од нив се неписмени“* (9.И.1). Дополнително, истиот учесник додава *„децата имаат слабо внимание и концентрација, тоа што ќе го научат денес, го забораваат за пет дена.“*

Во текот на 2000-та Затворот за деца Охрид соработувал со Работничкиот универзитет Охрид кога многу од децата во тој период биле описменети. На тие деца тогаш им се издавале дипломи кои биле признати и во странство. Сепак, иако успешен, процесот постепено замрел во 2006/7/8 година без објаснување зошто таквата успешна приказна се прекинува. Притоа, јасно се дава до знаење дека *„Министерството за образование и наука нема интерес да го реши проблемот со образованието, сè е замрено од ковид-от наваму“* (9.И.1).

Ваквиот податок упатува на размисла како е возможно деца лишени од слобода со 14 години возраст и повеќе, да бидат неписмени во држава која уставно им го гарантира правото на задолжително и бесплатно образование? Дали воопшто може да зборуваме само за средини каде условите за живот се многу лоши, дисфункционални семејства или пак и систем кој целосно потфрла, бидејќи во ниенден свој сегмент не спроведува рана превенција,

детекција на деца во ризик и нивна заштита? Дали сите законски одредби и установи кај нас фигурираат само на хартија или дури и кога истите де факто постојат, не си ја спроведуваат надлежноста и се високо нефункционални?

Отсуството на образовен процес во двете пенитенцијарни установи за лишување од слобода на деца, претставува непочитување на правото на образование гарантирано со меѓународните конвенции, устав и национални закони и може да претставува фактор којшто го зголемува ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување, па дури и казнување. Овде казната не е телесна, туку ментална, обесправување на дете од наобразба и животни вештини што му се потребни за да зачекори смело во предизвиците што животот ќе му ги принесе. За жал, со ваквото постапување на државата посредно е казнето и самото општество, бидејќи необразованите лица, ограничени во своите можности и капацитети не умеат и не знаат како продуктивно и ефикасно да придонесат кон општеството во кое живеат.

Непостоењето на образовен процес во пенитенцијарните установи се рефлектира врз чувството на себевреднување и можност за позитивна промена и напредок. Во отсуство на образование и останати продуктивни активности, се јавува досадата, безнадежноста, изолацијата. Како резултат на таквата состојба, во овие средини доминира насилството, како помеѓу осуденичката популација, така и помеѓу осудениците и вработените. Непостоењето на организиран образовен процес, влијае врз личниот развој на осуденото лице, па следствено наместо интеграција во општеството по излегување од затвор, лицето лесно може да се врати во волшебниот круг на повторот, рецидивизмот³¹⁹.

Правото на образование тесно се поврзува и со правото на жалба, односно поплака. Овде се поставува прашањето како едно дете, во свои средношколски години ќе го оствари тоа свое право доколку е неписмено? Од друга страна, на ум треба да го имаме и јазот во степенот на образование помеѓу вработените во пенитенцијарните установи и децата. Дали токму тој јаз не може да побуди кај децата чувство на очај, безнадежност, па дури и страв, фрустрација, болка и понижување, особено кога знаеме дека неписменоста на децата во нивните средношколски години се должи токму на катастрофалните услови во кои живееле пред лишувањето од слобода и нивното свесно или несвесно втурнување во криминални води?

³¹⁹ Western, B., & Pettit, B. (2010), *Incarceration & Social Inequality*, *Deadalus*, 139 (3), 8-19

И токму овде, заради подобро разбирање колку образованието е важно, ќе се потсетиме на оние клучни карактеристики што одредена состојба ја дефинираат како нечовечка или понижувачка, а пак постапувањето нечовечко, односно понижувачко. Постапувањето може да претставува „нечовечко“ доколку не ги задоволува најосновните потреби на човекот: потребата од храна, вода, сон, физиолошките потреби, дневната светлина и рекреацијата, контактите со други луѓе, но постапувањето е „понижувачко“ и доколку кај жртвата буди „чувства на страв, болка и инфериорност“³²⁰. Чувството е индивидуално, лично, исто како и состојбата во која се наоѓа едно лице. Токму тоа чувство е директно поврзано со онаа состојба на вродено достоинствено за која се зборува погоре во овој труд. Овде државата освен што потфрлила во рана детекција на состојби во ризик, неовозможувајќи им на децата во ризик помош, поддршка и заштита тогаш кога истите биле надвор од казнениот систем, сега кога тие деца се под нејзина директна надлежност, обврските на државата се поголеми, бидејќи ваквата состојба во пенитенцијарните установи е директно предизвикана од државата, поточно од институциите на државата заради што го имаме и факторот на службено својство. Со други зборови, неспроведувањето на таквите обврски, нивното игнорирање кое остава тешки последици по способноста на едно младо лице да се врати на правиот пат, може да го зголеми ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување, па дури и казнување.

Во прилог на ваквата констатација, е неодамна усвоената пресуда на Судот во Стразбур³²¹ (23 јануари 2025 година), кој во предметот Фрагопулос и др. против Грција утврдува прекршување на членот 3 од Европската конвенција за човекови права, поконкретно прекршување на забраната на нечовечко или понижувачко постапување во места на лишување од слобода заради несоодветни услови за задржување на осудени лица (возрасни лица) во затворот Диавата во Солун. Имено, подносителите ја тужат државата по член 3 од Конвенцијата, за несоодветни услови во затворот со што се прекршува забраната на нечовечко или понижувачко постапување, притоа таксативно именувајќи ги условите.

³²⁰ Waldron, J. (2010), Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. XXIII (2), the Coxford Lecture, Inhuman and Degrading Treatment: The Words Themselves, p. 269-286

³²¹ Европскиот суд за човекови права

Меѓу наведените лоши услови, подносителите на тужбата го наведуваат и отсуството на образование и рекреативни активности³²².

Кога веќе констатиравме дека образованието како суштински и нераскинлив дел од севкупниот процес на ресоцијализација во обете установи не постои, тогаш природно бараме да утврдиме кои други активности се дел од процесот на ресоцијализација.

И двете пенитенцијарни установи организираат некаков вид стручно оспособување. Затворот за деца овозможува ostruchување за готвач, додека можностите што ги нуди Воспитно-поправниот дом Тетово се поголеми, па се нудат ostruchувања за котлар, економија, водоинсталатер, молер, угостител. По завршување на задолжителната обука, децата полагаат стручен испит во регионалниот центар за стручно оспособување и се стекнуваат со уверение за вршење самостојна дејност. Овде мора да се напомене дека можноста за ваков вид ostruchување е понудена на секое дете. Дали истата ќе биде прифатена или не, зависи од детето. Доколку се прифати, детето своерачно потпишува изјава дека доброволно пристапува кон работниот ангажман, а потоа се распределува во соодветната работна група.

Во текот на процесот на истражување, се доби информација дека постои една воедначена пракса кај центрите за социјална работа, но и кај воспитно-поправниот дом, па без оглед на индивидуалниот напредок, за секое дете се бара прекин на мерката и негово пуштање на слобода веќе по една година, односно година и пол престој во домот. Ваквиот податок остава впечаток дека иако навидум се прават индивидуални планови за работа со детето, сепак установата е склона кон шаблон без притоа да се направи соодветна и длабинска анализа на потребите на детето, по што ќе се креира личен план за помош и поддршка.

И доколку овде го додадеме и најсуштинскиот дел, недостатокот од образование, слободно може да се констатира дека недостига доза на системски сериозен пристап кон децата во судир со закон со воспитно-поправна мерка. Шаблонизирање на мерката и нејзино спроведување про форма, само површински го допира проблемот без притоа суштински да

³²² Case of Fragopoulos and others v Greece, Application no. 550/17, European Court of Human Rights, Stasbourg
Достапно на:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22JUDGMENTS%22\],%22violation%22:\[%223%22\],%22itemid%22:\[%22001-240194%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22documentcollectionid%22:[%22JUDGMENTS%22],%22violation%22:[%223%22],%22itemid%22:[%22001-240194%22]})

(пристапено на: 26.01.2025 година)

се навлезе во него. За ваквиот заклучок придонесува и најновата измена во новиот Закон за правда за децата³²³ која предвидува минималниот престој на дете во воспитно-поправен дом да биде шест месеци, наместо досегашната должина од една година.

Она што пак особено загрижува во новиот Закон за правда за децата е *„При изрекувањето на мерката ... судот го определува нејзиното траење, при што го засметува и времето поминато во притвор. Воспитно-поправниот дом поднесува извештај на секои шест месеци, односно 60 дена пред истек на времетраењето на мерката определена од страна на судот“*.

Токму минималниот престој од шест месеци, како и однапред определеното траење на мерката, не само што навидум наликува на казна, туку и се коси со целта на воспитната мерка, односно санкцијата³²⁴ *„заштита и помош на децата со вршење надзор над нив, со нивно стручно оспособување и со развивање на нивната лична одговорност да се обезбеди нивно воспитување, превоспитување и правилен развој“*³²⁵. Затоа што токму ризик факторите кои долготрајно биле присутни кај децата во судир со закон, бараат и подолг период за третман, односно индивидуална проценка и утврдување на состојбата, градење стратегија за надминување, што следствено ќе доведе до поправање на детето. Токму од овие причини, на минималниот престој од шест месеци во воспитно-поправен дом, авторката на оваа дисертација гледа со сомнеж.

Дека состојбите не се за потценување и на нив треба да се одвои доследно внимание, говори и едно споделено искуство на интервјуирано лице во рамки на истражувањето *„дете кое иако по потекло од Битола, живеело во Скопје, во паркот, на клупи спиеело, тоа не знаеше да се истушира, мораше во присуство на друго дете или под надзор на вработен да научи да користи туш. Се случуваше да го пушти тушот и да седи настрана од тушот и отстрана да мисли дека се тушира“* (11.И.2)

³²³ Член 48 од Законот за правда за децата („Службен весник на РСМ“ бр 66/24) Достапно на: <https://dspdp.com.mk/wp-content/uploads/2024/05/Zakon-za-pravda-za-decata.pdf> (пристапено на: 02.06.2024 година)

³²⁴ Под кривични санкции се подразбираат казните, алтернативните мерки, мерките на безбедност и воспитните мерки – член 4 од Кривичниот законик („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 и 248/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.36/23 и 188/23)

³²⁵ Член 37 од Законот за правда за децата

5.2. Здравствена заштита

Здравствената заштита на децата лишени од слобода е една широка и неисцрпна област за дискусија на која е потребно да и се посвети посебно внимание. Од информациите добиени за овој дел од анкетните прашалници, но и од разговор со дел од стручните лица, се добива впечаток дека децата се солидно покриени од здравствен аспект. При прием во установата, задолжително се прегледани од лекар најдоцна во период од 24 часа. При потреба од итна медицинска помош секогаш се повикува Итна помош. Сепак, имајќи ја предвид локациската поставеност на Воспитно-поправниот дом и неговата пристапност до здравствените услуги во урбаните средини, односно оддалеченост од градот, брзата реакција на Итната помош е дискутабилна. Секундарната и терцијарна здравствена нега децата ја добиваат во клиничките центри и досега не е регистриран каков било проблем.

Здравствената заштита за децата од обете установи е обезбедена преку ангажирање на лекари од најблискиот клинички центар (Охрид/Тетово) кои доаѓаат по потреба, а најмалку еднаш во неделата. Во ВПД Тетово ангажирани се двајца доктори³²⁶ од кои едниот е истиот доктор кој работи во КПУ Затвор Тетово, па еднаш неделно го посетува и ВПД Тетово. ВПД Тетово врз основа на договор на дело има ангажирано и медицинска сестра која е присутна секој ден по осум часа во текот на неделата и е одговорна за делење на терапијата што децата ја примаат. Во Затвор за деца Охрид по потреба се организира и посета на стоматолог, додека ВПД Тетово има своја стоматолошка ординација во рамки на домот, а стоматолог доаѓа еднаш во неделата.

Прегледот при прием на дете, во установите се врши веднаш или најдоцна во првите 24 часа. Иако стандардите наметнуваат приватност помеѓу лекарот и пациентот, *„Сите деца лишени од слобода треба да бидат соодветно интервјуирани и физички прегледани од лекар веднаш по нивниот прием во казнено-поправниот дом, односно на денот на приемот, освен во исклучителни околности..... сите деца лишени од слобода треба во секое време да имаат доверлив пристап до лекар, без оглед на режимот под кој може да се подложени.“*³²⁷ сепак, одговорите добиени од интервјуираните учесници во ова

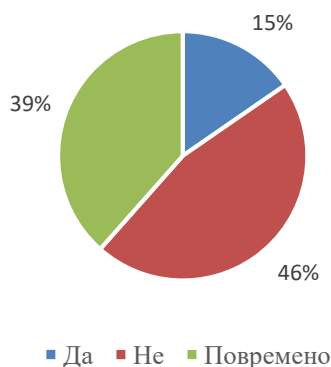
³²⁶ Последно добиената информација пред финализирање на докторатот говори дека еден од двајцата доктори го прекинал договорот со ВПД Тетово. Оттука, децата се здравствено покриени само од страна на докторот кој работи во КПУ Затвор Тетово.

³²⁷ *Juveniles deprived of their liberty under criminal legislation*, Extract from the 24th General Report of the CPT, published in 2015, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ccb96> (пристапено на: 27.05.2024 година)

истражување, покажуваат дека не секогаш приватноста на детето е гарантирана, што се случува заради барање на лекарот, на детето или потреба од појаснување на одредени состојби. На пример, еден од учесниците ќе каже „најчесто за време на прегледите присутни се и претставници од обезбедувањето, но доколку детето сака да каже нешто интимно, тогаш евозможен разговор и насамо. Сепак, заради лична безбедност се инсистира присуство на лице од обезбедувањето, ако не внатре, тогаш пред врата“ (7.И.1). Меѓу дадените одговори во овој дел стои уште и дека присуството на трето лице е заради „лекарот да биде информиран за здравствената заштита на детето“, односно „ако детето сака или лекарот треба да објасни нешто во врска со здравствената состојба на детето“ (1.И.1).

Графикон бр. 9 Присуство на трето лице за време на преглед

Присуство на трето лице за време на преглед

Праксата на присуство на службено лице за време на лекарскиот преглед е спротивна на стандардите³²⁸ и со неа се нарушува приватноста, но и лекарската доверливост помеѓу пациентот и лекарот. Токму доверливоста помеѓу лекарот и осуденото лице е гарантирана и во препораките на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување (КПТ) „Слободата на согласност и почитувањето на доверливоста се основни права на поединецот. Тие се исто така суштински за атмосферата на доверба која е неопходен дел на односот помеѓу

³²⁸ Правила на Обединети Нации за заштита на малолетници лишени од слобода (Хавански Правила) Достапно на:

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf (пристапено на 15.01.2024 година), но и Европски комитет за превенција на тортура (КПТ) Деца лишени од слобода Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ccb96> (пристапено на: 15.01.2024 година)

лекарот/пациентот, особено во затворите каде што осуденото лице не може слободно да избере свој лекар.“³²⁹

При прием во установата, Правилникот за куќен ред за децата кои издржуваат воспитна мерка-Упатување во воспитно-поправен дом во РС Македонија³³⁰ предвидува и спроведување личен претрес што треба да биде направен од две службени лица од ист пол, притоа да се почитува достоинството на детето и неговата приватност, како и начелата на пропорционалност, законитост и неопходност. Во ставот 4 од членот 6 на Правилникот за куќен ред уште се додава *„претресот не смее да се користи за вознемирување, заплашување или непотребно навлегување во приватноста на детето“*.

Од одговорите на учесниците професионалци, може да се нотира дека претреси се спроведуваат заради контрола на она што се внесува во установата. Притоа, се земаат податоци од детето (документација, решение и упатен акт), се врши претрес и се прави записник за сите работи коишто му се одземаат на детето, а не се дозволени во установата. Освен претрес на личните работи, се спроведува и телесен претрес. За спроведување на претрес потврдуваат и децата *„затворската полиција не соблекува, и доколку имаме белези, модринки, не сликаат“* (2.ГР.2).

Уште една потврда за спроведување претреси каде децата ги соблекуваат целосно алиштата, е и следната информација дадена од еден од учесниците професионалци *„доколку се сомневам во нешто, тогаш се соблекуваат, во спротивно не. Обезбедувањето ми кажува дека тие ги прегледале и јас им верувам“* (7.И.1).

Праксата која се спроведува при преглед на телото, наложува целосно отстранување на облеката. Ваквиот начин на преглед, е целосно во спротивност со Минималните стандарди за постапување со осуденици на ООН³³¹, Европските затворски правила³³², како и стандардите на Комитетот за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко

³²⁹ European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe, Healthcare services in prisons, Extract from the 3rd General Report of the CPT, published in 1993 Достапно на: <https://rm.coe.int/16806ce943> (пристапено на: 04.06. 2024 година)

³³⁰ Акти за спроведување на третманот и постапувањето со децата во воспитно-поправен дом, (2022), Совет за превентива против малолетничка деликвенција Кавадарци, Европа 92 Кочани, 2022

³³¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) Достапно на: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf (пристапено на: 15.01.2024 година)

³³² European Prison Rules Достапно на: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ac> (пристапено на: 15.01.2024 година)

постапување или казнување (КПТ)³³³, кои целосното отстранување на облеката од телото на лицата лишени од слобода, го оправдуваат само во исклучителни ситуации, односно кога постојат веродостојни сомнежи дека се нанесени телесни повреди или кога постои сомнеж дека лицето крие нешто во себе. Сепак, дури и во вакви, исклучителни ситуации, се укажува претресот да се врши со почитување на достоинството на осуденото лице. Дополнително, се препорачува ваквиот начин на претрес, односно преглед на телото, да се спроведува од лице од ист пол и без присуство на други осуденици. Истовремено, стандардите на КПТ препорачуваат ваквиот претрес секогаш да се прави парцијално, најпрво се отстранува облеката од горниот дел на телото, па откако истата ќе се облече, ќе се премине кон отстранување на облеката од долниот дел на телото. КПТ особено се претпазливи кога станува збор за целосно соблекување на децата, за што сметаат дека ваквата форма на претрес може да се примени само како крајна мерка, односно тогаш кога безбедноста по детето или на друго лице, е доведена во ризик и кога друг начин на проверка не е возможно да се примени³³⁴. Прегледот на телесни шуплини мора да биде направен од страна на професионален, обучен, медицински кадар. *„Поради природата на прегледот, истиот може да биде подведен под нечовечки и понижувачки. Од тие причини може да се користи само заради одржување на редот или безбедноста во пенитенцијарната установа, заради безбедноста по самата личност или останатите осуденици и персонал. Ваквиот вид прегледи мора да се извршат на начин со кој се почитува достоинството на лицето лишено од слобода.“*³³⁵

Редовна вакцинација во установите не се врши, освен за време на пандемијата со Ковид-19 кога вработените се вакцинирале со соодветна вакцина за овој вирус. Ваквата информација е поразителна, особено имајќи го предвид фактот дека Министерството за здравство секоја година усвојува Програма за задолжителна имунизација на населението³³⁶ чија цел е „...постигнување на опфат над 95% на национално и над 90% на локално ниво со

³³³ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ), Совет на Европа, Достапно на: <https://www.coe.int/en/web/cpt/home> (пристапено на: 25.01.2024 година)

³³⁴ Report to the Serbian Government on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 21 to 30 March 2023. Достапно на: <https://rm.coe.int/1680ae4238> (пристапено на: 25.01.2024 година)

³³⁵ Association for the Prevention of Torture (APT), Body searches. Достапно на: <https://www.apr.ch/knowledge-hub/dfd/body-searches> (пристапено на: 04.06.2024 година)

³³⁶ Министерство за здравство на Република Северна Македонија, Програми, Достапно на: <https://zdravstvo.gov.mk/programi/> (пристапено на: 10.08.2024 година)

сите вакцини, согласно Календарот за имунизација во 2024 година“, како и „да се стави акцент на активностите кои се во насока на постигнување на што поголем опфат кај тешко достапните популации: жители во руралните средини, кај ромската популација и кај лицата кои често го менуваат своето место на живеење и престојување (мобилни групи) - мигранти, бегалци итн. Ова значи дека е потребно да се засилат активностите за изнаоѓање на неевидентирани, невакцинирани и некомплетно вакцинирани лица и да се спроведе нивна вакцинација (теренски активности за прочешлување на теренот, повикување, вакцинација „од врата на врата“ и др.), во рутинската пракса и како дополнителна мерка.“³³⁷

Освен соматското, кај децата од исклучителна важност е и менталното здравје, а од загрижувачки размери се гледа на неможноста да бидат прегледани и редовно евалуирани од страна на психијатар специјализиран за адолесцентна психијатрија. Според наводите на професионалците со кои се вршеа разговори, поголем дел од децата и во двете установи се со ограничен интелектуален капацитет. Токму за децата, еден од нив ќе каже „децата се со ограничен интелектуален капацитет. Немаат основни познавања пр. не ги знаат месеците од годината, деновите, не го знаат календарот“(10.И.1). Најчесто се тоа деца кои целиот свој живот биле изложени на ризик и немале соодветни услови за живот. Токму заради ваквите карактеристики на децата кои завршуваат во пенитенцијарните установи, еден од учесниците и отворено ќе побара да биде цитиран, тврдејќи дека „работите нема да се средат сè додека богатите се прикриваат, а сиромашните страдаат. Станува збор за системски проблем“(7.И.1).

Бидејќи авторката на оваа докторска дисертација нема стручни познавања од областа на медицината, дијагнозите на децата и препишаната терапија не беа предмет на анализа на овој докторски труд. Сепак, заради потребата од приказ на тековните состојби, овде ќе се цитира дел од најновиот извештај на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) по спроведената посета на ВПД Тетово во 2023 година „на мнозинството од децата им се препишани психотропни лекови без очигледна клиничка потреба поврзана со одредени ментални

³³⁷ Програма за задолжителна имунизација на населението во Република Северна Македонија за 2024 година, Министерство за здравство на Република Северна Македонија, Достапно на: <https://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2024/01/Imunizacija.pdf> (пристапено на: 10.08.2024 година)

нарушувања (на пример, анксиозност и депресивно растројство и несоцијализирани и социјализирани нарушувања на однесувањето). Рецептите и третманот се обезбедени од договорениот психијатар од тетовската клиника каде децата редовно се носат на преглед. При увид во дозите и видот на препишаните лекови, се констатира дека истите вообичаено се препишуваат за возрасна популација, а не на деца. При разговор со децата се забележуваат очигледни знаци на прекумерна терапија со лекови, пр. нејасен говор, како и чувство на поспаност....Комитетот бара терапијата и дозирањата да бидат препишувани од детски психијатар од Скопје.“³³⁸

На кој начин се спроведува проценка на менталното здравје кај децата од страна на психијатрите каде се носат, дали се препишуваат соодветните лекови и дози, е прашање на кое треба да му се посвети должно внимание од стручен, медицински аспект. Но, дека констатираното од страна на КПТ е реалност, говори и изјавата на еден од вработените со кои се разговараше „децата малку и лажат...не можам да спијам, ќе се утепам...на го молам немој да им веруваш, лажат дека не можат да заспијат, лажат дека ќе се самоубијат“(17.И.4).

Поголем дел од децата пред влегување во установата биле зависници на психотропни супстанции и алкохол, но со самото влегување во пенитенцијарниот систем започнува и процесот на одвикнување, односно апстиненција. По кажување на децата, но и стручниот кадар, зависници во периодот кога овие две установи беа посетени во рамки на истражувањето, немаше. Тогаш кога зависници има, достапни терапии се оние со бубренорфин и метадон издадени од Центарот за зависници.

5.2.1. Ментално здравје (стрес, траума и агресивно однесување)

Со цел подлабока анализа на прашањата поврзани со менталното здравје кај децата, учесниците професионалци во ова истражување беа запрашани за начинот на кој се проценува и следи менталното здравје на децата, особено кои третмани и вештини се применуваат кога станува збор за присуството на стрес и траума, манифестациите на агресија и испад, како и начинот на кој се справуваат со нив. Со други зборови, колку ги препознаваат и како се справуваат со овие форми на однесување на децата.

³³⁸ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 27.05.2024 година)

Добиените одговори на прашалниците, но и од оние професионалци со кои се обавија интервјуа, односно разговори, говорат дека проценката на менталното здравје на децата, а следствено на тоа и напредокот, се прави преку евалуација, тестови, индивидуални разговори и разговори во група. Временски, ваквите евалуации се случуваат двапати годишно, но и по потреба.

По кажување на професионалците, индивидуалните разговори се спроведуваат само тогаш кога детето има одредена потреба за тоа и бара разговор. Па така, еден од учесниците констатира *„стресот кај децата не е во загрижувачки обем, а онаму каде има потреба се прават индивидуални разговори“* (9.И.1). Ваквите индивидуални разговори се од советодавна, корективна и информативна природа и подразбираат разговор еден на еден.

Групните разговори се реализираат преку групни состаноци и советувања. Освен овие две алатки, во ВПД Тетово се реализира и програма за меки животни вештини, ТОПС програма за справување со гнев и лутина, како и кратка превентивна програма за подигање на свесноста од користење на психотропни супстанции и сексуално преносливи болести.

Освен горенаведеното, на децата во домот им се нудат и креативни работилници, како цртање, sudoku, оригами, музика, компонирање, гледање долгометражни и документарни филмови кои потоа се дискутираат во група.

Во оние случаи кога детето регресира, се менува третманот и детето се сместува во група со засилено превоспитно влијание, па со него се работи поинтензивно. Ваквиот одговор беше добиен од мнозинскиот дел учесници на анкетните прашалници. Сепак, еден учесник беше на став дека детето се упатува во посебна соба.

Од информациите добиени од интервјуата и прашалникот, не се доби впечаток дека на децата им се овозможуваат третмани за надминување на траумите од минатото. Недостасуваат когнитивно-бихевиорални програми и други психотерапевтски пристапи коишто ќе придонесат кон надминување на траумата и стресот кои се длабоко акумулирани во потсвеста на детето. Токму за потребата од ваков тип третмани говори еден од учесниците *„во Воспитно-поправниот дом се подразбира дека постојат тимови кои работат со децата, но сите планови и програми се еднообразни. Таму има само корективни обуки за зависности од дрога, сексуално образование, но потребни се и бихевиорални програми, психо-терапевтски за да се придонесе кон подобрување на севкупното однесување на детето. Оваа компонента недостига во ВПД“* (19.И.4).

Потребата од специфични третмани се истакнува и во заклучните согледувања на истражувањето спроведено во 2018 година од Факултетот за безбедност – Скопје, „...потребни се нови стратегии за приспособување на младите во воспитно-поправните и во казнено-поправните установи. Особено значајни се програмите за промена на однесувањето (бихевиоралните програми), како и рекреативните и спортските активности (иако листата не е исцрпена). Она на што треба да се учат младите е развивање вештини за подобро решавање на социјалните проблеми, вештини за справување со гневот, лутината, фрустрацијата, евентуалната виктимизација и можноста за конвертирање во агресија.

Особено значајно за позитивни чувства кај младите и за поголемо почитување на правилата се структурираните дневни активности, како што е училиштите, стручните обуки или работа и рекреативните активности.

Посебен акцент треба да се стави и на индивидуалниот пристап, со кој младите би чувствувале дека се слушнати и дека можат да ги развијат своите компетенции (со вклучување во процесот на донесување на одлуки) “³³⁹.

Кога зборуваме за менталното здравје на децата, нивното однесување, третманите, загрижува информацијата дека во актите на самоповредување (се нагласува дека во последните години не се така чести), не се препознава акумулиран стрес, траума и фрустрација предизвикани од претходните животни искуства, туку таквиот чин се подведува под поимот „мангулук“. Па се вели „имаше порано една група кои повеќе од чалам се сечеа по раце, ги поттикнуваа и другите, од мангулук, сега повеќе нема такви“(I.I.I).

Иако по кажување на учесниците професионалци, психолозите работат со децата и се редовно достапни за консултации на индивидуална основа, сепак се добива впечаток дека тие претежно ги санираат акутните и најургентни потреби, бидејќи поголем дел од децата доаѓаат од депривирани, дисфункционални семејства заради што немаат стекнато ниту основни хигиенски и културолошки навики. Токму тие показатели говорат за вистинската состојба во која децата се наоѓаат, стресот под кој живееле, траумата која директно или

³³⁹ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ –Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

индиректно ја трпеле и потребата од пофокусирана работа со нив за надминување на ваквите состојби. Од тие причини секоја самоповреда, па макар и таа навидум да изгледа како „мангулук“, треба да претставува доволно голем показател за она што вистински им се случува „...детето што ја интернализира својата реакција на траумата, има тешкотии при регулирањето на емоциите, доживува дисоцијација или исклучување на емоциите, што доведува до укоченост, покорност и помиреност со улогата на жртва. Овие деца често сами себе се казнуваат, а автодеструктивното однесување е честа појава, било да се работи за злоупотреба на супстанции или за самоповредување.

Влијанието на трауматскиот настан во кој било период на детството остава последици на развојот на личноста на детето. Притоа, трауматизираноста на детето и брзината на неговото психичко опоравување зависи од возраста, степенот на трауматизираност, од реакциите на возрасните што се грижат за детето, од стручната помош, како и од понатамошниот тек на неговиот живот...Со оглед на тоа што децата немаат моќ и контрола, кога трауматскиот настан ќе се случи, чувствата на беспомошност и губење на контрола, се генерираат заедно со поголема количина на стрес, што резултира во токсичен стрес“³⁴⁰

Подобрувањето на општата ментална состојба на детето претставува исклучително важна карика во севкупниот процес на ресоцијализација и социјална адаптација. Имено, вистинската ресоцијализација подразбира работа на повеќе нивоа која ќе опфати промени во начинот на однесување на детето, согледување на грешките од минатото, менување на светогледот. Доследно и сеопфатно спроведената ресоцијализација придонесува кон надминување на траумата. Ова е комплексен и сложен процес кој подразбира паралелна работа во установата, но и надвор од неа во која активно би биле вклучени и службите на центрите за социјална работа „...подржувачките врски со возрасните што се грижат за детето можат да ги спречат или да ги редуцираат штетните ефекти од токсичниот одговор на стресот. Затоа е важно да се интервенира, односно децата што трпат насилство да се извлечат од таквата средина и да се стават во услови што би придонеле за нивното опоравување“³⁴¹.

³⁴⁰ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

³⁴¹ Ibid

Воедно, „за да се надмине траумата потребно е таа да се третира адекватно. Нашиот систем е повеќе насочен кон контрола на однесување на овие деца, отколку на отстранување на причините за таквото нивно однесување. Сериозен третман подразбира психотерапијата која мора да биде достапна, континуирана и да трае колку што е потребно. Со оглед на тоа што дел од децата, заради отсуството на родителската грижа живееле во институции за деца без родителска грижа и последователно, заради нетретираната траума, покажувале промени во однесувањето“³⁴² истакнато во истражувачката анализа на Факултетот за безбедност за процесите на ресоцијализација и (ре)интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение.

Она што особено паѓа в очи при анализа на дадените одговори во поглед на менталното здравје на децата, е перцепцијата на учесниците професионалци од двете установи за постоењето на стрес кај децата. Имено, учесниците кои одговорија на прашалниците едногласно се сложија дека стресот кај децата е присутен, но при утврдување на конкретната причина за негова појава, сметаат дека тој најмногу се јавува како резултат на самото лишување од слобода (34%) и упатување во пенитенцијарна установа, одвоеност од семејството/најблиските (33%), но и дисфункционалноста на семејството (25%).

³⁴² Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. (2024), Анализа на процесите на ресоцијализација и (ре) интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение, Истражувачки извештај, Универзитет Св. Климент Охридски - Битола, Факултет за безбедност – Скопје, 2024 година

Графикон бр. 10 Причинители за појава на стрес кај децата

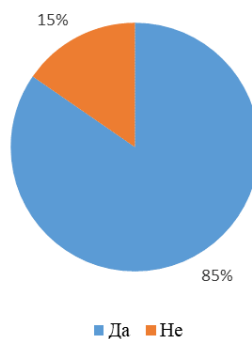
Причинители за појава на стрес кај децата

На прашањето дали се работи за акумулиран, односно токсичен стрес, најголем број од учесниците, одговорија позитивно, изразено во проценти 85%.

Графикон бр. 11 Присуство на токсичен стрес кај децата

Присуство на токсичен стрес кај децата

Во однос на начинот на кој токсичниот стрес се манифестира, учесниците појаснија дека истиот е видлив по однесувањето на детето, односно најчесто манифестирани реакции се *„избувливи емотивни испади, хиперактивност, вознемиреност, возбуда, потреба постојано да се брани, чувство на постојана закана по животот“*.

Учесниците професионалци од двете установи беа запрашани и за перцепцијата на агресијата кај децата, дали истата е присутна, што ја предизвикува и како постапуваат кога доаѓа до агресивен испад. Меѓу одговорите коишто паѓаат в очи е следниот *„забележлива е агресијата, вербална или физичка, на почетокот од третманот е видлива и*

препознатлива“. Притоа, едногласни се во ставот дека агресивното однесување на децата е резултат на повеќе внатрешни и надворешни фактори, дисфункционалност на семејството, малтретирање, воспитен стил на родителите, психички нарушувања. Сиве овие фактори влијаат децата да имаат недостаток на самоконтрола и да манифестираат агресивно однесување преку физичка или вербална реакција.

Еден дел од учесниците, односно 77% одговорија дека при агресивен испад се користат со техники за смирување (разговор), за да се дојде до причинителот на таквото однесување, но и попатно да му се објасни на детето како во иднина да превенира таков испад. Од техниките коишто ги применуваат се длабоко дишење, повторување на настанот, поправање на штетата, а се служат и со хумор. Сепак, еден учесник дал одговор дека најнапред се прави сè за да се заштити детето, самиот персонал кој работи со него, но и останатите во установата. Интересно е да се забележи дека друг дел од учесниците или 23% од вкупно 13 кои учествуваа во анкетата, одговорија дека се користат со протокол за насилно однесување на осудено лице, а се посега и по дисциплинска санкција, односно упатување на детето во посебна соба, бидејќи станува збор за *„потешка повреда на куќниот ред“*. Меѓу дадените одговори беше и еден одговор каде е наведено *„тајм аут-столче за смирување“*.

Графикон бр. 12 Начин на справување со агресивен испад

Кога зборуваме за менталното здравје на децата, неодминлив елемент е и терапијата, односно посетата на психијатар. Учесниците во истражувањето со кои се разговараше, посочија дека за тоа се грижат психијатри кои обично работат во клиничките центри на најблиските градови (Охрид, Тетово), но кои не се специјализирани во адолесцентна психијатрија. Овде мора да се укаже на опасноста дека нетретирањето на децата од психијатри специјализирани во детска-адолесцентна психијатрија, може да доведе до погрешно поставена дијагноза и следствено, предозирање со лекаства кои се несоодветни за нивната возраст. Овие лекаства наместо подобрување, може да придонесат кон влошување на веќе нарушената ментална состојба кај овие деца.³⁴³

Токму од тие причини треба да се каже дека скоро сите деца земаат некаква терапија за спиење или за смирување и контрола на расположението. За тоа дали земаат некакви апчиња и дали знаат што земаат, оние најразговорливите во групните разговори ќе кажат „да, терапија за спиење“ (2.ГР.2), „не можам да спијам“ (1.ГР.1)

За менталното здравје на децата и препишаната терапија, говорат и двете тела кои вршат надзор на установите, Националниот превентивен механизам и Европскиот комитет за превенија на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ).

³⁴³ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 27.05.2024 година)

Имено, по спроведена посета на Националниот превентивен механизам на ВПД Тетово, било констатирано дека „психијатриски дијагнози се поставени кај 58% од децата во воспитно - поправниот дом. Најчесто поставувани дијагнози според Меѓународната класификација на болести (МКБ-10) се F91 (Растројство во поведението) и следствено F41.2 (Мешано анксиозно-депресивно растројство), F92 (Мешано растројство во однесувањето и емоциите), F44.4 (Дисоцијативно моторно растројство). Најчести коморбидни состојби се следниве дијагнози: F51 (Неорганско растројство на спиењето), F65.2 (Егзипицианизам), F64.8 (Други растројства на половиот идентитет), F60.3 (Емоционално нестабилна личност), G44 (Други синдроми на главоболка).

Психијатриските услуги децата ги добиваат во здравствени установи надвор од домовите, а таму се во придружба на затворската полиција, што влијае, односно го ограничува чувството на безбедност и доверба при разговор со психијатарот. Контролните прегледи за менталната состојба и ефектите од лековите, поради фактот што треба да се транспортираат до здравствените установи, не се толку чести. Некои од децата одат на контрола почесто поради влошување на состојбата, а оние кои не се жалат на потешкотии се јавуваат на контрола и после неколку месеци. Во склоп на ова значајно е да се напомене дека прегледот го врши специјалист психијатар, а не детски и адолесцентен психијатар и со тоа настанува опасност да бидат третираны како возрасни индивидуи и во однос на лековите и во однос на дозите, иако и научно е докажано дека созревањето на мозокот не е до 18-тата година, туку е до 24-тата година на животот.“ Па така, согласно констатираните состојби, НПМ тимот препорачал „...во грижата за менталното здравје на децата во Воспитно-поправниот дом Тетово мора да биде вклучен и психијатар специјализиран за детска и адолесцентска психијатрија.“³⁴⁴

За психичката состојба на децата, а пред сè влијанието на „призонизацијата“³⁴⁵ врз нив, се зборува и во истражувањето на Факултетот за безбедност – Скопје „...нервозата,

³⁴⁴ Народен правобранител – Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2021 година, Достапно на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2021/NPM%20Godisen%20izvestaj-2021.pdf> (пристапено на: 27.05.2024 година)

³⁴⁵ Доналд Клемер ја дефинира „призонизација“ како процес во кој осуденото лице во помала или поголема мера, ги прифаќа начинот на живеење, однесување, принципите и нормите на казнено-поправната култура – Достапно на:

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.tkp.edu.pl/wp-content/uploads/2020/12/Sobecki_sklad.pdf (Пристапено на: 16.01.2025 година)

анксиозноста, стресот, траумата и агресивноста, коишто се зголемуваат во услови на неслобода, се „лечат“, односно се контролираат со помош на пропишана медицинска терапија од страна на овластен стручен доктор. Таквиот начин на справување е проблематичен од аспект на тоа што е долготраен и што може да создаде зависност, како и поради тоа што е единствено решение за справување со притисоците и проблемите предизвикани од нарушувањето на личноста“³⁴⁶.

Посебно прашање кое не може да се избегне кога станува збор за децата лишени од слобода, нивниот соматски и ментален раст и развој е секако и сексуалноста, начинот на кој ѝ се приоѓа, но и контрола на нагонот во местата на лишување од слобода заради спречување сексуално насилство. Дали постои едукација во тој дел заради општа, но и специјална превенција? Повеќето од одговорите на оваа тема беа негативни, односно дека установите немаат проблеми во тој дел и дека инциденти немало. Еден од учесниците и отворено кажа дека постојат геј врски меѓу децата. Сепак, беше шокантно да се чуе од мал дел од учесниците дека *„не е невообичаено момчињата да имаат интимни односи меѓу себе, бидејќи поголем дел од нив се Роми, рано доживуваат сексуална траума од близок (силувани се), и за нив е нормално кога нема жени да имаат секс меѓу себе“ (5.И.1).*

Ваквата информација од една страна ја потврдува траумата и стресот на кои дел од децата биле изложени како деца во ризик, долготрајноста и белегот што истата го оставила врз нив. Но, од друга страна како изјава или мислење од страна на одговорни лица за воспитување, превоспитување и третман, шокира, бидејќи стигматизира цела една етничка заедница. Ова е само уште една потврда дека не сите вработени во овој тип на институции, имаат изградено доволно сензибилитет и вештини за надминување најпрво на сопствените предрасуди, а потоа и разбирање на комплексноста на детското престапништво, ризик факторите коишто придонеле кон него, и потребата од темелно и сеопфатно санирање на настаните последици.

³⁴⁶ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје

6. ДИСЦИПЛИНСКА ОДГОВОРНОСТ

По кажување на професионалците, на децата, но и при спроведен увид на истражувачката на установите, куќниот ред е видливо истакнат во обете установи. Децата се запознаваат со правилата воспоставени во установата при прием и тоа го потврдија во групните разговори.

Кога станува збор пак, за прекршувањето на куќниот ред и останатите манифестации на неприфатливо однесување коишто го нарушуваат редот и мирот во установата, сите учесници кои одговорија на анкетните прашалници се едногласни дека се постапува по Правилникот за куќен ред, Правилникот за начинот на постапување на дисциплинската комисија при водење на дисциплинска постапка и Законот за извршување на санкциите. Учесниците професионалци беа едногласни и во ставот дека секогаш детето се сослушува пред изрекување на санкцијата, а при одредување на мерката се зема предвид и неговото севкупно однесување. Овде треба да се напомене дека пред изрекување на санкцијата „посебна соба“ се бара мислење од лекарот за здравствената состојба на детето. Лекарот е воедно и тој кој редовно го посетува детето и се грижи за неговото севкупно здравје. На ова прашање сите учесници јасно дадоа до знаење дека ваквиот тип на изолација не е самица, туку само издвојување на детето во соба каде што со него се работи поинтензивно по посебно подготвена програма. Ваквото издвојување не трае подолго од седум дена, а детето освен стручната служба, односно тимот кој работи со него, може да го посетува и семејството.

Погоре дадената информација, беше поткрепена и со исказите на децата во рамки на групните разговори, кога никој од нив не се пожали на лошо постапување од страна на стручната служба или обезбедувањето. Мислењето на децата го искажаа на следниот начин *„сите проблеми ги решаваме со разговор. Сите воспитувачи се добри, посебно „Јованче“ и „Марика“. Не се прават разлики по етничка основа, за време на постот за Бајрам Јованче постеше заедно со нас, а не е Муслиман. Тоа значи дека не почитуваат“* (2.ГР.2).

Професионалците со кои се разговараше, односно кои учествуваа во интервјуата, се прашаа и за начинот на кој се справуваат при агресивен испад кај детето, нарушувања на куќниот ред и слични ситуации. Законот за извршување на санкциите³⁴⁷ во својот член 305, став 1 децидно уредува дека *„спрема деца не е дозволено примена на посебна мерка за*

³⁴⁷ Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19 и 220/19)

одржување на ред и дисциплина – самица“, сепак за „потешки повреди на редот и дисциплината, како и Кукниот ред на установата, децата можат да се издвојат во посебни соби за деца, во траење од пет до седум дена, во кој период стручниот тим презема посебни корективни активности со децата“. ³⁴⁸ За време на теренскиот дел од истражувањето, во Воспитно-поправниот дом беше затечено дете на кое му беше изречена дисциплинска мерка, издвојување во посебна соба во времетраење од пет дена, кое всушност престојуваше во својата матична соба, изолирано од останатите деца. За него беше речено дека во периодот на издржувањето на дисциплинската мерка нема да му биде дозволено дружба со останатите деца, ќе излегува на отворено сам кога останатите деца нема да бидат во дворот, и ќе биде под засилен надзор на одговорен воспитувач и психолог заради воочување на сторениот прекршок на кукниот ред и избегнување слична мерка во иднина.

Кога станува збор за дисциплинска мерка како форма на издвојување на детето од останатите, стручната и научна јавност ³⁴⁹ е на мислење дека дури и кога не станува збор за „самица“ туку за друга форма на издвојување која термилошки може да се ослови како „тајм аут“, „задржување во соба“, „рестриктивно учество во активности“ и не го изолира детето на подолг рок, а во прашање е дете кое веќе има нарушено ментално здравје, изолацијата, па макар и краткотрајна, може да ја доживее како траума. Имено, многу лесно може да дојде до реверзибилен ефект по менталното здравје, и наместо зацелување, да се поттикне несакано трауматизирање кое освен што тешко се надминува, влијае и врз самодовербата и начинот на кој детето себеси се перципира. Ваквото издвојување потешко се доживува кај оние деца кои се веќе отфрлени од родителите, а посебно од мајката.

За отфрленоста од родителите, а особено од мајката, квалитетот на врските со родителите, воспитните модели, говори Драгана Батиќ во книгата *Маргинализација и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови*. Во делот *Улогата на афективност и семејството во криминалното однесување кај младите сместени во ВПД и во Затвор за деца*, меѓу другото се дефинираат четири типа на афективно врзување, и тоа „тип А несигурна/избегнувачка врзаност, тип Б

³⁴⁸ Член 305, став 2 Закон за извршување на санкциите („Службен весник на РСМ“ бр. 99/19 и 220/19)

³⁴⁹ Basso, B. Solitary Confinement Reform Act: A Blueprint for Restricted Use of Solitary Confinement of Juveniles Across the States (2018)

сигурна/афективна врзаност, тип Ц несигурна/амбивалентна врзаност, како и тип Д несигурна/дезориентирана врзаност³⁵⁰. Токму начинот на воспитување, квалитетот на односите со родителите, а особено со мајката го предодредува и однесувањето на детето во адолесцентниот, но и возрасен период од животот.

Дека треба да се посвети должно внимание при изрекување каква било форма на изолација како дисциплинска мерка, но и дека нејзиното практикување треба да се прекине, препорачува и Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) по спроведената посета на Македонија во октомври 2023 година *„КПТ препорачува властите на Северна Македонија да ја укинат дисциплинската мерка самица за малолетници, а додека се очекува нејзино укинување со закон, Управата за извршување на санкции да издаде циркулар со кој ќе им се наложи на затворите повеќе да не ја применуваат мерката самица како дисциплинска казна за малолетници.“*³⁵¹ Препораката на КПТ е образложена со мислење дека *„секоја форма на изолација може да има уште поштетно влијание врз физичката и/или ментална благосостојба на малолетниците. Во овој поглед, Комитетот забележува тренд којшто на меѓународно ниво промовира укинување на самиците како и дисциплинските санкции за малолетници. Во овој дел се повикуваме на Стандардните минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (правилата на Нелсон Мандела) кои неодамна беа ревидирани со едногласна резолуција на Генералното собрание на ОН и кои експлицитно во правилото 45 (2) пропишуваат дека на малолетниците нема да им се изрекува самица. КПТ овој пристап целосно го поддржува.“*³⁵²

Следствено погореизнесеното, може да се констатира дека иако издвојувањето на децата во „посебна соба“ не се случува често и на оваа дисциплинска мерка се посветува особено внимание, сепак надлежните треба да размислат за нејзино целосно укинување. Ваквата констатација се должи не само на препораките на телата за надзор на

³⁵⁰ Стефановска В, Бачановиќ О, Батиќ Д, Пеовска Н, (2019), Маргинализација и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови, Универзитет „Св. Климент Охридски“–Битола, Факултет за безбедност-Скопје, Скопје, 2019

³⁵¹ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 04.06.2024 година)

³⁵² Ibid

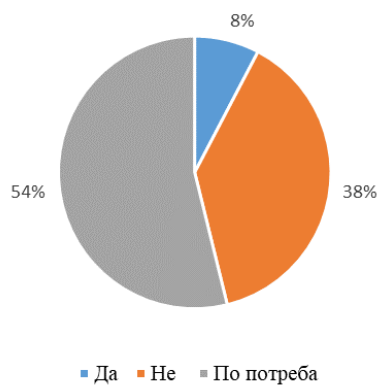
пенитенцијарните установи, туку пред сè на негативните последици што секое издвојување го има врз детето.

7. СРЕДСТВА ЗА ПРИСИЛБА

Кога станува збор за употреба на средства за присилба и односот на обезбедувањето кон децата, учесниците во анкетните прашалници се произнесоа дека средства за присилба се користат понекогаш и по потреба.

Графикон бр. 13 Употреба на средства за присилба

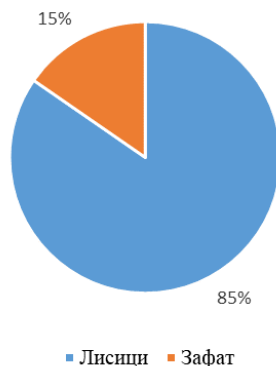
Употреба на средства за присилба

Во однос на видот на средствата за присилба што се користат, тоа се најчесто лисици (85%) т.е средства за врзување, а поретко зафат.

Графикон бр.14 Најчесто користени средства за присилба

Најчесто користени средства за присилба

Проценката за оправданост на користењето средства за присилба, секогаш ја врши претпоставениот. Иако анкетираниите професионалци едногласно се произнесоа дека при користење на ваков вид репресивни средства се следи протокол, сепак истите не знаеја дали

постоеле случаи на несоодветна употреба на ваквиот вид средства. Па оттука, на ова прашање одговорија со не (62%) или не знам (38%).

Кога станува збор за употребата на средства за присилба, членот 3 од *Правилникот за поблиските услови и начинот на употреба на средствата за присилба од страна на припадниците на затворската полиција во казнено-поправните и воспитно-поправните установи*³⁵³ ги одредува средствата за присилба коишто може да бидат користени во казнено-поправните и воспитно-поправните установи, но и условите кога може да се употребат. Па така, дозволени средства за присилба се: „издвојување, врзување, употреба на зафат, гумена палка, шмркови со вода, хемиски средства (солзавец и гасни средства) и дресирани кучиња“. Ваквите средства за присилба може да бидат применети тогаш кога треба да се спречи „бегство од установата или при спроведување, физички напад или нанесување повреда врз службено лице или врз друго лице, самоповредување, совладување отпор по законска наредба од службено лице, и при причинување на материјална штета“.

„Средствата за присилба се употребуваат само доколку со другите видови на интервенција (предупредување и наредба) не се обезбеди извршувањето на дадената задача и дисциплинирано и законско однесување на лицето лишено од слобода³⁵⁴.“

Членот 38 од истиот правилник детално го уредува начинот на кој се известува за употребата на средствата за присилба и оценката на нивната оправданост. Односно „(1) За секоја употреба на средствата за присилба, припадникот на затворската полиција доставува писмен извештај до непосредно претпоставениот, во кој внесува податоци за лицето лишено од слобода спрема кое употребил средство за присилба со образложување на причините за тоа и начинот на кој го употребил средството за присилба.

(2) Непосредно претпоставениот веднаш по приемот на извештајот ги проверува наводите во извештајот и заедно со своето мислење за оправданост на употребеното средство за присилба го доставува до директорот на установата.

(3) Во случај средството за присилба да е употребено по наредба или е извршено под контрола и наредба на непосредно претпоставениот или од негова страна, извештајот го

³⁵³ Правилникот за поблиските услови и начинот на употреба на средствата за присилба од страна на припадниците на затворската полиција во казнено-поправните и воспитно-поправните установи („Службен весник 94/22 од 15.04.2022 година) Достапно на: <https://uis.gov.mk/zakoni/> (пристапено на: 10.08.2024 година)

³⁵⁴ Ibid

изготвува припадникот на затворска полиција кој употребил средство за присилба и го доставува до заповедникот на затворска полиција и директорот на установата.

(4) Писмениот извештај од употребата на средството за присилба е составен дел од стручното досие на осуденото лице и личниот лист на притвореното лице.

(5) Употребата на средството за присилба се евидентира во книга на дневни настани, како и во книгата за употреба на средства за присилба.

(6) За секоја употреба на средства за присилба од страна на директорот на установата се доставува Стандарден оперативен протокол за употреба на средства за присилба со кој ја известува Управата за извршување на санкциите.³⁵⁵

Покрај Правилникот, кога е во прашање примената на дозволените средства за присилба, Управата за извршување на санкциите има усвоено и Стандарден оперативен протокол за употреба на средства за присилба еднакво апликативен и за казнено-поправна и воспитно-поправна установа.³⁵⁶ Протоколот ги опфаќа следните средства за присилба: издвојување, врзување, употреба на зафат, гумена палка, шмркови со вода, хемиски средства, како и дресирани кучиња. Протоколот ги уредува причините зошто некое средство за присилба било користено, содржи лекарски наод, имиња на други вработени и лица кои биле присутни при употребата на средствата за присилба, предлог мислење за законитоста на нивното користење од командир на смена, мислење за законитоста на користење на заповедник, како и мислење на директор.

Надзор над работењето на казнено-поправните и воспитно-поправните установи спроведува Управата за извршување на санкциите, односно Секторот за третман, безбедност и обука на кадри на КПУ и ВПУ.

Имајќи предвид дека двата погоре посочени акта, еднакво се однесуваат и на казнено-поправните и на воспитно-поправните установи, заради ранливоста на децата како посебна категорија осудени лица, законодавецот треба да пристапи кон усвојување посебни

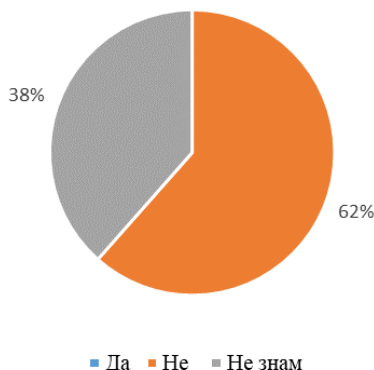
³⁵⁵ Правилникот за поблиските услови и начинот на употреба на средствата за присилба од страна на припадниците на затворската полиција во казнено-поправните и воспитно-поправните установи („Службен весник 94/22 од 15.04.2022 година) Достапно на: <https://uis.gov.mk/zakoni/> (пристапено на: 10.08.2024 година)

³⁵⁶ Стандарден оперативен протокол за употреба на средства за присилба, Достапно на: <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2022/12/%D0%A1%D0%9E%D0%9F-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B1%D0%B0.pdf> (пристапено на: 10.08.2024 година)

подзаконски акти во кои засебно ќе бидат уредени средствата за присилба коишто може да бидат користени над деца, но и условите кога истите би можеле да бидат користени.

Графикон бр. 15 Случаи на несоодветна употреба на средства за присилба

Случаи на несоодветна употреба на средства за присилба

Учесниците негираа или не знаеја дали некое службено лице било дисциплински санкционирано заради несоодветна употреба на средства за присилба.

Во делот на вооружувањето на обезбедувањето, сите учесници едногласно одговорија дека станува збор за униформирани лица, како и дека во двете установи се чува оружје. Добра пракса нотирана во Воспитно-поправниот дом Тетово е што обезбедувањето во оваа установа, личното наоружување кое се состои од палка, пиштол и формациско вооружување, по наредба на директорот го чува во посебен шкаф (сеф) во дежурната просторија. Сефот е заклучен, но и пломбиран.

Сепак, посетата на оваа установа авторката на дисертацијата ја спроведе по посетата што Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) ја имаше (02-12 октомври 2023 година). По реализираната посета, во својот извештај КПТ соодветно забележува „...*одредени вработени носеа палки коишто беа целосно неоправдани, особено имајќи ги предвид позитивните односи меѓу персоналот и децата. КПТ смета дека носењето на палки од страна на безбедносниот персонал кој доаѓа во директен контакт со децата не е pogodно за негување позитивни односи. Истовремено, носењето униформи дополнително*

придонесува средината во која се сместени децата да наликува многу повеќе на затвор отколку на установа за деца.“³⁵⁷

Брзата реакција на установата по посетата на КПТ, за воведување суштински промени во начинот на кој се чува оружјето е за пофалба. Ваквата пракса претставува одлично решение за заштита на децата од какво било несоодветно постапување кон нив, закани со употреба на средства за присилба или несакан инцидент.

Со други зборови, спроведеното теренско истражување не утврди користење на средства за присилба врз децата, ниту какви било други форми на несоодветно постапување.

Сепак, не треба да се заборава дека само до неодамна кога децата од двете категории беа сместени во Затвор за деца Охрид, постоеја наводи за несоодветно постапување кон нив, констатирани од две мониторинг тела, Национален превентивен механизам и Европски комитет за превенција на тортура. „...врз нив често се употребува сила од страна на припадниците на затворската полиција...истакнаа дека биле удирани со шлаканици и гумени („бугарски“) палки, а едно од децата истакна и дека било врзано со лисици...Во разговор со едно од децата кое издржува казна малолетнички затвор, беа добиени информации дека било удирано со гумена палка. При извршениот преглед на телото беше констатирана и видлива повреда за којашто надворешниот соработник – форензичар даде оценка дека повредата навистина потекнува од удар со гумена палка-пендрек³⁵⁸“.

„Наводите главно се состоеле од шлаканици, тупаници и удари со гумени палки на различни делови од телото, очигледно како неформална казна за меѓусебна тепачка и кршење на куќниот ред. Наводното малтретирање се случило во трпезаријата или во коридорот за сместување. Посебно се споменуваше нестандартна црна гумена палка од 80 см, позната како „бугарка“, која полицајците ја користеле за да нанесат посилен удар по телата на малолетниците кои се изјаснија дека се преплашени од самата закана од нејзина употреба. Понатаму, еден малолетник со ментално растројство тврдеше дека бил подложен на удари со стап по рацете и грбот од страна на персоналот додека стоел гол и бил претресуван при прием во установата. Младиот човек ваквото тепање го поврзал со

³⁵⁷ Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680af95e2> (пристапено на: 28.05.2024 година)

³⁵⁸ Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2019 година, Народен правобранител, Скопје, 2020

неговата ментална состојба, но и како еден вид „поздрав“ за добредојде во установата“³⁵⁹.

8. СТАВОВИ НА ПРОФЕСИОНАЛЦИТЕ ЗА ПОИМИТЕ НЕЧОВЕЧКО И ПОНИЖУВАЧКО ПОСТАПУВАЊЕ

На прашањето во анкетниот прашалник што подразбираат професионалците под термините „нечовечко и понижувачко постапување“, учесниците ги наброија формите преку кои овие два термина може да се манифестираат, и тоа *„лоши материјални услови, навреди, дискриминација, лошо постапување, физичко или психичко мачење, свесно, со умисла постапување или казнување на осудено лице од страна на службено лице, навреда, интензивно физичко или духовно страдање“*.

Сепак, не така одамна, односно кога децата од Воспитно-поправниот дом Тетово беа сместени во Затворот за деца Охрид, состојбите беа нешто поразлични. Таквите состојби ги нотираше Народниот правобранител-Национален превентивен механизам во својот извештај за 2019 година, *„Од извршените разговори со лицата кои се на издржување казна малолетнички затвор беа добиени информации дека врз нив често се употребува сила од страна на припадниците на затворската полиција...Посочија дека најчесто службените лица употребуваат сила во местата коишто се надвор од досегот на видео камерите поставени во установата, а како место каде што ги „тепале“ ја истакнаа трпезаријата.“*³⁶⁰

Наодите на Националниот превентивен механизам од тоа време беа потврдени и од страна на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување при посетата на земјата во 2019 година кога Комитетот констатирал *„Осумте малолетници кои издржуваат затворска казна, пред делегацијата изјавија дека се соодветно третирани од страна на персоналот. Сепак, околу половина од*

³⁵⁹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) Council of Europe, Report to the authorities of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 10 December 2019 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на: 05.02.2025 година)

³⁶⁰ Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2019 година, стр. 157 Достапно на: <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2019/NPM%20Godisen%20izvestaj-2019-MK.pdf> (пристапено на: 30.05.2024 година)

*дванаесетте малолетници со изречена воспитно-поправна мерка тврдеа дека се често изложени на физичко малтретирање од страна на затворското обезбедување“.*³⁶¹

Кога пак е во прашање перцепцијата на професионалците со кои се спроведоа интервјуата, за тоа што тие подразбираат под „нечовечко или понижувачко постапување или казнување“, дел се воздржаа да дадат какво било објаснување, став, мислење, додека други овие поими ги подведуваат под нивните класични толкувања на „лошо, непристојно однесување, понижување со зборови, несоодветно и некултурно однесување кон другите“. Притоа, во ниеден момент не се истакна намерата, како и службеното својство на вработениот, како основни елементи на дефиницијата на тортура и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Од изнесените ставови и перцепција на професионалците, може да се заклучи дека е нужна континуирана, структурирана и обука прилагодена на нивните потреби за градење на знаења. Тука пред сè се мисли на стекнување знаења за елементите на тортура и останатите форми на несоодветно постапување, начините на кои истите се вршат, службеното својство и командната одговорност, болката и страдањето на жртвите од тортура и останатите форми на несоодветно постапување, како и за телата кои вршат надзор и нивните широко поставени надлежности.

9. ПРАВО НА ПОПЛАКА

Меѓу гарантираните права на децата лишени од слобода, но и на секое друго лице лишено од слобода е правото на поплака. На ова прашање учесниците на анкетниот прашалник одговорија дека децата своите поплаки можат да ги упатат до матичните воспитувачи, сандачето одредено за таа намена или директно до директорот. Притоа, беше нагласено дека освен овие механизми кои се на располагање во самата установа, децата како можност ја имаат и алатката да се пожалат до Народниот правобранител чие сандиче е видливо истакнато и лесно достапно во рамки на установата.

³⁶¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) Council of Europe, Report to the authorities of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 10 December 2019 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на: 30.05.2024 година)

Освен поднесување поплака заради која било причина, децата имаат право и можност да го обжалат и решението за дисциплинска санкција донесено од директорот, но досега такви обиди немало.

Иако ваквите можности за поплака и жалба се дадени на располагање на осудените лица, во конкретниот случај на децата лишени од слобода, сепак нивната функционалност е ставена под знак прашање имајќи го предвид степенот на писменост кај нив.

За скромниот обем на поднесени жалби и претставки, говори и податокот на Народниот правобранител кој за таа намена има поставено сандачиња за поднесување претставки во сите места на лишување од слобода во земјата, вклучително и во Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправниот дом Тетово. За да се обезбеди дискреција и анонимност, сандачињата се поставени на места коишто не се под директен видео надзор. За бројноста на поднесените претставки, како и природата на истите говори информацијата од Годишниот извештај на институцијата за 2023 година *„Претставките коишто во текот на 2023 година беа упатени до Народниот правобранител по основ на права на осудени и притворени лица, повторно беа јасен показател за лошите состојби во казнено-поправните установи (КПУ) во државата. Според статистиката, во извештајната година евидентирани се вкупно 166 претставки во оваа област што е за 41 претставка помалку од 2022 година. Најголем број од претставките беа поднесени од осудени лица кои издржуваат казна затвор (146), потоа за повреда на права на притворени лица (17), а останатите претставки (вкупно 3) се за правен совет.“*

Претставки од деца лишени од слобода во извештајната година не биле констатирани.

10. СОРАБОТКА СО ДРУГИ ЧИНТЕЛИ

Меѓу последните, а исклучително важни карики на овој комплексен систем е и соработката со останатите чинители, односно центрите за социјална работа за кои многумина од учесниците се изјаснија дека се нефункционални, депривирани од квалитетен кадар, осиромашени од финансии, партизирани и бирократизирани. За состојбата на центрите за социјална работа еден учесник констатира *„ЦСР нема ресурси, нема систем“ (3.И.1)*. Мислењето на друг учесник е многу покритично *„во Центрите не постои рана превенција, тие отсекогаш потфрлале. Кај нив има нестручен кадар, несоодветни*

вработувања, бирократизација, сите сакаат да се стават во улога на полицајци, судии. Го судат детето за делото наместо да оценат и проценат што придонело кон таквото однесување. Воедно има и партиски вработувања, недостигаат финансии“ (13.И.3).

Во отсуство на квалитет, но и финансии, овие центри потфрлаат во раната превенција и детекција на семејства и деца во ризик, ретко или воопшто не ги посетуваат децата во периодот на нивното лишување од слобода, а во постпеналниот период нивната помош се сведува на еднократна парична помош³⁶² и никаков друг вид помош и поддршка. „Центрите даваат еднократна парична помош“ (17.И.4), истакнува еден учесник. Друг пак соработката со центрите ја оценува како „катастрофа, се поставува прашањето што понатаму откако ќе излезат од затвор“ (3.И.1). Најсликовит приказ за состојбата во која се западнати центрите за социјални работи дава трет учесник „ЦСР не доаѓаат, но немаат основни средства за работа, немаат телефонски линии (не им се во функција). Немаат возило, гориво, руинирани се тие служби, целосно дисфункционални, а немаат ниту средства со кои би работеле со децата по нивно излегување од затвор“ (5.И.1).

Токму заради сè погоре изнесено, повеќето учесници професионалци ги посочуваат Центрите како најслаба карика во системот на детско престапништво, бидејќи на нив паѓа одговорноста во однос на раната превенција, како и спроведувањето на мерките за помош и заштита. Дополнително, освен центрите за социјална работа, во поголем дел од македонските општини воопшто не се формирани ниту општинските совети за детско престапништво, обврска преземена согласно Законот за правда за децата³⁶³

Имено, постпеналниот период опфаќа различни методолошки постапки и техники од педагошка, психолошка и социјална природа, што се преземаат кон детето пред излегувањето од казнено-поправната установа и непосредно по излегувањето на слобода, со цел да се обезбеди негово правилно и успешно интегрирање и вклучување во животот на слобода. Овој третман претставува завршна фаза во остварувањето на процесот на ресоцијализација.³⁶⁴

³⁶² Закон за социјалната заштита („Службен весник на РС Македонија“ бр. 104) Достапно на: https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/28.5_zakon_SZ.pdf (пристапено на: 21.06.2024 година)

³⁶³ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)

³⁶⁴ Арнауовски, Љ. (1988), Пенологија – наука за извршување на кривичните санкции, Универзитет „Кирил и Методиј – Скопје, Правен факултет – Скопје (стр. 282)

Посебно голем предизвик е пронаоѓање работа и продолжување на образованието. Ова претставува исклучителен подвиг во општества како нашето, каде се почесто се зборува за дисфункционален систем во сите сегменти на општественото живеење, целосно руиниран систем на вредности, што секако дека се рефлектира и на оние служби кои се најповикани да му помогнат на детето, без оглед дали станува збор за деца во ризик или деца во судир со закон. Па токму онака како што се потфрла во раната превенција, за жал се потфрла и во пост-пеналниот период.

Соработката меѓу клучните чинители во системот на ресоцијализација е дотолку поважен доколку се има предвид дека секој еден од нив, со своето професионално учество и умешност, придонесува кон крајниот епилог, односно успешно заокружување на процесот на ресоцијализација.

Коментарите на Европските правила за малолетни престапници предмет на санкции или мерки³⁶⁵ говорат *„Мултисекторскиот пристап е нормална форма на соработка помеѓу чинителите засегнати за благосостојбата на малолетниците и правосудството во многу земји. Социјалните работници, полицијата, училиштата и органите за стручно оспособување, обвинителите и судиите за малолетници, како и невладините организации за заштита на малолетниците треба блиску да соработуваат со цел да делуваат во најдобар интерес на малолетникот. Мултисекторскиот пристап треба да вклучи што е можно повеќе асоцијации и организации надвор од правосудниот систем, бидејќи тие можат да бидат социјално и еколошки поблиску до малолетникот. Во овој контекст, принципот на „темелна грижа“ е од големо значење. Принципот „од крај до крај“ менаџмент со престапниците каде што социјалниот работник или пробациски службеник во заедницата одржува контакт во текот на целата казна, е од особена вредност во обезбедувањето континуитет на грижата. Плановите за отпуст треба да се планираат внимателно за да се обезбеди нејзин континуитет. Институциите за лишување од слобода, како и други релевантни чинители, центри за социјална помош, мора тесно да соработуваат со службите за последователна грижа.“*

³⁶⁵ Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures, Committee of Ministers, Council of Europe

Достапно на: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcapglefindmkaj/https://www.defendyouthrights.org/wp-content/uploads/2013/12/Commentary-to-the-European-Rules-for-Juvenile-Offenders.pdf> (пристапено на: 30.01.2025 година)

Во прилог на ваквото толкување одат и Правилата од Ријад³⁶⁶ кои во својот член 2 нагласуваат „успешната превенција на малолетничката делинквенција бара напор од целото општество заради обезбедување хармоничен развој на адолесцентите, со почит и промоција на нивната личност уште од раното детството“. Во членот 9 пак овие Правила темелно ги разработуваат сите методи, пристапи, политики и можности кое секое општество треба да ги применува заради успешен превентивен пристап на малолетничкото престапништво.

Како интересно решение кое кај нас треба да добие должно внимание и сериозен пристап, се т.н куќи на пола пат коишто како решение се веќе предвидени со Законот за социјалната заштита³⁶⁷. Овој закон во својот член 85 предвидува „Куќа на пола пат обезбедува помош, поддршка и подготовка за самостојно живеење на лица кои претходно биле под вонсемејна заштита, немаат свој дом или услови за живот во својот дом, заради нивна реинтеграција во општеството. Корисници на услугата се: дете без родители и родителска грижа, дете по напуштање на воспитна установа за ресоцијализација, возрасни лица по издржување казна затвор, лица со попреченост, зависници од алкохол и дроги по спроведен третман за лекување, и други лица со специфични социјални проблеми кои имаат потреба од подготовка за самостоен живот“.

11. ПЕРЦЕПЦИЈА НА ДЕЦАТА ЛИШЕНИ ОД СЛОБОДА ЗА ЖИВОТОТ ВО УСТАНОВИТЕ (ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД И ВПД ТЕТОВО)

Децата кои беа дел истражувањето и со кои се спроведоа групни разговори, не се пожалија на лошо однесување или постапување од страна на стручната служба или обезбедувањето, сите се произнесоа позитивно, па дури ја истакнаа оваа средина и условите во неа како далеку подобри од средината во која живеат и на која се навикнати.

Сепак, децата сместени во Затворот за деца Охрид за разлика од децата во ВПД Тетово, не зборуваа за својата иднина, немаа никакви планови, немаа сншта или идеи како понатаму по излегување од затворот. Се доби впечаток дека само чекаат да им помине времето од казната и да излезат од затвор.

³⁶⁶ United Nation Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (Riyadh Guidelines), A/RES/45/112, 14 December 1990

³⁶⁷ Закон за социјалната заштита („Службен весник на РСМ“ бр. 104/2019)

Причината за ваквиот впечаток, можеби се должи на фактот што децата во затвор немаат ама баш никаков креативно исполнет дел од денот. Немаат настава ниту креативни работилници, а не изучуваат ни занаети. Во текот на сите три дена додека се спроведуваше теренскиот дел од истражувањето во затворот за деца, можеше да се забележи дека освен играње кошарка, децата немаа никакви други осмислени и организирани активности, а ниту добивме информација дека се одржуваа какви било индивидуални или групни разговори, односно сесии со одговорните воспитувачи. Ова е особено важно имајќи ја предвид нивната бројност (само шест деца), па оттука и реалната можност да се работи со нив на индивидуален план.

За непостоење на продуктивно исполнет ден, говореа и самите тие „сега нема настава како порано, а нема ниту занаети“ (I.GP.1).

За разлика од децата во Охрид, децата од ВПД Тетово се натпреваруваа меѓусебно кој повеќе ќе зборува и на тој начин даваа јасно на знаење кој повеќе научил што е правилно, а што не, односно колку процесот на превоспитување и ресоцијализација во Домот влијаел врз нив. Во поголем дел од разговорот зборуваа за својата иднина, односно што ќе прават откако ќе излезат од Домот. *Делуваат позитивно, имаат соништа и планови, сакаат да продолжат по друг пат и да работат занает. Дел се пофалија дека имаат и дипломи. Сакаат да учат, им недостигаат часовите кои ги имале до јануари 2023 година. Меѓу себе се опоменуваа кога некој не се однесуваше културно. Прават разлика меѓу добро и лошо, она што е општествено прифатливо и она што не е.*³⁶⁸

Плановите за иднината се исклучително важен индикатор за успешноста на самиот процес на ресоцијализација, но кај нив постои и доза на замка, особено доколку преминат во фантазирање и романтично толкување на иднината која може да биде исклучително сурова, особено за оние кои немаат каде и кому да се вратат. Оваа состојба на еуфорија и сонување може да претставува и дополнителен ризик фактор имајќи ја предвид суровоста на реалниот живот, дополнет со празниот постпенален период, односно непостоењето на постпенален третман и поддршка.

И во двете установи, децата не се пожалија на несоодветно однесување или какви било форми на нечовечко или понижувачко постапување или казнување. Зборуваа дека во случај на прекршување на куќниот ред, ќе бидат изолирани и сместени во „поседна соба“

³⁶⁸ Белешки нотирали за време на разговорите

со цел воочување на грешката, и дека ќе имаат засилен надзор и индивидуална работа заради поправање на поведението. Токму во моментот на посетата едно од децата во ВПД Тетово беше упатено во „посебна соба“, односно задржано и издвоено од останатите во својата матична соба во која и редовно престојува, заради тоа што го прекршил куќниот ред (запалил цигара во недозволена просторија). Кога станува збор за ваков вид на дисциплинска мерка, во конкретниот случај „посебна соба“, погоре во текстот се зборува за ризиците што дури и ваквите воспитни форми на санкционирање, може да ги предизвикаат имајќи ги предвид евентуално доживеаните трауми од минатото и белегот што тие ги имаат оставено врз нив. Во разговор за „посебната соба“ и причините за упатување во неа, не се доби печаток дека децата имаат лоши искуства или изразена лутина, гнев, фрустрација, туку едноставно покажаа разбирање дека тоа е начин како да се соочат со општествено неприфатливото поведение, или во конкретниот случај прекршување на редот и поредокот предвидени со Куќниот ред.

Меѓусебни тепачки и несогласувања немаат, или не сакаа да зборуваат за нив иако за такви закачки и кавги зборуваа токму воспитувачите. Имајќи предвид колку слободно време имаат на располагање, особено во Затворот за деца Охрид, ваквите кавги и кошканја се дури и разбирливи. Сепак, доколку знаеме дека вербалните и физички пресметки се форми на однесување што ги имале и пред упатување во установата во која се лишени од слобода, се наметнува прашањето дали истите треба да се толерираат и на нив да се гледа како вообичаена форма на однесување, дека се предизвикани од досада или пак, дека претставуваат индикатор на неуспешниот превоспитен процес, немањето конструктивни и продуктивни активности, недостатокот од образование.

Непостоењето на редовен образовен процес се одразува мошне лошо врз децата, тие го губат времето и не се стекнуваат со вредносни алатки коишто можат да им помогнат понатаму во животот. На едно од децата во Затворот за деца Охрид овозможено му е да полага испити со цел да го комплетира средното образование, но на останатите кои имаат скромно или непостоечко образование, неспроведувањето на редовен образовен процес претставува трошење на скапоцено време и губење можност за подобар живот по излегување на слобода. Без образование овие деца се препуштени на судбината и на оние животни навики кои ги правеле пред влегување во пенитенцијарниот систем. Недостатокот на формално образование за децата лишени од слобода, го прави процесот на

ресосоцијализација нецелосен, а системот кој со години го игнорира овој проблем, спротивен на сите хумани и општествено прифатливи вредности.

Постоеле обиди во минатото да се воведо образовен процес. Имено, во рамки на проект поддржан од УНДП (Програмата за развој на Обединети Нации)³⁶⁹, се реализирала програма по неколку предмети (македонски јазик, математика, англиски јазик). За посетување на овие часови децата добивале сертификати, а не свидетелства што дополнително потврдува дека ова не е вистинскиот начин на кој се спроведува образовна, наставна програма за деца лишени од слобода. Ова воедно значи и прекршување на правото на децата да се образуваат без оглед дали се на слобода или лишени од неа, како и прекршување на националното законодавство согласно кое основното³⁷⁰ и средно образование³⁷¹ е задолжително.

Обете установи надеж влеваат во измените на Законот за основното образование и Законот за средното образование согласно кои ќе бидат сменети, односно надградени надлежностите на училиштето „Антон Семјонович - Макаренко“ во Скопје, и тоа својата надлежност ќе ја спроведува на целата територија на Македонија, па така наставно ќе бидат покриени и децата лишени од слобода во Затвор за деца Охрид или ВПД Тетово.

Од разговорот со децата, може да се констатира дека им недостигаат часови на кои учеле и го надградувале своето знаење. Ова е особено значајно за оние деца кои воопшто немаат образовни навики и чие образовно ниво е толку ниско што едвај се описменети, не знаат да пишуваат или читаат.

Токму ваквата состојба говори од какви средини децата доаѓаат и на какви ризик фактори биле изложени, односно какви ризик фактори придонеле да влезат во криминалните кругови. Лошата средина во која дел од нив живееле ја потврдија и дел од

³⁶⁹ Ова е уште една потврда дека се додека има донации, средства однадвор, се спроведува некаква суштинска активност. Во моментот кога таквите донации престануваат, целиот процес замира што претставува сериозно прекршување на целата смисла на изречените санкции, особено кога станува збор за воспитно-поправната мерка.

³⁷⁰ Член 8 од Законот за основното образование („Службен весник на РСМ бр. 161/19 и 229/20)

³⁷¹ Член 3 од Законот за средно образование („Службен весник на РСМ бр. бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 40/03, 42/03, 67/04, 55/05, 113/05, 35/06, 30/07, 49/07, 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 06/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16, 67/17 и 64/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 229/20

професионалците кои за некои деца кажаа дека немале ниту стекнати хигиенски или какви било други културолошки навики, не знаеле да спијат во кревет, да одржуваат лична хигиена, да јадат со прибор, да се однесуваат цивилизирано. Токму за незавидната состојба во која биле примени дел од децата, говори еден од учесниците *„децата доаѓаат од дисфункционални семејства, па ги учиме на навики кои би требало да им бидат кажани како мали“* (10.И.1), додека друг состојбата во која доаѓаат децата ја објаснува како *„добар дел од децата кога доаѓаат во домот не знаат ништо, целосно се несоцијализирани, не знаат како да спијат во кревет, да одржуваат хигиена, не знаат за основни нешта“* за потоа да заклучи *„за жал овој ВПД е како меур кој се распрснува во нефункционалниот систем“* (11.И.2).

Кога ќе се земе сето ова предвид не може, а да не се истакне колку е важен образовниот процес во ваквите установи, но и индивидуалната работа со децата кои биле особено изложени на висок ризик во опкружувањето во кое живееле, без родителска грижа и борба за опстанок.

И доколку се земе предвид дека долж процесот на лишување од слобода не постојат паралелни активности со родителите, односно старателите на децата, тогаш се доведува во прашање успешноста на процесот на ресоцијализација онаков каков што е понуден во овие установи. Ова е особено значајно да се анализира доколку се има предвид дека децата се враќаат во истите кругови, средини и опкружувања кои и придонеле за нивно лишување од слобода. Токму ова претставува и најголемиот ризик фактор за високиот степен на поврат, особено кај Ромите, кој според слободна проценка на стручната служба е над 50%.

Што се однесува до исхраната, ниедно од децата во двете установи не се пожали на неа, зборуваа дека е достапна во доволни количини и вкусна. Дел од нив и самите придонесуваат и помагаат во подготовка на храната, имаат обука за готвач за што потоа се стекнуваат и со сертификат издаден од страна на Работничкиот дом.³⁷²

Децата во ВПД Тетово имаат поголеми можности за пополнување на своето време, па на располагање им се инструкции за котлар, водоинсталатер, молер, готвач и економија, за што добиваат сертификати од државното училиште „Моша Пијаде“ од Тетово. Децата сместени во овој дом, имаат можност и за покреативно користење на слободното време, имаат музичка работилница, се занимаваат со градинарство, имаат на располагање и

³⁷² За ова стана збор во Затвор за деца Охрид

берберска работилница, па во рамки на проект поддржан од холандскиот Хелсиншки комитет, добиле обуки и за овој занает.

Донации во гардероба имаат постојано. Вработените, особено од ВПД Тетово организираат екскурзии со децата и се обидуваат на тој начин да им го доближат семејниот живот и семејната топлина. Организираат родендени, празнични забави и сè она што претставува составен дел од животот.

Сепак, сиве овие напори се сведени на приватни, индивидуални иницијативи, а не на системско одржливо решение, особено во однос на образованието. За успешен процес на ресоцијализација, воспитување или превоспитување, потребни се вистински решенија понудени од државата и нејзините органи и тела. Потребни се активности коишто нема да бидат сведени на пилот проекти со времетраење се додека одреден донатор има интерес и средства, туку решенија кои ќе течат паралелно, и за време на процесот на призонизација, но и надвор од него, и во местата на лишување од слобода, но и во средината од каде потекнуваат децата. Активности кои ќе стават посебен акцент на превенцијата, почнувајќи од онаа рана превенција што може да биде детектирана од страна на училиштата, центрите за социјална работа, полициските станици.

Во однос на здравствената заштита, децата не се пожалија на неправилности или некаков недостаток, напротив според нив сите здравствени услуги им се овозможени и пристапни, вклучително и стоматолошките услуги. Сепак загрижува фактот што децата, особено оние во ВПД Тетово, скоро без исклучок се под одредена терапија за смирување која е издадена од психијатар за возрасни наместо за деца и адолесценти. Оваа забелешка е во повеќе наврати предочена и од Националниот превентивен механизам³⁷³, но и од Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ)³⁷⁴, за што за жал сè уште нема решение.

³⁷³ Народен правобранител-Национален превентивен механизам-Годишен извештај за 2021 година, Достапно на:

<https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/NPM-dokumenti/2021/NPM%20Godisen%20izvestaj-2021.pdf> (пристапено на: 26.11.2023 година)

³⁷⁴ Европски комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) Извештај за земјата по спроведена редовна посета (2019) достапен на: <https://rm.coe.int/1680a26b8f> (пристапено на: 26.11.2023 година)

Кога станува збор за прегледите, на истите секогаш е присутно и лице од установата, пракса која треба да се избегнува како би се овозможила заштита на приватноста на детето, но и градење личен контакт со лекарот.

Средства за присилба не се применуваат, и децата не се пожалија на нив. Добра пракса констатирана во ВПД Тетово е што истите се чуваат заклучени и пломбирани во посебен шкаф.³⁷⁵ Агресивни напади и испади се смируваат вербално, на што посочија и децата.

За забележување е фактот што децата немаат посети од надлежните центри за социјална работа, како ни од судиите за извршување на санкции или оние за деца. Причината за таквата состојба е непозната.

Кога таков вид на посети би постоеле, ризикот од настанување какви било состојби коишто би можеле да се подведат под поимот нечовечко или понижувачко постапување, во значителна мера би бил намален. Имено, секој надворешен надзор којшто има за цел да ја утврди фактиката состојба во установите каде што се врши лишување од слобода на деца (затвор, воспитно-поправен дом), ги става во состојба на зголемена внимателност службените лица и поттикнува кај нив одговорно однесување и почитување на правата на децата и нивното достоинство.

Овде мора да се нагласи дека потребата од надзор на пенитенцијарните установи е неопходна од повеќе причини. Најпрво самото лишување од слобода е сериозен присилен акт од страна на државата, со одредени ризици од прекршување на човековите права. Преку губењето на слободата, лицето лишено од слобода е целосно зависно од службените лица вработени во тие установи затоа што тие му ја гарантираат безбедноста, заштитата и севкупната егзистенција. Можностите на лицата лишени од слобода да влијаат на сопствената судбина се ограничени, ако не и непостоечки, со други зборови поставени се во подредена и зависна положба. Со самото тоа што установите за лишување од слобода по дефиниција се затворени, и ги држат осудените лица далеку од видното поле на општеството, осудените лица во секое време и место може да бидат изложени на ризик да бидат малтретирани, па дури и мачени, злоупотребени. Ова е особено значајно за децата како ранлива категорија лица лишени од слобода, бидејќи ним мора да им се овозможи засилена заштита којашто може да се добие преку континуирано следење на состојбите во

³⁷⁵ На посебно место се чуваат пиштол, пушка, лисици и палка

овие установи. Оттука, механизмите, установите, судиите, невладините организации кои вршат каков било надзор всушност ги промовираат човековите права, помагаат да се ограничи ризикот од лошо постапување и да се регулираат сите прекумерни мерки преземени против лицата лишени од слобода. Истовремено, ваквите мониторинг активности придонесуваат и за транспарентност и отчетност на установите за лишување од слобода, со што се зголемува нивната легитимност, но и довербата на јавноста во институциите.³⁷⁶

³⁷⁶ Monitoring places of detention, a practical guide, the Association for the prevention of torture, Geneva, 2004
Достапно на:
chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ap.t.ch/sites/default/files/publications/monitoring-guide-en.pdf (пристапено на: 05.02.2025 година)

ДЕЛ III

1. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ЗАКОНСКИТЕ ОДРЕДБИ И ПРАКСА СО ЗЕМЈИТЕ ОД РЕГИОНОТ - РЕПУБЛИКА СРБИЈА, РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА, РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА И РЕПУБЛИКА СЛОВЕНИЈА

1.1. Република Србија

1.1.1. Законодавна рамка

Република Србија постапувањето со децата во судир со закон го регулира во Законот за малолетни сторители на кривични дела и кривичноправна заштита на малолетни лица (Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица)³⁷⁷.

И во Србија како во Македонија под малолетник се подразбира лице до 18 години возраст. Терминолошки српскиот закон го користи поимот „малолетник“, а не „дете“, па така при категоризација на истиот се подразбира:

- Малолетник е лице кое во време на извршување на кривичното дело има навршено 14, но не и 18 години;
- Помлад малолетник е лице кое во време на извршување на кривичното дело има навршено 14, но не и 16 години;
- Постар малолетник е лице кое во време на извршување на кривичното дело има навршено 16, но не и 18 години;
- Помладо полнолетно лице е лице кое во време на извршување на кривичното дело има навршено 18 години, а во време на судењето нема навршено 21 година и ги исполнува останатите услови од членот 41 од овој закон.³⁷⁸

И додека македонското законодавство, Закон за правда за децата³⁷⁹ во својот член 46 предвидува посебни обврски кон воспитната мерка засилен надзор, српскиот закон од

³⁷⁷ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

Достапен на:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html (пристапено на: 09.07.2024 година)

³⁷⁸ Член 3 од Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

³⁷⁹ Закон за правда за децата („Службен весник на РС Македонија“ бр. 66/2024)

друга страна предвидува т.н. „воспитни налози“ и тоа кон секој малолетник кој сторил кривично дело за кое е пропишана парична казна или казна затвор до пет години.

Целта на овие воспитни налози е да се избегне покренување постапка против малолетникот или доколку е веќе покрената, да се прекине, а со примената на воспитниот налог да се влијае врз неговиот правилен развој, но и одговорност.

Видовите воспитни налози се во одредена мера слични на посебните обврски што македонскиот закон ги предвидува, односно: порамнување со оштетениот (извинување, работни обврски или на друг начин) за да се отстранат целосно или делумно, предизвиканите штети; редовно посетување настава или редовно одење на работа; вклучување без надоместок во хуманитарни работи или работи од социјална, локална или еколошка содржина; подвргнување на испитување или одвикнување од зависности предизвикани од алкохол или опојни дроги; вклучување во поединечни или групни третмани во подобна здравствена установа или советувалиште.

Српскиот закон за малолетници, сторители на кривични дела предвидува три видови санкции, и тоа воспитни мерки, малолетнички затвор и мерки на безбедност³⁸⁰. Па така, на помладите малолетници може да им бидат изречени само воспитни мерки, на постарите малолетници воспитни мерки, а по исклучок и казна малолетнички затвор, додека мерките безбедност може да бидат изречени и на двете категории малолетници согласно одредбите на овој закон.

Воспитните мерки опфаќаат: предупредување и усмерување: судски укор и посебни обврски; засилен надзор: родител/старател/посвоител/дневен престој во установа за воспитување и образование; заводски мерки: упатување во воспитна установа, упатување во воспитно-поправен дом, упатување во посебна установа за лечење и оспособување.

На малолетник кое во време на извршување на противправното дело нема навршено 14 години, не може да му бидат изречени кривични санкции.

Должината на престојот на малолетник во воспитна установа трае од шест месеци до две години. Судот на секои шест месеци ги разгледува основите за прекин или продолжување на ваквиот престој³⁸¹.

³⁸⁰ Член 9 од Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

³⁸¹ Член 20 од Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

Во воспитно-поправен дом, како втора форма на издвојување од средината во која живее, малолетникот може да престојува од шест месеци до четири години, а мерката судот ја разгледува на секои шест месеци заради нејзино продолжување или прекинување³⁸².

За горенаведените две мерки, српскиот закон предвидува и условен отпуст и тоа кога малолетникот поминал најмалку шест месеци во воспитната установа, односно воспитно-поправниот дом. За да се добие условен отпуст, потребно е примерно поведење во установата, воочување на веќе стореното дело, како и свесност дека во иднина нема да се стори исто или слично дело.

На постар малолетник кој извршил кривично дело за кое е запретена казна затвор од најмалку пет години, може да му се изрече казна малолетнички затвор (се извршува во казнено-поправен завод за малолетници) којшто не може да биде пократок од шест месеци ни подолг од пет години.

За кривично дело за кое е предвидена казна затвор од дваесет години или потешка казна, или во случај на сторување две кривични дела за кои е пропишана казна затвор од најмалку десет години, малолетничкиот затвор може да трае и до десет години³⁸³.

Условниот отпуст е предвиден и кај казната затвор и тоа тогаш кога малолетникот има издржано една третина од казната, но не пред истекот на првите шест месеци.

Воспитно-поправната мерка малолетниците ја издржуваат во воспитно-поправен дом каде одвоено престојуваат момчињата и девојчињата.

Членот 88 од Законот за малолетните сторители на кривични дела забранува дискриминација, а гарантира почитување на достоинството на малолетникот. На малолетникот му се овозможуваат услови за основно и средно образование, работно ангажирање, како и слободно изразување на своите религиски убедувања и чувства. Еднаш годишно малолетниците имаат систематски преглед, а двапати годишно се евалуира

³⁸² Член 21 од Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

³⁸³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

Достапно на:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html (пристапено на: 09.07.2024 година)

нивната психичка состојба, која во форма на извештај му се доставува на надлежниот судија кој врши надзор на спроведувањето на кривичната санкција (член 90³⁸⁴).

Законот забранува дисциплинска казна самица, но дозволува издвојување во посебна соба и тоа во времетраење од седум дена, а во исклучителни случаи и до петнаесет дена³⁸⁵.

Кога станува збор за возраста до која најдолго може да остане еден малолетник во воспитно-поправен дом, односно затвор, истата е одредена на 23 години³⁸⁶. По исклучок, заради заокружување на образовниот процес лицето кое издржува казна затвор во малолетнички затвор може да остане до својата 25 година³⁸⁷.

Она што е карактеристично во српското законодавство за малолетни сторители на кривични дела, е можноста во исклучителни ситуации да се користат средства за присилба или средства за привремено онеспособување. Огнено оружје и ладно оружје кон малолетници може да се употреби само тогаш кога со други средства на присилба или средства за привремено онеспособување, не може да се заштити животот на малолетникот или на друго лице³⁸⁸.

Во секоја друга смисла Законот ги овозможува сите останати права коишто се карактеристични за секое лице лишено од слобода, особено кога станува збор за малолетници, и тоа: право на приватна облека по личен избор, возраст и годишно време; исхрана согласно дијететските, хигиенски и здравствени потреби; учество во организирани културни, спротски и други прикладни активности; услови за физичка активност и спорт; право на образование; неограничен прием на пратки; право на посети, односно контакти со надворешниот свет; средби со брачен, односно вонбрачен партнер; право на работа во кругот на установата и право на надоместок за сработеното; право на дневен, неделен и годишен одмор во времетраење од осумнаесет до триесет дена; право на здравствена заштита.

³⁸⁴ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005)

Достапно на:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html (пристапено на: 09.07.2024 година)

³⁸⁵ Ibid Член 130

³⁸⁶ Ibid Член 124

³⁸⁷ Ibid Член 139

³⁸⁸ Ibid Член 132

Најмалку еднаш годишно надлежниот судија за малолетници и јавниот обвинител вршат непосреден надзор и контрола над извршувањето на воспитната мерка.

Република Србија располага со две установи за лишување од слобода на малолетници под надлежност на Министерството за правда, односно Управата за извршување на санкции, и тоа Воспитно-поправниот дом Крушевац и Казнено-поправниот завод Ваљево.

1.1.2. Воспитно-поправен дом Крушевац³⁸⁹

Воспитно-поправниот дом од полуотворен тип Крушевац се протега на површина од 351.809 м² и во него се сместуваат малолетници со изречена воспитно-поправна мерка со навршени 14 години (законски минимум на кривична одговорност), а во која може да останат до наполнети 23 години возраст (законски максимум за спроведување на воспитната мерка). Домот располага со капацитет за 400 малолетници/младинци, но во просек во установата редовно престојуваат околу стотина³⁹⁰.

Имено, во Воспитно-поправниот дом Крушевац се упатуваат малолетници од двата пола кои се осудени на воспитно-поправен дом и кои имаат место на живеење, односно престојувалиште на подрачјето на вишите судови во Република Србија³⁹¹.

Објектот се состои од две главни трикатни новоизградени блокови за сместување на малолетници во полуотворен режим (на возраст меѓу 14 и 18 години), жени и млади полнолетни лица (на возраст меѓу 18 и 23 години). Установата вклучува и самостојна единица за интензивна работа лоцирана околу 600 метри над главните сместувачки блокови, која се состои од двокатна зграда опкружена со високи ѕидови и бодликава жица и сопствен надворешен простор³⁹². Домот располага со приемно одделение, општо

³⁸⁹ Прегледот на состојбата со децата лишени од слобода во двете пенитенцијарни установи во Република Србија, е преземен од извештаите на Националниот превентивен механизам на оваа држава како единствено тело за надзор на местата на лишување од слобода во Србија.

³⁹⁰ Министерство за правда-Управа за извршување кривични санкции на Република Србија, Достапно на: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivичnih-sankcija/vaspitno-popravni-dom-za-maloletnike/vaspitno-popravni-dom-u-krusevcu/> (пристапено на: 02.01.2024 година)

³⁹¹ Правилник о упућивњу осуђених, прекршјано кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција, „Службени гласник РС“. Бр. 31 од 01 април 2015 Достапно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2015/31/1> (пристапено на: 26.07.2024 година)

³⁹² Report to the Serbian Government on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 21 to 30 March 2023, Council of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/1680ae4238> (пристапено на: 25.07.2024 година)

отделение, отделение за интензивна работа, отпускно отделение, женско отделение и отделение за возрасни лица³⁹³.

Од извештаите на Националниот превентивен механизам на Србија може да се констатира дека од материјален аспект малолетниците лишени од слобода и упатени на издржување воспитно-поправна мерка, имаат пристојни услови за престој и ги уживаат оние основни права и можности согласно мерката. Сепак, она што паѓа в очи е мислењето што лекарот треба да го даде заради упатување во посебна соба, дали лицето е физички подобно или не. Ваквата пракса е целосно во спротивност со востановените меѓународни стандарди³⁹⁴, бидејќи лекарот во установите за лишување од слобода треба да развива позитивен однос кој почива на доверба со лицата лишени од слобода. Секој друг чин кој значи одобрување на дисциплинска мерка, односно санкција спротивно на желбата на лицето лишено од слобода, го нарушува таквиот однос и може да претставува форма на несоодветно однесување.

Во овој воспитно-поправен дом се спроведуваат сеобразни третмански активности во форма на работилници кои опфаќаат когнитивно-бихевиорални техники, индивидуална работа како и работа во мали групи. Остварувањето на програмата се вреднува со систем на бодови, како и реализација на поединечни цели (целите можат да бидат долгорочни: 1 – 3 месеци) и краткорочни, а нивното спроведување зависи од видот на проблемот или потребата на малолетникот. Во работата со малолетниците се користат и специјално дизајнирани програми за работа со оваа и слична популација, и тоа: Програма за насилни сторители на кривични дела, Специјализирана програма за групна работа со лица со проблеми предизвикани од алкохол, Општа когнитивна бихевиорална програма,

³⁹³ Извештај о посети Васпитно-поправном дому у Крушевцу (2021), Национални механизам за превенцију тортуре, Мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, Мониторинг завода за извршење кривичних санкција, Заштитник граѓана (2021 година) Достапно на: <https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1104/Izvestaj.pdf> (пристапено на: 10.07.2024 година)

³⁹⁴ Затворање на затвореници во самица, Извадок од 21от Општ извештај на КПП, објавен во 2011 година, Совет на Европа, Европски комитет за превенција на тортуре и нечовечно или понижувачко постапување или казнување „Медицинските лица кои работат во затворот дејствуваат како лични лекари на затворениците, па оттаму обезбедувањето на позитивен однос лекар-пациент претставува главен фактор во зачувување на здравјето и добросостојбата на затворениците. Практиката според која затворскиот лекар потврдува дали лицето е подобно да биде затворено во самица како санкција (или друг вид на затворање во самица што се изрекува спротивно на желбите на затвореникот) очигледно дека не може да придонесе кон воспоставување на еден таков однос.“

Специјализирана програма за групна работа со зависници од дрога, како и Програма за сторители на насилство во семејството³⁹⁵.

Воспитно-поправниот дом Крушевац располага и со посебно одделение за интензивна работа чија основна цел е забрзан напредок на малолетниците сместени тука, односно интензивна работа со нив заради постигнување побрзи резултати. Сепак, наодите на Националниот превентивен механизам (НПМ) на Србија не го потврдуваат ова, и се на став дека наместо засилени и почести третмански активности, малолетниците во ова одделение најчесто се држат изолирано и со мал број активности, особено на отворено. Па така, наместо интензивна работа, тие се во изолација која де факто претставува форма на сегрегација и подвоеност од останатата популација сместена во овој дом, заради што ова одделение повеќе наликува на издржување затворска казна отколку засилен третман³⁹⁶.

Ваквата состојба ја констатира и Европскиот комитет за превенција на тортура (КПТ) по спроведената посета во 2023 година, забележувајќи дека активностите што се нудат во ова одделение се прилично ограничени и малолетниците не можат да учествуваат во оние активности понудени на останатите кои се надвор од ова одделение. Па така, тие најголемиот дел од денот го поминуваат во една од заедничките простории гледајќи телевизија, играјќи друштвени игри со пристап до надворешниот простор од два до три часа на ден кога играат фудбал, кошарка или вежбаат во мала, лошо опремена теретана на отворено. Недостатокот на содржински осмислени активности се и главната причина за честото меѓуосуденичко насилство во ова одделение³⁹⁷.

Пред отпуст се работи поинтензивно со малолетникот со цел негово оспособување со алатки за барање работа. Малолетникот се поучува како да остварува комуникација со установи и институции заради полесно снаоѓање по напуштање на домот. Му се даваат парични средства и му се плаќа патот до дома.

Во однос на образованието информациите говорат дека установата спроведува тестирање на нивото на знаење на штитениците, како и проверка на коефициентот на

³⁹⁵ Извештај о посети Васпитно-поправном дому у Крушевцу (2021), Национални механизам за превенцију тортуре, Мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободe, Мониторинг завода за извршење кривичних санкција, Зштитник граѓана (2021 година) Достапно на: <https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1104/Izvestaj.pdf> (пристапено на: 10.07.2024 година)

³⁹⁶ Ibid

³⁹⁷ Report to the Serbian Government on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 21 to 30 March 2023, Council of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/1680ae4238> (пристапено на: 25.07.2024 година)

интелигенција, па согласно резултатите се спроведува настава по основно и средно образование.

Што се однесува до стручното оспособување, иако истото се спроведува во рамките на домот, сепак издадените дипломи не се признаваат на пазарот на трудот што значително го отежнува снаоѓањето на штитениците по нивното напуштање на оваа установа.

Позитивна информација за овој дом е што нуди можност за работа на своите штитеници и тоа во дури 18 занимања: економија, пекара, фризерски салон, перална, кројачница, столарство, електрика, водоинсталатерство, автомеханика. Работното време не е подолго од 4 часа, а во исклучително ретки ситуации, и тоа само за полнолетни штитеници, до 7 часа. За сработеното малолетниците добиваат паричен надомест и тоа пола од сумата им се дава лично на рака, втората половина им се остава на штедна сметка, а сумата им се дава по напуштање на домот.

Штитениците од овој дом имаат право на дневен, неделен и годишен одмор. Оние кои се во работен однос имаат пауза од 30 минути во текот на четирите работни часови, додека оние на училиште имаат слободно време кога учествуваат во спортски активности, или поминуваат време на отворено.

Неделниот одмор подразбира викенд одмор, додека годишниот се состои од 20 работни денови.

Малолетниците од овој дом имаат осмислени спортски содржини и можности за практикување спорт (фудбал, кошарка, пинг-понг), како и културно-уметнички активности.

Домот располага со библиотека која освен со книги, располага и со стручна литература, закони, меѓународни конвенции и друг вид литература.

Малолетниците имаат право на посети и тоа еднаш неделно во максимално времетраење од два часа. Посетителите се лица кои се претходно евидентирани во листата на блиски лица на секој штитетник.

Може да се добиваат и пакети од дома и тоа со максимална тежина од 10 кг. Содржината на пакетите се проверува пред малолетниците, а воедно и установата има скенер за таа намена.

Малолетниците имаат право и на дневни телефонски разговори кои може да траат најдолго до 10 минути. Разговорите се спроведуваат преку јавна говорница, таблет уред

(постојат два таблета во установата) или од канцеларијата на воспитувачот, а на трошок на домот.

Кога станува збор за здравствената заштита, оваа установа располага со четири лица медицински технички персонал во редовен работен однос, еден лекар исто во редовен работен однос и еден невропсихијатар кој е ангажиран со договор на дело и кој доаѓа трипати неделно и по потреба.

За време на прегледите скоро никогаш не присуствува немедицинско лице. Специјалистичките прегледи се спроведуваат во Здравствениот центар Крушевац, а во исклучителни ситуации и на Универзитетската детска клиника во Белград.

Она што го забележува Европскиот комитет за превенција на тортура (КПТ) по посетата спроведена во 2023 година, се бројните наводи за малтретирање во форма на шамари и удари со гумени палки по бутите и задникот на малолетниците нанесени од персоналот на установата како форма на физичко казнување, поради инциденти на насилство меѓу осудените, обиди за бегство или непослушно однесување³⁹⁸.

Кога станува збор за дисциплинските санкции, законската регулатива предвидува дека малолетните осудени лица може да бидат одвоени во парови во ќелија на дисциплинска/сегрегациска единица каде што издржуваат дисциплинска санкција до 15 дена. Покрај тоа, малолетниците може превентивно да бидат одвоени во период од седум дена, па се до три месеци во случај на безбедносни закани и сериозни нарушувања на куќниот ред на установата³⁹⁹.

1.1.3. Казнено-поправен завод Ваљево

Казнено-поправниот завод (КПЗ) за малолетници Ваљево претставува малолетнички затвор во кој се упатуваат малолетници од машки пол. Малолетните девојчиња казната малолетнички затвор ја издржуваат во Казнено-поправниот завод за жени Пожаревац, каде освен малолетни девојчиња, на издржување казна затвор се упатуваат и возрасни жени.

КПЗ Ваљево го сочинуваат пет служби и тоа: за обезбедување; за третман; за обука и вработување; за здравствена заштита, и служба за општи работи.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Report to the Serbian Government on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 21 to 30 March 2023, Council of Europe
Достапно на: <https://rm.coe.int/1680ac4238> (пристапено на: 25.07.2024 година)

³⁹⁹ Ibid

⁴⁰⁰ Извештај о посети КПЗ Ваљево (2013) Заштитник граѓана-Омбудсман-Национални превентивни механизам, 2013 Достапно на:

Имајќи предвид дека во Ваљево не постои друга казнено-поправна установа освен оваа, па освен што овде се упатуваат машки лица осудени на малолетнички затвор, се упатуваат и мажи на возраст до 23 години кои се осудени на обичен затвор. Истовремено, овој казнено-поправен завод се користи како и сите други окружни затвори во Србија, па прима возрасни лица од Ваљево кои се осудени на помали казни затвор, односно на кои им е одредена мерка притвор или казна затвор во прекршочна постапка.

Оттука, во КПЗ Ваљево се сместуваат следните категории лица лишени од слобода, и тоа:

1. лица на кои со судска одлука им е одредена мерка притвор, под надзор на судот;
2. лица осудени на малолетнички затвор, машки лица осудени и казнети за прекршоци;
3. лица кои се приведени од полицијата, доведени под полициски надзор.

Поконкретно, во Казнено-поправниот завод Ваљево се упатуваат машки лица:

- 1) кои се осудени на малолетнички затвор и имаат живеалиште, односно престојувалиште на подрачјето на вишите судови во Република Србија;
- 2) кои првпат се осудени на казна затвор, а во моментот на упатување не се постари од 23 години и на кои им е изречена казна затвор до 10 години, кои имаат место на живеење, односно престојуваат на територијата на вишите судови во Република Србија;
- 3) кои првпат биле осудени на казна затвор и против кои се води друга кривична постапка и кои биле осудени на затвор чие траење или остатокот од казната по пресметување на притворот и друго лишување од слобода во врска со кривичното дело, не е подолго од една година, а кои имаат живеалиште, односно престојувалиште на подрачјето на Вишиот суд во Ваљево;
- 4) кои првпат се осудени на затворска казна за кривични дела: силување, злоупотреба на загрошено лице, злоупотреба на дете, трговија со луѓе, разбојништво, разбојничка кражба, неовластено производство и пуштање во промет наркотични дроги, неовластено држење наркотични дроги и овозможување конзумирање на наркотични дроги, а кои се осудени на затворска казна чие времетраење или остатокот од времетраењето на казната по пресметување на притворот и другото лишување од слобода во врска со кривичното дело

не надминува една година, а кои имаат живеалиште, односно престој на територијата на Вишиот суд во Ваљево;

5) претходно осудени на затворска казна, на кои им е изречена казна затвор, чие времетраење или преостанатото времетраење по пресметување на притворот и другото лишување од слобода во врска со кривичното дело не надминува една година; и кои имаат живеалиште, односно престојувалиште на територијата на Вишиот суд во Ваљево;

6) претходно осудени на затворска казна, на кои им е изречена казна затвор чие времетраење или остатокот од траењето на казната по пресметување на притворот и другото лишување од слобода во врска со кривичното дело надминува шест месеци, но не подолго од една година, а кои имаат живеалиште, односно престојувалиште на територијата на Вишиот суд во Ужице;

7) кои се осудени на затворска казна во прекршочна постапка и кои имаат место на живеење, односно престојувалиште на подрачјето на Прекршочниот суд во Ваљево.

Во Казнено-поправниот завод за малолетници во Ваљево се испраќаат и возрасни лица од двата пола на кои им е изречена мерка притвор на подрачјето на Вишиот суд во Ваљево⁴⁰¹.

Лицата упатени на издржување казна малолетнички затвор се издвоени од останатите и сместени во посебен дел од објектот, наречен „интернат“.⁴⁰²

КПЗ за малолетници Ваљево располага со служба за третман на осудени лица како посебна организациска единица на установата. Големината на образовните групи се движи меѓу 10 и 16 осуденици, што може да се окарактеризира како оптимално (малку казнено-поправни установи во Србија имаат вака мал број членови на образовна група)⁴⁰³.

Работата на службата за третман се одвива преку планирани и непланирани - спонтани индивидуални контакти и разговори со осудените, како и преку групни активности (работа во едукативна група). На овој начин се утврдува потребата од одредени видови поддршка и помош на осудените лица од различен карактер. Зачестеноста на

⁴⁰¹ Правилник о упућивњу осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција, „Службени гласник РС“. Бр. 31 од 01 април 2015 Достапно на: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2015/31/1> (пристапено на: 26.07.2024 година)

⁴⁰² Извештај о посети КПЗ Ваљево (2013) Заштитник граѓана-Омбудсман-Национални превентивни механизам, 2013

Достапно на: https://npm.ombudsman.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=374:2014-03-31-13-36-40&catid=89&Itemid=82 (пристапено на: 13.07.2024 година)

⁴⁰³ Ibid

разговорите со воспитувачите, значително зависи од иницијативата на осудените, но и од можностите - расположливото време на воспитувачите и нивната проценка за потребата од ангажирање и интензивирање на контактите со осудените лица.

Заводот овозможува образование за осудените лица, што го спроведува Основното училиште за образование на возрасни од Обреновац. Осудените кои го посетуваат ова училиште имаат можност според своите можности и капацитети да завршат две паралелки во една учебна година, а по завршувањето на овој вид на образование добиваат свидетелства од кои не се гледа дека образованието е стекнато за време на издржување затворска казна.

Само осудените лица од полуотвореното и отвореното одделение посетуваат стручно образование. Оние пак кои посетуваат средно образование одат на консултации и испити во образовните институции надвор од заводот. Трошоците за школарина осудените лица ги плаќаат сами.

Стручната обука се изведува преку теоретска подготовка и пракса во работилници на заводот. Се организираат курсеви за заварувачи, бравари и столари. Постои и курс по информатика кој го води наставник по информатика, по што осудените лица добиваат потврди за завршен курс.⁴⁰⁴

Заводот располага со капацитети за вработување на осудени лица. Вработувањето се врши врз основа на мислењето на стручниот тим, а како критериуми се земаат предвид видот на работата кој се определува според психичките и физичките способности на осудените лица, професионалните квалификации, изразените желби и можностите на установата. Предлогот на стручниот тим за вработување на осудени лица се доставува до раководното лице кое ја носи одлуката за вработување. Осудените лица работат 7,5 часа дневно, освен во кујната каде што работното време е 6 часа. За работното ангажирање се добива паричен надоместок. Дел од заработката се депонира како заштеда која им се предава по издржување на казната.

Осудените лица имаат право на дневен, неделен и годишен одмор. Дневниот одмор трае 2 часа, неделниот одмор вклучува викенд одмор и го користат осудените лица од

⁴⁰⁴ Извештај о посети КПЗ Ваљево (2013) Заштитник граѓана-Омбудсман-Национални превентивни механизам, 2013

Достапно на: https://npm.ombudsman.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=374:2014-03-31-13-36-40&catid=89&Itemid=82 (пристапено на: 13.07.2024 година)

затвореното одделение. Годишниот одмор е околу 20 работни дена и се поминува во рамките на заводот за осудени лица од затвореното одделение, додека осудените лица кои се сместени во полуотворено и отворено одделение, годишниот одмор го користат надвор од заводот.

Што се однесува до слободното време и можностите за престој на отворено, заводот располага со спортска сала на отворено, кошаркарски терени и фудбалско игралиште. Во дворот на заводот постои и спортска сала со потребна опрема и спортски терени со голем број спортски реквизити за вежбање.

Заводот располага и со Дом на култура во која се одржуваат културно-уметнички активности (ликовни, музички, литературни и новинарски секции, како и разни културни и концертни манифестации) во кои се вклучени сите заинтересирани осудени лица.

Во рамки на заводот постои и посебна просторија-библиотека сместена во зградата на Домот на културата со задоволителна збирка книги која е отворена трипати неделно.

Посетите се вршат во ресторанот на вработените во заводот, кој се наоѓа во посебен дел од затвореното одделение. Посетите траат еден час, а на осудените чии семејства живеат далеку од местото на издржување на казната, воспитувачите им дозволуваат подолги посети.

Во заводот има и две посебни простории за интимни посети на брачен другар или друго блиско лице.

Осудените лица кои се наоѓаат во затвореното одделение имаат право на телефонски разговор трипати неделно по 15 минути користејќи телефонски картички кои можат да се купат во мензата. Право на дневни телефонски разговори имаат осудените лица сместени во полуотвореното и отворено одделение. Во ходниците на заводот се поставени телефонски говорници.

Заводот има посебна служба за здравствена заштита.⁴⁰⁵ Надвор од редовното работно време во работните денови, во текот на ноќта, за време на викендите и на државните празници нема лекар во заводот, но по потреба се обезбедува неговото присуство на повик.

⁴⁰⁵ Лекар е присутен во работни денови, од понеделник до петок, од 07:30 до 15:30 часот. Медицински техничар во заводот има седум дена во неделата од 07:00 до 21:00 часот и тоа во две смени: од 07:00 до 15:00 часот и од 13:00 до 21:00 часот

Присуството на лекар без разлика на работното време, секогаш се обезбедува кога има прием на лице.

Заводот има посебна просторија за чување лекови, каде покрај полиците со лекови и медицински материјал има и метален шкаф за чување на психоактивни лекови. Лековите што се дистрибуираат според планот за терапија за индивидуални пациенти, се наоѓаат во посебен ормар во просторија што ја користат медицинските техничари, а која се наоѓа пред ординацијата.

Лековите се делат од страна на медицински техничар, така што секое лице на кое му е препишана терапија, доаѓа на клиниката трипати на ден, добива индивидуална доза и истата ја пие во присуство на здравствен работник.

Од безбедносни причини, а на барање на лекарот, лекарските прегледи се вршат во присуство на немедицински персонал.

Во случаи кога е потребна итна помош или специјалистичка медицинска помош осудените лица се упатуваат на лекување или интервенција надвор од заводот, во блиската здравствена установа (Здравствен дом Ваљево). Сите потребни лабораториски анализи се вршат надвор од заводот.

На лицата лишени од слобода во заводот им се обезбедува стоматолошка заштита, вклучувајќи поправка на заби (ендодонтски третман) и вадење на заби⁴⁰⁶.

1.2. Република Црна Гора

1.2.1. Законодавна рамка

Основен закон согласно кој се постапува со деца сторители на кривични дела во Црна Гора е Законот за постапување со малолетници во кривична постапка (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku)⁴⁰⁷.

Од термилошки аспект и Црна Гора го користи терминот „малолетник“ во своето законодавство кога станува збор за децата во судир со закон и лишени од слобода. Класификацијата е слична на српската, па така „малолетник“ е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 14, а не наполнило 18 години. „Помлад

⁴⁰⁶ Сите горенаведени информации се преземени од Извештајот на Националниот превентивен механизам на Република Србија Достапно на:

https://npm.ombudsman.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=374:2014-03-31-13-36-40&catid=89&Itemid=82 (пристапено на: 26.07.2024 година)

⁴⁰⁷ Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni list Crne Gore” br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

малолетник“ е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 14, а не наполнило 16 години. „Постар малолетник“ е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 16, а не наполнило 18 години. „Помладо полнолетно лице“ е лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 18, а не наполнило 21 година⁴⁰⁸.

И Црна Гора во својот закон во кој е уредено постапувањето со децата сторители на кривични дела (*Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku*⁴⁰⁹) користи т.н. **воспитен налог** којшто предвидува: порамнување со оштетениот; редовно посетување училиште или редовно одење на работа; вклучување во одредена спортска активност; извршување друштвено корисна или хуманитарна работа; плаќање паричен износ во корист на хуманитарна организација, фонд или јавна установа; подвргнување на соодветно испитување или одвикнување од зависности предизвикани од алкохол или опојни дроги; вклучување во поединечни или групни третмани во подобна здравствена установа, советувајште или друга соодветна организација; посетување курсеви за стручно оспособување или подготовка и полагање на испити; воздржување од посета на одредени места или одржување контакти со одредени лица.

Кога станува збор за видот на кривичните санкции кон малолетник предвидени во црногорското законодавство, на располагање се ставени следните санкции и тоа, воспитни мерки, казна малолетнички затвор и мерки на безбедност.

Воспитните мерки се состојат од: предупредување и усмерување: судски укор и посебни обврски; засилен надзор: од законски застапник, друго семејство, од страна на органот на старателство, надзор од дневниот престој на установа или организација за воспитување и образование на деца; институционални мерки: упатување во воспитна установа од незаводски тип, во установа од заводски тип, специјализирана установа.

Горепосочените институционални мерки подразбираат форма на издвојување на малолетникот од средината во која живее и обезбедување помош и поддршка, како и надзор за промена на однесувањето кое придонело кон антисоцијално поведение.

⁴⁰⁸ *Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku* (“Službeni list Crne Gore” br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

⁴⁰⁹ Ibid

Мерката упатување во воспитна установа од незаводски тип може да трае од шест месеци до две години, со тоа што на секои три месеци судот ги разгледува условите заради кои настанала мерката, односно го евалуира однесувањето на малолетникот.

Втората мерка упатување во воспитна установа од заводски тип, може да трае од шест месеци до три години. И овде како и во случајот со претходната мерка, причините за нејзиното изрекување се разгледуваат од страна на судот на секои три месеци.

Упатувањето во специјализирана установа заради лечење и оспособување може да трае најдолго три години, но судот и овде на секои шест месеци ги разгледува околностите и проценува дали истата треба да продолжи или може да биде заменета со некоја поблага мерка.

Казна затвор како кривична санкција може да му се изрече на постар малолетник (16-18г) заради сторено кривично дело за кое е предвидена казна затвор од најмалку пет години. Казната се извршува во посебна организациска единица за малолетници на органот на управа надлежен за извршување на санкциите.

Казната малолетнички затвор не може да биде пократка од шест месеци ниту подолга од пет години. Во исклучителни околности заради сторено кривично дело за кое е запрета казна затвор од десет години, може да се изрече малолетнички затвор во траење до десет години.

Казната малолетнички затвор постарите малолетници ја издржуваат во посебна организациона единица за малолетници на органот на управа надлежен за извршување кривични санкции (одделение за малолетници), каде што малолетниците може да останат најдолго до свои 23 години. Доколку дотогаш казната не е издржана, лицето се упатува во одделението во кое казна затвор издржуваат возрасни лица. Исклучок од ова правило е кога заради комплетирање на образованието или стручното оспособување, можноста да се остане во ова малолетничко одделение може да биде пролонгирана до наполнување на 25 години⁴¹⁰. Сепак, истиот закон во својот член 170 како крајна возрасна граница за издржување малолетнички затвор предвидува 24 години старост (заради завршување на образованието или стручното оспособување или доколку остатокот од казната затвор не е

⁴¹⁰ Член 33 од Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službeni list Crne Gore" br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

подолга од шест месеци), што само по себе претставува контрадикторност со претходно кажаното, односно законска непрецизност.

Условен отпуст кај казната затвор може да биде изречен доколку малолетникот издржал две третини од казната затвор.

Судијата за малолетници, односно претседателот на советот за малолетници кој ја има изречено кривичната санкција, е должен да врши надзор и контрола над нејзиното извршување.

Судијата за малолетници, односно претседателот на советот за малолетници непосредно, преку органот за старателство или стручната служба, го следи извршувањето на санкциите преку личен, директен надзор над установата или заводот каде е сместен малолетникот, како и преку непосреден увид и разгледување на извештајот за текот на извршувањето на санкцијата.

Судијата за малолетници кој ја има изречено институционалната мерка (кај нас заводски мерки), на секои три месеци го посетува малолетникот и поднесува извештај до претседателот на судот.

Законот⁴¹¹ забранува дисциплинска мерка, упатување во самица. Но кога станува збор за дисциплински мерки, членот 175 од истиот закон предвидува опомена, одземање на доделените погодности и издвојување во посебна просторија. Издвојување во посебна соба може да трае до седум дена, а во исклучителни ситуации и до четиринаесет дена доколку на детето и претходно му била изречена ваква мерка.

Во текот на спроведувањето на воспитните мерки и казната малолетнички затвор се изготвува поединечна (индивидуална) програма за постапување со малолетникот која е прилагодена на неговата личност, степенот на попреченост, односно коефициент на интелигенција, возраст, ниво на образование, претходен живот, средината во која живеел, видот на стореното кривично дело и околностите под кое истото е сторено.

Активностите предвидени во т.н. поединечна програма усмерени се кон образование, личен и социјален развој, стручно оспособување, рехабилитација и подготовка за отпуст. Имено, сето ова опфаќа: образование, стручно оспособување, работна и

⁴¹¹ Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službeni list Crne Gore" br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

професионална терапија, обука за социјални вештини и способности, контрола над агесијата, лецење од зависности, индивидуална и групна терапија, физичко образование и спорт, програми за ресторативна правда, креативно организирање на слободното време и хоби, активности надвор од местото каде е сместен малолетникот, подготовка за отпуст и грижа по завршување на казната.

Кон малолетник кој издржува казна малолетнички затвор не смеат да се користат средства за присилба освен како крајна мерка, во самоодбрана или во случај кога треба да се спречи бегство или физички отпор, непосреден ризик од самоповредување, нанесување повреди на други, како и предизвикување материјална штета. Сепак, од дозволените средства за присилба кон малолетник, законот предвидува физичка сила, врзување, средства за привремено онеспособување и гумена палка. Овие средства може да се користат во исклучителни ситуации и само тогаш кога е нужно. Тогаш кога се користат се изготвува детален извештај којшто се поднесува до раководителот на одделението за малолетници и до управителот на органот за извршување на санкциите⁴¹². Интересно да се забележи во оваа пригода е информацијата дека ниту законот, ниту посебните правилници не дефинираат кои средства може да се користат за привремено онеспособување. Имено, заради утврдување на средствата, истражувачката се обрати до Националниот превентивен механизам на Црна Гора, а механизмот пак до Управата за извршување на санкции на таа земја, за жал токму од Управата се доби информација дека ваквите средства за привремено онеспособување не се дефинирани со ниеден пропис.

1.2.2. Јавна установа Љубовиќ⁴¹³

Јавната установа Центар Љубовиќ претставува установа од незаводски тип која се занимава со институционална заштита на деца со проблеми во однесувањето. Во овој центар се спроведува и мерката засилен надзор на органот за старателство, а се примаат и деца затекнати во скитање, деца во обид за илегален премин на граница, сместување на малолетни мигранти без придружба, како и баратели на азил.

⁴¹² Закон o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službeni list Crne Gore" br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)

⁴¹³ Izveštaj o obilasku JU Centar "Ljubović"(2019), (2022), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka Достапно на: https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/11/izvje--taj-ljubovi--.pdf и https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/95/izvje--taj%20o%20obilasku%20ju%20centar%20ljubovi--.pdf (пристапено на: 18.07.2024 година)

Во овој центар се згрижуваат деца од двата пола, државјани на Црна Гора, но и странски државјани.

Образованието на децата се одвива во градските основни и средни училишта. Производната и услужна пракса се одвива во браварската работилница и во кујната на Центарот, но и во приватни и државни фирми во главниот град на земјата, Подгорица.

Здравствената заштита на децата им се обезбедува 24 часа од страна на јавните здравствени установи.

Центарот Љубовиќ располага со т.н. „Тајм аут“ соба која всушност претставува просторија за краткотрајно издвојување на детето во состојба на агитација, заради смирување, психолошка реорганизација и стабилизација.

Инаку во центарот постои и третманска работа која се состои од различни форми на психо-социјална и воспитно-советодавна работа. Имено, секое дете по прием се става на опсервација во времетраење од два месеца. Опсервацијата ја врши стручен тим составен од психолог, специјален психолог, социјален работник и по потреба надворешен соработник (најчесто психијатар). На овој начин се добива дијагностички мултидисциплинарен наод и мислење врз основа на што се планираат идни активности со детето.

Во кругот на установата постои библиотека. За жал установата не располага со богати и разновидни можности за спорт и спортски активности.

1.2.3. Казнено - поправен дом Подгорица

Казнено - поправниот дом Подгорица е единствената пенитенцијарна установа во Црна Гора во која казна затвор издржуваат малолетни лица, односно деца. Согласно извештајот на Националниот превентивен механизам на оваа земја од 2019 година⁴¹⁴, во домот била констатирана неподвоеност на малолетниците од возрасните осудени лица во павилјонот каде престојувале. Имено, заради недостаток на професионални кадри, иако од материјален аспект биле обезбедени услови за нивно одвојување од возрасните, сепак малолетниците и понатаму престојувале заедно со возрасните осудени лица.

⁴¹⁴ Izveštaj o kontrolnom obilasku Uprave za izvršenje sankcija, Kazнено popravnog doma Podgorica (KPD) i zdravstvene službi (2019), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih I ponižavajućih kazni I postupaka
Достапно на: https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/28/izvje--taj-o-kontrolnom-obilasku-kpd.pdf
(пристапено на: 18.07.2024 година)

Истата забелешка ја констатира и Европскиот комитет за превенција на тортура кој по својата посета на земјата во 2017 година ќе забележи „.....одделот каде се сместени малолетниците не е одвоен од возрасните, па малолетниците имаат контакт со возрасни машки затвореници од навилјонот Ф. Покрај тоа, малолетниците своите ќелии ги делат со млади возрасни лица на возраст до 23 години.“ Делегацијата на КПТ констатирала и дека затворскиот персонал посветувал малку внимание на малолетниците⁴¹⁵.

Од затекнатите состојби на терен⁴¹⁶, НПМ тимот констатира дека со малолетниците се спроведуваат работилници на тема асертивна комуникација и контрола на агресивното однесување. Се спроведуваат и групни активности кои се засноваат на психосоцијална поддршка. Покрај севе ова, се спроведуваат и психолошки активности за морал и морално размилување, а постојат и работилници за описменување. Установата располага со наставен материјал за учење, а пак на оние малолетници кои посетуваат средно училиште им се овозможуваат консултации со професорите, како и вонредно полагање на испитите.

Сепак, ваквата состојба не ја констатира и КПТ кој по посетата во 2017 година нотира дека освен можноста за поминување слободно време на отворено, но и платена работа за одржување на хигиената во установата и столарство, можностите за образование се крајно лимитирани. Во установата ретко доаѓа професор кој работи со малолетниците на подготовка за полагање испити⁴¹⁷. Во однос на индивидуалните планови за помош и поддршка, КПТ констатира дека истите не постојат.

Со донација на УНХЦР установата поседува опрема за културни, спортски и образовни активности (нова теретана).

Во организација на невладиниот сектор овозможени се обуки за столар и бравар, а по завршена обука на осудениците им се издаваат сертификати.

⁴¹⁵ Report to the Government of Montenegro on the visit to Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 09 to 16 October, 2017, Council of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/1680925987> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴¹⁶ Izveštaj o kontrolnom obilasku Uprave za izvršenje sankcija, Kazneno popravno doma Podgorica (KPD) i zdravstvene službi (2019), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih I ponižavajućih kazni I postupaka Достапно на: https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/28/izvje-taj-o-kontrolnom-obilasku-kpd.pdf (пристапено на: 18.07.2024 година)

⁴¹⁷ Report to the Government of Montenegro on the visit to Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 09 to 16 October, 2017, Council of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/1680925987> (пристапено на: 25.07.2024 година)

Она што остава позитивен впечаток е дека по завршување на казната затвор, на лицето му се обезбедува список на органи и установи надлежни за социјална помош и запослување.

Во делот на здравствената заштита, оваа пенитенцијарна установа на осудените лица им овозможува секаков вид прегледи и испитувања во соодветните здравствени установи на Црна Гора. Во самата установа пак, со договор на дело се ангажирани лекари од различни специјалности: интерна медицина, физикална медицина, урологија, хирургија, радиологија, психијатрија и ургентна медицина. На овој начин установата го скратува времето на чекање за лекарски прегледи надвор од неа⁴¹⁸.

1.3. Република Хрватска

1.3.1. Законодавна рамка

Кога станува збор за законодавството за деца во судир со закон на Република Хрватска, основна алатка е Законот за судови за малолетници (Zakon o sudovima za mladež)⁴¹⁹.

Под малолетник хрватскиот закон подразбира лице кое во време на сторување кривично дело има наполнето четиринаесет години, а нема наполнето осумнаесет години. Законот дефинира и „помлад полнолетник“ кој е лице кое во време на сторување кривично дело има наполнето осумнаесет години, а нема наполнето дваесет и една година.

Кога станува збор за видот на санкциите што овој закон ги предвидува, слично како и во претходните земји, и хрватскиот закон предвидува воспитни мерки и малолетнички затвор. Па така, за малолетник кој во време на сторување кривично дело има наполнето четиринаесет години, а нема наполнето шеснаесет години, предвидени се воспитни и сигурносни мерки. За малолетник пак кој во време на сторување кривично дело наполнил шеснаесет, а не наполнил осумнаесет години, освен воспитни и сигурносни мерки, може да се изрече и малолетнички затвор.

⁴¹⁸ Izveštaj o kontrolnom obilasku Uprave za izvršenje sankcija, Kazneno popravno domo Podgorica (KPD) i zdravstvene službi (2019), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni i postupaka Достапно на: https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/28/izvje--taj-o-kontrolnom-obilasku-kpd.pdf (пристапено на: 18.07.2024 година)

⁴¹⁹ Zakon o sudovima za mladež (NN84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19 – na snazi od 01.01.2020) Сите појаснувања наведени во поднасловот „Законодавна рамка“ се преземени од овој закон.

Воспитните мерки се состојат од: судски укор, посебни обврски, зголемена грижа и надзор, зголемена грижа и надзор со дневен престој во воспитна установа, упатување во дисциплински центар, упатување во воспитна установа, упатување во воспитен завод, и упатување во посебна воспитна установа.

Од воспитните мерки коишто подразбираат издвојување на малолетникот од средината во која живее, хрватскиот закон⁴²⁰ предвидува упатување во воспитна установа, упатување во воспитен завод и упатување во посебна воспитна установа.

Упатувањето во воспитна установа се извршува тогаш кога малолетникот треба да биде издвоен од средината во која живее заради грижа и надзор од страна на стручни лица, и оваа мерка се спроведува во установа за социјална заштита или во други специјализирани установи за малолетници со проблеми во однесувањето. Мерката трае од шест месеци до две години, со тоа што судот на секои шест месеци проверува дали има потреба од неа или може да биде отповикана.

Воспитната мерка, упатување во воспитна установа, се извршува во дом за социјална заштита основан за таа намена⁴²¹.

Упатувањето во посебна воспитна установа се врши над малолетници со психофизички проблеми. Мерката може да биде изречена и како замена за мерката задолжително психијатриско лечење. Малолетникот во оваа установа може да остане онолку долго колку е потребно, но не подолго од три години. И во овој случај судот ја преиспитува мерката на секои шест месеци.

Упатувањето во воспитен завод се врши заради издвојување на малолетникот од средината во која живее и примена на зајакнати воспитни мерки. Овде малолетникот може да остане од шест месеци до три години. И во овој случај судот ја преиспитува одлуката на секои шест месеци.

Малолетните престапници судот може да ги смести во различни видови установи заради извршување на воспитна мерка, од кои само „воспитните заводи“ (odgojni zavodi) се под надлежност на казнено-поправната управа, односно Министерството за правда, а останатите видови установи се под надлежност на Министерството за демографија,

⁴²⁰ Zakon o sudovima za mladež (NN84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19 – na snazi od 01.01.2020)

⁴²¹ Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela I prekršaje (NN 133/12 – na snazi od 01.01.2013)

семејство, млади и социјална политика. Целта на воспитните мерки е да се изврши влијание врз личниот развој и чувството на лична одговорност на малолетниот сторител преку обезбедување заштита, грижа, помош и надзор како и овозможување општо и стручно образование. Воспитните мерки можат да траат до навршување 23 години⁴²².

Средства за присилба над малолетник во воспитен завод може да се употребат само кога треба да се спречи бегство, напад на службено или друго лице, намерно нанесување поголема материјална штета и заради совладување на пасивен или активен отпор. Од средствата за присилба коишто се дозволени кон малолетник, хрватското законодавство издвојува зафат, одбранбена техника, а во случај првите две средства да не успеат, се користи и палка. Носењето палка при редовно извршување на работните задачи и во присуство на малолетници, не е дозволено. За секоја употреба на средства за присилба, управителот на заводот ги известува родителите, односно старателите како и надлежниот центар за социјална работа, додека до надлежниот суд за малолетници, како и до министерството за правда се поднесува извештај за оправданоста на употребеното средство за присилба⁴²³.

Казна малолетнички затвор се изрекува на постар малолетник кој има сторено кривично дело за кое е предвидена казна затвор од најмалку три години или потешка казна. Казна затвор се изрекува тогаш кога заради природата и тежината на делото, како и високиот степен на вина, изрекувањето на воспитна мерка е неоправдано.

Должината на малолетничкиот затвор не може да биде пократок од шест месеци ниту подолг од пет години.

Доколку за стореното кривично дело е предвидена долготрајна казна затвор или станува збор за две кривични дела за кои е предвидена казна затвор од најмалку десет години, малолетничкиот затвор може да трае и до десет години.

Условен отпуст од издржување на казна затвор евозможен доколку малолетникот има издржано најмалку една третина од казната затвор. Во случај тоа да стори друго

⁴²² Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/16808e2a0e> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴²³ Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela I prekršaje (NN 133/12 – na snazi od 01.01.2013)

кривично дело за кое е запретена казна затвор од најмалку шест месеци или малолетнички затвор од најмалку шест месеци, судот го отповикува условниот отпуст.

За условниот отпуст судот одлучува на барање на детето, членови на неговото семејство, на предлог на управителот на казнено-поправниот дом (kaznioniza) или на предлог на државниот адвокат. По службена должност судот ќе одлучи за условниот отпуст два месеца пред истекување на две третини од издржаната казна.

Казната малолетнички затвор малолетникот ја издржува во специјална установа, казнено-поправен дом (kaznionica) или во специјален оддел на т.н. казнено-поправен дом каде може да остане до својата дваесет и трета година⁴²⁴. Во исклучителни случаи, малолетникот согласно хрватската легислатива, може да остане и по навршувањето дваесет и три години доколку е тоа потребно да го доврши образованието или стручното оспособување.

Кон малолетник не е дозволено извршување посебна мерка за одржување на редот и безбедноста – самица. Примена на посебната мерка за одржување на редот и безбедноста, издвојување на малолетник од останатите осуденици, може да трае до седум дена.

Употреба на огнено оружје не е дозволено, освен кога со други средства не може да се спречи директен противправен напад со кој малолетникот ги загрозува животите на другите⁴²⁵.

Доколку јавниот обвинител утврди дека постојат основани сомневања да се покрене кривична постапка по службена должност, а за што постојат услови за изрекување и истражен затвор, јавниот обвинител може да одреди притвор. Притворот претставува задржување во полициска станица со максимално времетраење од 48 часа, односно 36 часа за кривични дела за кои е запретена казна затвор до една година. На предлог на јавен обвинител, истражниот судија може да го продолжи притворот за дополнителни 36 часа⁴²⁶.

Заради обезбедување присуство во постапка, законодавецот во Република Хрватска предвидува изрекување истражен затвор, и тоа како крајна мерка и во најкратко

⁴²⁴ “Kaznionica” е пенитенцијарна установа налик казнено-поправен дом каде се издржуваат подолги казни затвор за сторени потешки кривични дела. Освен нив, хрватскиот пенитенцијарен систем опфаќа и „затвори“ во кои се издржуваат пократки казни затвор, како и истражен затвор

⁴²⁵ Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje (NN 133/12 – na snazi od 01.01.2013)

⁴²⁶ Zakon o kaznenom postupku (NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24, на сила од 02.04.2024 година) Достапно на: <https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku> (пристапено на: 16.09.2024 година)

времетраење. Истражниот затвор се изрекува само тогаш кога останатите мерки за обезбедување присуство, односно мерка безбедност, привремено сместување и истражен затвор во домот, се нецелисходни. Истражниот затвор се издржува во затворена заводска установа (затвор) која мора да има дијагностички оддел или оддел за воспитување и работа во мали групи. Вкупното времетраење на истражниот затвор до правосилноста на судската одлука, не може да биде подолго од една половина од времетраењето предвидено со член 133, став 1, 2, 3 од Законот за кривична постапка на Република Хрватска, односно два месеца доколку за стореното кривично дело е предвидена казна затвор во времетраење до една година, три месеца доколку за стореното кривично дело е предвидена казна затвор во времетраење до три години, односно шест месеци доколку станува збор за кривично дело за кое е запретена казна затвор во времетраење до пет години⁴²⁷.

1.3.2. Воспитен завод за малолетници Туропоље

Воспитниот завод за малолетници во Туропоље претставува единствената воспитна установа (odgojni zavod) за малолетници од машки пол, како и помлади полнолетници во Хрватска.

На малолетните осудени лица им е понуден избор на едукативни, стручни и рекреативни активности, како и училишни простории кои се користат за стручна наобразба (дрводелство, заварување, подготовка на храна). Установата е добро опремена со простории за разни рекреативни активности како уметност, занаети, вклучувајќи и изработка на накит, кукли и играчки. Установата располага и со „музичка соба“, каде што малолетните осудени лица може да слушаат музика и да танцуваат. Спортските активности вклучуваат затворена спортска гимнастичка сала, но и отворени површини, за жал со ограничени можности⁴²⁸.

Во установата постои училиште каде се обезбедува основно образование за возрасни, како и курсеви од средношколско образование. Просториите на училиштето се модерни и опремени со потребните материјали, украсени со слики и мозаици кои се изготвени од самите млади осудени лица сместени овде⁴²⁹.

⁴²⁷ Zakon o kaznenom postupku (NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24, на сила од 02.04.2024 година) Достапно на: <https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku> (пристапено на: 16.09.2024 година)

⁴²⁸ Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/16808e2a0e> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴²⁹ Izvješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2020. godinu, Pučka pravobraniteljica, Republika Hrvatska Достапно на: <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-nacionalnog-preventivnog->

Кога станува збор за здравствената грижа во установата, малолетниците при прием задолжително се прегледани од лекар, освен доколку приемот не е направен за време на викенд или празник кога прегледот се случува во првиот работен ден. При прв преглед се констатира севкупното здравје на малолетникот, а посебен осврт се дава на евентуални повреди.

Здравствената служба се состои од еден лекар и три медицински сестри со полно работно време. Во установата нема здравствен персонал присутен по 21 часот или за време на викенди или празници. Во тој период лекарствата се дистрибуираат од страна на чуварскиот персонал, откако претходно се подготвени од здравствениот персонал. Стоматолог доаѓа во установата еднаш во неделата. За време на лекарските прегледи задолжително е присутен персонал од установата⁴³⁰.

Сепак, во својот извештај три години подоцна (2020 година), Националниот превентивен механизам на оваа земја не констатира ваков состав на здравствен персонал, туку дека во заводот е ангажиран лекар кој доаѓа трипати неделно⁴³¹. И НПМ тимот воедно констатира редовно присуство на службени лица при вршење лекарски прегледи.

Кога станува збор за дисциплински санкции што се применуваат при прекршување на куќниот ред или други неприфатливи постапки, се изрекува вербална опомена, писмена опомена, забрана за пристап до парични средства до 30 дена, лишување од дел или сите привилегии до 90 дена и „сегрегација во посебен простор“ до седум дена (во услови слични на самица). Малолетниците во сегрегација мора да бидат прегледани од лекар во рок од 12 часа, а лекарот мора да ги посетува најмалку еднаш дневно. Оваа дисциплинска санкција се изрекува ретко и во кратко времетраење, па така во периодот од 2013 до 2016 година, годишно биле изречени 13 вакви санкции со времетраење до 6 часа, а ретко до 12 часа⁴³².

[mehanizma-za-2020-godinu/?wpdmdl=14708&refresh=66a23eb6af6ba1721908918](https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-nacionalnog-preventivnog-mehanizma-za-2020-godinu/?wpdmdl=14708&refresh=66a23eb6af6ba1721908918) (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴³⁰ Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/16808e2a0e> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴³¹ Izvješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2020. godinu, Pučka pravobraniteljica, Republika Hrvatska Достапно на: <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-nacionalnog-preventivnog-mehanizma-za-2020-godinu/?wpdmdl=14708&refresh=66a23eb6af6ba1721908918> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴³² Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/16808e2a0e> (пристапено на: 25.07.2024 година)

Освен горепосочените санкции, малолетниците може да бидат во изолација како безбедносна мерка до 24 часа, и тоа секогаш кога нивното однесување претставува ризик за личната или туѓа безбедност или кога постои ризик од оштетување на имотот. И оваа мерка не се користи прекумерно, а времетраењето генерално не е повеќе од неколку часа⁴³³.

Националниот превентивен механизам на Република Хрватска во својот Годишен извештај за 2020 година констатира дека се користат средства за врзување додека лицето е во посебна просторија. Оправдувањето за користење средства за врзување е дека постои ризик од самоповредување, што природно го наметнува заклучокот дека посебните простории не се безбедни. Самата примена на средствата за врзување е контроверзна бидејќи не е пропишана како посебна мерка за одржување на редот и безбедноста. Имено, Законот за извршување на санкциите предвидува користење средства за врзување само при спровод и тоа по налог на управителот⁴³⁴.

1.4. Република Словенија

1.4.1. Законодавна рамка

Одредбите за децата во судир со закон во Република Словенија се инкорпорирани во Кривичниот закон (Kazenski zakon)⁴³⁵, Законот за кривична постапка (Zakon o kazenskem postopku)⁴³⁶, Законот за извршување на санкциите (Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij)⁴³⁷.

Бидејќи државата сè уште нема усвоено посебен закон за деца во судир со закон, постапката со оваа категорија сторители на кривични дела е регулирана во посебно поглавје, поглавје 27 од Законот за кривична постапка, насловена како „Постапка против малолетни лица“. Па така, и во оваа држава долната граница на кривична одговорност на дете е четиринаесет години.

Во кривичното право младите прекршители се делат во неколку групи:

⁴³³ Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe Достапно на: <https://rm.coe.int/16808e2a0e> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴³⁴ Izvješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2020. godinu, Pučka pravobraniteljica, Republika Hrvatska Достапно на: <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-o-radu-nacionalnog-preventivnog-mehanizma-za-2020-godinu/?wpdmdl=14708&refresh=66a23eb6af6ba1721908918> (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴³⁵ Kazenski zakonik (KZ), Neuradno prečišćeno besedilo št. 12, (Uradni list RS, št. 16/23 z dne 7. 2. 2023) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> (пристапено на: 16.09.2024 година)

⁴³⁶ Zakon o kazenskem postopku (ZKP), Neuradno prečišćeno besedilo št. 44, (Uradni list RS, št. 53/24, dne 28.06.2024) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362> (Пристапено на: 16.09.2024 година)

⁴³⁷ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečišćeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 16.09.2024 година)

- Деца (на возраст под четиринаесет години), кои не се предмет на расправа на судовите туку на центрите за социјална заштита;

- Помлади малолетници (на возраст од четиринаесет до шеснаесет години), против кои може да се изречат само воспитни мерки;

- Постари малолетници (на возраст од шеснаесет до осумнаесет години); по правило им се изрекуваат воспитни мерки и само во исклучителни случаи може да се изрече посебна казна (парична казна или казна затвор за малолетници);

- Млади полнолетни лица: оние кои во време на судската постапка сè уште немаат наполнето 21 година, иако кривичното дело формално-правно го сториле како полнолетни⁴³⁸.

Тогаш кога не може да се утврди возраста на едно младо лице, со него се постапува согласно одредбите за малолетник во Законот за кривична постапка⁴³⁹.

Словенечкото кривично законодавство е на став дека кривичното дело сторено од страна на малолетник во повеќето случаи е резултат на растројство на личноста. Па така, целта на санкцијата кон малолетникот е да му се обезбеди образование, превоспитување и соодветен личен развој. Токму од тие причини, мерката што судот ќе ја одреди мора да го обезбеди она што недостасувало во минатото. Следствено на ова, воспитните мерки и казните не смеат само да обезбедуваат помош и заштита, туку и надзор што на малолетникот му е неопходен заради рехабилитација и реинтеграција во општеството⁴⁴⁰.

Па така, членот 73 од Кривичниот законик на Словенија е јасен дека *„целта на воспитните мерки и казните изречени на малолетните сторители е да се обезбеди нивно образование, превоспитување и хармоничен развој заради старателство, помош, надзор, стручно образование и поддршка за да им се помогне да се развијат во одговорна личност“*⁴⁴¹

⁴³⁸ Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/juvenile_justice_in_slovenia_en.pdf
(пристапено на: 23.07.2024 година)

⁴³⁹ Zakon o kazenskem postopku (ZKP), Neuradno prečiščeno besedilo št. 44, (Uradni list RS, št. 53/24, dne 28.06.2024). м.з. – сите извадоци понатаму во текстот се базираат на одредбите од овој закон

⁴⁴⁰ Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/juvenile_justice_in_slovenia_en.pdf
(пристапено на: 16.09.2024 година)

⁴⁴¹ Kazenski zakonik (KZ), Neuradno prečiščeno besedilo št. 12, (Uradni list RS, št. 16/23 z dne 7. 2. 2023) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> (пристапено на: 16.09.2024 година)

Кога се воспитните мерки во прашање (предвидени за помлади малолетници на возраст од четиринаесет до шеснаесет години), словенечкиот суд на располагање има низа можности. При определување на мерката најмногу се зема предвид личноста на малолетникот, а не толку сериозноста на стореното кривично дело. Оттука, судијата на располагање ги има следните мерки:

- Укор;
- Инструкции и забрани (лично да му се извини на оштетеното лице; да се спогоди со оштетеното лице по пат на плаќање, работа или на друг начин, а со цел да се надоместат штетите предизвикани со сторување на противправното дејствие; редовно да посетува училиште; да посетува стручно образование или да работи согласно личните вештини и знаења; да живее со одредено семејство или во одредена институција; да врши општокорисна работа или работа за хуманитарна организација; да се подвргне на лекување во соодветна здравствена установа; да учествува во одредени образовни, стручни, психолошки или други консултации; да посетува курс за социјална обука; да положи тестови за добивање возачка дозвола; забрана за управување со моторно возило под услови кои важат за полнолетни престапници;
- Надзор од центар за социјална работа;
- Упатување во воспитна установа (во времетраење од шест месеци до три години)⁴⁴²;
- Упатување во центар за лишување од слобода на малолетници (во времетраење од една година до три години)⁴⁴³;
- Упатување во установа за телесно или ментално хендикепирани млади лица⁴⁴⁴ (во согласност со рехабилитативната цел на мерката, минималниот период на престој не е утврден, но максималниот не може да биде подолг од три години⁴⁴⁵).

⁴⁴² Plesničar, M.M., Balažic, M., Cvetkovič Ramuš, I. Skočir, M., Arnež, J., Filipčič, K. (2023), Improving the Juvenile Justice System and Strengthening the Education and Training of Penitentiary Staff in Slovenia, European Union – Council of Europe joint project, 2023

⁴⁴³ Ibid

⁴⁴⁴ Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/juvenile_justice_in_slovenia_en.pdf
(пристапено на: 23.07.2024 година)

⁴⁴⁵ Plesničar, M.M., Balažic, M., Cvetkovič Ramuš, I. Skočir, M., Arnež, J., Filipčič, K. (2023), Improving the Juvenile Justice System and Strengthening the Education and Training of Penitentiary Staff in Slovenia, European Union – Council of Europe joint project, 2023

Казната (парична или малолетнички затвор) може да се изрече само на постари малолетници (на возраст од 16-18 години), и тоа само во исклучителни случаи. По изрекување на казната, судот мора да објасни зошто не изрекол воспитна мерка, притоа посветувајќи посебно внимание на видот помош и поддршка потребни за воспитување или превоспитување на малолетникот во установата за лишување од слобода.

Воспитната мерка упатување во воспитна установа се спроведува согласно прописите со кои се уредува постапувањето со малолетниците со посебни потреби. Министерот надлежен за образование ги определува воспитно-образовните установи во кои се спроведува воспитната мерка упатување во воспитна установа за одделни категории малолетни лица. Надзорот над воспитувањето на малолетните лица во овие установи врши министерството за образование.

Од формите на лишување од слобода, Законот за кривична постапка предвидува и притвор во времетраење од еден месец и тоа тогаш кога постои опасност од бегство или тајна соработка со недозволена страна. Притоа се нагласува дека тој може да биде изречен само по исклучок. Во ретки случаи, советот за малолетници (во состав од тројца судии), а на предлог на државниот обвинител, може да го продолжат притворот за уште два месеци. Вкупното времетраење на притворот во прелиминарна фаза, не може да биде подолго од три месеци, па дури и тогаш кога прелиминарната фаза не е завршена за тоа време⁴⁴⁶. Времето поминато во притвор се пресметува во изречената казна затвор за малолетници, но не и во воспитната мерка.

Во притворската установа, малолетникот се задржува одвоено од возрасните лица. Притоа, долж издржувањето на мерката му се обезбедува грижа, заштита и секаква индивидуална помош што може да му треба во однос на неговата/нејзината возраст, пол и личност.

Законот за извршување на санкциите⁴⁴⁷ предвидува постарите малолетници казната да ја издржуваат во малолетнички затвор (завод), каде што можат да престојуваат до навршување на дваесет и три години. Доколку дотогаш не ја издржат казната, ќе бидат

⁴⁴⁶ Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/juvenile_justice_in_slovenia_en.pdf
(пристапено на: 23.07.2024 година)

⁴⁴⁷ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečiščeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 16.09.2024 година)

префрлени во установа каде казна издржуваат полнолетни осуденици. По исклучок, во установата за малолетници може да остане и осудено лице кое има дваесет и три години, но само доколку тоа е неопходно за завршување на образованието или стручното оспособување.

Малолетничкиот затвор како најтешка санкција може да се изрече само доколку кумулативно се исполнети два формални услова:

- кога сторителот е постар малолетник (на возраст од 16-18 години);
- кога малолетникот сторил тешко кривично дело за кое е предвидена казна затвор од 5 години или повеќе.

Покрај овие услови судот мора да утврди и висок степен на кривична одговорност, на начин што оценува дали малолетникот бил способен да го разбере значењето на својот чин и дали тој/таа бил/а во можност да го контролира своето однесување. Освен тоа, судот цени и дали малолетникот дејствувал со умисла или небрежност⁴⁴⁸.

Малолетничкиот затвор може да трае од шест месеци до пет години. За кривични дела за кои е предвидена казна затвор во траење од триесет години, може да биде изречена казна малолетнички затвор во времетраење од 10 години.

Во местото на лишување од слобода, на малолетникот му се овозможуваат услови и активности коишто ќе му понудат помош и поддршка долж процесот на ресоцијализација, образование и секаков вид помош што подразбира надминување на состојбата заради која бил лишен од слобода, како и полесна интеграција по излегувањето од затвор. Ваквите можности се опфатени и со Законот за извршување на санкциите⁴⁴⁹.

Во Република Словенија постојат девет⁴⁵⁰ установи каде се сместуваат деца и адолесценти со проблеми во однесувањето и емоционални нарушувања, а кои имаат потреба од посебна помош и поддршка. Во законската регулатива овие установи се дефинирани како институции за воспитување и образование на деца и адолесценти со посебни потреби и за деца со емоционални нарушувања и нарушувања во однесувањето или

⁴⁴⁸ Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
Достапно на: https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/juvenile_justice_in_slovenia_en.pdf (пристапено на: 23.07.2024 година)

⁴⁴⁹ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečiščeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 16.09.2024 година)

⁴⁵⁰ Strokovni centri za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami Достапно на: <https://www.gov.si teme/strokovni-centri-za-otroke-in-mladostnike-s-posebnimi-potrebami/> (пристапено на: 20.10.2024 година)

т.н ОБРАЗОВНИ ИНСТИТУЦИИ. Во овие установи децата и адолесцентите се упатуваат по налог на надлежниот центар за социјална работа, а само 10% од нив се сторители на кривични дела и упатени овде по налог на суд.

Покрај овие установи, во државата постои и една установа за превоспитување, тоа е Превоспитниот дом Радоча каде се упатуваат млади лица на возраст од 14 до 21 година, а каде можат да останат до навршени дваесет и три години.

Казната затвор, малолетниците од машки пол ја издржуваат во Заводот за малолетнички притвор и казна затвор Цеље, додека малолетните девојчиња во казнено-поправниот завод Иго како единствена пенитенцијарна установа за жени во Словенија.

Кога се во прашање институциите за воспитување и образование на деца и адолесценти со посебни потреби и за деца со емоционални нарушувања и нарушувања во однесувањето или т.н. образовни институции, истите меѓусебно се разликуваат согласно:

- возраста на корисниците (дел од нив прифаќаат деца на училишна возраст, други пак адолесценти согласно завршениот степен на образование, додека пак трети ги прифаќаат и двете категории);
- полот (некои установи прифаќаат само момчиња, други и момчиња и девојчиња);
- организацијата на образованието (некои имаат образование во рамки на установите, додека пак други своите штитеници ги интегрираат во училишта во заедницата);
- организацијата на животот (некои се организирани во воспитни групи, други во станбени единици, трети пак групата во која живеат ја нарекуваат семејство);
- според природата на сместување на децата (од центар за социјална работа, од центар за социјална работа и суд, по одлука на суд за сместување во превоспитен дом);
- согласно програмите за превоспитување на децата, а во соработка со надлежните центри за социјална работа⁴⁵¹.

Воспитувањето и образованието на овие деца и адолесценти е општествена одговорност и задача на наставниците, стручните едукатори и другите професионалци во

⁴⁵¹ Vrbinc Šoln, P. Brezočnik Jakič, M. Švalj, K. (2016), Vzgojni zavodi, Izhodišča za sistemsko ureditev in pilotni project, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana Достапно на: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/Vzgojni_zavodi.pdf (пристепено на: 17.09.2024 година)

овие установи, бидејќи на тој начин се прави обид да се надоместат развојните недостатоци и празнини кои настанале во претходните развојни периоди од животот.

Токму затоа главната улога на овие установи е едукативна, компензаторна, корективна и превентивна. Овде се посветува особено внимание на педагошкиот, психосоцијален и терапевтски третман на малолетните лица. Се организира настава, а се нудат и курсеви за стекнување професии (занаети).

Изолацијата, поточно самицата е забранета, освен во исклучителни ситуации кога максималната нејзина должина може да трае до три дена.

Позитивна новела во словенечкото законодавство, а во однос на македонското и она што досега го нотиравме во другите три земји, е дека надлежниот центар за социјална работа е должен на секое малолетно лице по негово ослободување од установата во која се спроведува воспитната мерка, да му помогне во негово интегрирање во заедницата и за таа цел по потреба, а на предлог на оваа установа, да определи советник.

Словенечкото законодавство им овозможува на младите лица од овие установи да се вклучат и во хуманитарна дејност и доброволно да работат и помагаат на организации од јавен интерес.

Меѓу другото, во овие установи малолетниците имаат можност и да работат, па така оние кои посетуваат стручно образование добиваат награда врз основа на академскиот успех и успехот во практичната работа; основа за наградата е 50 отсто од вредноста утврдена со законот со кој се уредува стручното образование.

Малолетниците кои се однесуваат соодветно и се успешни во работата или образованието, можат да добијат пофалби и награди или други бенефиции, кои се утврдени во куќниот ред на воспитната установа. Дипломите и сертификатите коишто се добиваат со завршување на одредено образовно или стручно ниво во ваквиот вид установи, не смеат да го носат името на установата.

Соодветните органи го применуваат и Правилникот за спроведување воспитни мерки⁴⁵². Со овој правилник одблиску се уредуваат мерките кои опфаќаат и активности во корист на локалната самоуправа или хуманитарни организации.

⁴⁵² Pravilnik o izvrševanju vzgojnih ukrepov, neuradno prečiščeno besedilo št. 1, (Uradni list RS, št. 38/21 z dne 16. 3. 2021)

Надлежната служба за спроведување на ваквиот вид мерки е Центарот за социјални работи којшто освен надзор над спроведувањето активности наложени од судот, има улога и на медијатор и посредува при усно или писмено извинување на малолетникот кон оштетеното лице.

Правилникот го уредува начинот на постапување со малолетникот за време на издржувањето на воспитната мерка. Имено, на малолетното лице му се гарантира образование, стручна обука и оспособување за работа, спорт, како и креативни и културни активности. Истовремено, на малолетникот во ваквиот дом му се гарантира безбедноста, како и заштитата од какви било форми на несоодветно постапување кон него, како од службите, така и од врсниците со кои престојува.

Словенија во однос на децата во судир со закон, сторители на кривични дела располага и со Правилник за спроведување на воспитна мерка испраќање на малолетник во превоспитен дом⁴⁵³.

При прием, малолетникот обавезно се прегледува од лекар, или од лекарот на установата или од страна на лекар од најблиската здравствена установа. Освен прегледот, при прием установата го фотографира, му зема отпечаток од прст, брис од орална слузница, како и други потребни биометриски податоци.

По прием, малолетникот се сместува во посебен дел од домот каде истиот се опсервира, од него се добиваат информации за неговото минато и состојби во кои има живеено. Овој период трае дваесет дена, а стручниот тим кој работи со него го сочинуваат лекар, наставник, психолог, социјален работник, претставник на обезбедувањето, а по потреба и психијатар.

По периодот на опсервација, а со директна вклученост на малолетникот, стручниот тим креира индивидуален план за негова помош и поддршка.

На малолетникот му е редовно обезбедена храна согласно нутриционистичките стандарди одобрени од Заводот за здравствена заштита на Република Словенија. Во случај да нема лична гардероба, домот го обезбедува и тоа.

⁴⁵³ Pravilnik o izvrševanju vzgojnega ukrepa oddaje mladostnika v prevzgojni dom, neuradno prečiščeno besedilo št. 2 (Uradni list RS, št. 74/09 z dne 25. 9. 2009)

На малолетниците им се нудат можност да работат и надвор од домот, но тоа е условено од нивното однесување, почитување на куќниот ред и севкупниот успех за време на престојот.

Од здравствен аспект малолетниците се целосно покриени. Домот поседува ординација по општа медицина, стоматологија, како и болничка соба. По потреба се повикува Итна помош, а се обезбедува и секундарна и терцијарна здравствена грижа секогаш кога тоа е потребно.

На малолетниците во домот им се овозможува вакцинирање против хепатитис Б, како и менингоенцефалитис, на зависниците им се нудат третмани за одвикнување од зависности, а воедно им се даваат совети и информација за заштита од ХИВ и други сексуално преносливи болести.

На малолетниците во превоспитниот дом им се овозможува редовен образовен процес, како и настава во стручното образование согласно наставната програма и прописи за стручно образование.

Малолетниците имаат право и на поволности кои ги доделува директорот на домот или од него овластено лице, како и годишен одмор.

За прекршување на Куќниот ред малолетникот може да биде дисциплински санкциониран од страна на директорот или од него овластено лице. На предлогот за дисциплинска санкција, малолетникот има право на жалба, а доколку се жали на здравствени проблеми заради кои не може да биде сместен во посебна соба, таквата состојба ја констатира лекар. Максималниот престој во посебна соба може да трае и до два месеца. Сторена материјална штета во домот, малолетникот ја надоместува, а во случај тоа да не може да го стори, домот поднесува пријава против него до Државното правобранителство на Република Словенија со доказан материјал и предлог за тужба. Право на жалба малолетникот има и на овој предлог за тужба.

За дисциплински прекршоци на малолетник во превоспитен дом, може да му се изречат следниве дисциплински казни: писмена опомена; забрана за излез до три месеци; сместување во посебна просторија до седум дена; сместување во посебна просторија без право на работа до три дена.

Малолетникот кој претставува опасност по себе или другите, може да биде отстранет од групата и да биде сместен во посебна просторија. Ваквиот вид издвојување може да трае

најдолго додека траат причините за тоа, но не повеќе од 12 часа. За ваквата мерка веднаш се известува матичниот лекар.

Барањето или предлогот за условен отпуст на малолетното лице, за запирање на воспитната мерка, или за замена на оваа мерка со друга, домот го испраќа до судот што ја изрекол воспитната мерка, кој пак самостојно одлучува по него.

1.4.2. Превоспитен дом Радоча⁴⁵⁴

Превоспитниот дом Радоча е единствена установа од ваков вид за подрачјата на сите судови во Република Словенија, во која се сместуваат деца од обата пола на возраст од четиринаесет до дваесет и три години со изречена воспитната мерка испраќање малолетно лице во дом за превоспитување, која судот ја изрекува на малолетници поради сторени кривични дела. Должината на престојот во домот може да трае од една до три години што зависи од успешноста на спроведениот план и програма на малолетникот во него. Капацитетот на установата е за 47 лица⁴⁵⁵.

Момчињата и девојчињата се поделени во четири мали групи предводени од воспитувачи. Секоја група престојува во станбени целини од две до три спални соби, дневна соба, кујна, тоалети и тушеви. Третманот се одвива на три нивоа: основен т.е. родителска група, оддел - група без лекови и отворен оддел. По успешно завршување на програмата на ниво на родителска воспитна група, малолетникот е сместен во групата без лекови со цел да се консолидираат постигнатите промени, да научи да биде независен и одговорен и да поминува квалитетно слободно време. Програмата во делот без лекови трае три месеци, односно два месеци за оние кои немаат искуство со нелегални дроги и алкохол. Успешното остварување на целите овозможува премин на трето ниво, односно сместување во отворена група, каде што главниот акцент е ставен на одржување на промените, независноста и одговорноста, самоиницијативноста и интензивната интеграција во околината. Без разлика на степенот на лекување, неопходен услов е апстиненцијата од психоактивни супстанции, почитување на куќниот ред и исполнување на индивидуалниот план. Во случај на доцнење

⁴⁵⁴ Priročnik za mladoletne osebe (2022), OB Nastopu Ukrepa Oddaje v Prevzgojni Dom, Ljubljana, maj 2022, Достапно на: https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/URSIKS/Dokumenti/Publikacije/2022_Prirocnik-za-mladoletne-osebe-ob-nastopu-ukrepa-oddaje-v-prevzgojni-dom.pdf (пристапено на: 22.07.2024 година)

⁴⁵⁵ Повеќе информации на: [Prevzgojni dom Radeče | GOV.SI](https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/URSIKS/Dokumenti/Publikacije/2022_Prirocnik-za-mladoletne-osebe-ob-nastopu-ukrepa-oddaje-v-prevzgojni-dom.pdf)

во спроведувањето на активностите согласно индивидуалниот план, резултатот е враќање на пониско ниво на третман⁴⁵⁶.

Во домот постои дневно структурирано време за едукација и работна обука, групни форми на работа во рамки на матичната воспитна група, како и други посебни групи и специфични третмани и форми на работа. Во едукативните работилници на установата се обезбедува практична настава и работна обука, како и подготовка за испити по практична работа од стручно образование: металопреработувачка дејност, дрводелство, сликарство, градежништво, електротехника и угостителска дејност.

Квалитетното слободно време е важно за сеопфатно спроведување на образовните мерки, како и успешна социјална интеграција. Затоа, врз основа на сознанијата од искуствената педагогија, се организираат различни слободни активности од областа на спортот, креативни работилници, литературни и новинарски активности, кулинарство, природни науки. Незаменлива е терапевтската работилница од областа на уметноста, сликарство, дизајн и слични содржини. Во установата традиционално се организираат настани кои не само што ја отвораат институцијата кон надворешната средина, туку и средината кон институцијата, а малолетниците, придружувани од професионалци, учествуваат на различни настани во локалната средина.

Освен обезбедувањето, домот располага со стручна служба која се состои од педагог, психолог, социјален работник, наставници, административна служба, како и лекарска служба која ја сочинуваат лекар, медицинска сестра, психијатар за адолесценти, клинички психолог, гинеколог и стоматолог.

Како што предвидува законската рамка, приемниот период, односно периодот на опсервација трае дваесет дена кога со малолетникот се разговара и се врши проценка на неговите/нејзините потреби.

Сите лични предмети, вклучително и мобилен телефон при прием се одземаат и се складираат на сигурно место. Парите затекнати кај малолетникот се депонираат на сметка и со нив се располага врз основа на договор со одговорниот воспитувач.

Сите малолетници се здравствено осигурани и ги уживаат услугите што јавното здравство ги нуди. Доколку постои потреба од вакцини, опишани погоре во текстот (хепатитис Б и менингоенцефалитис), истите се примаат.

⁴⁵⁶ Повеќе информации на: [Prevzgojni dom Radeče | GOV.SI](http://Prevzgojni.dom.Radece.gov.si)

Малолетниците имаат лична, цивилна гардероба. Во делот на исхраната примаат три оброка на ден.

Во однос на стручните занаети коишто се нудат од страна на домот, станува збор за столарство, молерај и обработка на метал.

Малолетниците имаат право и на поволности заради добро однесување и почитување на куќниот ред. Воедно за работното ангажирање во рамки на домот, примаат паричен надомест кој се депонира на индивидуална сметка и којшто е достапен по напуштање на домот. За малолетниците кои се во работен однос, предвиден е годишниот одмор во времетраење од две недели.

Домот нуди и редовен образовен процес во зависност од претходното знаење и завршен образовен степен. Па така, испитите може да се полагаат или во рамки на домот или надвор од него во матичните училишта. По успешно полагање на испитите, дипломите ги издава матичното училиште.

Малолетниците во домот имаат право на практикување верски обреди, допишување, телефонирање, да примаат пакети, како и посети кои се одвиваат за време на викенд и празници, а за што е наменет посебен простор од домот.

Домот располага и со можности за спортски активности, за што постојат игралишта, како и фитнес сала.

На предлог на управата на домот, судот одлучува за условен отпуст на малолетникот со насоки за негова помош и поддршка од страна на надлежниот центар за социјална работа, по излегување од домот⁴⁵⁷.

1.4.3. Завод за малолетнички притвор и казна затвор Цеље

Малолетниците од машки пол осудени на малолетнички затвор, казната ја издржуваат во Заводот за малолетнички притвор и казна затвор Цеље, каде воедно се спроведува и мерката притвор. Овде се упатуваат сите машки деца во судир со закон, сторители на кривични дела од цела држава. Судот овде ги упатува и помладите полнолетници (до 23 години) кои се осудени на затворска казна од една до пет години, или чија преостаната казна затвор по засметување на притворот, не надминува пет години. Понатаму, овде издржуваат казна затвор и помлади полнолетници (до 23 години) од

⁴⁵⁷ Повеќе информации на: [Prevzgojni dom Radeče | GOV.SI](http://Prevzgojni.dom.Radece.gov.si)

судското подрачје на Целје, кои се осудени на казна затвор до пет години, или им преостанала казна затвор не подолга од пет години. Овде казна затвор издржуваат и осуденици до 26 години возраст кои доаѓаат од подрачјето на судовите во Љубљана, Крањ, Кршко и Ново Мјесто, а кои издржуваат казна затвор до една година и шест месеци. Во овој завод притвор издржуваат притвореници чиј притвор бил изречен од Окружниот суд во Целје, како и притворенички на кои притвор им одредил Окружниот суд во Марибор, Словењ Градец, Мурска Собота или Птуј. Согласно законот за прекршоци, во установата се спроведуваат и алтернативни казни на затворот. Институционалниот капацитет на установата е за 97 лица⁴⁵⁸.

Девојчињата сторители на казнено дело, казната затвор ја издржуваат во единствениот затвор за жени во Словенија, КПЗ Иго каде казната ја издржуваат одвоено од возрасните осуденички⁴⁵⁹.

Целиот затворски комплекс на Заводот за малолетнички притвор и казна затвор Целје го сочинуваат (надворешен простор за прошетки), двор и зграда на три ката каде се наоѓаат просториите за осудени и притворени лица. Осудените лица се поделени во четири одделенија: затворено, полуотворено, отворено и малолетничко одделение. Во оваа установа казната затвор претежно ја издржуваат помлади лица до 26 години, па токму од тие причини голем акцент се става на образованието на осудените лица. Многумина од осудениците лица немаат завршено основно образование, а повеќето од нив немаат ниту стручно образование. На осудените лица им се обезбедува работа во Јавната стопанска установа „Ринка“ во металопреработувачка работилница, машинска работилница, столарска работилница и перална. На осудениците лица им се овозможува работа и во кујна, како и во други активности поврзани со одржување на установата. Осудените лица повремено работат и надвор од установата⁴⁶⁰.

Покрај стандардните бенефиции што ги добиваат сите осудени лица (право на посети, право на излегување, тајност на кореспонденција), малолетниците имаат право и на

⁴⁵⁸ Zavod za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje, Достапно на: [Zavod za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje | GOV.SI](https://gov.si/zavod-za-prestajanje-mladoletniškega-zapora-in-kazni-zapora-celje) (пристапено на: 25.07.2024 година)

⁴⁵⁹ Kolenc B. (2020) Zaporna kazen za mladoletne storilce, Magistrsko diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pravni fakultet

⁴⁶⁰ Zavod za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje, Достапно на: [Zavod za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje | GOV.SI](https://gov.si/zavod-za-prestajanje-mladoletniškega-zapora-in-kazni-zapora-celje) (пристапено на: 25.07.2024 година)

посебни поволности. Управителот на установата може да дозволи малолетникот да ги посетува родителите, блиските роднини или други лица, секако доколку тоа е определено со индивидуалната програма за третман. За да се искористи оваа поволност, малолетникот мора да исполнува одредени услови, како што се почитување на редот и дисциплина на установата, мора да се однесува пристojно, да има соодветен однос кон вработените во установата, како и да постигнува соодветни резултати при работа или школување⁴⁶¹.

Установата воедно мора да обезбеди и услови за спортување и рекреација, како и друга физичка активност за време на издржувањето казна затвор. Малолетниците имаат право да престојуваат на отворено најмалку три часа секој ден. Престојот на отворено се засметува како слободно време, а не како активност која малолетникот ја спроведува на отворено.

Законот за извршување на казнените санкции⁴⁶² на Република Словенија во својот член 118, став 1 не дозволува користење на посебна мерка за одржување на редот и безбедноста – самица за малолетник освен во случаи кога е сторен потешок дисциплински прекршок. Во сериозни дисциплински прекршоци законот вбројува: непочитување на наредба на службено лице што би предизвикало сериозни нарушувања во работењето на установата; физички напад врз друго осудено лице, вработен во установата или трето лице; изработка или внесување на предмети погодни за напад, бегство или за криминална активност; бегство или обид за бегство; неовластено поседување или користење на мобилни телефони и други средства за комуникација; внесување или производство на алкохолни пијалоци и наркотици, нивно консумирање; принуда, спроведување на психолошки и физички форми на притисок врз други и поттикнување на слични активности; предизвикување голема материјална штета, доколку е предизвикана намерно или од небрежност; ангажирање во поткуп⁴⁶³.

Сепак, истиот член во својот став 2 нагласува дека максималниот престој за малолетник во самица не може да биде подолг од три дена со право на работа или без право

⁴⁶¹ Kolenc B. (2020) Zaporna kazen za mladoletne storilce, Magistrsko diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pravni fakultet

⁴⁶² Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečiščeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 19.09.2024 година)

⁴⁶³ чл. 87 Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečiščeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 19.09.2024 година)

на работа. За разлика од малолетните осуденици, посериозно се санкционираат полнолетните осуденици кои може да бидат казнети со самица во времетраење до дваесет и еден ден со право на работа, или до четиринаесет дена без право на работа⁴⁶⁴.

Условен отпуст евозможен по издржување една третина од казната затвор, но не пред издржување шест месеци казна затвор. Во пракса само мал дел од малолетните осудени лица ја отслужуваат казната во целост, повеќето се условно ослободени пред истекот на казната.

Од горенаведеното може да се заклучи дека казната затвор и момчињата и девојчињата во Словенија ја издржуваат во посебни оддели во затворите за возрасни осуденици. Односно, во Заводот за малолетнички притвор и казна затвор Целје постои посебно малолетничко одделение, додека во КПЗ Иго девојчињата осудени на казна затвор се издвоени од возрасните осуденички. Причината зошто оваа држава нема засебен затвор за малолетници е во нивната малубројност и непостоењето оправдани причини за изградба на таков објект. Имено, во периодот 2000-2018 година бројноста на вкупната малолетничката затворска популација во просек била 4,9 малолетници годишно⁴⁶⁵.

1.5. Заклучни согледувања на компаративната анализа

За разлика од останатите земји предмет на анализа на овој докторски труд, Словенија нема посебен закон за деца во судир со закон, па оваа проблематика е опфатена во посебно поглавје на Законот за кривична постапка⁴⁶⁶.

Словенечкото законодавство смета дека воспитните мерки и казните не смеат само да обезбедуваат помош и заштита, туку и надзор над малолетникот заради негова рехабилитација и реинтеграција во општеството.

Словенечкото законодавство при одмерување на казната предвид ја зема и разборитоста на малолетникот, а воедно цени и дали тој дејствувал со умисла или небрежност.

Сите четири земји предмет на компаративната анализа, долната граница за кривична одговорност на деца ја поставуваат на 14 години. Терминолошки овие земји го користат

⁴⁶⁴ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečiščeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 19.09.2024 година)

⁴⁶⁵ Kolenc B. (2020) Zaporna kazen za mladoletne storilce, Magistrsko diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pravni fakultet

⁴⁶⁶ Zakon o kazenskem postopku (ZKP), Neuradno prečiščeno besedilo št. 44, (Uradni list RS, št. 53/24, dne 28.06.2024) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362> (пристапено на: 16.09.2024 година)

терминот „малолетник“ наместо „дете“ иако словенечкото законодавство прави јасно разграничување помеѓу поимот „дете“ (до 14 години) и „малолетник“ од 14 до 18 години. Сите четири земји прават јасна поделба помеѓу „помлад малолетник“ (14-16 години) и „постар малолетник“ (16-18 години).

Сите четири земји предвидуваат максимално времетраење на казната затвор до 5 години освен кога станува збор за кривични дела од потежок карактер, кога казната затвор може да биде изречена со времетраење до 10 години.

Самицата како форма на дисциплинска мерка заради прекршување на куќниот ред и мир е забранета насекаде, а за потешки прекршувања може да биде изречена дисциплинска мерка, упатување во посебна соба во времетраење до 7 дена, но во исклучителни околности и до 14 (Црна Гора), односно 15 дена (Србија). Карактеристични одредби има во Законот за извршување на казнените санкции⁴⁶⁷ на Република Словенија, каде не се дозволува користење на посебна мерка за одржување на редот и безбедноста – самица за малолетник, освен во случаи кога е сторен потежок дисциплински прекршок. Притоа, максималниот престој на малолетникот во самица, не може да биде подолг од три дена, со право на работа или без право на работа.

Воспитно-поправните установи во Србија, Црна Гора и Словенија ги згрижуваат двата пола, односно и момчињата и девојчињата. Насекаде во овие установи е обезбедено образованието, како и работилници за когнитивно-бихевиорални техники, психо-социјална и воспитно-советодавна поддршка, специјална програма за надминување на зависности, а пред отпуст се работи интензивно со малолетникот заради негово/нејзино оспособување со вештини за наоѓање работа (Србија). Во јавната установа од незаводски тип Љубовиќ во Црна Гора, обезбедена е и „тајм аут“ соба за краткотрајно издвојување на малолетник во состојба на агитација.

Воспитниот завод Туропоље во Хрватска, кој е инаку завод само за машки деца, нуди едукативни, стручни и рекреативни активности, како и училишни простории кои се користат за стручна наобразба.

Карактеристично за Хрватска, е што малолетните престапници судот може да ги смести во различни видови установи заради извршување на воспитна мерка, од кои само

⁴⁶⁷ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečišćeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) Достапно на: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223> (пристапено на: 19.09.2024 година)

„воспитните заводи“ (odgojni zavodi) се под надлежност на казнено-поправната управа, односно Министерството за правда, а останатите видови установи се под надлежност на Министерството за демографија, семејство, млади и социјална политика. Воедно, хрватското законодавство предвидува и истражен затвор за малолетници којшто се изрекува заради обезбедување присуство во постапка.

Во Словенија постојат т.н образовни институции, наменети за деца и адолесценти со проблеми во однесувањето и емоционални нарушувања. Оваа земја посебен фокус става на севкупно поправање на младото осудено лице, па затоа и улогата на овие установи е едукативна, компензаторна, корективна и превентивна. Следствено, покрај редовниот образовен процес, во нив се организираат и едукативни и терапевтски работилници.

По излегување на слобода, малолетникот добива насоки за помош и поддршка од надлежниот центар за социјална работа.

Несоодветни форми на физичко казнување, односно шамари и удари со палка, регистрирани се само во ВПД Крушевац во Србија.

Освен Србија, останатите земји не располагаат со посебен затвор за малолетници, па казната затвор се издржува во посебни одделенија од затворите за возрасни осудени лица. Со исклучок на Црна Гора, останатите земји овозможуваат образовен процес за малолетните осудени лица. Позитивна пракса во Црна Гора, е дека по завршување на казната затвор, на лицето му се обезбедува список на органи и установи надлежни за социјална помош и запослување.

ДЕЛ IV

1. ИЗМЕНИ И ДОПОЛНУВАЊА ВО РЕГУЛАТИВАТА ЗА ДЕЦАТА ВО СУДИР СО ЗАКОН И ЛИШЕНИ ОД СЛОБОДА – ЗАКОН ЗА ПРАВДА ЗА ДЕЦАТА И ЗАКОН ЗА ИЗВРШУВАЊЕ НА САНКЦИИТЕ

Теренското собирање на податоци се спроведе во втората половина на 2023 година кога на сила беше сега веќе стариот Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ број 148/13 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ број 152/19 и 275/19). Во март 2024 година се усвои новиот Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024), со што се донесоа измени коишто значително го менуваат постапувањето со деца во ризик и децата во судир со закон во сите фази на постапката.

Во меѓувреме, во април 2024 година се усвоија и измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 74/2024).

1.1. Закон за извршување на санкциите

Новите измени и дополнувања во Законот за извршување на санкциите опфаќаат неколку допрецизирања за начинот на кој ќе се постапува со децата лишени од слобода. Имено, во членот 17 се вметнува нов став којшто ја дефинира подвоеноста помеѓу децата со изречена мерка притвор и возрасните притвореници, па така *„децата кои издржуваат мерка притвор се одвојуваат од полнолетните притворени лица“*. Понатаму, се менува и членот 20 кој сега гласи *„На децата треба да им се обезбедат услови кои ќе ги заштитат од штетното влијание на други осудени лица, како и да им се создадат услови за живот и работа и за културни, спортски и други активности соодветни на нивната возраст“*.

Со членот 34, став 6 се дефинира дека *„Воспитно-поправна установа е воспитно-поправен дом - Тетово за машки и женски лица“*, со други зборови девојчињата кои досега оваа мерка ја издржуваа во КПУ-КПД Идризово-женско одделение, во иднина ќе бидат упатувани во ВПД Тетово, каде што досега се задржуваа само машки деца со изречена воспитно-поправна мерка. Останува одблиску да се следи успешноста на ваквото законско решение, особено имајќи предвид ставот на професионалците на терен (прикажан во истражувачкиот дел на докторатот), кои беа против ваквата можност, но и фактичката

кадровска и програмска опременост и подготвеност на установата за прием на женски лица со изречена воспитно-поправна мерка.

Во членот 42 се додава нов став кој гласи „Во надлежните судови за постапување со деца согласно со закон, извршувањето на санкциите спрема деца го врши судијата за деца.”

Во делот на постапувањето со децата се менува уште еден член, 196 каде „на осуденото лице и на лицето на кое му е изречена мерка упатување во воспитно - поправен дом му се дозволува телефонски разговор, кој може да се овозможи и преку преносен уред кој овозможува аудиовизуелна комуникација.“

Законот за извршување на санкциите ја доуtvrдува и улогата на судиите за деца уредена со членот 312 кој гласи „(1) Судијата за деца е должен да му наложи на центарот за социјална работа во рок од 30 дена од денот на приемот на барањето од судот да ги достави следниве податоци: извод од матичната книга на родените, свидетелство, податоци за здравствената состојба на детето, социјална и психолошка анамнеза и други податоци од испитувањето на личноста на детето, до воспитно-поправната установа. (2) Судијата за деца без одлагање, а најдоцна во рок од три дена од денот на извршноста на одлуката, извршната одлука заедно со известување за започнувањето со извршување на воспитната мерка ја упатува до надлежниот центар за социјална работа и воспитно-поправната установа. (3) За подготовката и за почетокот на извршување на воспитната мерка центарот за социјални работи ги известува родителите, односно старателот на детето и надлежниот суд, најдоцна во рок од 15 дена од приемот на списите од ставот (2) на овој член. (4) Центарот за социјални работи е должен во рок од 30 дена од прием на списите од ставот (2) на овој член, да го извести судијата за деца за преземените активности од ставот (3) на овој член.”.

Законот понатаму ја усогласува и должината на изречените мерки согласно новоутврдените со новиот Закон за правда за децата, односно шест месеци до пет години за упатување во воспитно-поправен дом.

Во однос на образовно-стручниот процес во воспитно-поправна установа, Законот во членот 363 утврдува дека „Децата кои не посетуваат настава за основно и средно образование, а на практична обука поминале непрекинато шест месеци и притоа двапати последователно не ја злоупотребиле погодноста за отсуство до 30 дена согласно со членот

218 став (1) алинеја 9 од овој закон, вклучувајќи го тука и времето поминато на лекување поради повреда на работа или професионално заболување, имаат право на одмор од 20 дена во годината, со можност за користење на два дела, летен и зимски одмор.“

Во однос на децата, Законот за извршување на санкциите вметнува и нов член, 366-а каде што *„директорот на воспитната установа е должен најмалку на секои шест месеци или кога надлежниот суд или центарот за социјални работи тоа ќе го побараат, да ги известат за успехот во примената на воспитната мерка упатување во воспитно-поправен дом.“*

1.2. Закон за правда за децата

Во март 2024 година, се усвои најновиот Закон за правда за децата⁴⁶⁸ со чие усвојување престанаа да важат дотогашните одредби на стариот закон.

Имајќи предвид обемените измени и новели на Законот за правда за децата како *lex specialis*, подолу ќе се осврнеме само на оние најсуштинските коишто го менуваат или влијаат на постапувањето со децата во судир со закон упатени на издржување казна затвор, односно воспитно-поправна мерка, упатување во воспитно-поправен дом.

Па така, новиот законот дава дефиниција на синтагмата „најдобар интерес“, во членот 3, став 1 се вели: *„Најдобриот интерес на детето подразбира постапување и одлучување при што примарно значење имаат интересите на детето за негова заштита, воспитување, превоспитување и правилен раст и развој и ефектите што таквото постапување, односно одлучување ги има врз детето“*⁴⁶⁹

Со членот 9, став 1 се уредуваат и основите за дискриминација, односно *„судот и другите институции во примената на овој закон ги почитуваат и обезбедуваат правата на детето без никаква дискриминација, врз основа на раса, боја на кожа, потекло, национална или етничка припадност, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус или која било друга*

⁴⁶⁸ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

⁴⁶⁹ Член 3, став 1 од Законот за правда за децата („Службен весник на РСМ“ бр. 66/2024)

*основа која е предвидена со закон или со меѓународен договор ратификуван со Уставот на родителите/от, односно старателот или на членовите на семејството на детето*⁴⁷⁰

Членот 10 од овој закон го гарантира и правото на бранител на детето и тоа во сите фази на постапката. Генерално гледано законот го прецизира она што досега беше проблематично, исплатата на надоместокот за бранител, односно адвокат долж целата постапка. Па така, со новиот закон секоја институција, зависно од фазата на постапката, ќе треба да планира во својот буџет ставка за таа намена.

Членот 11 ја гарантира забраната на тортура и друго сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување со што уште еднаш, овој пат со законска одредба, се забранува секоја форма на лошо, несоодветно постапување, а која може да претставува сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Членот 21 ги дава сите различни категории на дете во ризик и дете во судир со закон притоа симнувајќи ја долната граница за дете во ризик на пет години што делува оправдано имајќи ја предвид старосната граница на децата кои се принудени на питачење и други форми на малтретирање, односно злоупотреба.

Новиот закон ја проширува и формулацијата на „дете жртва“, односно се воведува ново толкување – *„лице чија возраст не може со сигурност да се утврди ако постојат причини да се верува дека е дете жртва*⁴⁷¹, а се земаат предвид, односно се сметаат за жртва и членовите на семејството на детето жртва.

Овој член се проширува и со дополнителна одредба која се однесува на дете во ризик, дете во судир со закон или дете жртва *„кое промовира, прифаќа, поддржува, оправдува, се залага и учествува во дејства на радикализација, насилен екстремизам и тероризам, тешки облици на насилство, масовни миграциски движења, ксенофобија и други тешки форми на екстремизам*⁴⁷².

Со овој член се проширува и кругот на специјализирани органи, па покрај центрите за социјална работа, Јавното обвинителство, Министерството за внатрешни работи и установите за извршување на санкциите, се вметнуваат и Министерството за образование и наука, Министерството за здравство, пробациските служби, Државниот совет за превенција

⁴⁷⁰ Член 9, став 1 Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

⁴⁷¹ Член 21, Ibid

⁴⁷² Член 21 од Законот за правда за децата („Службен весник на РСМ“ бр. 66/2024)

на детско престапништво и правда за деца, општинските совети за превенција на детско престапништво и правда за деца, Народниот правобранител.

Членот 27 во ставот 2 наместо претставник на стручен тим или стручен тим составен од педагог, социјален работник, психолог и дипломиран правник како што предвидуваше стариот закон, сега предвидува само „*стручен работник*“. Ваквата отворена клаузула (непрецизност) остава можност секое едно лице во Центарот да го води разговорот со детето, а притоа стручноста, односно профилот на стручниот работник со ништо да не биде одредена. Овде мора да се укаже и на потребата од обуки и друг вид специјализирани тренинзи бидејќи истите не се опфатени или наметнати како обврска со членот од овој закон. Недостатокот од кадар и стручни работници во Центрите за социјална работа се констатираат и во најновата анализа спроведена од тим професори на Универзитетот Св. Климент Охридски – Битола, Факултет за безбедност - Скопје⁴⁷³ кои иако обработија друга категорија деца, сепак при осврт на состојбата со кадар и стручност во Центрите за социјална заштита, констатираа „*недостаток на кадар, на старатели, односно водители на случај и оптовареност со работа*“.

Новиот закон интервенира и кај заводските мерки со измени во делот на нивното времетраење, односно кај воспитно-поправната мерка (од 6 месеци до 5 години, наместо досегашниот минимум од 1 година). Она што паѓа в очи е новелата дека судот однапред го одредува времетраењето на мерката со што истата добива призив на казна. Ваквата измена се коси со целта на санкциите за деца „*преку давање заштита и помош на децата со вршење надзор над нив, со нивно стручно оспособување и со развивање на нивната лична одговорност да се обезбеди нивно воспитување, превоспитување и правилен развој*“. Оттука, се наметнува прашањето дали минималниот престој од шест месеци е доволен за да се направат суштински промени во однесувањето на детето доколку имаме на ум дека причината за изрекување на оваа мерка е примена на потрајни и засилени мерки за воспитување и превоспитување и одвојување на детето од средината во која живее? А од друга страна, доколку детето однапред ја знае должината на својот престој во воспитната установа, односно воспитно-поправниот дом, дали истото ќе работи продуктивно и ќе биде

⁴⁷³ Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. (2024), Анализа на процесите на ресоцијализација и (ре) интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение, Истражувачки извештај, Универзитет Св. Климент Охридски - Битола, Факултет за безбедност – Скопје, 2024 година

мотивирано да го промени своето однесување и поведение или само ќе го чека крајот на изречената мерка?

Новиот закон предвидува измени и кај сега именуваниот Државен совет за превенција на детско престапништво и правда за деца, па така сега осум членови ќе бидат избрани на предлог на министерот за правда (се додава и претставник од Министерството за здравство), додека останатите седум членови ќе се бираат по пат на јавен оглас. Вкупниот број на членови на Советот и понатаму останува ист, односно 15 члена. Сепак, „боде очи“ новелата предвидена во новиот закон каде што во работата на Државниот совет, покрај претставник на Народниот правобранител, се предвидува да учествуваат и претставници на ЗЕЛС⁴⁷⁴, како и на УНИЦЕФ⁴⁷⁵. Учеството на претставник од ЗЕЛС е разбирливо, земено предвид постоењето на општинските совети за превенција на детско престапништво и правда за деца. Учеството на претставник на УНИЦЕФ во овој Совет е дискутабилно, доколку се има предвид дека УНИЦЕФ е агенција на ООН⁴⁷⁶ со меѓународен статус. УНИЦЕФ како претставништво на ООН во Македонија може консултативно, донаторски да го помага и поддржува работењето на Советот, но нејзиното директно учество во работата на ова тело може да претставува и директно мешање во креирањето национални политики на една независна држава.

1.3. Заклучни согледувања на измените и дополнувањата во Законот за извршување на санкциите и Законот за правда за децата

Законските измени и новели во обата закона се од суштинско значење за подобрување на севкупното постапување и работа со деца во ризик и деца во судир со закон, со посебен фокус на забраната на дискриминација и каква било форма на несоодветно постапување, односно тортура, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на деца.

Сепак, иако навидум сиве овие новини се донесени заради поефикасен и поефективен третман на децата, не може, а да не се изрази доза на сомнеж и воздржаност околу нивната актуелна примена.

⁴⁷⁴ Заедница на единиците на локалната самоуправа (ЗЕЛС)

⁴⁷⁵ United Nations International Children's Emergency Fund

⁴⁷⁶ Организација на Обединети Нации

Па така, со посебен интерес мора да се следи начинот на кој ќе се постапува со девојчињата со изречена мерка упатување во воспитно-поправен дом, сега локациски во ВПД Тетово. Ова е многу важно доколку ги имаме на ум сите наоди и размислувања на стручните лица прикажани во истражувачкиот дел од овој докторат, односно севкупната неподготвеност на домот од материјален аспект, недостатокот на женски униформирани лица, недостатокот на стручен кадар во секторот ресоцијализација, но и оној суштински предизвик, како децата да бидат доволно безбедни кога се одвоени, а сепак доволно блиски за да бидат интегрирани и социјализирани.

Друг предизвик кој ќе значи примена на овие законски одредби е и образовниот процес. Обата закона ставаат акцент на образованието и ostrучувањето на децата, за жал праксата говори за нешто сосем друго. Па оттука разбирлива е и скепсата кај авторката на оваа дисертација во однос на фактичката примена на овие одредби. Природно се наметнува прашањето дали истите се донесени заради запазување на формата, а не заради нивна вистинска примена?

Прашање кое не може да остане на маргините на оваа анализа, е и минималниот период на престој во воспитно-поправен дом, сега сведен на шест месеци. И доколку одвојувањето на детето од средината која е штетна по него е главниот критериум за да се изрече ваквата мерка, тогаш дали одредувањето на должината на нејзиното времетраење однапред од страна на судијата, не е помалку контрадикторно со причината за нејзиното изрекување? Со други зборови, дали е навистина можно да се направат суштински промени кај детето доколку се знае дека најпрво истото е во период на опсервација, издвоено од другите деца, па согласно резултатите од тој период се изготвува индивидуален план за помош и поддршка, по што следи вистинската работа со него. Дали минималните шест месеци се доволни за да се случи комплексен пресврт во животот на детето, особено доколку го земеме предвид фактот дека оваа мерка може да биде изречена само еднаш?

Новиот Закон за правда за децата носи суштински измени и новели и во други значајни сегменти, како на пример кај медијацијата како најважна алатка на ресторативната правда, постапката пред суд, прекршочната посетапка, а посебен осврт се дава и на дете жртва. Сепак, заради непостоење директна поврзаност на овие прашања со темата на докторскиот труд, ќе изостане елаборација на овие измени и новели.

За крај, би завршила со небулозното вклучување на Фондот за деца при Обединети Нации (УНИЦЕФ) во работењето на Државниот совет за превенција на детско престапништво и правда за деца чие директно мешање во работата на едно национално тело, претставува флагрантно кршење на независноста на тоа тело. Учесството на претставник од Канцеларијата на УНИЦЕФ без истовремено да се прецизира која би била улогата на тој претставник, е пред сè контрадикторно. Од друга страна пак, ваквото решение оддава впечаток дека самите членови на советот се несигурни во своето постапување и работа, штом имаат потреба во советот да „имаат надзор“, односно учество на претставник на меѓународна организација на Обединети Нации чија членка меѓу другото е и Македонија.

ДЕЛ V

ЗАКЛУЧОЦИ

Материјални услови:

Од спроведеното истражување се констатира дека од локациски аспект и двете пенитенцијарни установи се востановени на несоодветни локации. Имено, Затворот за деца Охрид се наоѓа во самиот центар на градот опкружен со згради за приватно домување чии тераси отворено гледаат кон дворот, односно игралиштето на затворот. Станува збор за пенитенцијарна установа од мал обем која датира од 1968 година и која покрај затвор за деца, опфаќа и притворско одделение за возрасни лица.

Воспитно-поправниот дом Тетово иако е нов објект, сепак и тој се наоѓа на место оддалечено од урбаните средини (Тетово, Гостивар), со несоодветни транспортни конекции и нередовен или непостоечки јавен превоз. Дополнително, Воспитно-поправниот дом Тетово според својот надворешен и внатрешен архитектонски изглед, многу повеќе наликува на затвор отколку на воспитно-поправен дом. Грандиозен објект со висока ограда оддалечен и одвоен од надворешниот свет.

Во однос на останатите материјални услови, мора да се истакне дека оние во затворот се далеку поскупо во споредба со условите во воспитно-поправниот дом. Делумно тоа се должи на стариот објект, но делумно и на слабата заинтересираност на државата да инвестира во објект за лишување од слобода на деца, согласно меѓународните и национални стандарди. Интервенциите во делот на материјалните услови во оваа пенитенцијарна установа, се резултат на донации.

Воспитно-поправниот дом нуди услови кои моментално ги исполнуваат до одреден степен, стандардите за сместување на деца со изречена воспитно-поправна мерка, но сепак не може, а да не се забележи карцералниот, односно затворски карактер на установата, металната врата со решетки на влезот во сместувачкиот блок, хоризонталните, метални шипки на прозорците, како и униформираното обезбедување.

Во делот на материјалните услови кај воспитно-поправниот дом, од превентивен аспект мора навремено да се предупреди и укаже дали сегашната атмосфера би останала иста, доколку бројноста на деца во домот би се зголемила? Ова прашање е исклучително важно доколку во домот бидат упатени и девојчиња со изречена воспитно-поправна мерка, а посебно доколку во овој објект се префрли и затворот за деца.

Стручна служба:

Од спроведените активности во рамки на истражувањето (разговори со професионален кадар, анкетање), може да се заклучи дека Затворот за деца Охрид нема застапеност на професионален кадар согласно домашните и меѓународни стандарди: педагози, социјални работници, воспитувачи, инструктори и друг кадар соодветен за работа и третман со деца лишени од слобода и упатени на издржување на казна затвор. Секторот за ресоцијализација и понатаму го водат само две лица, психолози, еден службеник за прифат и еден инструктор, готвач. Ваквата состојба со стручен кадар во оваа установа е недоволна и нецелесообразна кога станува збор спроведување на ефикасни и сеопфатни програми за рехабилитација и ресоцијализација на деца во судир со закон.

Воспитно-поправниот дом Тетово во периодот кога се спроведуваше истражувањето, располагаше со кадар кој скромно, но сепак подобро во однос на Затвор за деца Охрид, го покриваше процесот на ресоцијализација. Имено, на располагање имаше дванаесет стручни лица, и тоа двајца психолози, педагог, дефектолог, двајца социјални работници, професор по хемија, професор по математика и четворица инструктори. Во меѓувреме состојбата со кадровската пополнетост на оваа установа се смени. Петмина од стручната служба заминале во пензија, со што стручната служба во овој дом се сведува на вкупно седум лица. Ваквата бројна состојба со професионален кадар, дел од службата за ресоцијализација е исклучително загрижувачка.

Од аспект на превенција, и овде мора да се укаже дека бројноста на стручен и добро обучен кадар е исклучително важна кога се во прашање установи од ваков вид. Ова прашање е дотолку поважно, доколку ги имаме предвид најновите законски решенија за упатување во оваа установа и на малолетни женски лица со изречена воспитно-поправна мерка.

Соработка со релевантни чинители:

Резултатите од спроведеното истражување за потребите на овој докторски труд, упатуваат дека и двете пенитенцијарни установи се соочуваат со проблеми кога е во прашање соработката со релевантните чинители во системот на ресоцијализација, грижа и третман. Истата е недоволна, несуштинска и ретка. Тука пред сè се мисли на центрите за социјална работа кои ретко ги посетуваат децата, Министерството за образование и наука,

бидејќи со години наназад не постои редовен образовен процес за децата во овие две установи, како и судиите за деца кои не вршат надзор над санкцијата.

Ресоцијализација:

Во делот на оваа исклучително значајна област, кога се во прашање децата лишени од слобода, резултатите од истражувањето упатуваат на некомплетна и недоволно ефикасна ресоцијализација.

Имено, иако се спроведуваат одреден вид на работилници, програми и друг вид креативни содржини (особено во ВПД Тетово што е за пофалба и претставува светла точка во пенитенцијарниот систем за деца), сепак истите се нецелосни, бидејќи вистинската ресоцијализација тече паралелно и во надворешниот свет, односно со семејствата и заедницата.

Дополнително, овде слободно може да се констатира и непостоење на редовни психотерапевтски и бихевиорални третмани и активности, со цел подобрување на менталното здравје на децата и надминување на ризик факторите кои придонеле кон нивна криминализација. Од исклучителна важност, се оние специфични програми за надминување на стресот и траумата кај детето.

Кога е во прашање менталното здравје на децата, загрижувачка е и информацијата дека речиси сите се подложени на медикаментозната терапија препишана од лекари психијатри за возрасни лица, наместо за деца и адолесценти. Се добива впечаток дека траумата, стресот, како и долготрајната виктимизација во овие установи, се леци само со лекарства, а не и со соодветни програми што би опфатиле работа на индивидуална основа со детето, согласно неговите лични потреби.

Завршна фаза во процесот на ресоцијализација, е и постпеналниот третман. За жал, кај нас слободно може да се констатира непостоење на постпенални програми и активности за помош и поддршка на детето по излегување од затвор/воспитно-поправен дом. Улогата на надлежните центри за социјална работа, во периодот на адаптација по излегување од овие две пенитенцијарни установи, е од големо значење. Мора да се констатира дека истата се сведува на скромна, еднократна парична помош без какви било друг вид услуги што би подразбирале помош и поддршка на слобода, односно во заедницата.

Образование и стручно оспособување:

Уште една алка во низот елементи, која е исклучително важен чинител во широкиот корпус на рехабилитација, социјална адаптација, и ресоцијализација на детето лишено од слобода. Во овој дел слободно може да се констатира непостоење на образовен процес.

Кога е ostrучувањето на децата во прашање, Затворот за деца Охрид не нуди многу, за разлика од ВПД Тетово каде се понудени неколку занаети од суштинско значење за градење вештини и можности кај децата, иако со одливот на стручен кадар споменат погоре (процесот на пензионирање), и оваа позитивна констатација може да биде доведена во прашање.

Здравствена заштита:

Истражувањето спроведено за потребите на докторатот, констатира дека здравствената заштита во делот на соматското здравје се чини добро организирана и функционална и во двете установи. Загрижува состојбата со менталното здравје и нетретирањето на децата од психијатар специјализиран во адолесцентна психијатрија, со што се доведува во ризик нивната психичка состојба и опасноста од погрешно поставени дијагнози, а следствено и предозирање.

Заштита од нечовечко или понижувачко постапување или казнување:

Иако во текот на истражувачкиот процес не се најде на каква било отворена, експлицитна форма на несоодветно постапување со елементи на нечовечко или понижувачко постапување, сепак неспроведувањето на образовниот процес којшто е суштински кога се децата во прашање, ги става на голем тест обете установи кога се во прашање исполнувањето на стандардите за постапување со деца лишени од слобода.

Имено, доколку на едно место ги сумираме негативните констатации од спроведеното истражување:

1. скромните, а во одредени аспекти и лоши материјални услови за престој во Затворот за деца Охрид (соба за дневен престој, тоалет, тушеви во друг дел од објект),
2. затворскиот изглед и оддалеченоста на ВПД Тетово без комуникациски линии со урбаната средина,
3. непостоењето на сеопфатна и целесообразна ресоцијализација што ќе значи помош и поддршка на детето во средината во која се враќа,

4. недостатокот на програми и содржини за надминување на одредени психички состојби на детето,

5. непостоењето на образовен процес,

сето тоа кумулативно, може да го зголеми ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување или казнување на детето лишено од слобода.

Дополнителен елемент којшто придонесува кон констатирање на гореизнесеното, е дека државата олицетворена во овие установи, но и другите служби во службено својство, е таа која има позитивна обврска да спречи какво било постапување или непостапување за кое „се знаело или требало да се знае дека се случува“.

Непостапувањето на државата по веќе нотираните забелешки, а имајќи ја предвид долготрајноста на таквите состојби, ја прави одговорна за суштинскиот недостаток или неиспорачување на услови коишто придонесуваат кон хуман третман, поправање и изградба на младиот човек во општествено прифатлива личност, од кого директна полза ќе има токму државата. Сево ова е нужно заради остварување на целта на лишувањето од слобода, која не е казна заради казна, туку поправање, рехабилитација и ресоцијализација на лицето кое се огрешило пред законот.

Посебни хипотези

Погоре сумираните заклучоци ќе ги поврземе со предложените посебни хипотези заради согледување до кој степен истите се потврдуваат или одбиваат:

XI Националната законска рамка и останати регулативи се во согласност со меѓународните конвенции и меѓународно пропишаните стандарди за постапување со деца лишени од слобода;

Иако Македонија може да се пофали со доследно усогласување на својата национална регулатива со меѓународните стандарди, изработка на стратегии, стандардни оперативни процедури, сепак она што недостига е нивно доследно спроведување. Ваквата констатација се должи на некомплетно спроведена ресоцијализација, недоволно човечки, но и финансиски ресурси, како и недоследна комуникација помеѓу клучните чинители во системот на детското престапништво.

Оттука, вака поставената хипотеза може да се оцени како делумно потврдена, имајќи предвид недоследната имплементација на обврските предвидени со законските одредби.

X2 Структурата и бројот на ангажираниот професионален кадар во установите Затвор за деца Охрид и Воспитно-поправен дом Тетово, соодветствува на пропишаните законски и подзаконски акти на дејностите што ги извршуваат;

За бројноста со персонал во двете установи беше зборувано на неколку места во рамките на анализата. Имено, пополнетоста со работни позиции е некомплетна и нецелосна. Ваквата состојба е особено видлива во Затворот за деца Охрид, но и во Воспитно-поправниот дом Тетово. Состојбата во ВПД Тетово може да стане покритична со усвојување на измените и дополнувањата на Законот за извршување на санкциите, кога оваа установа ќе треба да ги згрижи и девојчињата со изречена воспитно-поправна мерка. Недостатокот од кадар, особено се рефлектира врз севкупниот процес на ресоцијализација и социјална адаптација, како и градење алатки за живот и стручно оспособување на децата. Особено критична е состојбата во Затворот за деца Охрид, чија стручна служба се заснова само на двајца психолози, а од инструктори постои само готвач.

Во овој дел не може, а да не се напомене долготрајната пракса на именување вршители на должност директно од Владата на Македонија речиси во сите пенитенцијарни установи во земјата, меѓу кои и двете установи за лишување од слобода на деца.

Имено, се заобиколува законски предвидената постапка за назначување раководители за ваков тип на установи, а не се почитуваат ниту условите, односно критериумите коишто еден раководител на пенитенцијарна установа треба да ги исполнува.

Ваквите констатации се во судир со законската рамка, и не одат во прилог на поправање на затекнатите состојби, констатирани во овој докторски труд.

Поставувањето лица кои се упатени во природата на работа на пенитенцијарните установи, особено кога се во прашање децата, не само што придонесува кон подобар работен етос и раководење со установата, туку и директно се рефлектира врз начинот на кој се постапува со осудените лица и општата атмосфера во установата.

Оттука и оваа хипотеза може да се оцени како делумно потврдена.

X3 Спроведените обуки на професионалниот кадар во Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово ги подобруваат вештините и техниките за ефикасно и хумано спроведување на казната затвор за деца, односно воспитната мерка, упатување во воспитно-поправен дом;

За професионалноста и стручноста на стручната служба во двете установи беше посветен посебен дел како во анкетните прашалници, така и во текот на спроведените разговори. Иако во најголем дел, стручната служба се состои од искусен кадар со долгогодишно искуство во областа на пенитенцијарниот систем, со бројни обуки на релевантни теми, сепак кај дел од нив може да се насети „прегореност“, презаситеност, но и апатија. Недостатокот од кадар, непополнетоста на работните позиции, дополнително ги усложнува ваквите состојби, и го става теретот на оние неколкумина кои мора да „жонглираат“ на повеќе полиња со цел постигнување одреден степен на успех со децата.

Следствено, и оваа хипотеза може да се оцени како делумно потврдена имајќи предвид дека недоволната бројност со кадар, како и прегореноста или апатијата кај дел од постоечкиот, директно влијаат врз успешното спроведување на казната затвор за деца, односно воспитната мерка, упатување во воспитно-поправен дом.

X4 Процесот на ресоцијализација придонесува кон почитување и заштита на правата на децата лишени од слобода, подобрување на нивната благосостојба и задоволување на нивните потреби согласно индивидуалните планови за работа и третман;

Процесот на ресоцијализација беше во сржта на оваа докторска дисертација имајќи предвид дека основната цел на казната затвор, односно воспитно-поправната мерка не е лишувањето од слобода само по себе, туку одвојување на детето од средината заради негова рехабилитација, поправање и реадaptација, со други зборови враќање во средината како општествено поправена и продуктивна личност.

Установите во рамки на своите можности со кадар и средства, спроведуваат основни третмани за адаптација во средината, културно обликување и стекнување хигиенски навики, како и групни и индивидуални разговори, и јакнење на вештини коишто до одреден степен му помагаат на детето за полесна социјална адаптација по излегување на слобода. Ова е особено функционално во ВПД Тетово. Сепак, заради одлив на кадар и непополнување на упразнетите работните позиции, под знак прашалник се доведува успешноста и на вака поставениот процес во оваа установа.

Она што е суштинско за процесот на ресоцијализација е образованието. Редовен образовен процес и во двете пенитенцијарни установи за деца не постои. Со необезбедувањето образование, се заборава на уставно загарантираното право на образование за сите деца. Државата не успеала да ги заштити и да им го овозможи тоа право

на овие деца ниту кога биле на слобода и биле деца во ризик, ниту сега кога се под нејзина директна надлежност и одговорност. Оттука, не само што постои занемарување и игнорирање на нивните потреби, туку и прекршување на нивните права. Токму затоа, овде се укажува дека недостатокот на образование може да го зголеми ризикот од настанување на состојби коишто кумулативно гледано со другите околности, би можеле да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување. Се добива впечаток дека иако ставени под закрила на државата, овие деца остануваат и понатаму игнорирани и необезбедени со знаење, наобразба и можности за поинаков живот од оној што го воделе пред да влезат во овие установи. Нивната свесност или несвесност за таквата состојба, чувството на подреденост, занемареност или отфрленост, само може да претставува дополнителен аргумент за ваквата констатација.

Стручниот кадар во обете установи спроведува групни и индивидуални третмани коишто пред сè се состојат од разговори по потреба и на барање од осудените деца, активности за надминување на гнев и агресија, и групни разговори на теми од интерес за децата. Сепак, недостасуваат третмани за надминување на акумулиран стрес и траума, техники за справување со агресија и самоповредување, како и бихевиорални третмани чија цел е личен, индивидуален раст заради постигнување темелни промени во однесувањето на детето.

Со вакви специјализирани третмани и програми ќе се намали потребата од терапија и лекаства кои децата ги земаат, а ќе се зголеми самодовербата кај нив, ќе се поправи расположението, и ќе се измени нивниот светоглед.

Здравствената заштита иако е во целост овозможена, сепак има недоследности во начинот на кој се прегледуваат децата. Особено загрижува менталното здравје на децата и недостатокот од психијатар специјализиран за детска и адолесцентна психијатрија. Што се однесува до физичкото и рекреативно воспитување, ВПД Тетово нуди поголеми можности во однос на Затворот за деца Охрид, чии услови и капацитети се строго ограничени.

Со оглед на фактот дека во процесот на ресоцијализација недостига клучниот елемент, образованието, како и други продуктивни активности (Затвор за деца Охрид), кои придонесуваат кон подобрување на општата благосостојба на децата лишени од слобода, и оваа хипотеза може да биде оценета како делумно потврдена.

X5 Редовната комуникација и координација меѓу надлежните институции кои учествуваат во спроведување на активностите наменети за децата лишени од слобода, го подобрува процесот на ресоцијализација;

Комуникацијата меѓу релевантните чинители во рамки на процесот на лишување од слобода на детето, претставува вистински предизвик. Констатирана е крајно ограничена или целосно отсутна комуникација со релевантните чинители во системот на ресоцијализација, грижа и третман, тука пред сè се мисли на Министерството за образование и наука, Центрите за социјална работа, како и судиите за деца.

Со исклучок на еден судија за деца, наодите од истражувањето констатираат целосно отсуство на надзор над спроведувањето на санкциите за деца од страна на судиите за деца. Најновите измени и дополнувања на Законот за извршување на санкциите, децидно говорат дека извршувањето на санкциите спрема деца го врши судијата за деца. Истовремено, законот му дава обврска на директорот на воспитната установа, да информира за состојбата со децата лишени од слобода на секои шест месеци, или на барање на судијата за деца, односно центарот за социјална работа.

Колку успешни ваквите законски измени ќе бидат, останува да се следи во периодот што доаѓа. Следствено и оваа хипотеза ја оценуваме како делумно потврдена.

X6 Редовниот надзор (Управа за извршување на санкциите) влијае врз подобро остварување на правата на децата лишени од слобода;

Управата за извршување на санкциите е целосно запознаена со состојбите во установите за лишување од слобода на деца, како и со проблемите и предизвиците со кои тие се соочуваат. Иако вниманието на Управата е пред сè насочено кон казнено-поправните установи за возрасни осуденици, а најмногу кон КПУ-КПД Идризово, сепак не се занемарува ниту состојбата со децата лишени од слобода. Токму затоа и новите измени и дополнувања на Законот за извршување на санкциите, предвидуваат измени во делот на спроведувањето на воспитната мерка за девојчиња, како и надзор врз спроведувањето на санкциите за деца од страна на судиите за деца.

Вака поставената хипотеза се потврдува.

X7 Со надзорот што го вршат судиите за деца и надлежните судови врз спроведувањето на воспитно-поправната мерка, односно казната затвор се зголемува заштитата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Спроведеното истражување констатира отсуство на каков било надзор над спроведувањето на казната затвор за деца, односно воспитно-поправната мерка, упатување во воспитно-поправен дом. Со исклучок на еден судија кој го посетува ВПД Тетово, останатите судии за деца не спроведуваат надзор. Оттука, вака поставената хипотеза не се потврдува.

Генерална хипотеза

Примената на меѓународно воспоставените стандарди за постапување со деца лишени од слобода како дел од националното законодавство, е поврзана со намалување на какви било форми на нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода

Меѓународно воспоставените стандарди се дел од националното законодавство за што говоревме долж трудот, сепак она што недостига е нивна практична примена на институционално ниво. Оттука, ако претходно констатиравме фактори коишто го зголемуваат ризикот од настанување на состојби што би можеле да се подведат под поимите на нечовечко или понижувачко постапување или казнување, преку неиспорачување на уставно и законски гарантираните права олицетворени во програми и активности што треба да бидат понудени, односно овозможени на децата лишени од слобода, тогаш овде слободно може да заклучиме дека за жал генералната хипотеза на овој докторски труд делумно се потврдува.

ДЕЛ VI

ПРЕПОРАКИ

Согласно констатираните заклучоци во овој докторски труд, се препорачува следното:

Материјални услови:

Дислокација на Затворот за деца Охрид и негово сместување во објект кој ги задоволува потребите за таа намена, односно со соодветни услови за сместување и престој на деца лишени од слобода и упатени на издржување на казна затвор, а во согласност со рехабилитациската цел на санкцијата. Следствено, установата треба да ги овозможи сите услови во насока на остварување на таа цел, односно обезбедување на приватност, сензорен стимул, можност за дружење со врстници и учество во рекреативни и слободни активности, а пак мерките за безбедност да бидат минимални.

Имено, за начинот на којшто треба да изгледаат установите за лишување од слобода на деца, говорат Хаванските правила⁴⁷⁷, „тоа се установи со минимални или без никакви мерки на безбедност. Популацијата треба да биде мала за да се овозможи индивидуален третман. Установите треба да бидат децентрализирани и со големина која ќе овозможи пристап и контакт меѓу нив и нивните семејства. “

Имајќи предвид дека во последно време сè погласни се намерите на властите Затворот за деца Охрид да се префрли во Воспитно-поправниот дом Тетово, императив е да се обезбеди целосно раздвојување помеѓу децата од затворот и децата од домот. Секое мешање на овие две групи со различна санкција ќе се смета за кршење на нивните права, форма на несоодветно постапување и спротивно на Законот за правда за децата⁴⁷⁸, каде е јасно наведено разграничувањето помеѓу воспитните мерки и казните.

Дека казната затвор за деца не мора да биде спроведена во класично место на лишување од слобода, туку може да биде организирана на полиберален и неформален начин со акцент на образованието, говори проектот „Seehaus“⁴⁷⁹ во Германија. Имено, „Seehaus“ е програма за малолетни осудени лица организирана од невладина организација и претставува

⁴⁷⁷ Правила на ОН за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански Правила), A/PE3/113 од 14 декември 1990 година

https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf

⁴⁷⁸ Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)

⁴⁷⁹ Protecting the Rights of Children in Conflict with the Law, Research on Alternatives to the Deprivation of Liberty in Eight Countries, Institut Universitaire Kurt Bosch – University of Fribourg, Geneva, 2008

алтернатива на казната затвор. Во програмата може да учествуваат момчиња на возраст од 14 до 21 година осудени на казна затвор без право на условен отпуст. За да учествуваат во оваа програма, малолетните осудени лица поднесуваат апликација, па откако ќе бидат прифатени, својата казна ја издржуваат во овој вид домови организирани како семејства, со бројност од пет до седум лица.

Стручна служба:

Доекипирање на вработените во Затворот за деца Охрид со профили неопходни за работа со деца лишени од слобода, педагози, социјални работници и друг наставен кадар неопходен за спроведување на програми за рехабилитација, едукација и ресоцијализација. Пополнување на упразнетите работни места во делот на стручната служба во Воспитно-поправниот дом Тетово, како и доекипирање со кадар соодветен за спроведување на воспитно-поправната мерка особено кога станува збор за девојчињата. Дополнително оваа установа треба да обезбеди вработувања и во делот на обезбедувањето, а пред сè вработени од женски пол.

Од суштинско значење и за двете установи, е да вработат кадри кои би биле остручени за работа со деца изложени на долготрајна траума и акумулиран стрес со цел надминување на таквите состојби.

Меѓу другото, кога е во прашање стручноста на вработените, важно е и двете установи да креираат годишни планови за обуки и специјализации на вработени со цел континуиран напредок на знаењата и вештините.

За крај, се препорачуваат и редовни, квартални или шестмесечни брифинзи, односно дебрифинзи за вработените кои се во директен контакт со децата заради ослободување од стрес, декомпресија на напнатоста и избегнување синдром на прегорување.

Ресоцијализација:

Спроведување на третмани и богати со содржина програми за социјална адаптација, рехабилитација и ресоцијализација на децата во судир со закон. Програмите треба да овозможат надминување или сузбивање на ризик факторите кои придонеле кон девијација на општествено прифатеното поведение кај овие деца. Истовремено, ваквите третмански програми и активности треба да ги поттикнат заштитните фактори заради подобрување на општата благосостојба, јакнење на одбранбените елементи на нивната личност, а следствено и јакнење на самодовербата.

Оттука, се јавува потребата од добро поставени третмански активности, базирани на претходно спроведена сеопфатна опсервација кои ќе опфатат индивидуална, но и групна работа. Секое дете треба да има Индивидуален план за работа со јасно предвидени активности и временска рамка за нивно спроведување, но и редовна евалуација, ревидирање согласно потребите и промените. При креирање на ваквите Индивидуални планови треба да се земе предвид мислењето и желбите, односно приоритетите на самото дете, односно да се обезбеди вклученост на детето во креирање на таквите планови.

Со други зборови поконкретно се мисли на:

- Следење на напредокот на децата и редовно ревидирање на Индивидуалните планови за работа,
- Овозможување на редовни психолошки советувања и помош на децата со цел надминување на проблемите кои ги имаат од претходните искуства во животот, надминување на ризик состојбите, како и јакнење на нивните лични капацитети за справување со предизвици од секаков вид,
- Воведување на програми за промена на однесувањето (бихевиорални третмани), како и рекреативни и спортски активности,
- Работа со децата со цел нивно поучување да развијат вештини за подобро решавање на социјалните проблеми, развивање на способности за справување со гневот, лутината, фрустрацијата и агresiјата,
- Постепенални третмани за помош, групи за поддршка, терапевтски сесии со психолози, работни ангажмани и сл.

Меѓу другото, се препорачува преку меѓуресорски групи да се работи на одржлива соработка пред сè со центрите за социјална работа, заради проширување на опсегот на ресоцијализацијата и надвор од пенитенцијарната установа, односно во заедницата, со семејствата на децата.

Италијанскиот систем за малолетничка правда одговорноста кон малолетниците лишени од слобода не ја подразбира само во периметарот на поправните установи, туку оди подалеку во заедницата, преку креирање на интердисциплинарна мрежа со повеќе чинители. Па така, процесот на ресоцијализација се одвива и со семејството на малолетникот, но и по неговото излегување на слобода. Ваквата пракса обезбедува континуитет на веќе спроведените

активности во рамки на установите за лишување од слобода, а истовремено спречува да се развијат и чувства на напуштеност и фрустрација⁴⁸⁰.

Токму затоа е потребна активна улога на центрите за социјална работа во постпеналниот период. Овозможување директна и индиректна помош преку поврзување на детето или веќе возрасното лице со организации и групи коишто може да му помогнат во процесот на реинтеграција во заедницата.

За сето погоре наведено, особено битен елемент се и финансиите, па токму во овој дел е значајна улогата на раководителите на установите заради нивна директна вклученост во комуникацијата на повисоко ниво со власта, па следствено и лобирање за повеќе финансиски средства.

Образование и остречување:

Обезбедување редовен образовен процес во двете установи е императив. Ако во подготовка се измените во двата клучни закона во овој дел, Законот за основното образование и Законот за средното образование, државата олицетворена во извршната власт како предлагач, а следствено и во законодавната како носител на закони, треба да даде приоритет на овие прашања и да им го овозможи уставно гарантираното право на овие деца, час поскоро.

Обезбедување стручни и други креативни активности (изучување занаети или друг вид вештини) во Затворот за деца Охрид, но и континуитет во ВПД Тетово заради обезбедување вештини и знаења што на децата лишени од слобода ќе им овозможат посигурна и продуктивна иднина на слобода.

Во Република Италија, Министерството за образование и Министерството за правда имаат потпишано меморандум за соработка заради обезбедување специјално образование во воспитно-поправните и казнено-поправните установи. Во рамки на оваа соработка, Министерството за образование на оваа земја се обврзува да организира курсеви за развивање на лични вештини, се формираат образовни и технички работилници, се користи дигитална технологија, додека на малолетните осудени лица од неиталијанско потекло (странски државјани), им се овозможени и курсеви за изучување на италијанскиот јазик со цел нивно подобро интегрирање во општеството по излегување на слобода.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ Министерство за правда, Влада на Република Италија, Достапно на: <https://www.giustizia.it/giustizia/it/contentview.page?contentId=ART1123482#> (Пристапено на: 17.01.2025 година)

⁴⁸¹ Министерство за правда, Влада на Република Италија, Достапно на:

Позитивен пример во однос на образовните и рекреативни активности во места на лишување од слобода на деца, е нотирано од страна на Европскиот комитет за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КПТ) во Кралството Шпанија. Имено, во последниот извештај за земјата во однос на децата сместени во Центарот за задржување на малолетници „Марченила“, Комитетот утврдува „*позитивен впечаток за режимот и опсегот на активности што им се понудени на малолетниците. На малолетниците им беа понудени до четири часа вежбање на отворено во форма на слободно време и пристап до широк спектар на социообразовни, професионални, производствени (со финансиски надоместок), стручни, образовни и рекреативни активности. Бројните и разновидни ресурси на персоналот обезбедуваат вистински индивидуализиран пристап и посветеност на ресторативниот аспект на малолетничката правда и нивна рехабилитација. Индивидуалните планови за третман, почетни и периодични извештаи до судовите кои беа составени од мултидисциплинарен тим заедно со малолетникот и прегледани на тримесечна основа, се чинат детални и поднесени навреме*“⁴⁸².

Здравствена заштита:

Одржување на менталното здравје на оваа категорија деца со изречена казна затвор или воспитно-поправна мерка, е од исклучително значење имајќи ги предвид од една страна многубројните ризик фактори под чие влијание добар дел од овие деца растеле, а следствено со тоа од друга страна и долготрајната изложеност на трауматски искуства од различен вид. На ваквата состојба ќе ги надоврзиме и разните зависности кај дел од нив (наркотици, алкохол), и потребата од соодветен третман и лечење.

Оттука, од суштинска важност е воспоставување редовна и соодветна психијатриска проценка и третман, но пред сè од страна на психијатар специјализиран во работа со деца и адолесценти, односно деца кои имаат проблеми во однесувањето. Овде се препорачува внимателност и строг надзор над медикаментозната терапија, односно истата да соодветствува на возраста и реалната дијагноза на детето.

<https://www.giustizia.it/giustizia/it/contentview.page?contentId=ART1123482#>

(Пристапено на: 17.01.2025 година)

⁴⁸² Report to the Spanish Government on the Visit to Spain carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 28 September 2020, Council of Europe, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a47a76> (пристапено на: 26.01.2025 година)

Назор на спроведување на санкциите:

Се препорачува и казната затвор, како и воспитно-поправната мерка да бидат под континуиран надзор на оние кои истите ги имаат изречено, односно судиите за деца. Со други зборови, судиите мора да знаат каде ги упатуваат децата и да бидат добро информирани за состојбите во кои се наоѓаат самите установи, а пред сè децата во нив.

Установите од друга страна, треба редовно да изготвуваат сеопфатни и со содржина богати извештаи за состојбата на секое дете. Само на тој начин, со редовна комуникација и взаемно информирање може да се постигне и целта на санкцијата, односно поправање на детето.

Трет чинител во делот на надзорот е и Секторот за стручен надзор над третман, безбедност и обука на кадри во КПУ и ВПУ, кои покрај редовен надзор над установите ќе имаат важна задача да ги креираат и содржините за обука на кадрите во нив.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

1. Anderson, S.A. Nussbaum, M.C. (2018) Confronting Torture, essays on the Ethics, Legality, History, and Psychology of Torture Today, the University of Chicago Press, Chicago and London, 2018
2. Арнаудовски, Љ. (1972), Повоениот малолетнички криминалитет во Македонија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје
3. Арнаудовски, Љ. (1988), Пенологија, Наука за извршување на кривичните санкции, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Скопје, Правен факултет – Скопје
4. Арнаудовски, Љ., Груевска-Дракулевски, А. (2013), Пенологија – наука за извршување на санкциите со извршно казнено право на Република македонија Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје про Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 2 Август С Штип
5. Арнаудовски, Љ. (2007), Криминологија, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2007
6. Atanacković, D. (1988), Penologija. Naučna knjiga, Beograd
7. Бачановиќ, О. (1995), Полицијата и жртвите, 2 Август - С, Штип, 1995
8. Basso, B. (2018), Solitary Confinement Reform Act: A Blueprint for Restricted Use of Solitary Confinement of Juveniles across the States, 2018
9. Батиќ, Д., Баиќ, В. (2020), Психологија на криминално однесување, Факултет за безбедност - Скопје „Св. Климент Охридски“ – Битола, „Ван Гог“ – Скопје
10. Батиќ, Д. (2022), Психологија на комуникација, второ издание, Факултет за безбедност - Скопје Универзитет „Св. Климент Охридски - Битола“, „Ван Гог“ – Скопје
11. Bašić, J; koller-Trbović, N.; Uzelac, S. (2004), Poremećaji u ponašanju I rizična ponašanja: pristupi I pojmovna određenja, Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
12. Beccaria, C. (1984), O zločinima i kaznama, Logos, Split
13. Брајман, А. (2012), Методи на општествено истражување, четврто издание, Оксфорд универзити прес, Авторски права за македонското издание, 2015, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола
14. Бужаровска-Лажетиќ, Г. Нанев, Ј. Кошевалиска, О. (2012), Меѓународни документи за спроведување на малолетничката правда, Даскал Камче, Кавадарци
15. Buljubašić, S (2005), Maloljetnička delikvencija, Arka Press, Sarajevo
16. Weissbrodt D., Neilman Ch. 29 Law & Ineq. 343 (2011), Defining Torture and Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, Scholarship Repository, University of Minnesota Law School, 2011
17. Груевска – Дракулевски, А. (2016), Затвор и рецидивизам, Правен факултет „Јустинијан Први“ – скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Графоден, Скопје
18. Димитријоска, С. (2012), Социјална работа со малолетници сторители на кривични дела, Филозофски факултет, Скопје
19. European Agency for Fundamental Rights (FRA) and Council of Europe, Handbook on European law relating to the rights of child, 2022 edition
20. Žunić-Pavlović, V.; Kovačević-Lepojević, M. (2010), Prevencija i tretman poremećaja ponašanja, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd
21. Zentner, Y. Adam (2011), Forensic Psychology: Criminal Profilers in the Courtroom
22. Ignjatović, Đ. (1992), Kriminologija, Nomos, Beograd

23. Jensen, F. G., Rojek, G. D. (2009), *Delinquency and Youth Crime*, Fourth Edition Waveland Press, Inc. USA
24. Камбовски, В. (2006) Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничка правда, Македонска ревија за казнено право и криминологија, год. 13. Бр. 3
25. Камбовски, В. Велкова, Т. (2008), Малолетничка правда, Скопје
26. Камбовски, В. Тупанчевски, Н. (2011), Казнено право – посебен дел, Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, 2-ри Август С Штип
27. Камбовски, В. (2015), Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија, Второ изменето издание, Клуб Матица, Скопје 2015
28. Киткањ, З. (2013), Престапничко однесување кај малолетни лица, Филозофски факултет, Скопје
29. Kocsis, N. Richard, PhD (2006), *Criminal profiling, Principles and Practice*, Humana Press, Totowa, New Jersey
30. Kos Batistić, V. (2012), *Pozitivne obveze prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava I temeljnih sloboda*, Narodne novine d.d. Zagreb
31. Christiansen, K.O. (1963), *Industrijalizacija u odnosu na zlocin i mladalacku delikvenciju.*, Izbor, Zagreb
32. *Criminological Perspectives: A Reader* edited by John Muncie, Eugene McLaughlin and Mary Langan, The Open University 1996
33. Maculan, A. Ronco, D. Vianello, F. (2013), *Prison in Europe: overview and trends, Detention conditions in the European Union*, European Prison Observatory, Antigone Edizioni, Rome
34. Милутоновиќ. М. (1976), Криминологија са основима криминалне политике и пенологије, Савремена администрација Издавачко-штампарско предузеће Београд, 1976
35. Милутиновиќ, М. (1969), Криминологија, Збирке прописа, Просвета, Београд, 1969
36. Мојаноски, Т. Цане, Дујовски, Н. Гуровски, М. (2018), Полицијата и јавноста, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
37. Мојаноски, Т. Цане, Бачановиќ, О., Акимовска-Малетиќ, И., Батиќ, Д., Стефановска, В., Миленковска, М., Илијевски, И., Јованова, Н., Димитровска, А. (2015), Ставовите на вработените за задачите и состојбите во пенитенцијарните установи во Република Македонија (истражувачки извештај), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
38. Мојаноски, Т. Цане, Бачановиќ, О. Акимовска-Малетиќ, И., Батиќ, Д., Стефановска, В., Миленковска, М., Илијевски, И., Јованова, Н., Димитровска, А. (2014), Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Република Македонија (истражувачки извештај), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
39. Мојаноски Цане Т. (2015), Методологија на безбедносните науки, Коста Абраш, Охрид
40. *Monitoring Prison Conditions in the EU, A Series for National Preventive Mechanisms*, Ludwig Boltzmann Institute of Fundamental and Human Rights, Vienna
41. Мујоска Трпевска, Е. (2017), Кратки казни затвор, Скопје: Винсент графика, 2017
42. Нанев, Л. (2003), Положбата на малолетникот во кривичната постапка, Совет за превентива против малолетничка деликвенција, Кавадарци
43. Нанев, Л. Кошевалиска, О. (2018), Малолетничко казнено право, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

44. Нанев, Л. Илиевски, Ј.Јаковчевска, Л. (2014), Процедури за постапување со дете – жртва, СППМД Кавадарци
45. Николиќ-Ристановиќ, В. (2019), „Од жртве до победника“, Виктимолошко друштво Србије, Београд
46. Николиќ-Ристановиќ, В., Костантиновиќ-Вилиќ, Слободанка, (2018) Криминологија, Издавачко-графичко предузеће, Прометеј, Белград
47. Nikolić – Ristanović, V. (2016), Delikvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji, Rezultati međunarodne ankete samoprijavljivanjem delikvencije, IGP „Prometej“ Beograd
48. Nowak, M. (2019), United National Global Study on Children Deprived of Liberty, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner
49. Nowak, M., Birk, M., Monina, G. (2019) The United Nations Convention against Torture and Its Optional Protocol, A Commentary - second edition, Oxford
50. Osvrt (1971), Etiologija maloletničkog prestupništva - Zbornik članaka - Savez društva defektologa Jugoslavije, Beograd
51. Пеовска, Н. Превенција на виктимизација и заштита на жртви, авторизирани предавања, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
52. Polonko K.A., Lombardo, L.X. (2005) Human Dignity and Children: Operationalizing Human Rights Concept, Department of Sociology and Criminal Justice, Old Dominion University, Norfolk, Virginia, USA, Global Bioethics, Vol. 18-25
53. Roberts A. R. (2004), Juvenile Justice Sourcebook, Past, Present and Future, University Press, Oxford
54. Sins, Barbara & Preston, Pamela (2006), Handbook of Juvenile Justice: Theory and Practice, Taylor & Francis Group, LLC, Routledge
55. Singer, M. Mikšaj-Todorović, Lj. (1989), Delikvencija mladih, Fakultet za defektologiju sveučilišta u Zagreb, Globus, Zagreb
56. Smith, G. Dr, Gender and Victimology, Lecture 17, SG1200 Introduction to Criminology
57. Станојоска, А., Аслимоски, П. (2019), Криминологија, Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Правен факултет – Кичево, Коста Абраш – Охрид
58. Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот вовоспитно-поправните и казнено-поправните домови (научно-истражувачки извештај), (2019), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје, Скопје
59. Стефановска, В. (2015), Медиумско прикажување на криминалитетот во дневните весници во Република Македонија (Извештај од истражувањето), Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
60. Stevanović, I. (2015), Maloljetnici kao učinioci i žrtve krivičnih djela i prekršaja, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Ministarstvo prosvete, nauke i prosvetnog razvoja Republike Srbije, Beograd
61. Сулејманов, З. (2000), Македонска криминологија, Графохартија, Скопје
62. Сулејманов, З. Стојаноски, Н. (2002), Социјална патологија, Југореклам, Скопје
63. Сулејманов, З. (2003), Криминологија, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје, 2003
64. Trotti, T. and Justice Planners International LLC (JPI), Project Guide: Best Practices – In – Custody Programs for Juveniles and Adults, NAATAP, Native American and Alaskan Assistance Project, Washington

65. Тупанчевски, Н. (2020), Кривичен законик-интегрален текст-Предговор, кратки објаснувања и Регистар на поими-Четврто изменето и дополнето издание, Стоби Трејд ДООЕЛ, Скопје
66. Filipčič K. (2004), National Law on Juvenile Criminal Law in Slovenia, Faculty of Law, University of Ljubljana
67. Šeparović, Z. Kriminologija i socijalna patologija, Pravni fakultet, Zagreb

МЕЃУНАРОДНИ КОНВЕНЦИИ, ЗАКОНИ И ДРУГИ ПРАВНИ АКТИ

1. Акти за спроведување на третманот и постапувањето со децата во воспитно-поправен дом, (2022), Совет за превентива против малолетничка деликвенција Кавадарци, Европа 92 Кочани, 2022
2. Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, General Assembly of UN, 1975
3. Европска конвенција за заштита на човековите права и основни слободи, Рим, 04 ноември 1950 година https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
4. Европската директива за воспоставување минимум стандарди за права, поддршка и заштита на жртвата од криминал <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029>
5. Европска конвенција за превенција на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/european-convention-for-the-prevention-of-torture-and-inhuman-or-degrading-treatment-or-punishment#/>
6. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Annual reports on conducted visits <https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports>
7. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), 10th General report on CPT's activities, covering the period 1 January to 31 December 1999 <https://rm.coe.int/1680696a74>
8. European Prison Rules, Council of Europe, 2006 Достапно на: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>
9. Забрана на тортура, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Преглед на судската пракса на Европскиот суд за човекови права, Aire Centre, 2018
10. Закон за малолетничка правда („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/13)-закон вон сила
11. Закон за извршување на санкциите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 02/2006, бр. 57/2010, 170/2013, 43/2014, 166/2014, 33/2015, 98/2015, 99/2019)
12. Закон за измени и дополнување на Законот за извршување на санкиите („Службен весник на РСМ“ 74/24)
13. Закон за кривичната постапка („Службен весник на Република Македонија“ бр.150/2010, 100/2012, 142/2016, 198/20180)
14. Закон за правда за децата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 148/2013 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ 152/19 и 275/19)
15. Закон за правда за децата („Службен весник на Република Северна Македонија“ број 66/2024)
16. Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување на

- Обединетите Нации („Службен весник на Република Македонија“ бр. 165/208) <https://dejure.mk/zakon/zakon-za-ratifikacija-na-fakultativniot-protokol-kon-konvencijata-protiv-tortura-i-drug-vid-na-surovo-nechovechno-ili-ponizhuvachko-postapuvanje-ili-k>
17. Закон за основното образование („Службен весник на РСМ“ бр. 161/19 и 229/20) https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov_1.pdf
 18. Закон за средното образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016, 67/2017, 64/2018 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 229/2020) <https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20sredното%20obrazovanie.pdf>
 19. Закон за социјалната заштита („Службен весник на РС Македонија“ бр. 104) https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2019/28.5_zakon_SZ.pdf
 20. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicno_pravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html
 21. Закон о postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (“Službeni list Crne Gore” br. 064/11 od 29.12.2011, 001/18 od 04.01.2018)
 22. Закон о sudovima za mladež (NN84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19 – na snazi od 01.01.2020)
 23. Закон о izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela I prekršaje (NN 133/12 – na snazi od 01.01.2013)
 24. Закон о kaznom postupku (NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24, на сила од 02.04.2024 година) <https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznom-postupku>
 25. Закон о kazenskom postupku (ZKP), Neuradno prečišćeno besedilo št. 44, (Uradni list RS, št. 53/24, dne 28.06.2024) <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362>
 26. Закон о izvrševanju kazenskih sankcij (ZIKS-1), Neuradno prečišćeno besedilo št.12, (Uradni list RS, št. 141/22 z dne 7. 11. 2022) <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1223>
 27. International Covenant on Civil and Political Rights, UN General Assembly resolution 2200 A (XXI) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>
 28. Женевски конвенции од 12 август 1949 и дополнителни протоколи од 1977 и 2005, Скопје, РС Македонија, 2019 Достапно на: <https://ckrm.org.mk/wp-content/uploads/2020/05/ZENEVSKI%20KONVENCII%20%2019%2011%202019%20MK%20.pdf>
 29. Istanbul Protocol: Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (2022 Edition), Policy and Methodological Publications, 2022 <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/istanbul-protocol-manual-effective-0>

30. Istanbul Protocol, Professional Training Series No.8/rev.2, Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, United Nation of Human Rights Office of the high Commissioner
31. Извештај о посети Васпитно-поправном дому у Крушевцу (2021), Национални механизам за превенцију тортуре, Мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, Мониторинг завода за извршење кривичних санкција, Заштитник грађана (2021 година)
<https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1104/Izvestaj.pdf>
32. Извештај о посети Васпитно-поправном дому у Крушевцу (2021), Национални механизам за превенцију тортуре, Мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, Мониторинг завода за извршење кривичних санкција, Заштитник грађана (2021 година)
<https://npm.ombudsman.org.rs/attachments/article/1104/Izvestaj.pdf>
33. Извештај о посети КПЗ Ваљево (2013) Заштитник грађана-Омбудсман-Национални превентивни механизам, 2013
https://npm.ombudsman.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=374:2014-03-31-13-36-40&catid=89&Itemid=82
34. Izveštaj o obilasku JU Centar "Ljubović"(2019), (2022), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka
https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/11/izvje--taj-ljubovi--.pdf и
https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/95/izvje--taj%20o%20obilasku%20ju%20centar%20ljubovi--.pdf
35. Izveštaj o kontrolnom obilasku Uprave za izvršenje sankcija, Kazneno popravnog doma Podgorica (KPD) i zdravstvene službi (2019), Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Nacionalni preventivni mehanizam, Po Opcionom protokolu uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni i postupaka
https://www.ombudsman.co.me/img-articles_npm/28/izvje--taj-o-kontrolnom-obilasku-kpd.pdf
36. Izvješće o radu Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2020. godinu, Pučka pravobraniteljica, Republika Hrvatska
<https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjescje-o-radu-nacionalnog-preventivnog-mehanizma-za-2020-godinu/?wpdmdl=14708&refresh=66a23eb6af6ba1721908918>
37. CAT-Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 79 Session (15 April – 10 May 2024), Concluding observations on the forth periodic report on North Macedonia
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FMKD%2FCO%2F4&Lang=en
38. Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the United Nations, General Assembly Resolution 39/46, as of 10 December 1984,
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading>
39. Kazenski zakonik (KZ), Neuradno prečišćeno besedilo št. 12, (Uradni list RS, št. 16/23 z dne 7. 2. 2023) <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>
40. Конвенција на ООН за правата на децата, А/РЕЗ/44/25 од 20 ноември 1989 година
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

41. Кривичен законик на РМ („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/11, 142/12, 166/12, 55/13, 82/13, 14/14, 27/14, 28/14, 41/14, 115/14, 132/14, 160/14, 199/14, 196/15, 226/15, 97/17 и 248/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.36/23)
42. Национална стратегија за развој на пенитенцијарниот систем во Република Северна Македонија 2021-2025 година, Министерство за правда, Управа за извршување на санкциите <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2021/11/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D1%98-portain-10092021-MKD.pdf>
43. Националната стратегија за превенција и правда за деца во Република Северна Македонија (2022-2027) и Акцискиот план (2022-2023) <https://dspdp.com.mk/wp-content/uploads/2022/09/Nacionalna-strategija.pdf>
44. Neglected Needs, Girls in the Criminal Justice System, Toolbox on UN Bangkok Rules, Penal Reform International, 2014
45. Основни начела на Обединети Нации за употреба на програмите за ресторативна правда во кривичната сфера, 2002 година <https://sites.unicef.org/tdad/basicprinciplesuseofrj.pdf>
46. Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (OPCAT) of the UN, A/RES/57/199, as of 18.12.2002 <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-against-torture-and-other-cruel>
47. Penal Reform International (2021), European Prison Rules, European Union/Council of Europe, 2021
48. Правилник о упућивњу осуђених, прекршајно кажњених и притворених лица у заводе за извршење кривичних санкција, „Службени гласник РС“. Бр. 31 од 01 април 2015 <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2015/31/1>
49. Правила на ОН за заштита на малолетниците лишени од слобода (Хавански Правила), А/РЕЗ/113 од 14 декември 1990 година https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/United_Nations_Rules_for_the_Protection_of_Juveniles_Deprived_of_their_Liberty.pdf
50. Правилник о извршеванју vzgojnih ukrepov, neuradno prečišćeno besedilo št. 1, (Uradni list RS, št. 38/21 z dne 16. 3. 2021)
51. Прирачник за употреба на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица во казнено-поправните установи, (2011), Министерство за правда на Република Македонија, Скопје
52. Priročnik za mladoletne osebe (2022), OB Nastopu Ukrepa Oddaje v Prevzgojni Dom, Ljubljana, maj 2022 https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/URSIKS/Dokumenti/Publikacije/2022_Prirocnik-za-mladoletne-osebe-ob-nastopu-ukrepa-oddaje-v-prevzgojni-dom.pdf
53. Preventing Torture, An Operational Guide for National Human Rights Institutions – Updated version, Association for the Prevention of Torture (APT), 2021 <https://www.apr.ch/sites/default/files/publications/APF%20APT%20Guide%20on%20Torture%20Prevention.pdf>

54. Report to the authorities of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 10 December 2019 <https://rm.coe.int/1680a26b8f>
55. Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 7 to 9 December 2020 Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a359cb>
56. Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 02 to 12 October 2023, European Committee for the Prevention and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 15 May 2024 <https://rm.coe.int/1680af95e2>
57. Report to the Serbian Government on the visit to Serbia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 21 to 30 March 2023 <https://rm.coe.int/1680ae4238>
58. Report to the Government of Montenegro on the visit to Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 09 to 16 October, 2017, Council of Europe <https://rm.coe.int/1680925987>
59. Report to the Croatian Government on the visit to Croatia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 14 to 22 March 2017, Strasbourg, 2 October 2018, Council Of Europe <https://rm.coe.int/16808e2a0e>
60. Report to the Spanish Government on the Visit to Spain carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 28 September 2020, Council of Europe, Достапно на: <https://rm.coe.int/1680a47a76>
61. Svanidze, E. (2014), Effective Investigation of Ill-treatment, Guidelines on European standards, Council of Europe, 2014
62. Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за постапување со затвореници (1955) https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf
63. Стандардни минимални правила на ООН за спроведување на малолетничка правда (Пекиншки правила), А/РЕЗ/40/33 од 29 ноември 1985 година <https://juvenilejusticecentre.org/resources/united-nations-standard-minimum-rules-for-the-administration-of-juvenile-justice-the-beijing-rules/#:~:text=The%20UN%20Standard%20Minimum%20Rules,operations%2C%20and%20due%20process%20guarantees.>
64. Стандардните минимални правила за постапување со затвореници (Правила на Нелсон Мандела) <https://undocs.org/A/RES/70/175>
65. Стандардни минимални правила на Обединетите Нации за вонинституционални мерки („Правила од Токио“) А/РЕЗ/45/110 од 14.12.1990 година <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/tokyorules.pdf>
66. Стратегија за ресоцијализација и социјална адаптација на осудени лица кои издржуваат казна затвор 2010-2012, Министерство за правда на Република Македонија, Скопје, 2010 година

67. Subcommittee to the Prevention of Torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment (SPT) Visit to the FYR Macedonia
https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fOP%2fMKD%2f1%2fAdd.1&Lang=en
68. The Istanbul statement on the use and effects of solitary confinement, adopted on 9 December 2007 at the International Psychological Trauma Symposium, Istanbul
http://solitaryconfinement.org/uploads/Istanbul_expert_statement_on_sc.pdf
69. The Initial Medical Assessment of Detainees upon Admission (IMA), Convention against Torture Initiative, UNCAT Implementation Tool 10/2021
70. Универзална декларација за човековите права, Резолуција на Генералното собрание на ООН 217 А (III) од 10.12.1948 <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
71. Упатства на ООН за спречување на малолетничка деликвенција (Ријадски упатства), А/РЕЗ/45/112 од 14 декември 1990 година
<https://resourcecentre.savethechildren.net/document/united-nations-guidelines-prevention-jvenile-delinquency-riyadh-guidelines-ares45112/#:~:text=During%20its%2068th%20plenary%20meeting,crime%2C%20the%20necessity%20of%20implementing>
72. Упатства ОН за постапување со деца во рамки на кривично-правниот систем (Виенски упатства) – 21/07/1997
https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_for_Action_on_Children_in_the_Criminal_Justice_System.pdf
73. Упатството за определување на видовите и начините на третман на осудените лица („Службен весник на Република Македонија“ бр. 173/2011)
74. Устав на Република Северна Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр.52/91)
75. Health Care Services in Prison, Standards and Tools, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe
<https://rm.coe.int/16806ce939>
76. United National Human Rights, Office of the High Commissioner, Preventing Torture, The Role of the National Preventive Mechanisms, A Practical Guide, Series No. 21
77. United Nations Treaty Collections
https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en
78. United Nations Children's Emergency Fund (UNICEF)
https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/325_390_EN_original.pdf
79. Charter of Fundamental Rights of the European Union (Official Journal of the European Communities 2000/C 364/01) https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
80. Juveniles Deprived of their Liberty under Criminal Legislation, European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Council of Europe <https://rm.coe.int/16806ccb96>

ТРУДОВИ ВО СПИСАНИЈА, ЗБОРНИЦИ, МЕЃУНАРОДНИ КОНФЕРЕНЦИИ, ИЗВЕШТАИ

1. Akandji-Kombe, JF (2007), Positive Obligations under the European Convention on Human Rights, A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights, Directorate General of Human Rights Council of Europe
2. Bachanovic, O. PhD, Peovska, N. PhD (2020), The Euro-Atlantic Values in the Balkan Countries, International Scientific Conference, Vol. I, No. 2, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje
3. Бачановиќ, О. Ресоцијализација на малолетните престапници (Влијанието на новата општествена одбрана; Поим и разграничување од други сродни поими; Основни принципи), Македонска ревија за казнено право и криминологија, бр.1, 2016 год
4. Waldron, J. (2010), Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Vol. XXIII (2), the Coxford Lecture, Inhuman and Degrading Treatment: The Words Themselves, p. 269-286
5. Vrbinc Šoln, P. Brezočnik Jakič, M. Švalj, K. (2016), Vzgojni zavodi, Izhodišča za sistemsko ureditev in pilotni project, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Ljubljana https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/Vzgojni_zavodi.pdf
6. Годишен извештај за 2021 година на Народен правобранител – Национален превентивен механизам (2021), Народен правобранител на Република Северна Македонија
7. Годишен извештај на Управата за извршување на санкциите за состојбата и работењето на Казнено-поправните и Воспитно-поправните установи во Република Северна Македонија за 2022 година, Република Северна Македонија, Министерство за правда, Управа за извршување на санкциите
8. Димитриевска, С. (2021), Перцепција на јавноста за детското престапништво во РС Македонија, уредник проф. д-р. Дујовски, Н. Зборник „30 години независна македонска држава“, Меѓународна научна конференција, Охрид 2021, година II бр. 4, стр. 211-221, Универзитет Св. Климент Охридски – Битола, Факултет за безбедност – Скопје
9. Димитриевска, С. (2020), Постапување со деца упатени на издржување на казна затвор, одбранет на 08.04.2020 година, необјавен магистерски труд, Филозофски факултет – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
10. Dimitrievska, S. (2022), Phenomenological characteristics of juvenile delinquency in the Republic of North Macedonia, International Yearbook 2002/1, University Ss. Kliment Ohridski – Bitola, Faculty of Security – Skopje, p. 71-88
11. Đorđić, C. (2014) Ostvarivanje i zaštita prava pritvorenih lica, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet Union, Beograd
12. Zbirka autorskih tekstova “Odgovornost medija za prevenciju maloljetničkog prestupništva”, Mediacentar, Sarajevo
13. Ибиш, Е. (2020), Криминолошки и казнено-правни аспекти на малолетничката деликвенција во Република Македонија, докторска дисертација, Правен факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
14. Извештај за состојбите и условите во казнено-поправните установи и воспитната установа 2022 година, Хелсиншки комитет за човекови права, Скопје
15. Камбовски, В. (2006), Теоретски основи на новиот законски модел на малолетничка правда, Македонска ревија за казнено право и криминологија

16. Kolenc B. (2020) Zaporna kazneni za mladoletne storilce, Magistrsko diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Pravni fakultet
17. Малолетничка правда, од идеја до практика (2006), Зборник, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Полициска академија – Скопје
18. Мирчева, С. (2006), За полициските овластувања во системот на малолетничката правда, (уред. одбор д-р Бачановиќ, О. доц. д-р Батик, Д. м-р. Мирчева, С. м-р. Стојковска, В.) Зборник „Малолетничка правда, Од Идеја до практика“, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Полициска академија – Скопје
19. Monitoring places of detention, a practical guide, the Association for the prevention of torture, Geneva, 2004
20. Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2017 година, Народен правобранител на Република Македонија, 2018, Скопје
21. Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2019 година, Народен правобранител на Република Северна Македонија, 2020, Скопје
22. Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2021 година, Народен правобранител на Република Северна Македонија, 2022, Скопје
23. Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2022, Народен правобранител на Република Северна Македонија, 2023, Скопје
24. Народен правобранител-Национален превентивен механизам, Годишен извештај за 2023 година, Народен правобранител на Република Северна Македонија, 2024, Скопје
25. Nowak, M. McArthur, E. Torture Volume 16, Number 3, 2006, The distinction between torture and cruel, inhuman or degrading treatment, p. 147-151
<https://drive.reindex.net/RCT/101/TORT2006.3.2.pdf>
26. Orsayeva, R., Vasyaev, A., Shestak, V. Mechanisms for protecting children's rights and the role of psychological services in the juvenile justice system of Russia against the background of international practices, Egyptian Journal of Forensic Science (2022)
27. Plesničar, M.M., Balažic, M., Cvetković Ramuš, I. Skočir, M., Arnež, J., Filipčič, K. (2023), Improving the Juvenile Justice System and Strengthening the Education and Training of Penitentiary Staff in Slovenia, European Union – Council of Europe joint project, 2023
28. Правилникот за поблиските услови и начинот на употреба на средствата за присилба од страна на припадниците на затворската полиција во казнено-поправните и воспитно-поправните установи („Службен весник 94/22 од 15.04.2022 година)
<https://uis.gov.mk/zakoni/>
29. Посебен извештај за констатираните состојби од повторната посета на ВПД Тетово (кој функционира во Затвор Охрид), (2019), Народен правобранител, Скопје
30. Програма за задолжителна имунизација на населението во Република Северна Македонија за 2024 година, Министерство за здравство на Република Северна Македонија <https://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2024/01/Imunizacija.pdf>
31. Protecting the Rights of Children in Conflict with the Law, Research on Alternatives to the Deprivation of Liberty in Eight Countries, Institut Universitaire Kurt Bosch – University of Fribourg, Geneva, 2008
32. Report to the Authorities of North Macedonia” on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman, Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 2 to 10 December 2019

33. Report to the Government of North Macedonia on the visit to North Macedonia carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 7 to 9 December 2020
34. Стандарден оперативен протокол за употреба на средства за присилба <https://uis.gov.mk/wp-content/uploads/2022/12/%D0%A1%D0%9E%D0%9F-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B1%D0%B0.pdf>
35. Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Visit to the former Yugoslav Republic of Macedonia, undertaken from 23 to 29 April 2017: observations and recommendations addressed to the State party
36. Стефановска, В. Бачановиќ, О. Батиќ, Д. Пеовска, Н. (2024), Анализа на процесите на ресоцијализација и (ре) интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведение, Истражувачки извештај, Универзитет Св. Климент Охридски - Битола, Факултет за безбедност – Скопје, 2024 година
37. The Centre of Research in Child-Parent Interaction (CICOP), (2017), Children deprived of liberty, Today's Children, Tomorrow's Parents, An Interdisciplinary Journal, No. 45-46
38. Underwood, L. A. Sandor von Dresner, K. Phillips, A. L. (2006) Community Treatment Programs for Juveniles: A Best-Evidence Summary, International Journal of Behavioral Constitution and Therapy, Volume 2, No. 2
39. Hajdin, M. (2017), Alternativne mjere prema maloljetnicima u riziku: prikaz "Stop programa" u Gradu Zagrebu, završni rad, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Odsjek za socijologiju
40. Чачева. В. (2006), Феноменолошките карактеристики на малолетничкиот криминалитет во Република Македонија, Зборник на Полициска Академија – Скопје, Малолетничка правда, Од Идеја до практика, стр. 98-117
41. Шушак, И. (2019), Групно извршување на кривичните дела кај децата во Република Македонија за период од 2005 – 2015, докторска дисертација, Факултет за безбедност – Скопје, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола
42. 24th Annual Report of the CPT 2013/2014 – European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Council of Europe, 2015

ИЗВОРИ ОД ИНТЕРНЕТ

1. Народен правобранител на Република С. Македонија <https://ombudsman.mk>
2. L'Observatoire international des prisons www.oip.org
3. European Union, Migration and Home Affairs [https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/degrading-treatment-or-punishment_en#:~:text=Definition\(s\),individual's%20moral%20and%20physical%20resistance](https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/degrading-treatment-or-punishment_en#:~:text=Definition(s),individual's%20moral%20and%20physical%20resistance)

4. United Nations Office on Drugs and Crimes (UNODC) https://www.unodc.org/southasia/frontpage/2018/July/unodc-deep-dive-dialogue_-demystifying-prison-reforms.html
5. Државен завод за статистика, Макстат-база на податоци https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat_Sudstvo_ObvinetiOsude niDecaStoriteli/500_SK4_Mk_T24_ml.px/table/tableViewLayout2/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef
6. Државен завод за статистика на РС Македонија, Статистички атлас, Попис 2021, <https://www.stat.gov.mk/publikacii/2022/Statistichki-atlas-mk-al-web.pdf>
7. Association for the Prevention of Torture (APT), Body searches <https://www.apr.ch/knowledge-hub/dfd/body-searches>
8. Министерство за здравство на Република Северна Македонија, Програми <https://zdravstvo.gov.mk/programi/>
9. Министерство за правда-Управа за извршување кривични санкции на Република Србија, <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivичnih-sankcija/vaspitno-popravni-dom-za-maloletnike/vaspitno-popravni-dom-u-krusevcu/>
10. Zavod za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje [Zavod za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje | GOV.SI](#)
11. Zavod za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje [Zavod za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje | GOV.SI](#)

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ БР. 1

ИНСТРУМЕНТ БР.1

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА ВРАБОТЕНИ ВО ЗАТВОР ЗА ДЕЦА ОХРИД/ВПД ТЕТОВО/УИС

За потребите на докторската дисертација, „*Заштита на децата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода со осврт на Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово*“ ќе се спроведе истражување.

Целта на истражувањето е да се направи проценка на степенот на заштита на правата на децата во места на лишување од слобода од форми на несоодветно постапување кои може да се подведат под нечовечко или понижувачко постапување или казнување, како и да се процени степенот на почитување на меѓународните и национални стандарди во тие места.

Истражувањето ќе опфати структурирани анкетни прашалници за самостојно пополнување, по што ќе се спроведе интервјуирање во Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово, како и Управата за извршување на санкции.

Структурираниот анкетен прашалник ќе биде доставен до стручната служба во Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово, како и до вработените во Управата за извршување на санкциите кои работат со установите во кои се врши лишување на деца од слобода.

Ви благодарам однапред за одвоеното време за пополнување на прашалникот како и поддршката долж процесот на собирање информации. За пополнување на прашалникот потребни се дваесетина минути. Доколку прашалникот го пополнувате електронски, ве молам Вашите одговори затемнете ги, односно означете ги во „болд“, а по пополнување на прашалникот, истиот испратете го на емаил адресата:.....

Вашето учество е доброволно, анонимноста гарантирана, додека добиените информации ќе се употребат единствено за целите на истражувањето спроведено за потребите на докторатот.

1. Податоци за испитаникот:

1.1. Пол: женски.....машки

1.2. Возраст: години

1.3 .Во која институција работите

1. Затвор за деца Охрид, 2. ВПД Тетово, 3. Управа за извршување на санкции

1.4. Работно искуство во Затвор за деца Охрид/ВПД Тетово/УИС

..... години.....месеци

1.5. Дали имате работно искуство надвор од Затвор за деца Охрид/ВПД Тетово/УИС?

.....да.....не

1.6. Работно искуство пред вработување во Затвор за деца Охрид/ВПД Тетово/УИС:

- приватна компанија

- невладина организација (која).....

- државен орган (кој).....

- друго.....

1.7. Вид и степен на образование.....

1.8. На кое работно место сте распоредени?

1.9. Обуки – на колку обуки за постапување со деца во судир со закон сте учествувале?

1. една

2. две

3. три

4. четири

5. пет и повеќе

6. не сум учествувал/а

1.10. На колку обуки за постапување со деца лишени од слобода сте учествувале?

1. една

2. две

3. три

4. четири

5. пет и повеќе

6. не сум учествувал/а

1.11. На какви други обуки сте учествувале?

1.12. Кога последен пат сте учествувале на обука?

1. пред месеци

2. пред 1 година

3. пред 2 години

4. пред 3 години

5. пред 4 години

6. пред 5 години и подолго

2. Организација на работењето

2.1 Како е организирано работното време во установата во која работите?

- Само прва смена

- Во две смени

- Ноќни смени

- Викенди

2.2 Времетраење на една смена?

- 6 часа

- 8 часа

- 12 часа

- 24 часа

2.3 Екипираност со кадар?

- Психолози (Број).....

- Социјални работници (Број).....
- Педагози (Број).....
- Наставен кадар (Број).....
- Медицински кадар (Број).....
- Обезбедување (Број).....
- Помошен персонал (вид)
- Друго

2.4 Бројност на персоналот ноќе?

2.5 Профил на персонал ноќе?

2.6 Бројност на персонал за време на викенд?

2.7 Профил на персонал за време на викенд?

3. Материјални услови

3.1. Колкав е сместувачкиот капацитет на установата?

3.2. Вид на соби:

- Број на еднокреветни соби
- Број на двокреветни соби
- Повеќекреветни (колку кревета во соба).....

3.3. Дали за секое дете има обезбедно кревет со душек и постелнина?

- Да
- Не

3.4. Која е Вашата проценка за нивото на хигиена?

- Добра
- Пристојна
- Лоша

3.5. Кој е одговорно лице за одржување хигиена во собата за спиење?

- Осуденото дете
- Хигиеничар
- Обајцата
- Трето лице

3.6. Каков вид на светлина има во собата?

- Дневна
- Вештачка
- Комбинација

3.7. Каков вид на вентилација има во собата?

- Природна (прозорец)
- Централен систем

3.8. Каков вид на затоплување постои во установата?

- Централен
- Индивидуални грејни тела на струја
- Друго

3.9. Кои други елементи од мебел се дел од собата?

- Ормар
- Маса

- Столче
- Лампа
- Друго.....

3.10. Дали во просторијата/собата има засебен тоалет?

- Да
- Не

3.11. Дали во тоалетот има туш?

- Да
- Не

3.12. Дали постојат заеднички купатила?

- Да
- Не

3.13. Како е регулиран распоредот на туширање?

.....

3.14. Дали има редовно топла вода?

- Да
- Не

3.15. Дали на децата им се обезбедуваат средства за хигиена?

- Да
- Не

3.16. Доколку да, колку често им се делат средства за хигиена?

- Еднаш неделно
- Еднаш на две недели
- Еднаш месечно
- Кога има залихи

3.17. Кои средства за хигиена им се даваат на децата?

.....

3.18. На кој начин се обезбедува гардероба за децата?

- Децата носат лична гардероба од дома
- Донации
- УИС обезбедува
- Друг

3.19. Дали е гардеробата прилагодена за временските прилики?

- Да
- Не

4. Образовен процес

4.1. Како е организиран образовниот процес во установата?

- Нема образовен процес
- Не е редовно организиран
- Се организира само кога има проект/донаторска поддршка
- Постои редовен образовен процес организиран преку МОН

4.2. На кој начин се врши проверка на знаењето кај децата?

- децата се тестираат

- врз основа на индивидуална проценка при прием во установата
- не се врши проверка на знаењето кај децата
- Друго.....

4.3. Кои предмети се дел од образованието на децата?

.....

4.4. На кој начин е обезбеден наставниот кадар?

- Постои вработен наставен кадар во установата
- Со договор се користи кадар од најблиското училиште
- Установата се снаоѓа согласно потребите и итноста
- МОН го обезбедува наставниот кадар
- Друго.....

4.5. Кој ги издава дипломите/сведителства/сертификати?

- МОН
- Установата
- Училиштето од каде е обезбеден наставниот кадар

5. Работен процес

5.1. Постои ли работно ангажирање во установата?

- Да
- Не

Објаснете: _____

5.2. Дали работното ангажирање е факултативно или задолжително?

.....

5.3. Каков вид на работно ангажирање се практикува?

- Занает (кој?).....
- Земјоделство
- Сточарство
- Друго

5.4. Дали просториите за работа исполнуваат минимум услови за престој на децата (осветлување, хигиена, вентилација и др.)?

- Да
- Не
- Делумно

Објаснете: _____

5.5. Дали се обезбедуваат сертификати за завршен курс/острученост?

- Да
- Не

6. Здравствена заштита

6.1. Колку здравствени работници работат во установата?

- Ниеден
- Еден
- Двајца
- Повеќемина

Објаснете:.....

6.2. Доколку нема вработено здравствено лице, на кој начин се обезбедува здравствената нега?

Објаснете:.....

6.3. Работно време на здравствениот персонал:

- 6 часа
- 8 часа
- 12 часа
- Еднаш неделно
- Повремено
- По потреба

6.4. Дали во установата постои стоматолошка ординација?

- Да
- Не
- Децата се носат во друга установа

6.5. Дали во установата постои психијатриска поддршка?

- Да
- Не
- Децата се носат во друга установа

6.6. Дали при прием се обезбедува здравствен преглед?

- Да
- Не

6.7. Во што се состои прегледот при прием?

Објаснете:.....

6.8. Дали при преглед е присутно службено лице од установата?

- Да
- Не
- Повремено

Доколку при преглед е присутно службено лице, објаснете зошто.....

6.9. Дали во установата се врши вакцинација?

- Да
- Не

6.10. Доколку да, за каков вид вакцини станува збор?

.....

6.11. Дали вработените во установата се вакцинираат?

.....

6.12. Дали установата се соочува со недостаток на лекарства и останати средства за здравствена заштита?

- Да
- Не
- Повремено и за одредени производи

Објаснете:.....

7. Постапување со деца/третман

7.1. Каков вид на третмани се спроведуваат со децата?

- Индивидуални
- Групни
- Комбинација од двата
- Други

Објаснете:.....

7.2. Дали се спроведуваат креативни работилници?

- Да
- Не

Доколку да, какви?.....

7.3. Како е Вашето професионално мислење за постоење стрес кај децата?

.....

7.4. Што според Вас е најголемиот причинител за стрес кај децата?

.....

7.5. Дали се работи на акумулираниот/токсичен стрес кај детето?

- Да
- Не

Доколку да, како го препознавате?.....

7.6. Како е Вашето професионално мислење за постоење на агресија кај децата?

.....

7.7. Што според Вас е најголем причинител за агресија?

.....

7.8. На кој начин реагирате при агресивен испад?

Објаснете:.....

7.9. Како вршите проценка на однесувањето на детето?

- Со евалуација
- Тестови
- Индивидуални разговори/работа
- Групни разговори
- Мешавина од повеќе алатки

Објаснете:.....

7.10. Колку често го проценувате напредокот во однесувањето на детето?

- Еднаш годишно
- Двапати годишно
- Пред отпуст
- По потреба

7.11. Што преземате доколку процените дека детето регресира?

.....

7.12. Што подразбирате под нечовечко постапување или казнување?

.....

7.13. Што подразбирате под понижувачко постапување или казнување?

.....
7.14. Како би ја оцениле севкупната атмосфера во установата?

1. Лоша 2 Пристојна 3. Добра 4. Многу добра 5. Одлична

8. Заеднички простории, кујна и исхрана

8.1. Дали постои простор и опрема во установата за спорт и рекреација?

- Да
- Не

8.2. Дали децата имаат можност секој ден да престојуваат на отворено?

- Да
- Не

Објаснете:.....

8.3. Дали кругот/птеката за шетање е заштитена од непогодни временски влијанија?

- Да
- Не

8.4. Колку време дневно осудените лица минуваат надвор од затворените простории?

Објаснете: _____

8.5. Дали постои библиотека?

- Да
- Не

8.6. Со каков вид книги, списанија и дневни весници е снабдена библиотеката?

Објаснете: _____

8.7. Кој и колку често ја снабдува библиотеката?

.....
8.8. Дали храната е разновидна и е прилагодена на диететските и религиски навики на децата?

- Да
- Не

8.9. Кој го составува менито и кој го одобрува?

Објаснете: _____

8.10. Дали лекарот спроведува контрола на кујната, храната и хигиената на вработените?

- Да
- Не

Објаснете: _____

8.11. Дали се запазуваат стандардите за децата со дијабетес и други болести за кои е потребна посебна исхрана?

- Да
- Не

Доколку _____ да,
како: _____

8.12. Каков прибор за јадење се користи?

- Есцајг
- Пластифициран
- Дрвен
- Друго.....

8.13. Дали има редовно топла вода?

- Да
- Не
- Повремено

8.14. Колку често се користи перална?

- Еднаш неделно
- Еднаш на две недели
- Постои распоред
- По потреба

8.15. Дали видувалните и останатите простории за дневен престој се уредни и со задоволувачка хигиена?

- Да
- Не
- Делумно

Опишете: _____

8.16. Дали просториите за заеднички престој ги исполуваат минимум условите за престој на осудените лица (осветлување, хигиена, вентилација и др.)?

- Да
- Не
- Делумно

Објаснете: _____

9. Дисциплински казни и самица:

9.1. Дали дисциплинските повреди се регулирани со правилник?

- Да
- Не
- Не знам

Доколку _____ да, _____ кој документ/акт: _____

9.2. Дали се утврдени во посебен закон или правилник видот и траењето на санкциите кои може да бидат изречени заради лошо поведение или прекршување на куќниот ред?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

9.3. Во Вашето професионално искуство дали се сослушува детето при дисциплинска постапка и дали се земаат предвид сите околности при изрекувањето на дисциплинската санкција?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

9.4. Дали постои упатство за дисциплинска одговорност?

- Да

- Не
- Не знам
- Доколку да, кој документ/акт:.....

9.5. Дали при изрекувањето на дисциплинската санкција е земено предвид поведението на осуденото дете?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

9.6. Дали пред издржувањето на дисциплинската санкција за упатување во самица/посебна соба е прибавено мислење од лекар за здравствената состојба на осуденото дете?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

9.7. Дали детето се упатува во самица?

- Да
- Не
- Доколку да, на колку долг период.....

9.8. Дали детето се упатува во посебна соба?

- Да
- Не
- Доколку да, на колку долг период.....

9.9. Во што се состои изолацијата?

Објаснете:.....

9.10. Дали постои некакво упатство за посебна соба?

- Да
- Не
- Не знам
- Доколку да, за каков правен акт станува збор?
- Објаснете:.....

9.11. Дали постои посебна просторија за оваа намена?

- Да
- Не

9.12. Дали при упатување во посебна соба се работи со детето и на кој начин?

Објаснете:.....

9.13. Дали на детето упатено во посебна соба му се дозволува престој на отворено?

- Да
- Не

Доколку _____ да, _____ колку
долго: _____

9.14. Дали детето упатено во посебна соба секојдневно е посетувано од страна на лекар?

- Да
- Не

9.15. Дали е посетувано од директор?

- Да
- Не

9.16. Кој друг може да го посетува детето?

Ве молам наведете:.....

10. Поплаки:

10.1. На кој начин се остварува правото на писмена поплака до директорот на установата?

Објаснете:_____

10.2. Како се остварува правото на жалба против решенијата на директорот?

Објаснете:_____

10.3. Дали се функционални металните сандачиња за доставување претставки до Народниот правобранител?

- Да
- Не

Објаснете:.....

11. Односот помеѓу затворските служби и осудените лица и насилството меѓу осудените лица:

11.1. Дали според Вашето професионално искуство се користат средства за присилба?

- Да
- Не
- Понекогаш

11.2. Доколку се користат, за какви средства станува збор?

.....

11.3. Кога се користи средство за присилба, дали се врши проценка на оправданоста и кој ја врши?

Објаснете:_____

11.4. Дали постои протокол за употреба на средството за присилба?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете:_____

11.5. Дали има случаи на несоодветна употреба на средства за присилба?

- Да
- Не
- Не знам

11.6. Дали постојат обуки за употреба на средства за присилба?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

11.7. Според Вас и Вашето досегашно искуство, што претставува несоодветно постапување?

11.8. Дали некое службено лице било дисциплински казнето заради несоодветно постапување кон децата лишени од слобода?

- Да
- Не
- Не знам

Доколку да, кога и каква санкција била наложена?.....

11.9. Дали се врши ли претрес при прием на дете во установата?

- Да
- Не
- Повремено

Објаснете: _____

Во што се состои претресот?

Објаснете:.....

11.10. Дали се врши преглед при прием на дете во установата?

- Да
- Не
- Повремено

Објаснете: _____

Во што се состои прегледот?

Објаснете:.....

11.11. Дали во установата се чува оружје?

- Да
- Не
- Не знам

Објаснете: _____

11.12. Дали обезбедувањето е во униформа?

- Да
- Не

12. Контакт со надворешниот свет:

12.8. Дали децата лишени од слобода имаат право да се допишуваат со надворешен свет?

- Да
- Не

Објаснете: _____

Дали има случаи кога директорот на управата ограничил допишување?

- Да
- Не
- Не знам

Доколку да, објаснете: _____.

12.9. Дали постои контрола при допишувањето?

Објаснете: _____

Дали децата лишени од слобода ги користат останатите форми на контакти со надворешен свет?

	Да	Не
Вибер		
Скајп		
Ватсап		
Телефон		
Посети од семејство		
Посети од судија		
Посети од ЦСР		

12.10. Колку долго траат посетите?

- Еден час
- Два часа
- Повеќе

Објаснете: _____

Каде се спроведуваат посетите?

Објаснете: _____

Дали децата лишени од слобода имаат прибор за допишување?

- Да
- Не

12.11. Дали децата лишени од слобода имаат можност без цензура и надзор да остваруваат контакти со државни органи и меѓународни организации?

- Да
- Не

Доколку да, најчесто со кои?

13. Други прашања:

13.8. Дали правата и погодностите на децата се видно истакнати?

- Да
- Не

13.9. Дали е достапен кукниот ред на установата?

- Да
- Не

13.10. Каде е истакнат кукниот ред?

.....

13.11. Дали децата се запознаени со дисциплинската одговорност?

Објаснете:

13.12. Дали и на кој начин осудените лица ги задоволуваат своите верски чувства и потреби?

Објаснете:

13.13. Според ваше мислење, на скала од 1 (најлошо) до 5 (најдобро), како ги оценувате условите во затворот?

1- Лоши, 2- пристojни, 3- добри, 4- многу добри, 5 одлични

13.14. Колку сметате дека истите се прилагодени/адаптирани/соодветни за децата?

1-не се соодветни, 2-делумно соодветни, 3-соодветни, 4-добри се, 5- целосно ги задоволуваат потребите на децата лишени од слобода

13.15. Што сметате дека е добро востановена пракса во установата?

Објаснете:.....

13.16. Што недостига?

Објаснете:.....

13.17. Колку ваквата организација на установата ја исполнува рехабилитациската цел на казната?

1. Не ја исполнува 2. Делумно ја исполнува 3. Ја исполнува

13.18. Дополнителни коментари и информации:

.....

БЛАГОДАРАМ!

ПРИЛОГ БР. 2

ИНСТРУМЕНТ БР. 2

Протокол за интервју – раководен кадар КПУ/ВПД

Податоци за испитаникот

1. Работно искуство?
 - До 2 год
 - Од 3-5 год
 - Од 6-10 год
 - Подолго од 10 год
2. Дали имате искуство надвор од Установата?
...да...не
3. Работно искуство пред вработување во Установата?
 - ...приватен сектор
 - ...НВО
 - ...државен орган
 - ...образовен сектор
 - ...прво вработување
 - ...друго
4. На која позиција работевте?
5. Дали сте биле на некоја обука за менаџирање човечки ресурси? Институции?
6. Што направивте прво кога дојдовте во установата? Вашиот прв ден како директор?
7. Дали сте учествувале на обуки за права на децата во судир со закон? Доколку да, колку и кога?
8. На колку обуки за работа со лица лишени од слобода сте учествувале?
 - Една
 - Две
 - Три
 - Четири
 - Не сум учествувал
 - Друго
9. На колку обуки за ресоцијализација сте учествувале?
 - Една
 - Две
 - Три
 - Четири
 - Не сум учествувал
 - Друго
10. Доколку сте учествувале на обука, кој ја организирал?
 - НВО (која?).....
 - Меѓународни организации (која?).....
 - Државни органи (кои?).....

- Друго.....

Прашања за дискусија:

1. Што сте по вокација?
2. Колку долго сте директор на установата?
3. Дали претходно сте работеле во пенитенцијарниот сектор и доколку да, во кое својство?
4. Што за Вас значи нечовечкото или понижувачкото постапување? Што се може да се подведе под овие поими?
5. Како би ја оцениле состојбата во Затворот за деца Охрид/ВПД Тетово?
6. Каква состојба затекнавте пред Вашето именување за директор?
7. Што сменивте?
8. Колку вработени има установата во сектор ресоцијализација?
9. Колку вработени се во сектор обезбедување?
10. Колку вработени треба да има согласно актот за систематизација?
11. Колку деца моментално има во установата?
12. Какво е сместувањето? Еднокреветни соби? Двокреветни или?
13. Што е сменето откако ВПД е префрлен во Волковија?
14. Каква е атмосферата во установата помеѓу вработените? Доаѓаат ли со поплаки?
15. А меѓу децата? Тие се поплакуваат ли често и доколку да, на што најмногу?
16. Дали има агресивни испади и како ги решавате? Дајте ми пример.
17. Се користи ли често изолацијата?
18. Дали ги посетувате децата додека се во изолација?
19. Водите ли книга на дневни настани?
20. Се користат ли средства за присилба?
21. Дали имате дисциплински казнето вработено лице и доколку да, заради што?
22. Дали сметате дека установата ја задоволува целта заради која постои, воспитување, превоспитување, ресоцијализација?
23. Кој е најфункционалниот сегмет на установата?
24. Што најмногу недостига?
25. Што би смениле?
26. Со колкав буџет располагате и дали е доволен?

Здравство

27. Дали децата имаат здравствена заштита?
28. Како се одвива здравствената нега? Имате ли доволно лекарства? Со кои проблеми се соочувате во тој дел?
29. Колку често имате потреба од Итна медицинска помош (Брза Помош)?
30. Што се случува со психичките состојби на децата? Се носат ли често на психијатар и дали е тоа адолесцентен или за возрасни?
31. Имате ли зависници? Доколку да, кои се предизвиците со нив?

Образование

32. Што се случува со образованието? Дали се усвои некое трајно решение?
33. Колку се работно ангажирани децата додека ја издржуваат казната? Дали има некоја соработка со надворешна фирма?

ЦСР

34. Каква е соработката со ЦСР? Доаѓаат ли нивни претставници во обиколка и надзор над децата?

Судии

35. Дали доаѓаат судиите за деца?

НВО/Меѓународни

36. Имате ли често посети од НВО сектор? Каква е соработката со нив?

37. А со меѓународни организации? УНИЦЕФ? Академија?

Друго

38. Со кои проблеми најчесто се соочувате? Нешто што никако не можете да го решите...

39. Дајте ми еден позитивен пример? Нешто на што сте горд... Дајте ми пример, нешто карактеристично што ви останало во сеќавање.

40. Што друго би ми кажале, а јас не ве прашав?

ПРИЛОГ БР. 3

ИНСТРУМЕНТ БР. 3

Протокол за групен разговор со деца лишени од слобода

Прашања за дискусија:

41. Како го минувате времето тука?
42. Како се сложувате меѓу себе? Има ли проблеми? Недоразбирања?
43. Како ги решавате проблемите?
44. Ви помагаат ли воспитувачите?
45. Кој најмногу?
46. На кој начин?
47. Се дружите со воспитувачите?
48. Со кого се дружите најмногу?
49. Кој од нив е најдобар?
50. Зошто е најдобар?
51. А кој е најлош?
52. Викаат по вас?
53. Кога ќе се скарате меѓу себе, што прават воспитувачите?
54. Се случува да ве удрат?
55. Ве ставаат во самица?
56. Каде е таа просторија? (ова доколку кажат дека ги изолираат или го употребат зборот „самица“) И што се случува додека сте таму? Колку долго седите таму? Некој доаѓа да ве види? Директор? Лекар? Воспитувач? Ве пуштаат повремено да се прошетате низ двор? Цигара ви даваат?
57. Ве запознаа со дисциплината кога дојдовте тука? А со куќниот ред?
58. Ви дадоа некакво упатство за дисциплината, за куќниот ред?
59. Навечер што правите?
60. Во колку ги гасат светлата?
61. Како спиеете? Имате потреба од апче за да заспиеете?
62. На лекар одите ли често? Ве носат или некој доаѓа тука?
63. А на психијатар?
64. Кој од вас зема редовна терапија? А знаете што апчиња земате?
65. Подобро ви е од нив?
66. Учите нешто тука?
67. Има ли настава во затворот/домот?
68. По кои предмети?
69. А занаети?
70. Храната како е?
71. Ја има ли доволно? Има ли репете? Што ви е највкусно?
72. Ви даваат сами да си готвите или само помагаат?
73. Собите кој ви ги чисти?
74. А дворот? Подработувате низ него?
75. Има топла вода? Колку често се туширате?
76. Се организираат ли овде спортски активности?

77. Имате ли посета? Кој доаѓа?
78. Дошле од ЦСР? А судијата што ви ја изрече казната?
79. Доаѓаат ли некои други луѓе, еве како јас денес?
80. Што друго правите?
81. Што би сакале да правите?
82. Што или кој најмногу ви недостига?

ПРИЛОГ БР. 4

ИНСТРУМЕНТ БР. 4

Протокол за интервју – УИС

Податоци за испитаникот

11. Работно искуство?

- До 2 год
- Од 3-5 год
- Од 6-10 год
- Подолго од 10 год

12. Дали имате искуство надвор од Установата?

...да...не

13. Работно искуство пред вработување во Установата?

- ...приватен сектор
- ...НВО
- ...државен орган
- ...образовен сектор
- ...прво вработување
- ...друго

14. На која позиција работевте?

15. Дали сте биле на обука за менаџмент на човечки ресурси? Меаџирање институции?

16. Дали сте учествувале на обуки за права на децата во судир со закон? Доколку да, колку и кога?

17. На колку обуки за работа со лица лишени од слобода сте учествувале?

- Една
- Две
- Три
- Четири
- Не сум учествувал
- Друго

18. На колку обуки за ресоцијализација сте учествувале?

- Една
- Две
- Три
- Четири
- Не сум учествувал
- Друго

19. Доколку сте учествувале на обука, кој ја организирал?

- НВО (која?).....
- Меѓународни организации (која?).....
- Државни органи (кои?).....
- Друго.....

Прашања за дискусија:

83. Што сте по вокација?
84. Колку долго сте директор на установата?
85. Дали претходно сте работеле во пенитенцијарниот сектор и доколку да, во кое својство?
86. Веќе вторпат сте директор на УИС....Зошто не се формализира изборот со оглас туку се уште сте в.д? На колку време ви се обновува договорот?
87. Каква состојба затекнавте во УИС пред Вашето именување за директор?
88. Што сменивте?
89. Колку вработени има УИС вкупно? Колку недостигаат? Дали сегашната пополнетост ги задоволува потребите?
90. Колку се мотивирани новопримените кадри? Сигурно имате информации и од терен, а и овде во УИС?
91. На скала од 1 до 5, како ќе ја оцените ефикасноста на УИС? Што е добро, а што лошо? Кој е најголемиот предизвик? Што би смениле кога би ви дале „одврзани раце“?
92. Колкав е буџетот на УИС и дали е доволен? Каква ви е комуникацијата со Министерство за финансии? Ви дозволуваат ли вработувања?
93. Иако КПУ-КПД Идризово не ми е во главниот фокус на денешниот разговор, имајќи предвид дека до пред две години таму беа сместени три малолетни девојчиња кои издржуваа воспитно-поправна мерка, каква е состојбата со девојчињата сега? Што е сменето и што ќе се случи доколку повторно имаме мерка од ваков вид за девојчиња? Каде би ги сместиле?
94. Кризната состојба е пред се од безбедносни причини, а како резултат на недостаток на кадар, дали се реализирани вработувања од моментот на прогласување досега?
95. Имајќи на ум дека цел свој работен век го имате поминато како воспитувач и работа со деца во судир со закон, како би ги оцениле состојбите некогаш и сега? Ако може со примери...
96. Дали има нечовечко постапување кон децата во овие Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово?
97. Што сметате дека може да се подведе под поимите нечовечко или понижувачко постапување или казнување?
98. Како би ја оцениле состојбата во Затворот за деца Охрид?Како во ВПД Тетово?
99. Каква е соработката со Министерство за здравство? Здравствената заштита и понатаму останува предизвик....
100. Каква е соработката со МТСП/ЦСР? Доаѓаат ли нивни претставници во обиколка и надзор над децата?
101. Образованието и понатаму останува „нерешлив проблем“, кога би имале моќ, како тоа би го решиле? Како било порано? Сепак сте сведок на некои стари времиња кога ВПД Тетово беше пример за функционален дом на пошироки простори, не само во Македонија?
102. Дали доаѓаат судиите за деца?

103. Имате ли често посети од НВО сектор? Каква е соработката со нив? Ако може да ми дадете примери за соработка...но секако и предизвици, проблеми? Дали и што ви пречи кај нив?
104. А со меѓународни организации? УНИЦЕФ? Академија?
105. Беше КПТ во МК (интервјото ќе го правам по посетата на КПТ, па затоа и ова прашање), што им беше во фокус?
106. Смеам да знам кои беа нивните првични забелешки?
107. Што друго би ми кажале, а јас не ве прашав?

ПРИЛОГ БР. 5

ИНСТРУМЕНТ БР. 5

Протокол за интервју – судии

Податоци за испитаникот

20. Работно искуство?

- До 2 год
- Од 3-5 год
- Од 6-10 год
- Подолго од 10 год

21. Дали имате искуство надвор од судот?

...да...не

22. Каде имате работено пред да бидете назначен за судија?

- ...приватен сектор
- ...НВО
- ...државен орган
- ...образовен сектор
- ...прво вработување
- ...друго

23. На која позиција работевте?

24. Дали сте биле на некоја обука за менаџирање човечки ресурси? Институции?

25. Дали сте учествувале на обуки за права на децата во судир со закон? Доколку да, колку и кога?

26. На колку обуки за работа со лица лишени од слобода сте учествувале?

- Една
- Две
- Три
- Четири
- Не сум учествувал
- Друго

27. На колку обуки за ресоцијализација сте учествувале?

- Една
- Две
- Три
- Четири
- Не сум учествувал
- Друго

28. Доколку сте учествувале на обука, кој ја организирал?

- НВО (која?).....
- Меѓународни организации (која?).....
- Државни органи (кои?).....
- Друго.....

Прашања за дискусија:

108. Колку долго сте судија?
109. Бидејќи тема на разговор ми се децата лишени од слобода, ме интересира колку често го посетувате Затворот за деца Охрид или ВПД Тетово?
110. Дали може накусо да ми кажете во што се состои посетата на овие две установи? На што се фокусирате? Што е тоа што го следите, за што вршите надзор?
111. Дали се случува да ги посетувате на повик или претходна дојава? Доколку да, заради што? За какви наводи станува збор?
112. Како реагираат децата кога ги посетувате? За што разговарате со нив?
113. Каква е соработката со ЦСР? Вашето искуство со нив? Ви ги доставуваат ли навремено бараните информации најпрво во текот на постапката на суд, а потоа и колку навремено ги доставуваат потребните информации до установата во која е упатено детето?
114. Што за Вас значи нечовечко или понижувачко постапување? Што се може да се подведе под овие поими?
115. Како би ја оцениле состојбата во Затворот за деца Охрид/ВПД Тетово?
116. Што сметате дека функционира најдобро, а што најлошо?
117. Што недостига?
118. Што сметате дека треба да се промени?
119. Кој е вашиот став во однос на девојчињата? Имаве три девојчиња пред една година во Идризово со мерка, дали го посетивте она кое беше од Кавадарци? (Знам дека двете беа сестри од Тетово, а третата од Кавадарци)
120. На што се должи неизрекувањето санкции кон девојчињата? Статистички гледано, пред година дена работев труд токму на оваа тема, па согласно податоците од Завод за статистика, наназад 10 години девојчињата учествуваат во вкупниот криминал со 3 до 5 %? Не е дека ги нема (и тие доста често се дел од групи)
121. Каков е вашиот став во однос на сместувањето девојчиња со мерка во Идризово? Затвор каде би издржувале девојчињата, исто Идризово? Сметате дека донекаде ова може да биде предмет на дискриминација?
122. Како гледате на процесот на ресоцијализација? Дали сметате дека е успешен или можеби нешто недостига?
123. Каков е вашиот став за пост-пеналниот период? Дали нешто се презема од страна на државата во тој дел? И колку истиот придонесува кон рецидивизам?
124. Се обидував да најдам обврска на судечкиот судија да врши посети на деца во затвор, но таква обврска нема. Надзор врз спроведувањето санкциите врши судијата за извршување санкции, а за мерката впд, е надлежниот суд (ЗИС, чл. 316, став2). Дали тоа значи дека судијата кој одлучувал по конкретниот предмет нема никакви обврски кон детето додека е во затвор, само во впд?
125. Бидејќи ги посетувате децата, изготвувате некаков извештај? Ако да, кому го доставувате?

126. Во случај на детектирање неправилности, кого информирате? Доколку од посетата дадете одредени насоки за делување/препораки, вршите ли подоцна надзор дали е постапено по нив?
127. Дали знаете дали и колку често судиите за извршување на санкции ги посетуваат децата во затвор?
128. Имате ли буџет за спроведување надзор во затвор/впд и доколку да, дали е доволен?
129. Разбрав дека за реализација на посетите од судиите на пенитенцијарните установи е недостаток на возила/шофери, дали и вие го делите таквото искуство?
130. Каква е соработката со НВО/меѓународни организации? Сметате ли дека придонесуваат кон подобрување на состојбите? Колку државата се залага за подобрување на состојбите, особено кога се во прашање децата?
131. Што е потребно за да се надминат недостатоците?

Друго

132. Кога станува збор за децата, кој проблем постојано се провлекува и никако да се реши?
133. Дајте ми еден позитивен пример? Нешто на што сте горд... Дајте ми пример, нешто карактеристично што ви останало во сеќавање.
134. Што друго би ми кажале, а јас не ве прашав?

ПРИЛОГ БР. 6

ИЗЈАВА ЗА ДОВЕРЛИВОСТ

Јас, Славица Димитријевска, докторанд на Факултетот за безбедност-Скопје при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ – Битола, изјавувам дека за потребите на мојата докторска дисертација насловена *„Заштита на децата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода со осврт на Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово“* ќе споведам истражување кое меѓу другото, ќе опфати и разговори во фокус групи (групен разговор) со децата лишени од слобода во Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово. Разговорите ќе бидат спроведени исклучително на доброволна основа од страна на децата.

Имајќи ја предвид ранливоста на децата кои ќе бидат предмет на овие разговори, се обврзувам сите информации и податоци добиени од нив лично, но и од надлежните установи (Затвор за деца Охрид, ВПД Тетово, Управа за извршување на санкции), да ги чувам со особена тајност.

Имено, сите информации и податоци ќе бидат внесени во заштитена база на податоци со лозинка за отворање со цел превенција од надворешен упад. Информациите ќе се чуваат онолку долго колку што ќе биде потребно да се напише докторскиот труд, по што истите ќе се избришат од базата на податоци.

Датум и место

Истражувач

ПРИЛОГ БР. 7

СОГЛАСНОСТ ЗА ИНТЕРВЈУ

Доброволно се согласувам да учествувам во интервју во рамки на истражувањето кое го спроведува Славица Димитријевска, докторанд на Факултетот за безбедност - Скопје при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ - Битола, во рамки на својата докторска дисертација *„Заштита на децата од нечовечко или понижувачко постапување или казнување во места на лишување од слобода со осврт на Затвор за деца Охрид и ВПД Тетово“*.

Разбирам дека целта на истражувањето е да се соберат податоци за ефективност на системот за заштита на правата на децата во места на лишување од слобода.

1. Моето учество во ова истражување е доброволно и разбирам дека нема да бидам платен/а за него, како и дека во секое време можам да го откажам или да го прекинам без какви било последици. Доколку го откажам или го прекинам учеството во истражувањето, немам обврска никому да ги образложам причините за таквата одлуката ниту некого да информирам за тоа.

2. Доколку во текот на интервјуто на кој било начин се почувствувам непријатно, имам право да одбијам да одговорам на кое било прашање или да го завршам интервјуто.

3. Информиран/а сум дека интервјуто во просек ќе трае од 30-60 минути. За текот на интервјуто ќе се направи аудио снимка или ќе се земаат белешки.

4. Разбирам дека истражувачот при користење на податоците добиени од интервјуто нема да го напише моето име и презиме во ниеден извештај и дека никој друг освен истражувачот нема да располага со моите податоци како учесник во истражувањето. Воедно се согласувам да се користат анонимни цитати во публикацијата откако претходно истите ќе ми бидат пратени на верификација и одобрување. Во случај податоците да се користат за други истражувања, разбирам дека моето име и презиме нема да бидат достапни никому. Истражувачот кој е директно вклучен во интервјуто ќе биде единствениот кој ќе има пристап до белешките и снимките.

5. Потврдувам дека ги прочитав и ги разбрав објаснувањата што ги добив. Добив задоволителен одговор на сите мои прашања и доброволно се согласувам да учествувам во истражувањето.

6. Разбирам дека можам да ја контактирам Славица Димитријевска на следниот телефонски број 070... или електронска пошта доколку имам дополнителни прашања во однос на моето учество во истражувањето.

Приложена ми е /задржав копија од оваа изјава за согласност.

Име на учесникот: _____ датум: _____

Име на истражувачот: _____ датум: _____